EDITURA PENTRU LITERATURĂ UNIVERSALĂ

„Nu am intenţia să realizez o povestire cursivă despre trecut: îmi repugnă să amestec lucruri care s-au întîmplat aievea cu ficţiunea. Pe lîngă aceasta, am scris multe romane în care amintirile personale au servit drept material pentru subiecte bazate pe ficţiune. Am să scriu despre oameni, despre ani de viaţă, împletind amintirile cu părerile mele despre trecut. Va fi, probabil, mai curînd o carte despre mine însumi decît despre epoca în care am trăit. Bineînţeles, voi scrie despre mulţi oameni pe care i-am cunoscut, printre care vor fi şi oameni politici, şi scriitori, şi pictori, şi visători, şi aventurieri; numele unora sînt binecunoscute. Cum însă nu sînt un cronicar impasibil, nu pot realiza decît încercări de portrete. De altfel, şi evenimentele — fie ele importante sau cu totul neînsemnate — voi încerca să le înfăţişez în legătura lor cu micul meu destin, cu meditaţiile mele de astăzi, şi nu în ordinea lor cronologică."

Vol. I şi II Lei 12,50

24

1967

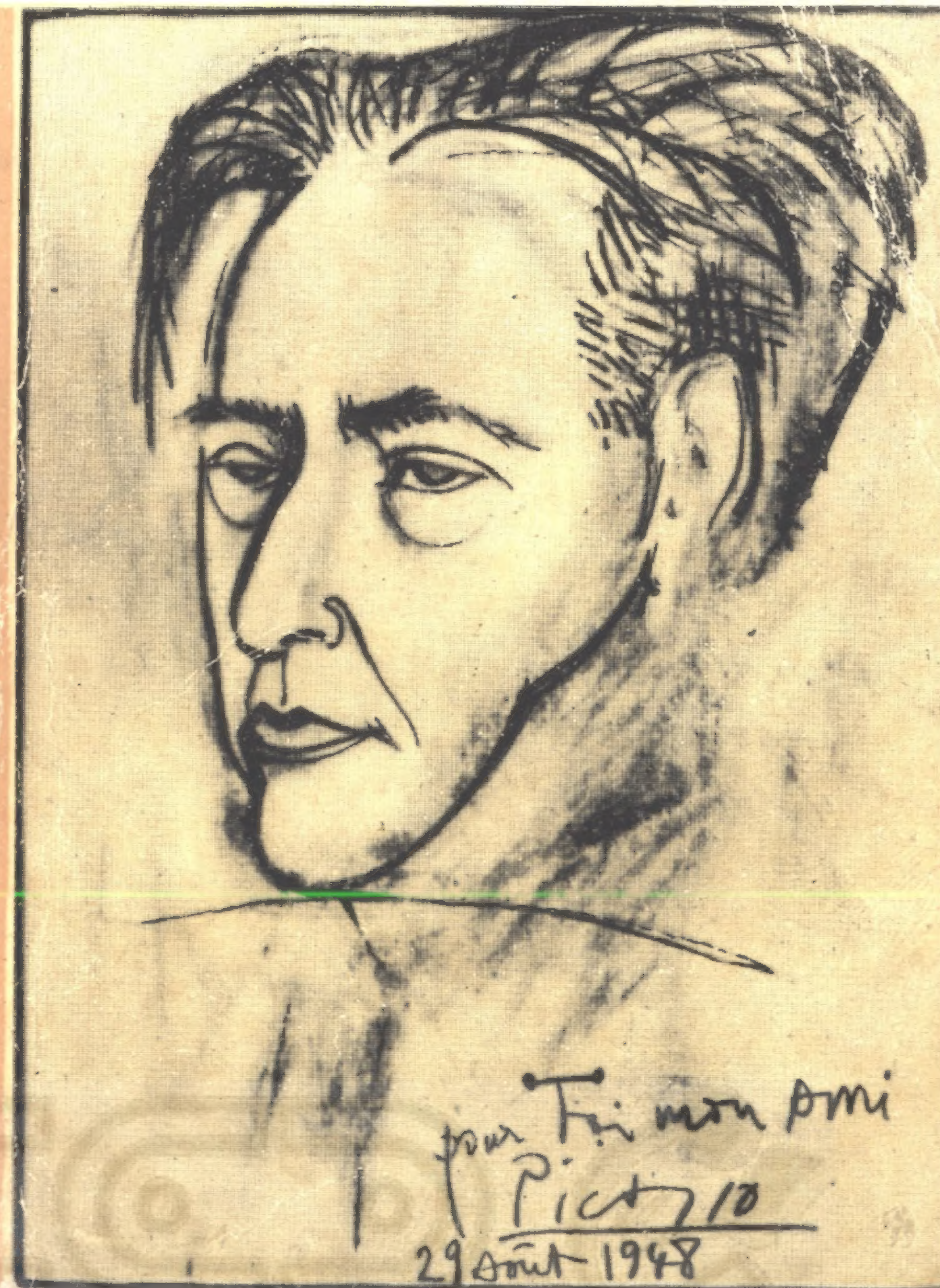
★

ILYA EHRENBURG • OAMENI, ANI, VIAŢĂ

CM

ILYA EHRENBURG

OAMENI, ANI, VIAŢĂ

COLECŢIA MERIDIANE

Ilya Ehrenburg

Oameni, ani, viață

Volumul I

Traducere de
Tatiana Nicolescu

Editura pentru Literatură Universală

București — 1967

Pe copertă :
desenul lui P. Picasso reprodus după originalul din colecția lui Ilya Ehrenburg

după ediția în limba rusă
Илья Эренбург
ЛЮДИ, ГОДЫ, ЖИЗНЬ
Советский писатель
Москва 1961

Cartea întîi

1

DE MULT simt îndemnul să scriu despre unii oameni pe care i-am întîlnit în viaţă, despre unele evenimente la care am luat parte sau cărora le-am fost martor ocular. Dar nu o dată mi s-a întîmplat să amîn împlinirea acestei dorinţe. Ba mă împiedicau împrejurările, ba mă cuprindea îndoiala : voi reuşi oare să redau personalitatea oamenilor, să zugrăvesc tablourile care de-a lungul anilor şi-au mai pierdut din culoare ? Oare pot să mă încred în memoria mea ? Şi totuşi, iată, m-am apucat de această carte : simt că nu trebuie să mai amîn.

Cu treizeci şi cinci de ani în urmă, scrisesem în nişte note de călătorie : „Astă-vară, la Abramţevo, mă uitam la arţarii şi la fotoliile care te îmbiau la odihnă. Aksakov a avut răgazul să se gîndească la multe în viaţa lui. Corespondenţa sa cu Gogol zugrăveşte pe îndelete spiritele şi epoca. Dar noi ? Ce va rămîne de pe urma noastră ? Doar nişte chitanţe : «Am primit o sută de ruble» (suma scrisă în litere). Nu avem nici arţari, nici fotolii, iar de odihnit, ne odihnim de pe urma forfotei pustiitoare de prin redacţii şi anticamere în compartimentele vagoanelor sau pe puntea vreunui vas. În toate acestea există probabil o logică. Epoca noastră înaintează ca

o maşină în mare viteză. Automobilului nu-i poţi cere: «Opreşte-te, vreau să te examinez amănunţit!» Nu-ţi rămîne în amintire decît lumina fugară a farurilor sale. E adevărat că mai există o soluţie: să ajungi sub roţile lui."

Mulţi dintre contemporanii mei au ajuns sub roţile vremii. Eu am reuşit să scap: nu pentru că aş fi fost mai puternic sau aş fi avut o intuiţie mai ascuţită, dar pentru că există epoci cînd soarta omului seamănă mai curînd cu o loterie decît cu o partidă de şah jucată după toate regulile.

Avusesem dreptate cînd spusesem cu foarte mulţi ani în urmă că epoca noastră va lăsa puţine mărturii vii. Puţini sînt oamenii care au ţinut caiete cu însemnări zilnice; scrisorile noastre sînt scurte, de interes practic: „Sînt bine, sănătos"; literatura memorialistică este şi ea slab reprezentată. Cauzele sînt multiple. Mă voi opri asupra uneia de care poate nu sîntem conştienţi cu toţii: ni s-a întîmplat de mult prea multe ori să fim în dezacord cu trecutul nostru ca să mai medităm serios asupra lui. În decurs de o jumătate de veac aprecierile asupra oamenilor şi a evenimentelor s-au schimbat de nenumărate ori; frazele se curmau la jumătate; gîndurile şi sentimentele se modelau involuntar sub înrîurirea împrejurărilor. Drumul nostru trecea pe un pămînt nedesţelenit: oamenii cădeau în rîpă, alunecau, se agăţau de cioturile ţepoase ale pădurii moarte. Uneori, instinctul de conservare ne impunea uitarea: dacă ţineai minte trecutul nu mai puteai merge înainte. Trecutul ne încătuşa.

În copilărie auzisem un proverb: „Cine ţine minte totul o duce greu". Mai tîrziu m-am convins că veacul nostru a fost mult prea dur, ca să mai putem tîrî după noi povara amintirilor. Pînă şi evenimente cum au fost cele două războaie mondiale, care au zguduit popoarele, au trecut repede în domeniul istoriei. Astăzi, editorii din toate ţările spun: „Cărţile despre război nu au căutare". Unii nu mai ţin minte trecutul, alţii nu vor să ştie de el. Toţi privesc înainte. Este, desigur, o trăsătură bună, doar nu în zadar îl divinizaseră vechii romani pe Ianus cel cu două feţe (dar nu pentru că ar fi fost făţarnic, cum îşi închipuie unii). Ianus era un înţelept: una din feţele lui era îndreptată spre trecut, cealaltă — spre viitor. Templul lui Ianus se închidea în anii de pace; în răstimp de un mileniu, aceasta s-a întîmplat numai de nouă ori, căci la Roma pacea era un eveniment dintre cele mai rare. Generaţia mea nu seamănă cu vechii locuitori ai Romei, dar şi noi putem număra pe degete anii mai mult sau mai puţin liniştiţi. Spre deosebire de romani, însă, noi socotim, pare-se, că numai în vremuri de pace îndelungată se cuvine să ne gîndim la trecut...

Cînd martorii oculari tac, se zămislesc legendele. Spunem uneori „asaltul Bastiliei", deşi Bastilia n-a fost asaltată. Ziua de 14 Iulie 1789 n-a fost decît un episod al Revoluţiei franceze; parizienii au pătruns fără prea mare greutate în închisoare, unde, de altfel, au găsit foarte puţini deţinuţi. Totuşi cucerirea Bastiliei şi nu

un alt eveniment a devenit sărbătoarea națională a Republicii.

În felul în care urmașii își închipuie personalitatea scriitorilor, există anume elemente convenționale, care uneori sînt de-a dreptul opuse realității. Pînă nu demult Stendhal le părea cititorilor un egoist, adică un om cufundat pe de-a întregul în propriile sale frămîntări, deși în realitate fusese sociabil și urîse egoismul. E o părere stabilită că Turgheniev iubea Franța, de vreme ce trăise mulți ani în această țară și fusese prieten cu Flaubert ; în realitate, el nu-i înțelegea pe francezi și nici nu se simțea atașat de ei. Unii văd în Zola pe autorul „Nanei", un om care a cunoscut cele mai variate tentații ale vieții ; alții, amintindu-și de rolul lui în apărarea lui Dreyfus, văd în el un militant pe tărîm social, un tribun înflăcărat. În realitate, acest om gras, bun familist, era de o rară castitate și, cu excepția ultimilor ani ai vieții, se ținuse departe de furtunile civice care au zguduit Franța.

Ori de cîte ori trec pe strada Gorki, și mă uit la un chip de bronz, trufaș, mă simt cuprins de o sinceră mirare că monumentul acesta îi este închinat lui Maiakovski — într-atît de puțin seamănă statuia cu omul pe care l-am cunoscut.

Odinioară, figurile legendare se plămădeau decenii, ba chiar secole de-a rîndu-l. Astăzi, nu numai avioanele străbat cu repeziciune oceanele, dar și oamenii se smulg într-o clipă de lîngă pămînt și uită cît de pestriț și de complicat îi este relieful. Uneori mi se pare că o anumită banalizare a literaturii, care se poate observa

aproape peste tot în a doua jumătate a secolului nostru, este legată de procesul rapid de transformare a zilei de ieri în ceva convențional. Scriitorul înfățișează foarte rar oameni care au existat în realitate : un Ivanov, un Durand, un Smith. Eroii romanelor sînt de obicei un amalgam, în care se contopesc numeroase personalități umane întîlnite de scriitor cu propria sa experiență spirituală, cu viziunea sa asupra lumii. Poate că istoria a devenit ea însăși un romancier ? Poate că oamenii vii sînt pentru ea prototipuri, pe care supunîndu-le unei operații de topire, ajunge să scrie romane bune sau proaste ?

Este îndeobște cunoscut cît de contradictorii sînt relatările martorilor despre evenimentele petrecute sub ochii lor. În ultimă instanță, oricît ar fi de conștiincioși martorii, în majoritatea cazurilor judecătorii trebuie să conteze pe propria lor perspicacitate. Autorii de memorii, care declară că descriu în mod imparțial epoca, se descriu aproape întotdeauna pe ei înșiși. Dacă ne-am bizui pe portretul lui Stendhal, realizat de Mérimée, unul din cei mai buni prieteni ai săi, niciodată n-am înțelege cum de a putut acest om de lume, spiritual și egocentric, să descrie marile pasiuni umane. Din fericire, Stendhal ne-a lăsat jurnalul său cu însemnări zilnice. Furtuna politică dezlănțuită la Paris în ziua de 15 mai 1848 a fost descrisă și de Victor Hugo, și de Herzen, și de Turgheniev. Cînd le citesc însemnările, am impresia că este vorba de evenimente diferite.

Uneori diferenţa dintre impresii este determinată de deosebirile de concepţii, de sentimente, alteori, ea este rezultatul unui fenomen cît se poate de obişnuit : uitarea. Nu trecuseră decît zece ani de la moartea lui Cehov, şi oamenii care-l cunoscuseră îndeaproape pe Anton Pavlovici nu puteau să cadă de acord în privinţa culorii ochilor săi : erau căprui, cenuşii sau albaştri ?

Memoria păstrează unele lucruri şi elimină altele. Îmi amintesc în amănunt de unele scene din copilăria şi adolescenţa mea, care sînt departe de a fi esenţiale. Mi-aduc aminte de unii oameni, pe alţii i-am uitat cu desăvîrşire. Memoria seamănă cu farurile automobilului, noaptea, prinzînd în lumina lor ba un copac, ba o căsuţă, ba un om. Oamenii (şi îndeosebi scriitorii) care îşi povestesc cursiv şi amănunţit viaţa, completează de obicei spaţiile goale cu ipoteze. E greu să distingi hotarul la care se termină adevăratele amintiri şi începe romanul.

Nu am intenţia să realizez o povestire cursivă despre trecut : îmi repugnă să amestec lucruri care s-au întîmplat aievea cu ficţiunea. Pe lîngă aceasta, am scris multe romane în care amintirile personale au servit drept material pentru subiecte bazate pe ficţiune. Am să scriu despre oameni, despre ani de viaţă, împletind amintirile cu părerile mele despre trecut. Va fi probabil mai curînd o carte despre mine însumi decît despre epoca în care am trăit. Bineînţeles, voi scrie despre mulţi oameni pe care i-am cunoscut ; printre ei vor fi şi oameni politici, şi scriitori,

şi pictori, şi visători, şi aventurieri ; numele unora sînt binecunoscute. Cum nu sînt însă un cronicar impasibil, nu pot realiza decît încercări de portrete. De altfel şi evenimentele — fie ele importante sau cu totul neînsemnate — voi încerca să le înfăţişez în legătura lor cu micul meu destin, cu meditaţiile mele de astăzi, şi nu în ordinea lor cronologică.

Nu am ţinut niciodată carnete de însemnări zilnice. Viaţa mi-a fost mai curînd plină de agitaţie şi nu am reuşit să păstrez scrisorile prietenilor — a trebuit să ard sute de scrisori cînd fasciştii au ocupat Parisul ; de altfel, şi mai tîrziu, scrisorile au fost mai mult distruse decît păstrate. În 1936 am scris un roman intitulat „Carte pentru adulţi". El se deosebeşte de alte romane ale mele prin capitolele cu caracter memorialistic pe care le conţine. Voi împrumuta cîte ceva din această carte veche.

Socotesc că e prematur ca unele capitole să vadă lumina tiparului, întrucît în ele se vorbeşte despre oameni în viaţă sau despre evenimente care nu au ajuns încă de domeniul istoriei. Mă voi strădui să nu denaturez nimic cu ştiinţă, să fac abstracţie de meseria mea de romancier.

Piatra este totdeauna rece, prin natura ei, ea este cu totul deosebită de corpul omenesc, şi totuşi din vremurile cele mai vechi, sculptorii au folosit marmura, granitul sau metalul — bronzul — pentru a înfăţişa corpul omenesc. Ei recurgeau la lemn numai atunci cînd îşi propuneau scopuri decorative, deşi e neîndoielnic că lemnul este mai aproape de trupul omenesc. Piatra îi

atrăgea pentru că e greu de lucrat, dar şi pentru că e durabilă. În diferitele muzee ale lumii poţi vedea şiruri de statui în piatră ; multe dintre ele sînt minunate, dar toate sînt reci. Uneori însă, statuia prinde viaţă, căldură, sub privirea vizitatorului. Aş vrea ca privirea mea plină de dragoste să dea viaţă unor pietre ale trecutului ; aş vrea să creez intimitate între mine şi cititor : orice carte este o confesiune, iar o carte de amintiri este o confesiune fără încercări de a te acoperi cu umbrele unor eroi închipuiţi.

2

M-AM NĂSCUT în ziua de 14 ianuarie 1891, la Kiev. 1891 este o dată pe care o ţin bine minte oamenii din Rusia, dar şi viticultorii din Franţa. In Rusia, în acel an, a fost foamete : 29 de gubernii au fost lovite de secetă. Lev Tolstoi, Cehov, Korolenko au încercat să-i ajute pe înfometaţi, făcînd colecte de bani, organizînd cantine populare ; toate acestea erau ca o picătură într-o mare de suferinţe şi multă vreme 1891 rămăsese cu porecla „anul foametei". În schimb, în anul acela, viticultorii francezi se îmbogăţiră : seceta arde grînele, dar sporeşte calitatea strugurilor ; datele de doliu pentru ţăranii de pe Volga coincid întotdeauna cu zile de bucurie pentru viticultorii din Burgundia şi Gasconia. Prin 1920 cunoscătorii de vinuri mai căutau încă sticlele marcate cu data „1891". În 1943, a fost evacuat pe „drumul de gheaţă" de la Leningrad la Moscova un vagon cu vinuri „Saint-Emilien" 1891. Trustul local ne-a rugat, pe A. N. Tolstoi şi pe mine, să verificăm calitatea vinului salvat. În sticle s-a găsit o apă acrişoară, vinul murise (în ciuda unei legende răspîndite, chiar cel mai bun vin moare la vîrsta de patruzeci-cincizeci de ani).

Anul 1891... Cît de îndepărtată ne pare astăzi această dată ! Alexandru al III-lea stăpînea peste Rusia. Pe tronul Marii Britanii şedea regina Victoria, în amintirea căreia erau vii asediul Sevastopolului, discursurile lui Gladstone, supunerea Indiei. La Viena, domnea în linişte şi pace Franz-Joseph care se urcase pe tron în memorabilul an 1848. Mai trăiau încă eroii dramelor şi farselor din secolul trecut : Bismarck, generalul Galliffet, Ignatiev, binecunoscutul diplomat al Rusiei ţariste, mareşalul Mac-Mahon, Vogt, cunoscut studenţilor noştri datorită pamfletului lui Karl Marx. Mai era încă în viaţă Engels. Îşi mai desfăşurau activitatea Pasteur şi Secenov, Maupassant şi Verlaine, Ceaikovski şi Verdi, Whitman şi Louise Michel. În 1891 murise Goncearov.

Dacă ar fi să ne închipuim astăzi anul 1891, lumea ne-ar apărea atît de schimbată ca aspect exterior, încît am crede că au trecut de atunci cîteva veacuri şi nu o singură viaţă omenească. Parisul trăia pe atunci fără reclame luminoase şi fără automobile. Despre Moscova se spunea că este „un sat mare". În Germania îşi trăiau ultimele zile romanticii cei îndrăgostiţi de tei şi de

Schubert. America era departe, peste nouă mări şi nouă ţări.

Nu apăruseră încă pe lume nici Joliot-Curie, nici Fermi, nici Maiakovski, nici Eluard. Hitler avea numai doi ani. Lumea părea pacificată, nimeni nu purta război. Italia abia îşi făcea primele socoteli în privinţa Etiopiei, iar Franţa doar se pregătea să cucerească Madagascarul. Ziarele scriau despre vizita flotei franceze la Kronstadt, făcînd presupuneri că Triplei Alianţe îi va fi opusă o alianţă franco-rusă. Amatorii de discuţii pe teme de politică înaltă spuneau : „Echilibrul european va salva pacea".

Rusia era nemişcată. După distrugerea organizaţiei „Narodnaia volia", Alexandru al III-lea se liniştise într-o măsură. E adevărat, de 1 Mai a avut loc o mică întrunire muncitorească la Petersburg. E adevărat că la Samara, Lenin citea lucrările lui Marx. Dar puteau oare să-l tulbure asemenea lucruri pe ţarul cel atotputernic ? În timpul vizitei făcute de escadra franceză, cînd orchestra intonase Marsilieza, el dusese liniştit mîna la chipiu. Ţarul spunea mulţumit : S-a pus temelia Marii magistrale feroviare transsiberiene, cît de curînd se va putea merge cu trenul de la Irkutsk la Moscova...

Sărbătoarea de 1 Mai era încă o noutate. În 1891, în orăşelul muncitoresc Fourmies din Nordul Franţei, poliţia a tras în manifestanţii de 1 Mai. Ziarele au scris cu acest prilej : „Umbrele lugubre ale comunarzilor revin la viaţă".

În Germania se instituise în chip solemn „Uniunea pangermană". Cu acest prilej s-a vorbit

mult despre spaţiul vital, despre misiunea Germaniei, despre campaniile în perspectivă şi părinţii viitorilor „SS"-işti strigau „hoch".

Iar Jaurès scria că vor învinge muncitorii animaţi de sentimente internaţionaliste, apărătorii drepturilor omului şi nu călăii de la Fourmies.

Nu, anul 1891 nu este chiar atît de îndepărtat. Încă de pe atunci începuseră să apară problemele pe care generaţia noastră a încercat îndelung şi insistent să le descurce. Drumul de viaţă al fiecăruia dintre noi este sinuos şi complex. Dar dacă îl priveşti de sus, observi undeva, ascunsă, o linie dreaptă. Celor născuţi în acel an, 1891, atît de liniştit, în care Rusia a cunoscut foametea, iar în Franţa s-au făcut vinuri minunate, le-a fost sortit să vadă multe revoluţii, multe războaie, să vadă Octombrie, sputnicii pămîntului, Verdun-ul, Stalingrad-ul, Auschwitz-ul, Hiroşima, să-l cunoască pe Einstein, pe Picasso, pe Chaplin.

La 14 ianuarie 1891, în aceeaşi zi în care mi-a fost dat să văd lumina zilei, la Kiev, pe strada Institutskaia cea povîrnită care urcă de la Kresciatik în sus spre Lipki, Anton Pavlovici Cehov scria de la Petersburg surorii sale : „Sînt înconjurat, ca de un zid gros, de o atmosferă de răutate, foarte confuză şi de neînţeles pentru mine. Se dau tot felul de mese în cinstea mea, mi se cîntă ditirambi triviali şi în acelaşi timp toţi sînt gata să mă sfîşie. De ce oare ? Dracu să-i ştie. Dacă mi-aş trage un glonte în cap, ar fi o mare bucurie pentru nouă zecimi din prietenii şi admiratorii mei. Şi dacă ai şti cît de meschin

își exprimă sentimentul lor meschin! Burenin mă înjură într-un foileton, deși nicăieri nu se obișnuiește ca ziarele să-și înjure propriii lor colaboratori..." Iată ce spunea Burenin despre Cehov: „Asemenea talente mediocre se dezvață să privească drept în față viața înconjurătoare și dau bir cu fugiții..." În ianuarie 1891 Anton Pavlovici se apucase de o nouă nuvelă, „Un duel". Am obiceiul să reiau adesea opera lui Cehov și de curînd am recitit „Un duel". Nuvela poartă incontestabil amprenta epocii. Eroul, Laevski, care se sufocă de urît într-un fund de provincie, visează că se va întoarce la Petersburg: „Călătorii din trenuri discută despre comerț, despre noii cîntăreți, despre prietenia franco-rusă. Pretutindeni se simte ritmul grăbit al unei vieți civilizate și spirituale..." Despre strîngerea relațiilor dintre Franța și Rusia, sau despre dezvoltarea comerțului, pot afla și fără nuvela „Un duel". Recitind-o, mă gîndeam la altceva, la propria-mi viață.

Laevski este un om slab, are o viață încîlcită, a ajuns la disperare: „...el împinsese de pe cer steaua lui palidă și steaua se rostogolise în gol, iar dîra ei se mistuise în întunericul nopții. Îndărăt, pe cer, ea n-o să se mai întoarcă, pentru că viața nu i se dă omului decît o singură dată. Dacă s-ar putea întoarce zilele și anii care se scurseseră, ar înlocui minciuna cu adevărul, lenea cu munca, plictiseala cu bucuria."

Pe acest Laevski, care a pierdut urma vieții, îl demască von Koren, un om căruia îi plac cunoștințele exacte, dar a cărui conștiință este

departe de a fi exactă: „...dar cum individul e incapabil să se îndrepte, nu-ți rămîne decît o singură posibilitate de a-l face inofensiv... În interesul omenirii și chiar în propriul lor interes, asemenea oameni trebuie stîrpiți. Fără doar și poate... Nu pretind să i se aplice numaidecît pedeapsa capitală. Dacă s-o dovedi că nu folosește la nimic, atunci căutați altceva în locul ei. Dacă nu ne e permis să-l stîrpim, atunci izolați-l, despersonalizați-l, trimiteți-l la muncă obștească... Iar dacă este mîndru și se împotrivește, să-l punem în lanțuri!... Nouă ne revine sarcina de a ne îngriji să stîrpim pe cei bicisnici și inutili. Altminteri, dacă specimene de felul lui Laevski vor fi lăsate să se înmulțească, civilizația va fi sortită pieirii." Iată ce crede nefericitul Laevski despre acest partizan neînduplecat al progresului și al selecției naturale: „Și idealurile sale au un caracter despotic. Muritorii de rînd, dacă lucrează pentru binele comun, au în vedere pe semenii lor: pe mine, pe tine, într-un cuvînt, pe oameni. Pentru von Koren însă, oamenii sînt niște căței, niște nimicuri, care nu pot fi un scop în viață. El muncește, are să plece în expediție și are să-și rupă acolo gîtul, nu de dragul iubirii față de aproapele, ci de dragul unor abstracțiuni ca: omenirea, generațiile viitoare, rasa ideală de oameni... Dar ce este această rasă omenească? O iluzie, un miraj... Toți despoții au fost stăpîniți de iluzii".

La sfîrșitul nuvelei, Laevski — și o dată cu el și Cehov — privind marea înfuriată, își zice: „Ia te uită cum aruncă valurile barca îndărăt,

doi pași înainte și unul înapoi... dar barcagiii, încăpățînați, vîslesc mereu și nu se sperie de valurile înalte. Barca se duce înainte, tot înainte : iată că nu se mai vede. Peste vreo jumătate de oră, vîslașii vor zări luminile vaporului, și cel mult într-o oră vor fi lîngă scară... Așa se întîmplă și în viață. Căutînd adevărul, oamenii fac doi pași înainte și unul înapoi. Necazurile, greșelile și plictiseala vieții îi aruncă îndărăt, dar setea de adevăr și voința dîrză îi mînă mereu înainte, mereu înainte. Și, cine știe ? Poate că într-o bună zi vor ajunge pînă la limanul adevărului-adevărat."

Cum am mai spus, Cehov a început să scrie nuvela „Un duel" în ianuarie 1891. Aruncînd o privire retrospectivă asupra vieții mele, deslușesc o legătură între gîndurile, nădejdile, îndoielile mele și problemele care-l frămîntau pe Anton Pavlovici, cînd eu nu apărusem încă pe lume. Mi-a fost dat să întîlnesc în viață numeroși von Koreni, am rătăcit adesea, am greșit și, ca și Laevski, am plîns după steaua pălită pe care am împins-o de pe cer, și, la fel ca și același Laevski, am admirat pe vîslașii care luptă cu valurile înalte. Astăzi, continentele îndepărtate au devenit suburbii, ba chiar și luna parcă s-a mai apropiat de noi. Dar trecutul nu și-a pierdut din această cauză puterea. Și dacă în decursul vieții omul își schimbă de multe ori pielea, aproape așa cum își schimbă vestmintele, inima el nu și-o schimbă. Inima rămîne una și aceeași.

3

SE SPUNE că mărul nu cade departe de pomul pe care s-a copt. Se întîmplă și așa, se întîmplă și altminteri. Eu am trăit într-o epocă cînd omul era adeseori judecat după dosarul lui. În ziare se scria că „fiul nu răspunde pentru tată", dar uneori trebuia să răspunzi și pentru bunic.

E greu să crezi că poți judeca un bunic după nepoții lui. Cu cîțiva ani în urmă, am citit în ziarul „Le Monde" un articol despre nepoții și strănepoții lui Lev Tolstoi ; sînt în număr de aproape 80 și s-au împrăștiat în lumea întreagă : unul este ofițer în armata americană, altul tenor italian, un al treilea agent al unei companii franceze de aviație.

Poetul Fet, după numele său adevărat Afanasi Afanasievici Șenșin, a scris, în afară de versuri bune, și articole proaste în revista lui Katkov, în care denunța pe nihiliști și pe evrei, socotindu-i cauza tuturor relelor. Nepotul lui Fet, N. P. Puzin, mi-a povestit că poetul a aflat cu puțin înaintea morții sale, dintr-o scrisoare — de fapt, testamentul defunctei sale mame — că tatăl său a fost un evreu din Hamburg. Mi s-a relatat că Fet ar fi lăsat cu limbă de moarte ca scrisoarea să fie îngropată împreună cu el, probabil din dorința de a ascunde urmașilor adevărul despre originea sa. După revoluție, cineva a deschis mormîntul și scrisoarea a fost scoasă la iveală.

În amintirile sale Ivan Sergheevici Turgheniev scria: „M-am născut și am crescut într-o atmosferă în care domneau ghionturile, bătăile, palmele, pumnii etc. Dar, la drept vorbind, atmosfera care m-a înconjurat nu mi-a inoculat gustul de a face dreptate cu pumnii. N-am bătut niciodată, pe nimeni." Turgheniev a făcut din fata lui, Pelagheia, o domnișoară Pauline, a măritat-o cu domnul Gaston Bruyère, proprietarul unei fabrici de sticlă, după care i-a scris lui Annenkov: „Am avut o mulțime de griji, dar sînt recompensat, căci sînt pe deplin convins că fiica mea va fi fericită". (Imediat după aceasta, Ivan Sergheevici a început romanul „Fum" în care a înfățișat suferințele unei femei măritate.)

Mi-aduc aminte cu drag de părinții mei; dar de cîte ori privesc înapoi, îmi dau seama cît de departe a căzut mărul de pom.

M-am născut într-o familie burgheză de evrei. Mama mea păstra cu sfințenie multe tradiții. Ea crescuse într-o familie cu concepții religioase, unde era temut și acel Dumnezeu pe care nu-l puteai numi, dar erau temuți și acei „zei", cărora trebuia să le aduci numeroase sacrificii ca ei să nu ceară jertfe de sînge. Mama mea nu uita niciodată nici de sărbătoarea Zilei iertării în cer, nici de pogromurile de pe pămînt. Tatăl meu aparținea primei generații dintr-o familie de evrei ruși care încercase să se smulgă din ghetto. Bunicul meu l-a blestemat pentru că plecase să învețe la școala rusească. Bunicul, trebuie spus, avea o fire aprigă și și-a blestemat, pe rînd, toți copiii; dar la bătrînețe și-a dat seama că vremea îi este potrivnică și s-a împăcat cu cei blestemați.

Dacă ar fi să socotim că bunicul a fost pomul, merele lui s-au răspîndit în cele mai diferite colțuri ale lumii. Unul dintre unchii mei, pe nume Lazar Grigorievici, a făcut avere și s-a stabilit la Harkov. Fiul lui, vărul meu, a devenit social-democrat, a fost închis mulți ani la temnița Lukianovskaia, a emigrat la Paris, unde s-a ocupat de pictură, pentru ca în timpul războiului civil să intre în Armata Roșie și să fie ucis de albi. Fratele lui Lazar, Boris Grigorievici, locuia la Irkutsk, unde era funcționar în întreprinderea unui bogătaș din Kiev, Brodski. Boris Grigorievici, om flușturatic, a cheltuit banii lui Brodski și a șters-o în America de unde i-a scris patronului său o scrisoare mai curînd plină de insolență decît de căință. Înfuriat, Brodski a dat un anunț în ziare, făgăduind o recompensă celui care îl va ajuta să-l găsească pe fugar. Eu mă aflam pe atunci la Paris și de cîteva ori mi s-au adresat oameni care visau să se îmbogățească de pe urma defraudatorului Ehrenburg. Într-o zi, jucînd cărți cu Brodski, Lazar Grigorievici a cîștigat o sumă importantă la care a renunțat, cu condiția ca partenerul să suspende urmărirea fostului său funcționar de la Irkutsk. Unchiul mezin, Lev, scria versuri și era patronul unui circ ambulant. Dacă teoria lui V. Șklovski, după care adevărații moștenitori nu sînt fiii, ci nepoții, ar fi s-o aplicăm la oameni și nu la genuri literare, aș putea spune că am mers pe drumul unchiului meu Lev.

Mi-amintesc de cartea pe care o publicase şi care avea un titlu lipsit de originalitate: „Visuri şi melodii“ — un amestec de versuri proprii şi de traduceri din Heine. Pe vremea aceea nu simţeam nici un fel de atracţie pentru poezie, dar unchiul Lev îmi plăcea pentru că nu semăna cu o rudă „onorabilă“. Într-o zi, s-a apucat să-mi arate fotografiile unor fete pe jumătate goale: tocmai era în căutare de actori pentru circ. Mama s-a indignat: „Cum îşi permite să depraveze un copil?“ Într-o bună zi, au apărut la Harkov nişte afişe anunţînd sosirea „Circului Ehrenburg“ şi Lazar Grigorievici a trebuit să dea o „filodormă“ fratelui său pentru ca circul să părăsească de îndată oraşul.

Cînd aveam cinci ani, părinţii mei s-au mutat de la Kiev la Moscova. Fabrica de bere din Hamovniki aparţinea nominal unei societăţi pe acţiuni, dar de fapt aceluiaşi bogătaş Brodski din Kiev. Tatăl meu a căpătat aci postul de director.

Asta s-a întîmplat în 1896, iar în 1903, Brodski s-a gîndit să-l dea afară pe tatăl meu. Înghiţindu-şi lacrimile, mama asculta lîngă uşa închisă a biroului, unde avea loc adunarea anuală a consiliului de administraţie, cum tata ruga insistent să fie eliberat din funcţia sa. Ascultam şi eu, dar nu pricepeam nimic: ştiam că tata urma să fie dat afară, că afacerile merg prost, că Brodski este un om încăpăţînat şi dintr-o dată l-am auzit pe tata asigurîndu-l că nu mai poate lucra la fabrică. Era prima lecţie de diplomaţie pe care am primit-o...

Ziua, tata era ocupat cu munca, seara rămînea rar pe acasă. Uneori veneau prietenii lui. Mi-aduc aminte de unul dintre ei, un om vesel, inginerul Lihacev. Într-o zi, am văzut în biroul tatii o carte a lui Ghilearovski, cu dedicaţia: „Dragului meu Gri-Gri în amintirea atîtor lucruri“. Aveam impresia că tata are o viaţă interesantă în care nu vrea să mă iniţieze. El pleca adesea la „Clubul vînătorilor“ şi acest titlu pentru mine avea o semnificaţie plină de mister: hăitaşi, cerbi, ogari. Mai tîrziu am înţeles că la acest club se joacă vint şi m-am îndoit că viaţa tatii ar fi interesantă. Aveam zece ani cînd m-a luat cu el la restaurant, pe Neglinnaia; masa noastră fusese pregătită într-un separeu, dar eu ieşeam în fiecare clipă să văd ce se întîmplă în sala cea mare: acolo şedeau oameni ca toţi oamenii şi mestecau pîrjoale. Viaţa tatălui meu încetă să mă mai pasioneze.

Mama era bună, bolnăvicioasă, superstiţioasă. Suferea de plămîni, se îmbrăca totdeauna gros, ieşea arareori din casă, avea mereu grijă de surorile mele, de mine şi scria în evreieşte scrisori lungi numeroaselor noastre rude. De Ziua iertării postea. Mă înspăimînta lumînarea mare pe care mama o aprindea de dimineaţă în ziua de aniversare a morţii soacrei sale. În dormitor mirosea totdeauna a medicamente, adesea veneau medici în casă. Mama vroia ca doctorii să mă examineze şi pe mine, căci nici eu nu stăteam prea bine cu plămînii, dar mă ascundeam, fugeam de ei. Uneori, venea în vizită la noi o doamnă grasă, Familiant, cu cei doi băieţi ai

ei : Petea şi Mişa. Ei mîncau cuviincios prăjituri şi, la rugămintea celor în vîrstă, declamau versuri din Puşkin. După mine erau nişte proşti, dar mama îmi spunea : „Ia exemplu de la Petea şi Mişa, ce copii buni sînt ! Şi tu ?..."

Eram răsfăţat şi cred că numai o întîmplare a făcut să nu devin un delicvent minor. Cînd aveam nouă ani, mama a plecat la o cură la Ems, iar pe mine şi pe surorile mele ne-a trimis la Kiev, la tatăl ei.

Bunicul dinspre mamă era un bătrîn cucernic cu o barbă argintie, impunătoare. În casa lui se respectau cu stricteţe toate regulile religioase. Sîmbăta era zi de odihnă. Celor adulţi nu li se îngăduia să fumeze, iar copiilor să facă năzbîtii. (Sîmbăta evreiască este tot atît de plicticoasă ca şi duminica puritană engleză.) În casa bunicului mă plictiseam mereu şi făceam şotii la tot pasul. În vara aceea eram în vilegiatură la Boiarka. Reuşisem să-i scot pe toţi din fire. Într-o zi, drept pedeapsă, fusesem închis în magazia cu cărbuni. M-am dezbrăcat pînă la piele şi am început să mă dau de-a dura pe jos. Cînd s-a deschis uşa, bucătăreasa a strigat îngrozită : „Vai de mine, e dracul gol !" Hotărît să mă răzbun cu orice preţ, am adus noaptea o damigeană cu gaz şi am încercat să dau foc vilei.

În vara următoare mama m-a luat cu ea la Ems. Aici îi exasperam pe vilegiaturişti. Îl imitam pe bătrînul conte Orlov-Davîdov, poreclindu-l „Molfăilă" pentru că molfăia tot timpul. Nu dădeam pace unei englezoaice să se ocupe de pescuit, aruncam pietricele în apă şi alungam

peştii. Furam buchețelele de nu-mă-uita pe care nemţii le aşezau la monumentul „Bătrînului Kaiser". Autorităţile din staţiune o rugară pe mama să plece, de vreme ce nu este în stare să mă potolească.

Am reuşit în chip strălucit la examenul de admitere în clasa pregătitoare şi-apoi în clasa întîi. Ştiam că există „o normă procentuală" şi că voi putea fi primit numai dacă voi avea nota maximă. Am rezolvat problema, am scris dictarea fără nici o greşeală şi am declamat cu patos poezia „Toamnă tîrzie".

Un prieten mi-a povestit cîndva, prin 1930, că băieţelul lui, întorcîndu-se de la şcoală — era de curînd elev — îl întrebase pe tatăl său : „Ce-i acela evreu ?" „Eu sînt evreu, îi răspunse tatăl, mama este evreică". Răspunsul a fost atît de neaşteptat, încît copilul nu i-a dat crezare : „Voi sînteţi evrei ?" Noi, pe vremea noastră, eram mai bine pregătiţi : la vîrsta de opt ani, ştiam bine că există o limită teritorială de aşezare, dreptul de a locui sau nu într-un oraş, normă procentuală la şcoală şi pogromuri.

Am crescut la Moscova, m-am jucat cu copii ruşi. Cînd părinţii vroiau să-mi ascundă ceva, vorbeau între ei evreieşte. Nu m-am închinat nici unui Dumnezeu, nici celui evreiesc, nici celui rusesc. Cuvîntul „evreu" avea pentru mine un înţeles deosebit : însemna că aparţin unei categorii care trebuie oprimată. Lucrul mi se părea nedrept, dar totodată firesc. Tatăl meu, care era ateu, îi condamna pe evreii care se botezau pentru a-şi uşura soarta şi din copilărie

am înţeles că nu trebuie să-ţi fie ruşine de originea ta. Citisem undeva că evreii l-au răstignit pe Hristos; unchiul Liova îmi spusese că Hristos a fost evreu; dădaca mea, Vera Platonovna, îmi povestea că Hristos învăţase pe oameni să-şi întindă şi cel de al doilea obraz, cînd cineva îi pălmuia pe unul. Mie acest lucru nu-mi plăcea. În prima zi cînd am intrat la liceu, un elev din clasa pregătitoare se apucă să cînte: „În bancă stă un jidănaş, în bold să-l prindem, flăcăiaşi". Fără a sta mult pe gînduri, i-am ars o palmă. Curînd după aceea ne-am împrietenit. Şi nimeni după aceea nu m-a mai jignit.

În clasă eram trei elevi evrei: Zeldovici, Tukerman şi eu. Niciodată nu ne-am simţit străini. Doar colegii noştri ne invidiau că în orele de religie noi ne plimbam prin curte...

În Moscova copilăriei şi adolescenţei mele nu mi s-a întîmplat să întîlnesc cazuri de iudofobie. Desigur că printre profesorii şcolii sau părinţii colegilor mei existau persoane cu prejudecăţi rasiale, dar ei nu se trădau: pe vremea aceea antisemitismul era socotit printre intelectuali un lucru ruşinos, întocmai ca o boală rea. Mi-aduc aminte de relatările despre pogromul din Chişinău; aveam pe-atunci doisprezece ani. Înţelegeam că se petrecuse ceva îngrozitor, dar ştiam că vinovaţi sînt ţarul, guvernatorul, poliţia, ştiam că toţi oamenii cinstiţi sînt împotriva autocraţiei, că Tolstoi, Cehov, Korolenko sînt indignaţi de pogrom. Cînd veneam la Kiev, auzeam că ziarul „Kievleanin" îndeamnă la represiuni, că în Podolia sînt tulburări, că există „blestemata problemă evreiască".

Ciudată vreme era aceea: multe ticăloşii şi multe iluzii! Soarta unui ofiţer francez, Dreyfus, condamnat fără vină, a emoţionat pe cei mai buni oameni ai Europei... „Dacă nu vei avea studii superioare, nu vei putea locui la Moscova", îmi spunea tata, examinînd „insuficienţii" din carnetul de note. Zîmbeam, spunîndu-mi că pînă voi termina eu liceul, totul se va schimba pe lume! Mi se părea că articolele antisemite din ziarele „Kievleanin" şi „Moskovskie vedomosti" sînt ultimele ecouri ale unui fanatism medieval. Nu mi-aş fi putut închipui că în această carte despre viaţa pe care am trăit-o va trebui să consacru destule pagini amare unei probleme care la începutul secolului mi se păruse o rămăşiţă condamnată la dispariţie.

Tata era mereu indignat din pricina „insuficienţilor" mei. Primii doi ani învăţasem bine, dar după aceea m-am plictisit să rezolv probleme de aritmetică cu tot felul de bazine. Scoteam din casă pe furiş ediţii de opere ale clasicilor, splendid legate, pe care le vindeam anticarilor de pe strada Volhonka, iar cu banii căpătaţi cumpăram la prăvălia „Invenţii noi" din pasajul Stoleşnikov praf de strănutat, pudră de scărpinat sau diferite cutioare din care săreau şoareci şi şerpi de cauciuc — glume cu care înnebuneam profesorii liceului.

Încă înainte de a mă prezenta în clasa pregătitoare declamam „Demonul". Nu mă atrăgea gloria de poet, nu vroiam să devin Lermontov,

ci Demon şi să mă rotesc în zbor deasupra ulicioarei Hamovniceski. Îmi spuneam că sînt „un spirit răzvrătit", bineînţeles, fără să înţeleg ce înseamnă aceasta. Curînd însă mi s-a urît cu versurile, am început să simt pasiune pentru chimie, botanică, zoologie, şedeam ore întregi la microscop, făceam experienţe cu tot felul de prafuri rău mirositoare, ţineam acasă broaşte, şopîrle, tritoni. Într-o bună zi, tîrîtoarele au fugit, ascunzîndu-se prin casă. Nu se ştie de ce, la un moment dat începu să miroasă îngrozitor de urît : cel mai mare dintre tritoni murise sub şifonierul mamei.

Sub înrîurirea povestirilor despre eroismul burilor, începui prin a-i scrie o scrisoare bărbosului preşedinte Krüger, iar apoi, după ce îi şterpelii mamei zece ruble, plecai pe cîmpul de luptă. Noaptea am fost prins. Nu-mi făcea plăcere să mi se aducă aminte de acest început ghinionist.

Orice schimbare de date calendaristice este totdeauna izvor de emoţii. Dar iată că se schimba nu numai cifra anului, dar cifra unui secol. (De fapt, secolul al nouăsprezecelea a avut o existenţă mai lungă decît cea normală : el a început în 1789 şi s-a terminat în 1914.) Toţi nu vorbeau decît despre „sfîrşitul veacului" şi făceau tot felul de presupuneri în ce priveşte secolul care începea. Mi-aduc aminte de revelionul lui 1901. Venise în vizită un grup de mascaţi. Unul purta un costum de chinez, recunoscui în el pe inginerul Ghil, un om vesel din fire, şi-l trăsei de coadă. Mascaţii reprezentau diferite ţări din Europa : ungurul dansa un

ceardaş, spaniola lovea castanietele şi toţi jucau hora în jurul chinezului — în iarna aceea la Pekin se dădeau lupte. Toţi toastau şi beau pentru „veacul cel nou". Nu cred ca cineva dintre ei să fi bănuit cum va fi acest veac şi pentru ce anume închină ei paharele în Moscova troienită.

Eram pe vremea aceea elev în clasa a doua B la Liceul nr. 1. Mi-aduc aminte că organizasem un grup mic de „boxeri", aşa li se spunea chinejilor răsculaţi. Ne băteam cu curelele, ba mai apelam şi la cataramele de alamă, deşi înţelegerea de gentlemeni nu îngăduia acest lucru — oricum, începuse secolul douăzeci.

Ajunsesem să-mi fac de cap într-un chip cu totul nepermis. Năzbîtiile mele nu mai erau de suportat. Tata venea foarte rar pe acasă, iar mama şi cu surorile nu-mi puteau veni de hac ; ele îl chemau în ajutor pe portar, tizul meu, Ilia, care venea să ne facă foc în sobe. Dar într-o bună zi mă aruncai asupra lui Ilia cu un cuţit în mînă, ceea ce îl făcu de atunci înainte să se teamă de mine.

În sfîrşit, s-a găsit ac şi de cojocul meu, în persoana lui Mihail Iakovlevici Imhaniţki, student la facultatea de drept. Toţi se mirau cum de-l ascult, căci nu mă pedepsea niciodată. Mihail Iakovlevici a fost invitat să locuiască în casa noastră. Îmi făceam lecţiile sub supravegherea lui şi cînd rezolvam corect problemele cu procente, îmi dădea caramele. Trebuie să mărturisesc că-mi plăceau dulciurile. Hîrtiile le aruncam pe jos. Uneori el mă întreba : „Dar

hîrtiuțele unde-s ?" Priveam podeaua : nici urmă de hîrtiuțe. Mihail Iakovlevici zîmbea ușor. Nu povesteam nimănui despre misterioasele caramele. Mi-era frică de ochii lui Mihail Iakovlevici. Cînd mă privea, întorceam în grabă capul. Părinții îl socoteau un pedagog excelent.

Vara, a venit la noi în vizită la vila din Sokolniki, prietena uneia dintre surorile mele, Liolia Golovinskaia. Fata i-a plăcut lui Mihail Iakovlevici. Pe vremea aceea erau la modă discuțiile despre hipnotism. Studentul a declarat că știe să hipnotizeze ; a adormit-o pe Liolia și i-a spus să vină peste trei zile, seara tîrziu, la el acasă. Cei ai casei și-au exprimat indignarea. Atunci Mihail Iakovlevici și-a strîns calm lucrurile în geamantan, și a declarat apoi că și pe mine mă hipnotizase, asigurînd în felul acesta liniștea în casă timp de un an și jumătate.

Mama m-a dus la profesorul Rîbakov să mă consulte ; cineva îi spusese că îmi pot pierde pentru totdeauna voința. Cîțiva ani mai tîrziu, zărindu-l pe Mihail Iakovlevici pe bulevardul Precistenski, o luai la goană. Au trecut ani. În 1917, întorcîndu-mă de la Paris, în drum spre patrie, la Stockholm, la consulatul rusesc, întîlnii un om gras, mic de statură, care mă întrebă : „Nu mă mai recunoașteți ? Sînt Imhanițki". Rămăsei uimit. Avea ochii cei mai obișnuiți, aș putea spune chiar lipsiți de expresivitate.

Dar caramelele imaginare îmi revin adesea în minte. Cred că mai tîrziu am fost obligat nu o dată să rezolv probleme grele, pentru care mi se plătea cu caramele ce nu existau în realitate.

Numai că nu mi se mai dădea să beau după aceea brom sărat și nimeni nu se temea că am să-mi pierd voința. Voința devenise poate o proprietate împovărătoare.

Acasă mă plictiseam. Veneau musafiri care povesteau că surorile Christmann au un soprano de coloratură uimitor, că avocatul Labori a rostit un discurs zguduitor în apărarea nevinovatului Dreyfus, că la Moscova s-a deschis un restaurant nou, cu separeuri în stil maur, că o oarecare doamnă Mallebranche a adus de la Paris modele noi de pălării. Se mai vorbea de asemenea despre premiera unei comedii de Sudermann, despre inaugurarea Teatrului de Artă, despre pogromuri, despre scrisoarea lui Tolstoi, despre elocința lui Plevako, avocatul care poate obține achitarea celui mai crîncen ucigaș, despre foiletoanele lui Doroșevici, care-i ia în zeflemea pe „părinții orașului", sau despre niște decadenți firoscoși care încearcă să convingă lumea că există „picioare palide".

Curtea fabricii mi se părea cu mult mai interesantă decît salonul nostru împodobit cu palmieri prăfuiți în hîrdaie, iar pe perete cu o copie după tabloul care-l înfățișa pe Lomonosov în drum spre Moscova, la învățătură. Îmi plăcea să mă duc la grajd, unde era un miros minunat ; cunoșteam năravul fiecărui cal. Mă puteam ascunde în butoaie uriașe, de patruzeci de găleți. Într-una din secțiile fabricii se făcea verificarea sticlelor, drept care fiecare era lovită ușor cu o vergea de metal. Mie această muzică mi se părea cu mult mai frumoasă decît cea cu

care ne distrau uneori musafirii noştri, care se considerau pianişti de seamă.

Muncitorii dormeau pe laviţe, acoperiţi cu cojoace, în nişte hardughii întunecoase şi neaerisite. Ei beau bere acră, răsuflată, jucau uneori cărţi, cîntau, înjurau. Puţini ştiau să citească, iar cei ce erau socotiţi învăţaţi puteau doar să silabisească faptele diverse din ziarul „Moskovski listok". Mi-aduc aminte de o distracţie a lor: după ce turnară gaz peste un şobolan, îi dădură foc şi şobolanul se perpelea în flăcări descriind rotocoale. Am cunoscut această viaţă mizeră, îngrozitoare, cufundată în beznă. Mă cutremura această existenţă a două lumi incompatibile: şandramalele urît mirositoare şi salonul în care oameni inteligenţi vorbeau despre soprano de coloratură.

Nu departe de fabrică, pe Devicie Pole, se organizau de lăsata secului serbări cu spectacole de bîlci. Mi-aduc aminte de un bătrîn cu faţa dată cu făină, care striga strîmbîndu-se: „Sînt american sadea, orice danţ îl ştiu juca!"

Muncitorii îmi dictau scrisorile pe care le trimiteau acasă, la ţară; scriau de mîncare, de boli, de nunţi şi înmormîntări.

Unul din zidurile fabricii se învecina cu un ospiciu de nebuni. Mă urcam pe zid şi vedeam cum oameni istoviţi, îmbrăcaţi în halate, se plimbă într-o curticică în care erau îngrămădite tot felul de boarfe. Din cînd în cînd, un paznic sărea la cîte un bolnav şi acesta ţipa ca din gură de şarpe.

La fabrică lucrau specialişti, berari cehi. Muncitorii noştri le spuneau „nemţi"; ei mîncau porumbei, de pildă, ceea ce era dezaprobat de toţi. Fiul unuia din aceştia, pe nume Kara, şi-a ucis cu securea mama şi două surori. El vroise să ofere în dar un colier scump unei cochete din Moscova, dar părinţii refuzară să-i dea banii. Ca acum îmi răsună în urechi frînturi de fraze: „Rîuri de sînge... A vrut să fure 500 de ruble... S-a îndrăgostit lulea..." Bineînţeles, toţi îl condamnau pe ucigaş, dar mie îmi stătea în faţa ochilor chipul tînărului plăpînd şi îmi spuneam în sinea mea că nici oamenii în vîrstă nu înţeleg nimic din viaţă.

Alături de clădirea fabricii era casa unde locuia L. N. Tolstoi. Îl vedeam adeseori pe Lev Nikolaevici plimbîndu-se prin ulicioarele Hamovniceski şi Bojeninovski. Primisem în dar „Copilăria şi adolescenţa", dar cartea mi se păruse plicticoasă. Scosei din cămară colecţia revistei „Niva" unde se publicase romanul „Învierea"; mama îmi spuse: „E încă prea devreme pentru tine să citeşti aşa ceva". Am citit romanul dintr-o suflare şi mi-am zis că Tolstoi ştie tot adevărul. Tata mi-a dat să-i transcriu apelul lui Tolstoi care fusese interzis de cenzură. M-am simţit mîndru şi l-am transcris cu mare grijă, cu litere de tipar.

Într-o zi, Lev Nikolaevici a venit la fabrică şi l-a rugat pe tata să-i arate cum se face berea. Au vizitat împreună secţiile fabricii. Eu nu i-am

slăbit nici o clipă din urmă. Nu ştiu de ce, dar mi-a părut rău că marele scriitor era mai scund decît tatăl meu. Cînd lui Tolstoi i s-a oferit o cană cu bere caldă, el a spus, spre marea mea uimire: „E gustoasă" — apoi şi-a şters barba cu palma. A încercat să-i explice tatii că berea poate fi de folos în lupta cu votca. Am stat după aceea şi m-am gîndit îndelung la cuvintele lui Tolstoi. M-a cuprins îndoiala: poate că nici Tolstoi nu înţelege totul? Căci în sinea mea fusesem convins că el vrea să înlocuiască minciuna prin adevăr, cînd colo el spunea că ar fi bine să înlocuim votca prin bere. (Votca o cunoşteam numai din spusele muncitorilor, care vorbeau cu drag despre ea, în timp ce berea o băusem şi nu-mi plăcuse.)

Uneori, fabrica intra în stare de alarmă: se zvonea că o delegaţie de studenţi se îndreaptă spre casa lui Tolstoi. Se zăvorau porţile, se postau gărzi. Eu mă strecuram pe furiş în stradă şi aşteptam să vină misterioşii studenţi. Dar nu se arăta nimeni. La surorile mele veneau în vizită nişte studenţi, dar după părerea mea ei nu erau studenţi adevăraţi, căci beau paşnic ceaiul, discutau despre piesele lui Ibsen, dansau. Adevăraţii studenţi trebuiau să smulgă cazacii din şa şi-apoi să-l detroneze pe ţar.

Dar adevăraţii studenţi nu veneau. În copilărie suferam de insomnie şi într-o bună zi am smuls de pe perete pendula. Mă înnebunise tic-tac-ul ei sîcîitor. În amintirea mea stăruie imagini din nopţile acelea de nesomn: Tolstoi îşi

şterge barba cu palma, tînărul Kara cu securea în mînă şi, alături de el, iubita lui, „Lakmé", nebunii, teatrul de bîlci şi enormul şobolan perpelindu-se în flăcări.

4

TOTUL s-a schimbat. Dar cel mai mult s-a schimbat Moscova. Ori de cîte ori mi-aduc aminte de străzile din anii copilăriei mele, am impresia că le-am văzut la cinema.

Şi poate că tabloul cel mai straniu care mi-apare acum este tramvaiul cu cai. (Mi-aduc aminte de primul tramvai electric, pe traseul de la gara Savelovski pînă la piaţa Strastnaia; eram uluiţi de această minune a tehnicii şi scînteile troliului ne impresionau nu mai puţin decît impresionează astăzi omenirea sputnicii pămîntului.)

Liceul la care învăţam se afla pe strada Volhonka, vizavi de biserica Mîntuitorului. Uneori mă întorceam acasă, la Hamovniki, cu tramvaiul cu cai. Tramvaiul era tras de o mîrţoagă; pe Precistenka, înainte de urcuş, sărea în ajutor un băieţaş care ţinea hăţurile celui de al doilea cal, suplimentar, şi chiuia cu disperare. Tramvaiul cu cai te ducea prin toate străzile Sadovaia, ceea ce era o cale foarte lungă. La încrucişări tramvaiul se oprea, călătorii coborau şi

priveau resemnaţi în depărtare să vadă dacă nu se zăreşte vagonul care circula în sens invers.

De cele mai adeseori mergeam pe jos, pe Precistenka. La colţul uneia din stradele, mi se pare în colţ cu stradela Ştatnîi, era o bisericuţă. În pridvor zugravul înfăţişase Judecata de apoi : nişte diavoli îi frigeau pe păcătoşi. Bătrînele îşi făceau cruce speriate, iar eu aş fi dorit să fiu diavol.

Cînd mi se întîmplă astăzi să întîlnesc pe strada Kropotkin vreo bătrînă cu ochi tulburi, speriaţi, care de abia se tîrăşte cu plasa în mînă, mă întreb dacă nu este cumva una din acele eleve de liceu care ciripeau vesele pe Precistenka şi erau pentru mine nu numai nişte fetişcane drăgălaşe, dar însăşi întruparea Femeii, aşa cum erau, de pildă, Venus din Milo, sau artista Lina Cavaglieri, sau Otero — celebrităţi renumite prin frumuseţea lor la începutul veacului nostru.

Vara Moscova era verde, verde de tot, iarna albă, albă de tot. Nu se curăţa zăpada pe străzi şi către lăsata secului se adunau troiene uriaşe. Săniile lunecau fără zgomot. În luna mai, trotuarele înguste, desfundate, tot mai erau troienite de zăpadă liliachie : în faţa fiecărei case erau grădiniţe. Cupolele bisericilor luceau aurii sau albastre. Nişte construcţii misterioase : foişoarele de foc îşi înălţau capetele. În vîrful lor se prindeau nişte globuri care ajutau la recunoaşterea locului unde se produsese incendiul. Cartierele oraşului se deosebeau între ele şi prin caii pompierilor : murgi, albi, sau negri ca pana

corbului. Cînd gerul cobora la 25 de grade Réaumur, cursurile se suspendau. În fiecare seară suflam în geamul îngheţat şi priveam termometrul în speranţa că gerul a mai crescut. Dar dimineaţa nu se zărea steagul de pe foişorul de foc. Căci şi suspendarea cursurilor se anunţa tot cu ajutorul foişorului de foc.

În piaţa Smolenski vara se vindeau legume şi fructe ; se înălţau mormane de pepeni verzi ; vînzătorii îi încercau, tăind dopuri în formă de triunghi. Aici se putea cumpăra şi vinde orice şi toţi căutau să se tocmească. „Ohotnîi Riad“ — acolo unde astăzi se înalţă Hotelul Moscova — era întotdeauna înţesat de lume. Aici, în prăvălioare mici, puteai cumpăra fel de fel de orătănii. Peşti uriaşi înotau în bazine speciale. Vînătorii se preumblau împodobiţi cu ghirlande de ierunci — vindeau tot felul de vînat. Centrul Moscovei elegante era Kuzneţki Most. Magazinele de lux aveau firme cu nume străine : italienii Avanzo şi Dazziaro vindeau produse de artă ; îmbrăcămintea de ultimă modă se putea cumpăra la englezul Shanks ; produsele de parfumerie în magazinele franceze ; aparatele optice în cele nemţeşti. La periferia oraşului erau numeroase ceainării „fără drept de a servi băuturi tari“. Pe locul unde astăzi se înalţă stadionul Dinamo erau vile mititele, înconjurate cu livezi. Moscova se termina pe neaşteptate. Primăvara în Piaţa Roşie era tîrgul Floriilor. Acolo puteai cumpăra „locuitori din America“ şi „limba soacrei“. În faţa capelei Iverskaia vedeai femei îngenuncheate.

Apăru telefonul. Pe atunci îl găseai numai în casele bogate și în birourile unor mari întreprinderi. Era foarte complicat să suni la telefon, trebuia să învîrți manivela, iar la sfîrșitul convorbirii o învîrteai din nou. Apăru și lumina electrică; dar mult timp mi-a fost dat să mai trăiesc în mijlocul zăpezii negre — funinginea lămpilor cu gaz. Sobele olandeze străluceau cu cahlele lor înflorate. Se făcea foc foarte mult. Între cercevelele geamurilor, pe care gerul desena fel de fel de modele, erau așezate bucăți de vată cenușie. Tot aci se puneau uneori mici vase cu flori de hîrtie. Vara zumzăiau muștele. Podelele proaspăt vopsite străluceau. Liniștea era doar arareori tulburată de lătratul subțire al unor cățeluși — pe atunci erau la modă cîinii de rasă malteză și mopșii care astăzi au dispărut aproape cu desăvîrșire. Pe scrinuri, chinezi din porțelan clătinau din cap pînă te amețeau. În vase emailate, cu blazonul imperial (amintire de la Hodînka), vedeai trandafiri roz din hîrtie gofrată. La ceai se serveau dulcețuri de toate felurile: de agrișe, de căpșuni, de coarnă, din mere pitice, din coacăze negre.

Pentru întîia oară am fost la teatru la spectacolul cu „Frumoasa din pădurea adormită". Balerinele vrăjite de zînă adormeau cu mare artă în vîrfurile degetelor. În lojile din față vedeai elevi de liceu îmbrăcați în tunici cu nasturi strălucitori și eleve de liceu în rochii maron sau albastre, cu șorțulețele de gală. În spatele lor se plictiseau părinții. Tata îmi întinse o cutie de bomboane cu ciocolată; deasupra ei erau o bucățică de ananas și un clește de argint. Cleștele l-am luat. Pe culoarele teatrului stăteau nemișcați plasatori în livrele impozante. Garderobiere cu basmale de lînă țineau în mînă hainele de blană, ce semănau a fiare sălbatice: erau aci și vidre, și nutria, vulpi și samuri; ai fi zis că pădurile siberiene se învecinează cu catifeaua și bronzul Teatrului Mare.

Afară, în stradă, în fața teatrului dormitau vizitiii așteptîndu-și stăpînii. Aveau niște piepți uriași, umflați cu vată și bărbi albe de promoroacă. Și caii încărunțeau din cauza gerului. Din cînd în cînd, ca să se încălzească, vizitiii se loveau cu mîinile înțepenite peste piepții de vată.

În colțul cîte unei străduțe vedeai birjari moțăind pe capră. Trezindu-se, ei strigau din cînd în cînd cu voce adormită: „Boierule, vrei să te duc?" La început o țineau morțiș „50 de copeici", dar după lungi discuții te ajungeau din urmă și spuneau: „Poftiți cu 20 de copeici". Și atunci începea un drum ciudat prin toată Moscova. Portarii moțăiau la intrarea în ganguri. În grădinițele din jurul bisericilor străjuiau troiene înalte. Pe neașteptate începea să strige vreun bețiv, dar vardistul cu glugă în cap îl astîmpăra repede. Totul părea adormit: și călătorul, și birjarul, și calul, și Moscova toată.

Birjarii își duceau călătorii sau la Boloto [1], sau la Truba [2], sau în stradela Mertvîi [3], sau la

[1] mlaștină.
[2] horn.
[3] moartă.

Statnîi, la Nikolo-Peskovski, la Nikolo-Vorobinski, la Zaţepa, la Jivodiorka, la Razguleai. Ciudate denumiri! N-ai fi zis că sînt străzi ale unui mare oraş, ci moşii ale unor cneji feudali.

Cînd treceau de pe Miasniţkaia prin Kremlin spre Hamovniki, la poarta Spasski birjarul şi călătorul îşi scoteau căciulile. Gerul le înţepa urechile. Apoi birjarul se întorcea către călător şi începea să depene o poveste fără sfîrşit.

Ce povesteau birjarii din Moscova? Spuneau, probabil, multe: despre sărăcie şi despre ger, despre năzbîtiile boierilor, despre curţile întunecoase în care trăiesc, despre nevasta bolnavă sau despre băiatul luat în armată. Cehov a descris o atare discuţie cu birjarul într-una din schiţele sale cele mai sfîşietoare, „Aleanul". Dar călătorii nu prea ascultau, ei nu înregistrau decît un singur cuvînt: „ovăz". Birjarii vorbeau, desigur, despre ovăz; cu vocea sugrumată de durere, ei adăugau în şoaptă: „Mai daţi zece copeici, ovăzul s-a scumpit". Birjarii se văitau, oftau sau înjurau, dar dintre toate cuvintele gingaşe sau brutale pe care le rosteau, unul singur ajungea la urechile călătorului, un cuvînt simplu şi tainic, ca un laitmotiv al drumului lung de la Leportov la Dorogomilov, „ovăz".

Primăvara, se scotea al doilea rînd de geamuri şi Moscova devenea dintr-o dată insuportabil de zgomotoasă din cauza trăsurilor care huruiau pe caldarîm. În faţa unora dintre imobilele împodobite cu coloane, străzile fuseseră asfaltate, şi aici, roţile, de parcă s-ar fi pătruns de importanţa diferenţei de grad social, porneau să şoptească respectuos.

În luna mai lumea începea să se mute la vilele dinafara oraşului. Pe străzi treceau alene care înalte în care se îngrămădeau bufete, taburete, mesuţe de toaletă, samovare. Bucătăresele ţineau în braţe colivii cu canari, iar alături de căruţă fugea cîte un cîine.

În vilegiatură erau hamacuri, abajururi aşezate peste lumînări, vase de alamă pentru fiert dulceaţă şi globuri strălucitoare în mijlocul straturilor de flori. Cei mari jucau cărţi, beau suc de răchiţele şi citeau ziarul „Russkoie slovo". Studenţii şi elevii din clasele superioare mergeau la „ring", aşa se chemau seratele dansante. Copiii aşteptau sosirea vînzătorului de îngheţată. Uneori toată societatea pleca în pădure „ca să admire natura"; aici întindeau pledurile şi se culcau pe iarbă. Dimineaţa auzeai strigătele vînzătorilor ambulanţi şi ale spoitorilor: „găini de un an", „coacăze", „spoi cazane, ligheane". Duminică veneau musafiri, mîncau piroşti cu carne, vorbeau despre bucuriile vieţii rustice, apoi adormeau.

La Sokolniki era pădure. La marginea ei se găsea un „ring" unde se organizau concerte şi spectacole. Toate domnişoarele erau înnebunite după baritonul Şevelev: „Oare te iubesc... nu ştiu..." Cînd locul lui Şevelev îl lua o fostă celebritate care-şi pierduse între timp vocea, studenţii conduceau domnişoarele emoţionate în aleile laterale şi acolo se lămurea că fiecare ştie foarte bine pe cine iubeşte. Apoi toţi plecau la

culcare. Apoi se sculau. Elevii de liceu toceau la latină, „ut finale", sau jucau crochet; gospodinele puneau samovarul, se tocmeau cu vînzătorii, scoteau de pe dulceață spuma de un roz-gingaș.

Secolul XX începuse. Germania se pregătea de zor de război. Englezii încheiaseră cu francezii o alianță militară, iar francezii erau aliații Rusiei. Englezii încheiaseră totodată o alianță cu japonezii care se pregăteau să atace Port-Arthur-ul. La Petersburg și la Rostov-pe-Don au izbucnit greve muncitorești. La Bruxelles, Lenin polemiza cu menșevicii. Dar în lumea în care trăiam eu era o liniște insuportabilă. La anticarii de pe Volhonka citeam cărți despre care cei mari se fereau să vorbească în fața mea: Gorki, Leonid Andreev, Kuprin.

În fiecare zi alergam la biblioteca de împrumut să schimb cărțile. Citeam cu înfrigurare, căutam să înțeleg viața. Îi citeam pe Dostoievski și pe Brehm, pe Jules Verne și pe Turgheniev, pe Dickens și „Jivopisnoe obozrenie" („Revista pitorească") și cu cît citeam mai mult, cu atît mă îndoiam mai mult. Minciuna mă înconjura din toate părțile; ba simțeam dorința să fug în jungla Indiei, ba să arunc o bombă în casa guvernatorului general de pe strada Tverskaia, ba să mă spînzur.

Mergeam adesea și la teatru, milogindu-mă de mama să-mi dea bani. La Teatrul de Artă se dădeau piese de Cehov, Ibsen, Hauptmann, la Teatrul lui Korș se juca „Copiii lui Vaniușin", la Teatrul Mic se reprezenta „Puterea întunericului" cu celebrul Sadovski. Basul lui Șaliapin tuna. Mi-aduc aminte că într-o zi unul din musafirii noștri a spus că în curînd se va înființa un „bioscop" și acolo se vor arăta fotografii vii.

Apoi, într-o bună zi, am fost strînși în sala de festivități a liceului și directorul ne-a citit cu glas solemn un manifest: „Noi, Nicolae al II-lea, împărat al întregii Rusii..." Începuse războiul cu Japonia. În liceu a avut loc un tedeum, după care am strigat pînă am răgușit „ura" — ni se anunțase că se suspendă cursurile. Războiul ne apărea infinit de îndepărtat și am fost nespus de mirat cînd l-am văzut curînd după aceea pe vărul meu, Volodea Șklovski, în uniformă soldățească — venea de la Kiev, în drum spre Manciuria.

În vara aceluiași an am fost cu mama și surorile mele în străinătate, iarăși la Ems, unde m-am îmbolnăvit de febră tifoidă. Țin minte totuși două evenimente care m-au impresionat: asediul Port-Arthur-ului după bătălia pierdută de armata rusă și moartea lui Cehov. În anul acela tata și-a pierdut slujba și, în consecință, și locuința. Locuia într-o odaie la hotelul „Kniajii Dvor" de pe Volhonka. Eu rămăsesem corigent la latină și la matematică. Cu puțin înainte de începerea anului școlar am fost trimis singur la Moscova. La Berlin trebuia să trag la pensiunea familială a unei oarecare frau Jenike unde se oprea totdeauna mama mea. În casa lui frau Jenike vedeai pe pereți broderii cu diferite sentințe. Mă plictiseam și seara am pornit-o pe Friedrichstrasse. Mi s-a făcut poftă de o pră-

jitură şi am intrat într-o cafenea care se dovedi a fi un cabaret de noapte. Chelnerii se uitară chiorîş la mine, îmi serviră totuşi prăjitura, dar am plătit-o atît de scump, încît am fost nevoit să cer telegrafic mamei un supliment de bani pentru a-mi putea continua drumul spre Moscova.

Camera de la hotelul „Kniajii Dvor" era mică, cu o nişă întunecoasă, dar viaţa de hotel mi-a plăcut foarte mult, căci mă simţeam în libertate. Tata pleca de dimineaţă, spunînd că merge să-şi caute un serviciu. După ce terminam de învăţat, invitam la mine colegi, mă făleam că locuiesc singur, comandam un samovar, gogoşi şi ne distram cum puteam.

(În iarna lui 1920 am stat la căminul Comisariatului Poporului pentru Afacerile Externe, care se afla în fostul hotel „Kniajii Dvor". La intrare, trebuia să prezinţi un permis. Portarul de serviciu striga în receptorul telefonului: „De unde vorbiţi?" Şi, la fel ca şi în copilărie, „Kniajii Dvor" mi se părea o minune.)

Adunîndu-ne în odaia din hotelul „Kniajii Dvor", nu ne mulţumeam să mîncăm gogoşi şi să ne distrăm. În toamna aceea, politica a bătut pentru prima oară la uşa vieţii mele. Începusem să citesc ziarele. Japonezii îi băteau pe ai noştri — lucru dureros —, dar noi am înţeles că tot răul vine de la autocraţie. Unul din colegii mei avea un unchi, care era legat de eseri. Acest unchi i-a spus că în curînd va fi revoluţie, că va trebui să dezarmăm pe cazaci şi poliţia şi apoi se va proclama republica...

Citisem romanul „Crimă şi pedeapsă" şi soarta Soniei mă chinuia. Îmi răsăreau din nou în minte cazărmile de la fabrica din Hamovniki. Totul trebuia schimbat, absolut totul...

E adevărat că îmi apăreau în faţă şi alte tentaţii: cum era, de pildă, liceana Musia. Ea cînta la pian „Cîntec fără cuvinte" şi, apoi, în vestibul, o sărutam. Trăiam totuşi cu presimţirea unor evenimente mari şi enigmatice. Puţin înainte fusesem un băieţandru care se entuziasma la Berlin pentru prăjiturile cu frişcă, şi crescusem dintr-o dată în decurs de două-trei luni.

În primul meu roman, „Aventurile neobişnuite ale lui Julio Jurenito şi ale discipolilor săi", unul dintre discipoli îmi poartă numele. E un personaj fictiv: niciodată n-am fost casier la casa de toleranţă a lui mister Cool şi niciodată nu am dus papei de la Roma o mitralieră. Dar pe alocuri acest erou care poartă numele Ilya Ehrenburg exprimă propriile mele gînduri. În roman are loc o dispută în jurul problemei ce este superior: afirmarea sau negarea şi elevul lui Jurenito, Ilya Ehrenburg, amintindu-şi de cuvintele Ecleziastului că există un moment potrivit pentru a culege pietre şi altul pentru a le împrăştia, spune că are un singur chip şi nu două, nu ştie să zidească şi preferă să împrăştie pietrele.

Romanul „Julio Jurenito" a fost scris cînd aveam 30 de ani. Cele povestite acum s-au petrecut în toamna cînd împlinisem 13 ani. Pe atunci nu auzisem încă despre Ecleziast, dar doream din tot sufletul să împrăştii cît mai multe pietre. Copilăria se sfîrşise, se apropia anul 1905.

5

ÎN TIMPUL ultimului recensămînt am primit vizita unei tinere recenzoare. Privi cu mirare pereţii odăii mele: Picasso îi produse o explozie de indignare.

— Vă plac într-adevăr asemenea lucruri?

— Foarte.

— Nu vă cred, o spuneţi pentru că vă este prieten.

Apoi am început să răspund la întrebările pe care mi le punea.

— Studii?

— Medii neterminate.

Fata se supără:

— Vă întreb serios.

— Şi eu vă răspund serios.

— Rîdeţi de mine. Am citit cărţile dumneavoastră... Recensămîntul este o acţiune de stat importantă. De ce nu vreţi să răspundeţi serios?

Plecă supărată. Dar de fapt eu îi spusesem adevărul pur: în octombrie 1907 fusesem exmatriculat din clasa a patra de liceu.

Despre viaţa de liceu s-a scris mult în literatura noastră. Au scris şi Garin-Mihailovski, şi Veresaev, şi Paustovski, şi Kaverin. Am impresia că toate liceele semănau între ele. Bineînţeles, cîte ceva am învăţat în şcoală, şi de la unii profesori, şi de la unii colegi, dar nu prea mult. O şcoală mult mai bună au însemnat cărţile şi oamenii pe care i-am întîlnit în afara liceului.

În liceu elevii intrau dintr-o străduţă laterală. Într-o garderobă uriaşă atîrnau sute de mantale. Acolo, de obicei, se dădeau luptele între „greci" şi „perşi", iar cei mici se împingeau unii pe alţii, „storcînd untul". Pe cînd eram în clasa pregătitoare, am văzut cum a fost bătut în garderobă un băieţaş. Era acoperit cu un vraf de mantale şi îl băteau; l-au bătut mult de tot, însoţind bătaia cu un cîntec: „Pe Nevski, un pîrîş, maţele-şi trăgea tîrîş". Din ziua aceea mi-a rămas pentru toată viaţa repulsia faţă de pîrîtori sau, cum se spune în limbajul celor mari, faţă de denunţători. Liceul a educat în mine sentimentul de colegialitate. Nu ne puneam niciodată problema dacă are sau nu dreptate cel ce se făcuse vinovat, îi luam totdeauna apărarea, răspunzînd: „am făcut-o cu toţii".

(În 1938 o profesoară de la o casă de copii, unde fuseseră aduşi copii din Spania, mi se plîngea că „e foarte greu cu ei, pentru că sînt anarhişti". Ce se întîmplase? Copiii, jucîndu-se, spărseseră un vas şi la întrebarea cine a făcut-o, răspunseseră: „toţi". Mi-a trebuit mult timp ca să-i demonstrez profesoarei că nu e vorba de nici un fel de anarhism, ci dimpotrivă. Am căutat s-o conving, dar n-am reuşit.)

În zilele de sărbătoare ne întruneam în sala mare de festivităţi. Pe pereţi atîrnau portretele a patru împăraţi şi plăci de marmură pe care erau gravate numele elevilor ce absolviseră şcoala cu medalii de aur. Directorul liceului era un ceh, Iosif Osvaldovici Gobza. Arătîndu-ne plăcile de marmură, el ne spunea că printre elevii

Liceului nr. 1 a fost și Bogolepov care a devenit apoi ministru al învățămîntului.

Mi-aduc aminte cu un sentiment de duioșie de toaletele liceului. Acestea erau adevărate cluburi ale noastre. La toaleta claselor inferioare (întîi, pînă la a patra) își putea băga pe neașteptate nasul pedagogul pentru a alunga de acolo pe toți chiulangiii. Dar cînd am trecut în clasa a cincea, am văzut o toaletă care poseda garanții constituționale, încît puteai să și fumezi acolo. Pereții erau acoperiți de desene și de versuri indecente de felul acesta : „Plecați de-aici, acu nu-i noapte..." La toaleta lor, cei mici făceau schimb de penițe sau de mărci, iar repetenții jurau că frecventează în mod curent casele de toleranță. La toaleta claselor superioare se discuta despre nuvela lui Leonid Andreev, „În ceață", despre demascările lui Amfiteatrov, despre decadenți, despre șantezele de la teatrul „Aumont" și despre multe altele.

De altfel, trebuie să spun că n-am rămas decît scurt timp în clasele superioare și amintirile mele se referă în majoritatea lor la clasa a treia și a patra. În recreația mare, porneam în goană spre sala de mese. Unul dintre noi spunea în fugă rugăciunea și apoi începea schimbul : dădeam plăcintele cu morcov pentru o sarma, sau o pîrjoală pentru o plăcintă cu orez. Bufetierul avea o poreclă : „Artiom, curcanul mucos".

Vreo doi ani la rînd au fost în floare jocurile de noroc : mizam cinci copeici pe profesorul care ieșea primul din cancelarie după ce se suna de intrare. Banca o țineau doi repetenți. Erau favoriți, care ieșeau adesea cei dintîi și, mizînd pe aceștia, era greu să cîștigi mai mult de zece copeici. Dar mi-aduc aminte că unul dintre noi a cîștigat vreo două ruble, mizînd pe profesorul de germană Setingson care de obicei ieșea ultimul și de data aceasta o luase înaintea celorlalți.

Dintre toate obiectele preferam limba rusă și istoria. Cu matematica nu mă împăcam, iar latina nu știu de ce o uram. Literatura ne-o preda Vladimir Alexandrovici Sokolov, un om foarte vesel. Ori de cîte ori mă scotea la tablă, recita ca un refren : „Hai Eren-mereng"... Nu știam ce vrea să spună și nu mă supăram. Am impresia că în clasa a patra am trecut de la rezumate la compuneri și, deși eram un leneș, compunerile mă pasionau. Vladimir Alexandrovici mă și lăuda, dar mă și dojenea : „Nu ești atent în clasă, nu asculți la lecție, scrii totul din cap, să vezi cum o să te elimine pentru ideile astea și ai să ajungi cizmar".

Îmi pare rău că nu mai pot verifica astăzi ce anume era neadmis în compozițiile mele școlare și provoca dojenelile lui Vladimir Alexandrovici. Dar trebuie spus că de cînd m-am făcut scriitor, cincizeci de ani de-a rîndul criticii au repetat și repetă cuvintele lui Vladimir Alexandrovici : „Nu ascultă la lecție, scrie totul din cap...".

Cînd aduceam acasă carnetul cu note proaste, tata îmi spunea că sînt un nerod, că am să fiu dat afară și am să ajung la liceul Kreiman, care avea faima că primește pe cei exmatriculați. (Pe vremea aceea nu știam că Briusov fusese elev

la liceul Kreiman.) Apoi tata a încetat să mă mai amenințe cu liceul Kreiman, prorocindu-mi doar ca și Vladimir Alexandrovici : „Ai să ajungi cizmar". Multe meserii am avut în viață, adesea neplăcute, dar încălțăminte n-am învățat să fac.

În clasele inferioare mă pasiona mitologia greacă. Mai tîrziu, profesorul de științe naturale A. A. Kruber (după cît îmi amintesc, un om priceput și plin de viață) a găsit în mine un elev devotat. Nu-mi pierdusem interesul pentru istorie, dar în clasa a patra nu mă mai preocupau zeițele elene, ci un trecut mult mai apropiat. Iar cînd am scris într-o compunere că eliberarea țăranilor s-a produs de jos și nu de sus, directorul l-a chemat pe tata la școală.

În clasa a treia eram redactorul revistei manuscrise „Novîi Luci" („Rază nouă"). Existența ei nu era cunoscută profesorilor, deși revista nu avea nimic înspăimîntător, conținea numai versuri despre libertate și schițe care relatau absurditățile vieții cotidiene din școală.

Drumul spre liceu trecea pe Precistenka. De timpuriu au început să mă preocupe două clădiri : liceul de fete al Arsenievei și „Institutul pentru fete nobile al Doamnei cavaler Certkova". Cînd am trecut în clasa a patra, m-am simțit om matur și am început să mă îndrăgostesc de elevele de liceu. O ștergeam înainte de terminarea ultimei lecții, așteptam ca fata să iasă și-i duceam cărțile învelite cu grijă în mușama. Mai cunoșteam și alte licee de fete, de pildă, al Alferovei pe strada Arbat, liceul Briuhonenko pe strada Kislovka.

În fața liceului, lîngă catedrală, era un scuar minunat, unde ne plimbam, fixam întîlniri elevelor, eram geloși și făceam pe Peciorinii.

Cînd am trecut în clasa a cincea, am scos de pe insigna de la chipiu cifra I, care indica liceul unde învățam. Așa făceau toți elevii „conștienți". Tunica o purtam ca pe o haină, peste cămașa rusească. Căutam să imităm în toate pe studenți : ne îmbrăcam neglijent, arboram un aer necuviincios și cînd discutam despre cărțile citite, gesticulam violent.

Unii liceeni erau estetizanți, disprețuiau versurile lui Nadson și Apuhtin pe care fetele le mai sorbeau cu încîntare și, spre groaza aleselor lor, scriau în eternele albume : „O da, pe voi, femeile, eu însumi le-am chemat". Erau și fanți, cheflii precoci, „bulevardiști" ai acelui început de veac. Ei purtau chipiuri foarte mari de un albastru-gingaș, vorbeau despre curse de cai, despre șanteze, baluri și se făleau că ieri la bal au băut lichior franțuzesc, iar după aceea... ce se întîmpla după aceea afla numai prietenul cel mai bun al acestui lăudăros.

Adeseori, cînd mă aflu în Sala Coloanelor, mi-aduc aminte cum am venit acolo pentru prima oară. Pe vremea aceea ea se chema „Marea sală a clubului nobilimii". Mă dusesem acolo la o serată care se dădea „în folosul elevilor nevoiași ai Liceului nr. 1 din Moscova". La început Șaliapin a cîntat aria Puricelui. Elevii din clasele superioare au rămas impasibili ; spuneau că Șaliapin cîntă întotdeauna aria aceasta, dar eu, care eram în clasa a doua, repetam cu entuziasm :

„Ha, ha, un purice!" Apoi a început dansul. Am încercat şi eu să dansez, ştiam că există zeci de dansuri din cele mai complicate: *pas de patineurs, pas d'Espagne, mignon, chaconne, mazurka* şi altele. Încurcam însă toate aceste *„pas"* între ele şi mai ales călcam mereu pe picioare partenerele pe care le invitam. În sala „Clubului nobilimii" nu vroiam să mă fac de rîs şi de aceea m-am urcat la balcon. Acolo, pe neaşteptate, am dat cu ochii peste ajutorul dirigintelui clasei mele şi ca de obicei m-am ridicat în picioare şi l-am salutat cu glas tare. Ajutorul dirigintelui, care tocmai făcea curte unei domnişoare grase, s-a înfuriat pe mine.

Cînd eram în clasa a patra, m-am dus cu nişte colegi să invit cîţiva actori să ia parte la un concert de binefacere. Am fost şi la binecunoscuta cîntăreaţă Nejdanova. Suceam şi răsuceam în mînă mănuşile albe şi suferearn cumplit din cauza stîngăciei mele. Colegii mei erau mai îndrăzneţi.

În clasa noastră era un „Don Juan" — prinţul Druţki, excelent dansator, care ştia cum trebuie să vorbeşti cu domnişoarele. Cînd aveam 13 ani, îl invidiam, dar peste un an mi s-a părut o figură neinteresantă. Începusem să citesc pe Cernîşevski, broşuri de economie politică, romanul „Germinal", căutam să vorbesc cu voce de bas şi, plimbîndu-mă pe bulevardul Precistenski, mă străduiam să demonstrez Nadiei Zorina, fata profesorului nostru de muzică, că dragostea ajută o personalitate eroică să lupte şi să moară pentru libertate.

Fetele pe care le conduceam de la şcoală acasă se schimbau adesea. La vîrsta de 14 ani nu prea suferearn de statornicie. Uneori le invitam la cofetăria Pelevin de pe Ostojenka — acolo o prăjitură costa trei copeici. Pentru mine fetele erau nişte făpturi cereşti, totuşi aveau o poftă de mîncare zdravănă şi într-o bună zi a trebuit să-i las cofetarului amanet şapca mea.

Pe vremea aceea locuiam în ulicioara Savelovski, pe Ostojenka. Aveam o locuinţă încăpătoare, iar eu odaia mea proprie. Ceream ca părinţii să nu intre în camera mea fără să bată la uşă. Mama îmi respecta dorinţa, în timp ce tata rîdea de fanteziile mele.

Într-o papetărie de pe Ostojenka cumpăram fotografii de şanteze, cu precădere goale. Socoteam că trebuie să mă gîndesc cît mai puţin la femei, dar de fapt mă gîndeam mult prea mult. Mi-aduc aminte că mă scosese din minţi fotografia Nataşei Truhanova, o binecunoscută frumuseţe. Un sfert de veac mai tîrziu am făcut cunoştinţă la Paris cu A. A. Ignatiev, fostul ataşat militar al Rusiei în Franţa, la ora aceea funcţionar al reprezentanţei noastre comerciale. Soţia lui s-a dovedit a fi acea Nataşa al cărei chip mă subjugase în adolescenţă. I-am povestit de fotografia de altădată, ceea ce a făcut-o să rîdă mult.

Prima mea iubire se situează într-o epocă ceva mai tîrzie, în toamna lui 1907, după exmatricularea mea din liceu. Pe eleva aceea o chema Nadia. Fratele ei, Serghei Beloborodov, era bolşevic. Tatăl Nadiei citea ziarul „Moskovskie

vedomosti" şi se uita chiorîş la mine : eram revoluţionar, pe lîngă aceasta şi evreu, şi atentam la nevinovăţia Nadiei. Veneam rar pe la ea acasă, de obicei ne întîlneam pe stradă, în ulicioara Zaciatievski. Aproape zilnic ne trimiteam unul altuia scrisori foarte lungi, supunînd analizei psihologice relaţiile dintre noi, făcîndu-ne imputări şi jurăminte. Erau scrisori pline de gelozie, pasiune şi filozofie. Amîndoi aveam vîrsta de 16 ani şi probabil că nu eram atît de preocupaţi unul de celălalt, cît mai ales stăpîniţi de presimţirea tulbure a vieţii ce ni se deschidea în faţă.

Dar să ne întoarcem la anii liceului. Făcusem cunoştinţă cu cîţiva elevi din clasele superioare. Pe ei i-am auzit pentru prima oară vorbind despre materialismul istoric, despre plusvaloare, despre o mulţime de lucruri care mi s-au părut excepţional de importante şi care au adus o schimbare bruscă în viaţa mea.

Era în furtunosul an 1905. La universitate amfiteatrul de teologie se transformase într-o sală de mitinguri. Mă repezeam adesea pînă acolo. Alături de studenţi vedeai muncitori. Cîntam „Marsilieza" şi „Varşavianka". Studentele împărţeau manifeste. Din mînă în mînă treceau nişte căciuli uriaşe cu un bileţel pe care scria : „Daţi pentru înarmare".

Într-o zi treceam pe Mohovaia. Deodată am văzut rotindu-se în aer chipiurile studenţilor ca nişte frunze de toamnă prinse într-un vîrtej. Se auzi un strigăt : „Haimanalele !" Toţi alergară în curtea universităţii şi se pregătiră să

apere fortăreaţa. Am fost împărţiţi în grupuri de cîte zece. Luai o cretă şi-mi scrisei un număr pe mantaua de elev. Căram pietre sus în amfiteatre. În cazul cînd duşmanul ar fi pătruns înăuntru, l-am fi omorît cu pietrele. În curte fu aprins focul. Înfulecînd la sandviciuri cu salam, am cîntat pînă dimineaţa „Prieteni, nu pierdeţi curajul în lupta cu cruntul duşman !" Nu aveam nici 15 ani şi e uşor de înţeles că nu-mi pierdeam curajul.

Mi-aduc aminte de înmormîntarea lui Bauman. În timp ce făceam cale întoarsă de la cimitir, răsunară împuşcăturile. Ca acum văd în faţa ochilor un cazac cu cercel în ureche şi un bici în mînă. Mi-aduc aminte de decembrie 1905. Atunci am văzut pentru prima oară sînge pe zăpadă. Am ajutat şi eu la construirea baricadelor, în apropiere de piaţa Kudrinskaia. Niciodată n-am să uit Crăciunul acelui an : liniştea lui grea, înspăimîntătoare, după zile de cîntece, strigăte, focuri de armă. Ruinele din Presnia se înălţau negre. Cizmele soldaţilor din regimentele Semionovski şi Preobrajenski striveau zăpada, care scîrţîia jalnic. Revenit la şcoală după vacanţa de Crăciun, priveam distrat în jurul meu. Un gînd mă urmărea : să găsesc organizaţia ilegală ; marile bătălii ni le rezervă viitorul.

Anul acela şcolar a trecut de parcă n-aş mai fi băgat de seamă că există lecţii, ore de clasă, note. Mă preocupa un singur lucru : comparam programele social-democraţilor şi ale eserilor. Pentru aceştia din urmă pleda romantismul : drujine de luptă, teroare, rolul personalităţii.

Mie însă eserii mi se păreau mult prea romantici. Îi ţineam minte pe muncitorii de la fabrica din Hamovniki şi mă simţeam atras de bolşevici, de romantismul neromantic. Eram la curent cu articolele lui Lenin şi înţelegeam că menşevicii sînt moderaţi, mai aproape de tatăl meu. Adesea repetam în gînd unul şi acelaşi cuvînt: „Dreptate". Acest cuvînt aspru, uneori rece, ca metalul la ger, mi se părea atunci cald, drag, apropiat.

Într-o zi am avut o discuţie cu tatăl meu, din care mi-am dat seama că el nici nu auzise de menşevici, că lui îi plăceau cadeţii. Am căutat să-i demonstrez pe îndelete necesitatea revoluţiei. El mi-a răspuns: „Poate că ai dreptate... dar principalul este toleranţa". Este greu să momeşti cu ideea toleranţei pe un băieţandru de 15 ani cu părul aspru, zbîrlit, care de mult nutrea dorinţa să urnească din loc pietroaiele grele, nemişcate. „Totul sau nimic!" Această exclamare a unuia dintre eroii lui Ibsen o notasem ca pe o deviză în agenda mea şi, deşi dispreţuiam poezia, repetam versurile lui A. K. Tolstoi: „Să-ţi fie dragostea nebună, ameninţarea, fără glumă" *...

Anul 1906 mi-a decis soarta. A fost un an zbuciumat şi greu. Valurile revoluţiei se mai ridicau ici-colo, de fapt, însă, începuse refluxul. Unii spuneau cu tristeţe, alţii cu bucurie că furtuna trecuse. Răscoala marinarilor la Kronstadt şi Sveaborg părea a fi ultima ei răbufnire.

* Traducerea versurilor din acest volum aparţine lui Mihail Calmîcu.

Elevii de liceu se potoliseră, se întorseseră la manualele lor. Nu mai erau nici mitinguri la universitate, nici manifestaţii, nici baricade. În acest an am intrat în organizaţia bolşevică şi curînd după aceea am părăsit liceul.

În 1958 a venit să mă vadă fostul meu coleg de şcoală, Vasea Kraşeninnikov, de profesie medic. Spre bătrîneţe, oamenii încep să simtă nevoia de a-şi revedea prietenii din copilărie şi adolescenţă aproape uitaţi. Kraşeninnikov a luat iniţiativa să reunească pe foştii colegi de şcoală care rămăseseră în viaţă şi locuiau la Moscova. Am luat cina la restaurantul „Praga", eram cinci oameni la o vîrstă care se cheamă „înaintată". Ne-am amintit de şotiile noastre de la şcoală, de profesori, de fete.

Localul se umpluse treptat. Cum stăteam cu spatele la sală, nu vedeam publicul. Deodată am întors capul şi am încremenit. În jurul meu erau nişte fete fardate îngrozitor, cu părul vîlvoi, băieţandri în haine cadrilate, cu permanent, descendenţi direcţi ai liceenilor care purtaseră şepci azurii şi ai studenţilor feciori de bani gata („cu căptuşeală albă", cum li se spunea atunci). Dansau cu toţii, iar cînd muzica înceta, se aşternea liniştea: numai noi, cei cinci bătrîni la masa din fund, discutam cu înflăcărare.

Nu ştiu de ce ne-o fi jucat soarta această festă urîtă: ne fixasem întîlnire într-un local unde se adunau de obicei „bulevardiştii". Nu erau mulţi, ce-i drept. Iar noi eram cei mai obişnuiţi liceeni de la începutul veacului, care trăisem ca toţi ceilalţi oameni, din întîmplare

supravieţuisem şi în seara aceea vorbeam despre tineretul epocii noastre cu gingăşie şi încredere, nu cu răutatea bătrîneţii.

„De ce nu-ţi plăcea ţie Valia Kozlinskaia? mă întrebă Kraşeninnikov, noi eram cu toţii îndrăgostiţi de ea." Nu ştiu de ce. Nu-mi amintesc. Poate pentru că eram îndrăgostit de Nadia? Poate pentru că toată viaţa mea era îndreptată spre viitor: spre marea groază a mamei mele, mă vizita Dmitri, un student din detaşamentele de luptă, care ne arăta, mie şi colegilor mei, cum trebuie mînuit revolverul.

6

TRECUTUL se uită; unele lucruri ţi le mai poţi aminti, altele dispar din memorie pentru totdeauna.

În volumul din colecţia „Literaturnoe nasledstvo" închinat lui Maiakovski, am descoperit un raport al şefului Ohranei din Moscova, locotenent-colonelul von Koten, în care se vorbea despre existenţa unei organizaţii ilegale social-democrate în şcolile medii din Moscova. Am zăbovit mult căutînd să-mi aduc aminte de unele nume. Dar nu mi-am putut aminti despre cine era vorba. Totuşi, raportul a făcut să învie multe în memoria mea. Iată ce scria von Koten în raportul său:

„Un rol mai important l-au jucat Briliant, Faidîş, Ehrenburg şi Anna Vîdrina... Partidul

a recrutat noi colaboratori din rîndul elevilor: Faidîş este membru al biroului tehnico-militar; Ehrenburg, Sokolov, Saharova, Buharin şi Briliant sînt propagandişti de cartiere; Rokşanin este tehnic pentru cartierul Zamoskvoreţki şi Antonov este tehnic pentru cartierul Gorodskoi".

Şeful Ohranei încurcase cîte ceva. În ce mă priveşte, am nimerit mai întîi într-o organizaţie generală şi numai după aceea, între altele, am căpătat sarcini pe linie de şcoală. Încă în 1906 făcusem cunoştinţă cu bolşevica Egorova; avea părul de un blond-deschis şi fruntea bombată. La început, avusesem misiunea să transport „literatură", apoi am devenit „organizatoricul" cartierului Zamoskvoreţki. Mă temeam cel mai mult ca tovarăşii să nu bănuiască adevărata mea vîrstă şi să spună că nu pot încredinţa unui băieţandru de 15 ani misiuni importante...

(Mulţi ani mai tîrziu am aflat că Maiakovski şi-a început munca de partid cînd nu avea nici 15 ani. Se vede că aşa erau moravurile epocii.)

N-a venit încă vremea să povestesc despre toţi tovarăşii mei din organizaţia noastră şcolară. Acum voi pomeni doar pe cîţiva dintre ei. Senea Cilenov semăna cu un pisoi blînd; avea faţa lată, îşi mijea adesea ochii, era flegmatic, zîmbea uşor. El ne explica rolul capitalului străin, antagonismul anglo-german, ne vorbea despre lăcomia şi înapoierea burgheziei ruse, dar după referate serioase discuta cu plăcere despre decadenţi, despre Teatrul de Artă, despre romanele satirice ale lui Anatole France. Mulţi ani după aceea l-am revăzut la Paris. Era juris-

consult pe lîngă ambasada sovietică. Şi m-am mirat atunci cît de puţin se schimbase. Se vede că la vîrsta de 18 ani era pe deplin strunjit şi şlefuit.

La Paris am devenit prieteni. Era un om complex, o fire de sibarit şi totodată un revoluţionar. Vedea lipsurile, dar rămînea credincios cauzei de care îşi legase viaţa. Probabil că printre romanii culţi din secolul al III-lea, care trecuseră la creştinism, se găseau oameni ce semănau cu Semion Borisovici Cilenov (noi îi spuneam prescurtat S.B.) — ei îşi dădeau seama cît de imperfecte sînt statuile Bunului Păstor în comparaţie cu Apollo, dar laolaltă cu ceilalţi creştini înfruntau torturile şi moartea. Mi-amintesc că mergeam de la Moscova spre Paris. La punctul de frontieră Negoreloe, ne-am încrucişat cu un tren care circula spre Moscova. Trenul staţiona. Din vagonul restaurant îmi zîmbi cu blîndeţe S.B. ; fusese chemat la Moscova. Era sfîrşitul anului 1935... De atunci n-am mai avut prilejul să-l întîlnesc.

Valea Neimark, un băiat stîngaci, miop, timid era pentru mine un model de modestie şi devotament. A fost arestat în aceeaşi noapte cu mine, apoi eliberat, arestat într-un alt proces şi surghiunit în Siberia. De acolo a evadat şi a plecat în străinătate. L-am vizitat în micul orăşel francez Morteau, la graniţa cu Elveţia. Valea lucra într-o fabrică de ceasornice. În 1909 scriam versuri şi sufletul mi-era sfîşiat de contradicţii. Ba visam să mă întorc în Rusia şi să mă dedic muncii în ilegalitate, ba hoinăream prin

Paris, fermecat de acest oraş, recitind în gînd versurile despre „Frumoasa Doamnă". Valea însă rămăsese acelaşi, activa în organizaţia socialistă locală, citea literatura de partid ; noaptea a căutat să mă convingă cu înflăcărarea lui reţinută că peste un an, doi, în Rusia va izbucni revoluţia. Viaţa lui de mai tîrziu a fost foarte grea, dar Valea şi-a păstrat pînă la capăt înflăcărarea şi puritatea anilor de adolescenţă.

Lvov era un mic slujbaş la poştă şi locuia într-o clădire a statului pe Miasninţkaia. Credea că fetele lui se vor mărita în linişte, dar iată că fetele au preferat munca în ilegalitate. Cînd Nadia Lvova a fost arestată, ea nu avea nici 17 ani şi, conform legii, a fost curînd pusă în libertate, rămînînd pînă la proces în cauţiunea tatălui său. Nadia i-a răspuns colonelului de jandarmi : „Dacă îmi veţi da drumul, voi continua să-mi desfăşor activitatea". Nadia iubea poezia, încercase să-mi recite versuri din Blok, Balmont, Briusov. Iar eu mă temeam de tot ceea ce putea duce la dedublarea omului. Mă simţeam atras de artă şi o uram în acelaşi timp. Îmi băteam joc de pasiunea Nadiei pentru poezie, îi spuneam că versurile sînt un fleac, că „trebuie să ştii să te stăpîneşti". Dar cu toată dragostea ei pentru poezie, Nadia îndeplinea admirabil toate misiunile organizaţiei ilegale. Era o fată drăguţă, modestă, cu ochi naivi, cu un păr bălai, pieptănat lins peste cap. Sora ei mai mare, Marusia, o privea cu stimă. Nadia învăţa la Liceul Elizavetinskaia, la 16 ani trecuse în clasa a VIII-a ; a absolvit liceul cu medalie de

aur. Adesea îmi spuneam : iată cine are o voință de fier !

Ne-am despărțit în 1908 (am întîlnit-o înainte de a pleca în străinătate). Doi ani mai tîrziu, Nadia a început să scrie versuri. Nu cunosc împrejurările în care făcuse cunoștință cu V.I. Briusov. În toamna lui 1913 au apărut două cărți : „Basmul de altădată" de N. Lvova și „Versurile lui Nelli" fără nume de autor, închinate lui N. Lvova, cu o poezie de introducere de Briusov, care era și autorul cărții anonime.

Briusov scria : „E timpul s-o mărturisesc, nu mai sînt tînăr, am aproape patruzeci..." Nadia scria : „Mă pregăteam să plec acasă, și dintr-o dată am văzut... că tîmpla dreaptă v-a albit aproape și m-au trecut fiorii căinței..." Aceste rînduri au fost scrise în toamna lui 1913, iar la 24 noiembrie Nadia s-a sinucis. Lucra la o traducere a versurilor lui Jules Laforgue, care scrisese despre plictisul de nesuportat al duminicilor ; într-una din poeziile sale, o elevă se aruncă nu se știe de ce de pe chei în apă. Briusov vorbea adesea de sinucidere și într-una din poeziile sale figurează drept epigraf cuvintele lui Tiutcev : „Cîți, biciuiți de simțăminte, cu sufletul secat de dor, nu simt atracție nebună spre Sinucidere și-Amor ?". Nadia s-a împușcat... Într-o prefață la o ediție postumă a cărții sale am citit : „În viața Nadiei Lvova nu au fost evenimente importante". Dumnezeule, dar cîte evenimente trebuie să conțină viața unui om ? La 15 ani Nadia era ilegalistă, la 16 a fost arestată, la 19 a început să scrie versuri, la

22 a înțeles „sînt numai poetă" și s-a împușcat. Cred că ajunge...

Nu-l cunoșteam încă personal pe Valeri Iakovlevici, cînd am primit de la el o scrisoare în care îmi povestea frămîntările sufletești prin care trecuse după sinuciderea Nadiei. Nu m-am mirat aflînd că ea îi vorbise despre mine. Dar pînă astăzi a rămas o enigmă pentru mine de ce un poet celebru, pe care-l consideram un maestru, s-a gîndit să-mi dea explicații.

În ilegalitate făceam tot ceea ce făceau și alții : scriam manifeste și fierbeam gelatină, căci manifestele le înmulțeam la hectograf, căutam „oameni de legătură" și scriam adresele pe foiță de țigări, ca, în caz de arestare, să le pot înghiți, rezumam în cercurile muncitorești articolele lui Lenin, discutam în contradictoriu, pînă la răgușeală, cu menșevicii și căutam să respect pe cît puteam regulile de conspirație.

Agendele cu însemnări, care mi-au fost confiscate cu ocazia arestării, îmi ajută astăzi să reconstitui propria-mi imagine de atunci. După cum spune actul de acuzare, într-una din agende se aflau „diferite date statistice referitoare la finanțele Rusiei, la învățămînt, la industrie, la agricultură și de asemenea și la grevele și lock-out-urile din Germania". În altă agendă figurau însemnări ca acestea : „de vorbit cu Boris", „locuință", „de cumpărat cărți", „cu privire la ziarele legale", „de transmis ștampila", „de transmis lui Timofei legătura și de discutat despre conferințe", „de transmis la Hamovniki în legătură cu zațul", „de telefonat la Tkaci".

Iarna ne întîlneam adesea pe la ceainării şi aruncam cîte un bănuţ de aramă în pîntecele orgii urlătoare pentru ca muzica să acopere cu zgomotul ei discuţiile noastre. În aceste ceainării se servea salam tăiat în pătrăţele şi se mînca cu furculiţe ştirbe. Salamul mirosea urît, nici muştarul nu ajuta. Ceaiul se bea sugînd separat zahăr cubic, bucăţelele le spărgeam cu ajutorul unui cleşte negru. Era zgomot, dar atmosfera nu era veselă. Oamenii intrau pentru cîteva clipe să se încălzească şi aleanul crîncen de acasă nu-i părăsea.

O dată am nimerit într-o ceainărie de noapte frecventată mai ales de birjari. Fusesem înainte la o întrunire a organizaţiei orăşeneşti în Mariina Roscia. Am fost descoperiţi de poliţie, dar am reuşit să scăpăm cu toţii. Intrai în ceainărie ca să scap de urmărirea agenţilor. În jurul meu moţăiau birjarii. Deşi beam ceai din farfurioară, ba chiar încercam să-l sorb cu zgomot, probabil că aveam figura clasică a unui „răzvrătit", aşa cum îl visează toţi subcomisarii de poliţie. Birjarii nici nu mă băgau în seamă. Pe neaşteptate, unul dintre ei s-a ridicat cu zgomot de pe scaun, mi-a aruncat o privire şireată şi m-a întrebat: „Viaţă-i asta?" Am şters-o imediat din local.

În general aveam noroc. Într-o seară am fost reţinut pe chei, lîngă manufactura Butikovski. Aveam cu mine manifeste. Un subcomisar mă duse la secţie. Mergea alături de mine. Cînd traversarăm Ostojenka, el se opri să facă loc unei trăsuri, iar eu o luai un pic înainte şi reuşii să arunc manifestele. La secţie m-au ţinut cîteva

ceasuri pînă a venit comisarul care a tras o înjurătură şi mi-a dat drumul. Altă dată am fost pîrîţi de nevasta unui muncitor, la care ne întruneam. Era geloasă pe soţul ei şi vroia să i-o plătească. Dar se vede că-i spusese vardistului cîte-n lună şi-n stele, căci omul se băgă sub pat, ridică scîndurile duşumelei, ne pipăi buzunarele ; căuta, probabil, arme şi, negăsind nimic, a plecat fără să întrebe măcar cine sîntem.

Recent am găsit la Arhivele Statului de pe Pirogovskaia o hîrtiuţă decolorată. Ea mi-a adus aminte că „...în noaptea de 1 noiembrie 1907, la orele trei a avut loc o percheziţie în apartamentul locuit de elevul Ilya Grigoriev Ehrenburg, în casa societăţii «Varvara» din stradela Savelovski" că „nu s-a găsit nimic suspect", „s-au confiscat notele «Marsiliezei Ruse» şi diferite ilustrate."

În sectorul care mi-a fost încredinţat se afla fabrica de tapete Sladkov. Mă împrietenii cu mecanicul Timofei Ivanovici Iliuşin, un om energic, cu picioarele pe pămînt. Am organizat în fabrică o grevă. Am luat cuvîntul la întruniri şi am iniţiat o listă de subscripţie, făcînd colecte de bani printre studenţi pentru comitetul de grevă.

Drag mi-era şi tîmplarul Vasili Ivanovici Ceaduşkin, un om vesel. Nici el, nici Iliuşin nu semănau cîtuşi de puţin cu muncitorii aceia posomorîţi de la fabrica din Hamovniki pe care îi cunoscusem în anii copilăriei. Anul 1905 nu trecuse fără urme, începuse să se formeze o avangardă muncitorească. De la aceşti noi prieteni am învăţat şi eu să fiu vesel. O duceau

prost, munceau din greu şi totuşi erau mereu cu gluma pe buze. Pentru mine, activitatea revoluţionară însemna eliberare din minciună, pentru ei era cauza vieţii lor, deci firească, deşi complicată.

Îmi stăruie limpede în minte unele peisaje. Lîngă Şabolovka era un mare teren viran, acoperit ici, colo cu iarbă anemică, pe care se odihneau uneori muncitori desculţi. Acolo ne întruneam, acolo vorbeam despre articolele din ziarul „Vperiod", acolo s-a discutat că muncitorii de la fabrica de tapete Sladkov i-au cerut patronului săpun. Cineva stătea neapărat de planton, căci în orice clipă putea să apară un vardist fioros, poreclit de noi „acul". Ne întruneam de asemenea la cimitirul tătărăsc, printre mormintele vechi. Primăvara aici era plin de flori : păpădii, pintenul-cocoşului. Dar locul nostru preferat de întruniri erau colinele Vorobiovî. Sus erau gherete unde se servea ceai şi vînzătorii pofteau cu insistenţă „onoratul" public. Samovarele scoteau fum, vodka clipocea. Cîte o armonică se tînguia : „Ah, prea frumos a fost astnoapte..." Noi ne adunam ceva mai la vale, în pădurice, unde discutam despre „legături", despre manifestele trase la hectograf, sau că aseară unul dintre organizatori a fost prins cu adresele la el...

Mi-amintesc cum au decurs alegerile de delegaţi pentru Congresul de la Stockholm. Bolşevicii trebuiau să invite la aceste adunări de alegeri cîte un menşevic, iar menşevicii cîte un bolşevic. Întotdeauna ajungi să-i urăşti mai curînd pe oamenii care îţi sînt apropiaţi în concepţii şi cadeţii îmi erau, pare-se, mai puţin odioşi decît menşevicii. Am luat parte la o întrunire a muncitorilor tipografi menşevici. Acolo elocinţa mea s-a dovedit a fi neputincioasă. A urmat apoi o întrunire a zece sau cincisprezece muncitori de la o fabrică de cărămizi unde exista o organizaţie menşevică. Din partea menşevicilor a luat cuvîntul o fată foarte serioasă, dar timidă. Eu am vorbit cu îndrăzneală, i-am luat peste picior pe menşevici şi am învins : muncitorii l-au votat pe delegatul bolşevic. Fata era gata să plîngă. Am plecat împreună spre casă ; îmi părea rău de ea, dar totodată rîdeam în sinea mea. Orice s-ar spune, i-am pus cu botul pe labe pe oportunişti !

Se spune că uneori omul nu se poate recunoaşte în oglindă. Şi mai greu este să te recunoşti în oglinda tulbure a trecutului. Cînd cineva mă întreabă despre începuturile activităţii mele literare, mă gîndesc la versurile pe care le-am scris în primăvara lui 1909. De fapt, însă, primele mele scrieri datează din 1907 şi sînt cu mult mai aproape de o publicistică de amator decît de poezie. La Arhivele Statului se mai păstrează un articol de fond din revista „Zveno" scris de mine. Articolul este pătruns de patosul unui neofit de 16 ani. „Grea este epoca în care pornim la editarea revistei noastre. Neagra reacţiune s-a înstăpînit peste întreaga Rusie. Detaşamentul de avangardă al revoluţiei, proletariatul, nu şi-a revenit încă de pe urma înfrîngerilor, nu şi-a vindecat rănile. Duşmanii săi se

bucură, se năpustesc strigînd «Vai de cei învinși !» asupra armatei revoluționare și în primul rînd asupra conducătorului ei, social-democrația rusă. Proletariatul alungat în ilegalitate își ascute arma, construiește partidul său muncitoresc cu conștiința fermă a noii sale puteri, cu credința luminoasă în victoria finală. Noi împărtășim credința sa. Urîm profund orînduirea unde alături de lux și desfrîu domnește mizeria cea mai cruntă, puterea rublei și a biciului. Sîntem ferm convinși de căderea inevitabilă a acestei orînduiri, de venirea împărăției luminoase a libertății, egalității, frăției. Chezășie ne stă măreața luptă internațională a proletariatului în rîndurile social-democrației. El cheamă sub steagul roșu pe toți cei umiliți și obidiți, pe toți cei care doresc sincer înnoirea omenirii. Spinos, dar sigur este drumul pe care merge el spre țelul său, spre socialism. Și nu există, și nu trebuie să existe spectatori în această luptă istorică : cine nu este cu socialismul acela este împotriva lui. Cuvîntul nostru se va îndrepta către aceia dintre elevi care au hotărît să-și închine viața cauzei de eliberare a muncii. Vrem să-i pregătim pentru rolul greu de toboșari și de gorniști ai măreței clase, vrem să-i învățăm știința luptei, vrem să-i unim printr-o verigă puternică de mesia viitorului, de proletariat." Am citat integral primul meu exercițiu literar — desigur nu pentru că mi-ar părea reușit. Am vrut să arăt cum se produce inflația cuvintelor și cum aceste cuvinte își pot schimba semnificația. In 1907 năzuiam să fiu

toboșar și gornist pentru ca în 1957 să scriu „în orchestră nu există numai goarne sau tobe".

Un alt exercițiu al meu intitulat „Doi ani de partid unic" nu s-a păstrat. Judecînd după rezumatul care l-a făcut agentul Ohranei, spuneam în acest articol că partidul nu trebuie să disprețuiască nici una din formele de muncă legală, dar, totodată, trebuie să-și întărească activitatea ilegală. Pe vremea aceea mă pasionau problemele tacticii de partid și disputele dintre fracțiuni. Îmi plăcea să vorbesc despre conciliere, dar vorbeam pe această temă într-un spirit cu totul ireconciliant.

La adresele conspirative mă întîlneam cu Varia, cu Timofei, cu Tania, Egor-Morgun : Egor era student, Tania studentă și ea. Uneori îl însoțeam seara pe Nikolai Ivanovici și veneam în vizită la Tania sau la Lidia Nedokoneva. Ele locuiau pe Vladimiro-Dolgorukovskaia ; discutam despre munca de partid, dar mai și glumeam și rîdeam. De curînd, după cincizeci de ani, mi-a fost dat să o reîntîlnesc pe Tania. Cu acest prilej am aflat cum o cheamă cu adevărat : O. P. Noghina. Ne-am amintit de trecutul îndepărtat, cînd noi, propagandiștii începători, ne adunam la uzina electrică, la P.G. Smidovici ; ne-am adus aminte cît de plăcut știa să glumească Nikolai Ivanovici și cît de luminoase și pline de entuziasm erau zorile tinereții noastre.

De nenumărate ori mă întîlnisem în vremea aceea cu Makar și de abia mulți ani mai tîrziu

am aflat că acesta era numele conspirativ al lui V.P. Noghin.

O dată a venit la o întrunire a organizaţiei orăşeneşti un om cu privirea obosită şi blîndă. Îl priveam cu respect, ştiam că este membru în Comitetul Central. Innokenti (I.F. Dubrovinski) vorbea atent cu fiecare dintre noi, iar unui tovarăş i-a spus: „Arăţi prost, ar trebui să te odihneşti". Mi-aduc aminte ce impresie puternică mi-au făcut aceste cuvinte. Ele nu se potriveau de loc cu imaginea pe care mi-o făcusem despre revoluţie; mai precis vorbind, mi-era dor de căldură sufletească, simplă, omenească, dar o priveam ca pe o slăbiciune, o trăsătură perimată a „intelectualismului".

În toamna anului 1907 mi s-a dat sarcina să stabilesc legătura cu soldaţii şi să înfiinţez o organizaţie în cazărmi. Această misiune grea şi plină de răspundere mă entuziasma. Mi s-a încredinţat o ştampilă, era singurul obiect ce mai rămăsese după o nouă cădere. Am ştampilat două boniere ca să pot face colecte în bani, iar ştampila, din prostie, am păstrat-o asupra mea, socotind că e foarte bine ascunsă. (În actul de acuzare se arată că printre obiectele care mi-au fost confiscate se află şi o „ştampilă de chit" aparţinînd „Organizaţiei militare de pe lîngă Comitetul din Moscova al Partidului social-democrat din Rusia".) Reuşisem să fac cunoştinţă cu un furier din regimentul Nesvijski, care a adus cu el trei soldaţi dintr-o companie de mitraliori, apoi s-au adăugat un voluntar, încă un soldat, în total şase oameni — s-ar putea spune unul din bruioanele viitoarei Gărzi Roşii...

Continuam să citesc romane, să merg la teatru, uneori mă întîlneam cu cunoştinţe care nu aveau nimic de-a face cu politica. Istoricii denumesc anii aceia „începutul reacţiunii". După anul 1905, atît de strălucitor, începuse o perioadă tulbure: toţi căutau un drum, discutau cu înflăcărare, se frămîntau, dar undeva în adîncuri se simţea oboseală, decepţie, pustiu sufletesc.

În locul dansurilor copilăriei mele, *mignon* sau *chaconne*, domnişoarele învăţau acum, spre spaima mamelor, *cake-walk* şi *„matciş"*. Omenirea civilizată se apropia de foxtrot. Studenţii discutau dacă Sanin, eroul lui Arţîbaşev, este idealul omului modern: în acest roman găseai şi nietzscheanism la nivelul cititorului neexigent, şi erotism, mai curînd de grajd decît în spiritul lui Wilde, şi confesiunea veacului nou. Apăruse o nuvelă de Anatoli Kamenski care descria în chip amănunţit cum reuşise un ofiţer să seducă într-o singură zi patru femei. La Teatrul de Artă se punea în scenă piesa lui Leonid Andreev „Viaţa omului", naivă încercare de filozofie a vieţii, expusă într-un colţ de scenă de „cineva în cenuşiu". Intelectualii din Moscova cîntau sau fluierau polca din această piesă. La acelaşi teatru se reprezenta piesa lui Maeterlinck, „Orbii"; urletele ei simbolice le îmbolnăveau de nervi pe doamnele emotive. Nimeni nu prevedea că peste zece ani o să apară păsatul de mei şi fişele personale. Viaţa părea mult prea liniştită, oamenii căutau nefericirea în artă ca pe o ma-

terie primă deficitară. Începea vremea „căutării de Dumnezeu", a almanahurilor scandinave, a „Farmecelor ucigătoare".

S-ar fi părut că-mi făurisem un adevărat blindaj din principialitate. Cînd colo arta pătrundea pe furiş şi în ilegalitatea mea. Noaptea făceam lecturi din Hamsun: „Pan", „Victoria", „Mistere"; mă dojeneam pentru slăbiciunea mea şi totuşi nu puteam să nu mă entuziasmez. Simţeam că există şi o altă lume: natura, imaginile, sunetele, culorile. Cehov mă zguduia şi pe atunci cu adevărul lui incontestabil, neînţeles de mine. Şopteam: „Misius, unde eşti?"; eram îndrăgostit de „Doamna cu căţelul". Am văzut un spectacol cu Isadora Duncan. Era îmbrăcată într-o tunică antică şi dansa cu totul altfel decît Heltzer. Continuam să-mi spun că toate astea sînt „fleacuri", dar erau clipe în care nu puteam face abstracţie de „ele". Încă licean fiind, spusesem fetei pe care o îndrăgisem: „Korolenko a spus că omul este făcut pentru fericire ca pasărea pentru zbor". Mă îndrăgosteam adesea, eram însetat de fericire, dar tot timpul, toate forţele mi le dăruiam altui ţel. La noi se foloseşte adesea ca o laudă epitetul „monolit". Dar monolitul este un bloc de piatră. Omul este cu mult mai complex. Chiar şi la 16 ani...

Ziarele erau limbute, deşi aveau un aer posomorît. Eserii proclamau exproprierile. Oamenii erau spînzuraţi. Agenţii Ohranei năvăleau noaptea în casă, sfîrtecau saltele şi scuturau cele optzeci de volume ale Enciclopediei Brockhaus şi Efron.

În zilele acelea, Blok scria: „Haide, viaţă! Te-apropie iară! Te-aşteaptă sonorul meu scut!" Eu însă nu-l cunoşteam pe Blok. Şi multe lucruri nu le ştiam: eram un mic monolit, dar aveam o mare fisură. Mergeam în vizită la Asia Iakovleva, o elevă cu doi ani mai mare decît mine, care se descurca, desigur, cu mult mai bine în încîlceala sentimentelor omeneşti. Îi povesteam despre rezultatele Congresului de la Londra, şi căutam să birui sentimentele ce se înghesuiau în pieptul meu. Discuţiile despre folosul sau inutilitatea cooperaţiei erau întrerupte de scurte mărturisiri. Ne certam şi ne împăcam. În vacanţa de Crăciun, Asia a plecat la Bobrov, promiţîndu-mi, în primul rînd, să lichideze acolo pe toţi eserii, iar în al doilea rînd — să mediteze la relaţiile dintre noi. Cînd am fost arestat, s-a găsit asupra mea scrisoarea ei, care începea cu cuvintele: „Ilya, aş vrea să vorbesc cu dumneata mai calm". Iar la sfîrşit era o scurtă informaţie: „Referatul nu l-am mai ţinut, întrucît toţi eserii au dispărut nu se ştie unde sau poate mi-am pierdut entuziasmul de luptă..."

E greu să discuţi în contradictoriu despre un articol al lui Plehanov şi totodată să visezi la fericire. O spun pentru că, spre deosebire de mulţi scriitori, contemporanii mei, am avut prilejul să văd foarte devreme o mică machetă a acelei lumi spirituale în care am trăit apoi cincizeci de ani şi mai bine. Dacă nu după calendar, dar cel puţin după deprinderile vieţii de toate zilele mai trăiam încă în secolul XIX, secolul

jurămintelor lui Herzen și Ogariov, al „inimilor învolburate", al Paulinei Viardot, al „Pescărușului", al versurilor lui Nadson, iar eu, între adrese conspirative și romanele lui Hamsun, presimțeam climatul unei epoci noi.

Îmi place să fac glume pe seama băiețandrului prea încrezător în el care eram pe atunci. Dar tocmai în anii aceia s-au hotărît multe în viața mea. Drumul pe care am mers era, desigur, încîlcit, viața nu este o șosea, iar arta îl poate și înălța pe om, dar îl și poate abate, uneori, pe drumuri lăturalnice. Și totuși, astăzi îl simt aproape de mine pe tinerelul acela de șaisprezece ani, care scria manifeste naive. Ceea ce m-a ajutat să supraviețuiesc anilor de îndoieli, de decepții a fost numai credința că acea cauză căreia m-am dăruit cu peste cincizeci de ani în urmă este dictată de rațiunea secolului și de propria-mi conștiință.

Au venit să mă ridice la ora două noaptea. Dormeam dus și m-au trezit glasurile subcomisarului de poliție, ale agenților Ohranei, ale martorilor. Nu reușii să distrug nimic. Percheziția durase pînă dimineața. Mama plîngea, prin casă alerga îngrozită, într-un jupon înfoiat, o mătușă, care venise la noi în vizită de la Kiev. Îmi amintesc că mă consolam, ba chiar mă bucuram la gîndul că împlinisem șaptesprezece ani cu două săptămîni în urmă. Ce bine ! Nimeni nu va îndrăzni să se îndoiască de totala mea responsabilitate...

7

AM STAT la închisoare numai cinci luni, dar cum eram tînăr, mi se părea că sînt închis de ani de zile. În temniță, orele au altă valoare decît în libertate și zilele pot părea neobișnuit de lungi. Uneori, îndeosebi spre seară, cînd auzeam zgomotul străzii, mă apăsa o mare tristețe, dar mă străduiam să mă stăpînesc, căci în închipuirea mea închisoarea echivala cu un examen de maturitate.

Timp de o jumătate de an am reușit să fac cunoștință cu diferite închisori : Miasnițkaia, Sușcevskaia, Basmannaia, în sfîrșit, cu închisoarea Butîrki. În fiecare din ele domneau alte moravuri.

Închisorile erau atunci arhipline și o săptămînă întreagă am stat la comisariatul de poliție de pe Precistenka, așteptînd să se elibereze un loc. Aci era zarvă mare. Noaptea erau aduși tot felul de bețivi, care, după ce erau bătuți, erau închiși într-un fel de cușcă mare, semănînd cu cele din grădina zoologică. Cușca își avea numele ei special : „Camera bețivilor". Mă supraveghea cîte un vardist, care adormea mereu șezînd pe scaun, iar cînd se trezea, își sufla nasul cu zgomot și mormăia într-una, văitîndu-se de serviciul care nu-i dă pace. Eu mă gîndeam la ale mele : ce prostie să nu ascund mai bine ștampila organizației militare ! Mă gîndeam de asemenea și la Asia : ce păcat că n-am apucat să ne spunem totul pînă la capăt !... Am fost

dus şi la Ohrana, unde un fotograf guşat, cu o mutră plictisită, repeta într-una: „Capul mai sus... Acum, în profil..." Din copilărie fotografia fusese pasiunea mea. Îmi plăcea să fotografiez, dar nu-mi plăcea să fiu fotografiat; aici însă, la Ohrană, mă bucurai, zicîndu-mi că sînt luat în serios.

Am fost dus la închisoarea Miasniţkaia. Regimul de acolo era suportabil. În celule minuscule erau aşezate cîte două paturi. Unii temniceri erau oameni blajini, ne îngăduiau să ne plimbăm prin coridor, alţii, dimpotrivă, înjurau tot timpul. Mi-aduc aminte că unul dintre ei, ori de cîte ori îl rugam să-mi dea voie să mă duc pînă la toaletă, îmi răspundea neschimbat: „N-are nimica, mai aşteaptă..." Supraveghetorul era un om cu puţină ştiinţă de carte. Cînd deţinuţilor li se aduceau cărţi, era nemulţumit, se supăra, pentru că nu putea deosebi care dintre ele sînt subversive şi care nu. La Arhivele Statului am găsit rapoartele lui în care anunţa Ohrana că reţinuse cărţile ce-mi fuseseră trimise: Almanahul „Zemlia" şi operele lui Ibsen. Într-o bună zi şi-a ieşit din fire: „Dracu ştie ce mai e şi asta! V-au adus o carte despre Knut[1]! Nu se cuvine! n-o puteţi primi!" (După cum am aflat mai tîrziu, cartea care-l înspăimîntase atît fusese un roman de Knut Hamsun.)

La închisoarea Miasniţkaia era deţinut şi bolşevicul V. Radus-Zenkovici. Pentru mine el era

[1] Knut — bici.

un veteran, avea 30 de ani; mai fusese arestat de cîteva ori, cunoscuse şi emigraţia. Vecinul meu era de asemenea un „bătrîn", un om încărunţit. Cînd discutam cu el, mă străduiam să nu-mi trădez cei 17 ani. Într-o zi, directorul închisorii mi-a adus un almanah literar. I l-am împrumutat vecinului, care după o oră mi-a spus: „E o scrisoare aici pentru dumneata". Sub unele litere erau puncte abia perceptibile. Cartea mi-o trimisese Asia. Am roşit de bucurie şi de ruşine; cîteva zile am evitat să-mi privesc vecinul în ochi, căci efuziunile sentimentale mi se păreau o slăbiciune inadmisibilă.

Ne plimbam într-o curticică minusculă, printre troiene uriaşe. Şi iată că, pe neaşteptate, zăpada căpătă o culoare cenuşie, troienele începură să scadă — se apropia primăvara.

Din cînd în cînd eram duşi la baie. Ce zile minunate! Convoiul trecea pe mijlocul străzii, trecătorii priveau — care cu mirare, care cu milă — grupul de deţinuţi. O bătrînică îşi făcu cruce şi-mi întinse 5 copeici, eram la marginea rîndului. La baie ne spălam îndelung, făceam aburi şi ne simţeam ca în libertate.

Paza exterioară revenea jandarmilor. Ei căutau să intre în vorbă cu noi, ne spuneau că ne respectă, căci nu sîntem hoţi, ci „politici". Unii dintre ei se învoiau să transmită cîte un bilet în libertate. În ziua de 30 martie i-am trimis o scrisoare Asiei. Probabil că primisem de la ea cu puţine zile înainte un bilet care mă amărîse, căci îi scriam de astă dată: „Numai conştiinţa că pentru cauza noastră este important să-mi

vină ştiri de afară, din libertate, ca să nu pierd legătura cu mişcarea, m-a determinat să mă adresez dumneavoastră cu rugămintea să-mi scrieţi". Scrisoarea a fost găsită la Asia cu ocazia unei percheziţii şi anexată la dosar. Judecînd după această scrisoare, îmi dau seama că în închisoare continuau să mă preocupe aceleaşi lucruri care mă preocupaseră şi în libertate. „Îmi face plăcere să aud că, biruind greutăţile, cauza noastră merge totuşi înainte. Dar aceeaşi scrisoare pe care mi-aţi trimis-o confirmă justeţea planului meu : noii membri ai clubului pot fi nişte băieţi foarte simpatici, dar mă îndoiesc profund de idealurile lor social-democrate, şi cred că munca lor organizatorică se va reduce la un joc de copii." (Astăzi, cînd recitesc aceste rînduri, îmi vine să zîmbesc : un băieţandru de 17 ani demască jocurile copilăreşti ale noilor membri ai unei organizaţii de elevi !) În continuare, mă refeream la probleme politice cu caracter general : „Societatea de autoinstruire din cartierul Zamoskvorecie n-a fost aprobată, «Uniunea de muncă» a fost lichidată ; se vede că guvernul vrea să blocheze drumurile care fac legătura cu munca din ilegalitate. Noi trebuie să deschidem aceste drumuri. Dar nu trebuie să uităm un lucru : e vorba numai de un mijloc auxiliar, nu de unul principal, acesta fiind munca în ilegalitate."

După ce s-a găsit această scrisoare asupra Asiei, am fost mutat de la închisoarea Miasniţkaia la închisoarea Suşcevskaia. Noua temniţă mi se păru un rai. Într-o sală mare, cu laviţe,

dormeau o mulţime de oameni ; nu te puteai mişca fără să-ţi trezeşti vecinul. Toţi discutau, strigau, cîntau „Mare albastră, Baikalul cel sfînt..." Supraveghetorul era un beţiv căruia-i plăceau banii, coniacul, bomboanele de ciocolată, apa de colonie Brocart ; îi plăcea, de asemenea, societatea intelectualilor. Avea obiceiul să spună : „Voi, deţinuţii politici, sînteţi oameni tare deştepţi..." Pentru el nu existau nici un fel de permise de vizită, trebuia să pui într-o hîrtie trei ruble şi-atîta tot. Se puteau trimite orice fel de pachete, dar supraveghetorul reţinea pentru el tot ceea ce-i plăcea mai mult. Uneori, venea în cameră beat turtă, asculta zîmbind disputele dintre social-democraţi şi eseri şi mormăia într-una : „Iaca, voi vă certaţi, dar eu vă iubesc pe toţi : şi pe eseri, şi pe bolşevici, şi pe menşevici. Sînteţi voi oameni deştepţi, dar numai Dumnezeu ştie ce-o să fie cu Rusia..." Avea un nas cărnos, congestionat, plin de bube şi mirosea întotdeauna a băutură.

Unii deţinuţi erau indignaţi : toată ziua ţipete, nu poţi citi un rînd. A fost ales un staroste, un menşevic cu ochelari, care a declarat solemn că între 9 şi 12 dimineaţa zgomotul este interzis. La 9 fix, trei anarhişti au început să zbiere cu voci răguşite : „Fie ca steagul cel negru să-nsemne izbînda poporului..." Anarhiştii nu recunoşteau nici un fel de regulament, în faţa lor chiar şi supraveghetorul se simţea intimidat : „Dumneavoastră, ca să zic aşa... cam exageraţi..." (în 1936, cînd mi-a fost dat să petrec o jumătate de an alături de anarhişti pe

frontul din Aragon, mi-am adus aminte nu o dată de camera din închisoarea Suşcevskaia.)

De altfel, trebuie spus că dezordinea domnea nu numai în camera noastră, dar şi la Ohrana : în aceeaşi încăpere erau deţinuţi oameni arestaţi din întîmplare, care aşteptau de la o zi la alta să fie puşi în libertate laolaltă cu terorişti învinuiţi de atacuri armate, ameninţaţi cu spînzurătoarea. O săptămînă a stat arestat epitropul unei biserici, care a fost ridicat din greşeală — era căutat cineva care purta acelaşi nume ca al lui ; omul se străduia să ne demonstreze amănunţit, fiecăruia dintre noi, că este victima unei confuzii, că este cu totul loial, chiar şi în intenţiile sale, şi nu se dumirea de loc de ce rîdeam în hohote ascultîndu-l. Iar cînd i s-a spus că poate pleca acasă, s-a speriat, a început să se vaite că acum cu siguranţă o să fie adus înapoi, căci auzise atîtea lucruri nepermise într-o săptămînă ! Un eser, care luase parte la o acţiune de expropriere armată, aştepta pronunţarea sentinţei de condamnare la moarte. I se spunea Ivanov (dar nu ştiu dacă acesta era numele lui adevărat). Simula nebunia. La început se mulţumea cu accese de furie de scurtă durată ; după aceea, fie că-şi schimbase tactica, fie că înnebunise cu adevărat, dar ne exaspera ziua întreagă cu strigătele lui, ca un croncănit de pasăre, cu rîsul lui fără motiv, cu vorbele fără şir.

În cazul meu instrucţia o făcea colonelul de jandarmi Vasiliev. Căuta să mă dispună în favoarea lui, vorbea despre plăgile regimului, îmi

spunea că în adîncul sufletului său este un partizan al progresului. Uneori mă linguşea, alteori mă scotea din fire cu ironia sa de cinic bătrîn şi isteţ. Vroia să afle cu tot dinadinsul cine este autorul articolului „Doi ani de partid unic“, cît de curînd va avea loc o nouă sciziune, care este poziţia lui Lenin. Răspunsurile mele erau monosilabice : documentele mi-au fost transmise de diferite persoane pe care refuz să le numesc. Atunci se apuca să discute cu mine pe teme generale, despre Gorki, despre rolul tineretului, despre viitorul Rusiei. Îmi spunea : „Am şi eu un băiat de vîrsta dumitale, un nătărău, nu-l interesează decît dansurile, domnişoarele, lichiorul. Cu dumneata îmi face plăcere să vorbesc, eşti un tînăr original şi instruit.“ În timpul unui interogator începu să citească cu voce tare scrisoarea din partea Asiei, care mi-a fost luată în noaptea arestării. M-am indignat, am strigat că scrisoarea n-are nimic de-a face cu interogatorul, că nu admit să-şi bată joc de mine. Rămase foarte mulţumit, îmi spuse că sînt „un tînăr cu temperament“, şi-mi oferi ceai cu biscuiţi, pe care-l refuzai. Altă dată îmi povesti că venise la el o fată, care îi spusese că este vară cu mine după mamă şi-l rugase să-i aprobe o întrevedere. „Am întrebat-o cum o cheamă pe mama dumitale şi ea nici măcar numele ei patronimic nu-l cunoştea. De ce luaţi asemenea proaste în organizaţia dumneavoastră ? N-am reţinut-o. Dumneata bănuieşti, bineînţeles, despre cine vorbesc. Despre Iakovleva. Asia.“ Deabia m-am ţinut ca să nu mă trădez şi i-am răs-

puns cu un aer indiferent că toate astea n-au nici o legătură cu procesul.

Colonelul minţise. Curînd după ce Asia venise să-i ceară o întrevedere cu mine, i s-a făcut o percheziţie la domiciliu. Din nenorocire, scrisoarea mea trimisă din închisoare era pe masa ei, încă nedesfăcută : nu avusese vreme s-o citească şi s-o distrugă. La 8 aprilie, Asia a fost arestată şi pusă sub acuzaţie în procesul organizaţiei de elevi, pentru ca după două săptămîni să fie eliberată pe o cauţiune de 200 de ruble.

Bineînţeles, îl uram pe colonelul Vasiliev, totuşi mi se părea o figură interesantă, un judecător de instrucţie şiret, ca în romane, căci pînă atunci crezusem că toţi jandarmii sînt proşti şi ignoranţi ca Derjimorda.

Direcţia jandarmeriei îşi avea sediul în Piaţa Kudrinskaia. Eram dus pînă acolo cu birja, alături de mine şedea un jandarm. Priveam cu lăcomie trecătorii, gîndindu-mă că poate voi zări vreo cunoştinţă... Treceau meşteşugari, fanţi, eleve de liceu, militari. În grădiniţele din faţa caselor înflorea liliacul. Nici un om cunoscut...

La ultimul interogatoriu mi s-a spus că vor fi trimişi în judecată sub acuzaţia de a fi făcut parte din organizaţia de elevi a PMSDR Ehrenburg, Oskolkov, Neimark, Lvova, Ivenson, Sokolov şi Iakovleva pe baza art. 126 primul paragraf. Pe lîngă aceasta eu voi fi deferit justiţiei pentru că am făcut parte dintr-o organizaţie militară, conform art. 102, paragraful unu. Vasiliev îmi explică zîmbind : „Dumneata personal trebuie să capeţi şase ani de muncă silnică, o treime îţi va fi redusă, fiind minor. După aceasta va urma domiciliu forţat fără termen. Dar te ştiu, ai să fugi de acolo..."

Folosindu-se de debandada patronată de directorul închisorii Suşcevskaia, unii deţinuţi organizară o evadare ; după cîte îmi amintesc, patru inşi au reuşit să fugă. Pentru prima oară l-am văzut pe supraveghetor posomorît. Nu ştiu dacă el şi-a păstrat slujba, dar noi a trebuit să plătim. Am fost mutaţi de îndată prin diferite închisori, fiind socotiţi „complici la evadare".

De îndată ce mă văzu, supraveghetorul închisorii Basmannaia răcni : „Jos nădragii". Începu percheziţia corporală. Din rai nimerisem în iad. O palmă zdravănă îmi făcu repede cunoştinţă cu noul regim. La Basmanka declararăm greva foamei, cerînd să fim mutaţi în altă închisoare. Mi-aduc aminte cum l-am rugat pe un tovarăş să scuipe pe pîine ; mi-era frică că n-am să mă pot stăpîni şi am să rup o bucăţică...

Am fost mutat într-o celulă izolată la închisoarea Butîrki. Pentru mine era o adevărată pedeapsă, lucru explicabil, ţinînd seama de vîrstă. Dacă astăzi mi s-ar fi propus să aleg între încăperea comună din Suşcevka şi o celulă izolată, n-aş fi stat la îndoială nici o clipă. Dar cînd ai şaptesprezece ani, nu este uşor să stai tot timpul singur, fără vizite, fără scrisori, fără hîrtie.

Am încercat să semnalizez cu bătăi în perete, dar nu mi-a răspuns nimeni. Nu aveam dreptul să ies la plimbare. De afară, prin ferestruica minusculă pătrundea lumina puternică a zilei de vară. Mirosea greu copaia. Mă apucai să recit cu voce tare versuri, dar temnicerul mă amenință cu carcera. Cerui hîrtie și adresai o petiție către Direcția jandarmeriei precum că „Ilya Ehrenburg, deținut la închisoarea de tranzit din Moscova“, nu vrea să mai stea după gratii : „vă rog să mă eliberați de-ndată din detențiune. Iar dacă vreți să mă omorîți sau să mă faceți să înnebunesc înainte de proces, vă rog să mi-o comunicați.“ Astăzi, cînd transcriu aceste rînduri, îmi vine să rîd, dar cînd le scriam nu-mi venea de loc. Cererea a fost înregistrată și anexată la dosar.

Medicul închisorii mi-a găsit o formă gravă de neurastenie. Medicul nu știa multe, nu știa că eu continuam să chibzuiesc la diferite probleme de partid, la folosirea în munca de partid a cooperației, să mă gîndesc la unii muncitori de la fabrica „Goujon“ care trebuiau promovați în muncă, că, fără a avea hîrtie, compusesem „un răspuns lui Plehanov“. Mă gîndeam și la Asia care trebuie să fi trecut la examene și să se fi înscris la Cursurile Superioare. Era prea puțin probabil ca drumurile noastre în viață să se mai întîlnească. În timpul cît am stat la închisoare m-am gîndit și la multe altele : începusem să meditez la viață, la toate acele probleme mari și nu prea lămurite la care nu avusesem răgazul să chibzuiesc în libertate.

De fapt, și închisoarea e o școală bună, dar cu condiția să nu fii bătut, să nu fii torturat, și să știi că te-au băgat acolo dușmanii, iar cei ce gîndesc deopotrivă cu tine își amintesc de tine cu simpatie.

„Luați-vă lucrurile !“ Am crezut că voi fi mutat la altă închisoare, cînd colo mi se întinse o hîrtie : „Iscăliți“. Pînă la proces eram eliberat, sub supravegherea oficială a poliției. Trebuia să părăsesc de îndată Moscova și să plec la Kiev.

Am ieșit pe strada Dolgorukovskaia și am rămas încremenit. Orice se poate uita, dar o clipă ca aceasta nu ! Într-o epocă pașnică, într-o țară liniștită, omul crește, învață, se însoară, muncește, se îmbolnăvește, îmbătrînește ; el poate trăi o viață întreagă fără să înțeleagă ce înseamnă libertatea ; probabil că se simte tot timpul liber, în măsura în care se cuvine să fie liber un cetățean cumsecade cu o imaginație medie. Cînd am ieșit pe poarta închisorii, am rămas înmărmurit. Birjari, un băiat cu armonică, o tejghea, lăptăria Cicikin, franzelăria Savostianov, fete, cîini, zeci de străduțe, sute de curți. Ți-e îngăduit să mergi înainte, să cotești la dreapta, sau la stînga... În clipa aceea am înțeles ce înseamnă libertatea, am înțeles-o pentru toată viața.

(Niciodată n-am putut descifra sensul versurilor lui Pușkin : „În lume fericire nu-i, dar e odihnă, libertate...“ De multe ori am stat să meditez asupra acestor cuvinte, dar pînă la urmă nu le-am putut totuși descifra înțelesul. Îmi ziceam : s-a schimbat viața. În 1949 mă aflam ală-

turi de S. I. Marşak, în stalul Teatrului Mare ; pe scenă se rosteau discursuri despre Puşkin. Era şedinţă festivă cu prilejul aniversării a 150 de ani de la naşterea poetului. Ne-am dus apoi la o cafenea din colţul lui Kuzneţki Most. Acolo l-am întrebat pe Samuil Iakovlevici care este fericirea la care visa Puşkin în afară de odihnă şi libertate ; Marşak nu mi-a răspuns.)

Am rămas mult timp pe loc, zîmbind, apoi am pornit din strada Dolgorukovskaia, spre casă, pe Ostojenka. Am trecut pe lîngă piaţa Strastnaia, unde l-am salutat pe Puşkin, apoi pe bulevardele înverzite. Mergeam şi zîmbeam tot timpul.

8

DIN Kiev am fost expediat curînd, interzicîndu-mi-se totodată, nu ştiu de ce, şederea în guberniile Kiev, Volîn şi Kameneţ-Podolsk. Căpătai o permisie de stabilire la Poltava, unde locuia fratele mamei mele, un avocat cu vederi liberale.

Oraşul mi se păru drăguţ : străzi liniştite, grădini, cu pomi aurii, căsuţe albe. Dar „supravegherea oficială a poliţiei" putea să-ţi otrăvească existenţa şi în Poltava cea idilică. Unchiul m-a primit, desigur, cu amabilitate, dar am înţeles că, cu cît vizitele mele vor fi mai rare, cu atît se va simţi el mai liniştit. Am început să-mi

caut o cameră. De fiecare dată trebuia să previn gazdele că mă aflu sub supravegherea poliţiei, după care urma, inevitabil, refuzul. Unii o făceau cu brutalitate, alţii cu o privire vinovată, invocînd condiţiile de viaţă grele şi aşa. În sfîrşit, am nimerit la un croitor de bărbaţi, Brave, care, după ce se sfătui cu soţia lui, se hotărî să-mi închirieze o odăiţă. Îmi scosei cărţile, caietele, şi hotărîi să mă stabilesc temeinic la Poltava. Bineînţeles, speram să-mi continuu munca de ilegalist. Aveam adresa unui muncitor, care îmi fusese dată la Kiev. Timp de o săptămînă, hoinării prin oraş, de la un capăt la altul, ca să mă conving că nu mă urmăreşte vreun agent.

În ziua de 11 noiembrie 1908 şeful jandarmeriei din Poltava, colonelul Nesterov, raporta : „Cît priveşte organizaţia PMSDR, comunic numele persoanelor intrate în sfera de supraveghere pe luna octombrie..." apoi urma un tabel în care figura „Ilya Grigoriev Ehrenburg — student". E păcat că am făcut cunoştinţă cu acest raport după o jumătate de veac. Probabil că m-aş fi simţit măgulit, aflînd că mă luase drept student.

Mi-ar fi fost greu să-mi amintesc astăzi de unele amănunte ale vieţii mele de la Poltava, dacă nu mi-ar fi venit în ajutor, încă o dată, arhivele poliţiei şi anume „Copia de pe scrisoarea lui Ilya Grigoriev Ehrenburg, obţinută prin agenţi". Poltava, 21 septembrie 1908, către Sima, la Kiev. „Stimate tovarăşe ! Îţi comunic cîteva date cu privire la situaţia organizaţiilor din Poltava. Există două-trei cercuri. Forţe nu sînt.

în general, situaţia este jalnică. În asemenea condiţii, este cel puţin ridicol să vorbim despre organizarea unei conferinţe... Eu, ca «bolşevic», am fost ţinut multă vreme pe de lături şi chiar şi acum sînt într-o «situaţie excepţională». Te rog foarte mult să-mi expediezi cîteva zeci de exemplare din «Proletarul Sudului» şi să-mi comunici ce mai e nou pe la voi."

Nu-mi mai amintesc cine era Sima, dar ţin minte că la Poltava exista o organizaţie menşevică şi că eu, fiind bolşevic, şi pe lîngă aceasta foarte tînăr şi foarte îndrăzneţ, reuşisem să înspăimînt pe un menşevic slăbuţ, simpatic, cu o bărbuţă *à la* Cehov, care îmi repeta mereu: „Nu se poate aşa, zău, nu se poate aşa, totul dintr-o dată..." Reuşii totuşi să intru în legătură cu trei bolşevici care lucrau la depoul căilor ferate şi să scriu două manifeste.

Aveam obligaţia să mă prezint o dată pe săptămînă la poliţie, dar „supravegherea oficială" nu se reducea numai la atît. Tot timpul mă vizitau vardiştii, mă trezeau în zori de zi, îmi băteau la fereastră noaptea. Întorcîndu-mă o dată acasă, găsii în patul meu un vardist cu glugă în cap. Îmi spuse dojenitor: „Umblaţi mereu", luă de pe masă un caiet în care conspectasem „Istoria filozofiei" de Kuno Fischer, legă cu grijă cărţile mele şi plecă cu ele. Într-o bună zi, croitorul Brave mă rugă cu lacrimi în ochi să-i eliberez odaia. La poliţie i se spusese că, dacă n-o să mă dea afară, va avea mari neplăceri. Începură din nou umilitoarele căutări de locuinţă. A treia sau a patra zi, găsii o odaie

confortabilă, iar la prevenirea mea, gazda îmi spuse rîzînd: „Sînt şi eu sub supravegherea poliţiei"... El simpatiza cu eserii şi noaptea ne-o petreceam discutînd despre rolul personalităţii în istorie. Uneori, discuţia ne era întreruptă de vizita cîte unui vardist.

Unchiul îmi propuse într-o zi să mă duc la judecătoria de ocol, unde el apăra un nenorocit, învinuit de furt. Începui apoi să asist zilnic la procese, care mi se păreau cu mult mai interesante decît romanele. Ştiam că oamenii duc un trai mizer, ţineam minte şandramalele fabricii din Hamovniki, văzusem aziluri de noapte, ceainării de noapte, întîlnisem beţivi, oameni cruzi şi primitivi, trecusem prin închisoare. Toate acestea erau însă aspecte exterioare; la judecată se deschideau în faţa mea sufletele oamenilor. De ce oare îşi ucisese în chip bestial vecinul o ţărancă tăcută, modestă? De ce oare ucisese un bătrîn pe fiica sa vitregă cu care trăise? Cum puteau crede oamenii că un pocit, mîncat de vărsat, face minuni? De ce sînt oamenii atît de ignoranţi, infuzaţi de prejudecăţi, de pasiuni clocotitoare, pe care ei înşişi nu le pot înţelege? Ştiusem şi pînă atunci că există „bază" şi „suprastructură", dar la Poltava începui să meditez pentru prima oară în chip serios cît de hîdă este această suprastructură şi totodată cît este de trainică. Înainte mi se păruse că oamenii pot fi schimbaţi în 24 de ore, e de ajuns ca proletariatul să preia puterea în mîinile sale. Ascultînd mărturisirile acuzaţilor, depoziţiile martorilor, îmi dă-

dui seama că totul nu este chiar atît de simplu. Împrumutai de la o bibliotecă nuvelele lui Cehov.

La Poltava nu am rămas decît o lună și jumătate. Într-o bună zi mă chemă șeful poliției și mă anunță că va trebui să părăsesc orașul. „Unde aveți intenția să plecați ?“ Am rostit prima localitate care mi-a venit în minte : „La Smolensk“.

Nu știam că voi da de furcă autorităților din Smolensk. De curînd R. Ostrovskaia, cercetător științific la Arhivele Statului din Smolensk, mi-a trimis un act. Era o comunicare a colonelului Nesterov către colegul său de la Smolensk, generalul Gromîko în care-l anunța că „fostul student Ilya Grigoriev Ehrenburg și-a exprimat în ziua de 10 noiembrie asentimentul de a se stabili în orașul Smolensk, drept care i s-a eliberat un permis de către șeful poliției din Poltava“. Totodată colonelul Nesterov îl prevenea pe generalul Gromîko : „...cît timp sus-numitul Ehrenburg a stat la Poltava, a avut vreme să intre în legătură cu persoane care aparțin organizației locale a Partidului Muncitoresc Social-Democrat din Rusia“. În ziua de 24 noiembrie șeful Direcției jandarmeriei din Smolensk poruncise să fie anunțat fără întîrziere de sosirea mea în oraș. Începură îndelungi căutări.

Între timp eu plecasem din Poltava la Kiev unde rămăsesem o săptămînă fără viză de la poliție. În fiecare noapte trebuia să-mi caut alt adăpost. Într-o seară sosii la adresa indicată, sunai, bătui la ușă, dar zadarnic. Poate că-mi notasem greșit adresa, nu știu. O pornii pe bulevardul Bibikov. Era frig, lapoviță. Îmi apăru

în față o tînără. Avea pantofi ușori de vară în picioare. Ea mă invită : „Vii cu mine ?“ Refuzai. După o oră, ne întîlnirăm din nou. Fata înțelese că nu am unde să dorm, mă duse la ea, în odaia ei caldă — „să te-ncălzești“ — îmi dădu un pachet de țigări (deși nu fumam, nu refuzam niciodată o țigară), iar ea se întoarse pe bulevard să caute un client.

(Printre prostituate, există multe femei care au în sufletul lor o rezervă neconsumată de duioșie. E ceea ce a înțeles regizorul italian Fellini, cînd a turnat filmul „Nopțile Cabiriei“. Am văzut ultima lui producție : „Dolce vita“, un film de o rară asprime în care poate că unicul sentiment cald, omenesc ni-l aduce figura unei prostituate din Roma, care adăpostește cu bunăvoință în casa ei o pereche de îndrăgostiți, oameni bogați, dar dezaxați.)

La Moscova mă așteptau aceleași greutăți. Acasă nu mă puteam duce și nu știam unde să mă adăpostesc. Trebuia să caut cunoștințe care să nu fie legate de munca ilegală, așa-numiții „simpatizanți“. Văzîndu-mă, unul din colegii mei de liceu se înspăimîntă îngrozitor, începu să-mi spună că-și trece examenele de absolvire, că-i pot strica toată viața ; propuse să-mi dea bani și între timp mă împingea încetișor pe ușă afară. Am înnoptat la o moașă, dar această femeie era atît de înspăimîntată, încît nici ea nu putea să doarmă, dar nici pe mine nu mă lăsa. Tot timpul i se părea că umblă cineva pe scară, plîngea și înghițea cu lăcomie picături de valeriană. În curînd secară toate posibilitățile de găzduire în

timpul nopţii. Am petrecut o noapte pe stradă. Hoinăream şi mă gîndeam: iată oraşul meu, iată casa unde stăteam, şi acum n-am loc nicăieri!... Gînduri prosteşti pe care numai tinereţea le poate scuza.

Şi mai mare a fost prostia pe care am făcut-o în continuare: m-am dus la Direcţia jandarmeriei, declarînd că prefer închisoarea „supravegherii oficiale a poliţiei". Colonelul Vasiliev rîse copios, după care rosti: „Tatăl dumneavoastră a înaintat o cerere, ca să vi se permită o scurtă călătorie în străinătate, pentru tratament". Crezui că Vasiliev îşi bate joc de mine, dar el îmi întinse o hîrtie din care rezulta ceea ce în limbaj juridic se cheamă „comutarea pedepsei". În această hîrtie se spunea că supravegherea poliţiei s-a dovedit insuficientă şi că, „pentru a asigura prezentarea la proces", tatăl meu trebuie să depună pentru mine o cauţiune de 500 de ruble. (Pentru Cora Ivenson s-a cerut o cauţiune de 400 de ruble, pentru Neimark de 300 de ruble, pentru Iakovleva de 200, pentru Oskolkov de 100 de ruble. Nu ştiu cine şi după ce criterii stabilea plafonul cauţiunii.)

Actul de acuzare a fost înmînat acuzaţilor după un an şi jumătate, la 31 mai 1910. Pe-atunci mă aflam la Paris şi scriam versuri despre cavaleri medievali. Am fost încunoştinţat în mod oficial că plecarea mea în străinătate este ilegală, întrucît „legea exclude posibilitatea de a se permite acuzaţilor să locuiască în străinătate, adică dincolo de hotarele unde pot fi urmăriţi". Tatăl meu a fost încunoştinţat că „în baza art. 427 din

Codul penal" cauţiunea depusă de el „va fi folosită drept capital pentru construirea de închisori".

(Tribunalul a judecat în septembrie 1911 procesul organizaţiei de elevi. Cauza lui Ehrenburg şi Neimark, dispăruţi, a fost disjunsă pînă la găsirea acuzaţilor. Au fost judecaţi cei asupra cărora nu se găsiseră nici un fel de dovezi. Avocaţii apărării au arătat, pe bună dreptate, că instigatorii au dispărut. Oskolkov a fost condamnat la 8 luni detenţiune, ceilalţi achitaţi.)

Nu prea aveam chef să plec în străinătate. Tot ceea ce constituia sensul vieţii mele rămînea în Rusia. Căutai pe unul dintre tovarăşi, el îmi spuse: „Pleacă. Ai nevoie să-ţi completezi instrucţiunea politică. Lenin nu mai e la Geneva, acum stă la Paris. Du-te la Paris, acolo ai să-i găseşti pe Savcenko, pe Ludmila..."

Hotărîi să rămîn un an la Paris, iar apoi să mă întorc ilegal în Rusia. Părinţilor le-am spus: „Nu merg decît la Paris". Mama plîngea, ar fi vrut să mă duc în Germania să mă înscriu la o şcoală. La Paris erau multe tentaţii, multe femei fatale, acolo băieţelul ei putea s-o apuce pe un drum prost...

Plecam cu inima grea şi cu un geamantan şi mai greu, căci pusesem în el cărţile mele preferate. Eram îmbrăcat cu palton de iarnă, căciulă de blană, şoşoni.

În ziua de 7 decembrie 1908, generalul Gromîko îi comunica colonelului Nesterov la Poltava că „Ilya Grigoriev Ehrenburg nu a sosit pînă

astăzi în orașul Smolensk". În aceeași zi, Ilya Grigoriev privea neîncrezător prin fereastra vagonului de clasa a treia iarba verde și căsuțele mici din suburbiile pariziene.

9

MI-ADUC perfect de bine aminte ziua aceea de decembrie, cînd am ieșit din Gara de Nord, în piața zgomotoasă și murdară. Mă uimea vîntul care aducea miros de mare. În sufletul meu era veselie, dar și îngrijorare. Lăsai geamantanul la camera de păstrare a bagajelor și mă simții dintr-o dată liber. E adevărat că eram îmbrăcat aiurea, dar nimeni nu mă lua în seamă și înțelesei din primele clipe că în acest oraș puteai trăi neobservat, că nimeni nu se interesa de tine.

Intrai într-un bar ; lîngă tejgheaua de tablă zincată, stăteau birjari cu fețe stacojii și jobene pe cap ; consumau niște băuturi misterioase de culoare purpurie sau verzuie. Mi-adusei aminte de birjarii din Moscova și simții cum mi se strînge inima... Birjarii de aici nu se apucă să vorbească despre „ovăz"... Comandai o cafea. Patroana mă întrebă ceva, dar n-o înțelesei. (Eram convins că știu să vorbesc franțuzește, învățasem la liceu, luasem lecții particulare, dar îmi dădui seama că știam cîteva sute de cuvinte pe care Racine le folosea în tragediile sale, iar pe cele mai necesare în viață, nu le pricepeam.)

Mi se servi cafea neagră în cupă și un păhărel de rom. Mă speriai și totuși băui.

Știam că emigranții ruși locuiesc undeva în apropiere de Cartierul Latin și întrebai pe un polițist cum să ajung acolo. El îmi arătă cu mîna un omnibuz. La Paris era același tramvai cu cai ca la noi, doar cu două etaje și circula fără șine. Mă urcai pe imperială alături de vizitiu, care ținea în mînă un bici lung. Din cînd în cînd, vizitiul ațipea ; pe buza de jos îi tremura un muc de țigară. Cînd se trezea, se apuca să fredoneze și întrucît s-a trezit de multe ori, reușii să înțeleg în cele din urmă primele cuvinte ale cîntecului : „Ca un vulcan e inima țiganului"... Omul avea vreo șaizeci de ani, dar mie mi se păru nu numai bătrîn, ci de-a dreptul străvechi, ca și casele Parisului cu zidurile lor cenușii.

Calea era lungă, de la un capăt la altul al orașului. Traversarăm Marile Bulevarde, în vremea aceea acolo era centrul orașului. Înțelesei dintr-o dată că în acest oraș nu sînt numai alte moravuri, dar se trăiește și după un alt calendar ; era 20 decembrie, se apropia Crăciunul, de aceea pretutindeni se vedeau reclame : cadouri, mese de sărbătoare etc. Pe bulevarde se înșirau numeroase gherete : unele vindeau diferite fleacuri, în altele erau niște jocuri uriașe, de neînțeles pentru mine — ruletele.

În colțul străzilor vedeai cîntăreți cu note în mînă ; ei cîntau melodii triste înconjurați de cîte un grup de gură-cască care le țineau isonul. Pe trotuare se îngrămădeau mese, bufete, dulapuri — erau magazinele de mobilă. De altfel, toate

mărfurile se vindeau în stradă : carnea, brînzeturile, portocalele, pălăriile, încălţămintea, vasele de bucătărie. Mă uimi numărul mare de pisoare ; pe afară erau lipite reclame : „Ciocolata Meunier e cea mai bună“, în partea de jos se vedeau pantalonii roşii ai soldaţilor. Vîntul era rece, dar oamenii nu se grăbeau, nu păreau să aibă o ţintă precisă, ci se plimbau.

Cafenelele aveau terase şi pe multe terase se vedeau sobiţe de tuci fumegînde. Lîngă acestea şedeau bătrîni respectabili. Simţii dorinţa să scriu Asiei, surorilor, Nadiei Lvova că la Paris se încălzesc străzile. Nimeni n-ar fi crezut-o !...

Pe bulevardul Sevastopol văzui un tramvai cu abur, care şuiera tragic. Birjarii răcneau şi pocneau din bice. Trăsuri nu erau, toţi birjarii aveau cupeuri, ca guvernatorul general al Moscovei. Într-un cupeu zării o pereche care se săruta. Întorsei repede capul ca să nu-i stingheresc. Uneori, strada era traversată de cupeuri fără cai : erau automobile. Ele claxonau, duduiau şi caii se dădeau la o parte, speriaţi.

Întinsei taxatorului o monedă de argint. El o muşcă ca s-o încerce şi văzîndu-mă cît sînt de uimit, îmi zîmbi vesel. Niciodată nu mai văzusem pe stradă atîta omenire. Moscova mi se părea acum o imagine dragă şi blîndă a copilăriei.

Vînzătorii de ziare strigau disperaţi : „La Presse !“ „La Patrie !“ Crezui că s-a-ntîmplat vreun eveniment important. Poate că Germania declarase război ? Sau eserii aruncaseră o bombă împotriva lui Stolîpin ? Desigur, teroarea individuală nu poate hotărî nimic, totuşi ar fi plăcut...

Un vînzător de ziare sări din mers în omnibuz. Cumpărai şi eu un ziar. Pe prima pagină zării portretul uriaş al unui necunoscut. După ce studiai îndelung titlurile, înţelesei că acest om şi-a ucis amanta, i-a pus cadavrul într-o ladă, pe care a expediat-o cu un marfar la Nancy.

Nu ştiam unde să cobor ca să ajung în Cartierul Latin şi în cele din urmă îl întrebai pe vizitiu. Acesta îmi răspunse rîzînd : „Coborîţi“. Era piaţa Denfert Rochereau. În mijlocul pieţei se înălţa un monument : un leu mă privea supărat drept în ochi. Citii pe soclu că acest monument a fost ridicat în amintirea apărării oraşului Belfort împotriva prusacilor. Mă gîndii cu bucurie că voi vedea Zidul comunarzilor. La Moscova organizasem o conferinţă a lui V. P. Potiomkin pentru studenţi şi elevi de liceu. El vorbise frumos şi încheiase cu cuvintele : „Comuna a murit, trăiască Comuna !“ Trecătorii se contopeau în imaginaţia mea cu *sans-culotte*-ii, cu vitejia de lei a apărătorilor Belfort-ului şi cu comunarzii despre care citisem într-o carte a lui Lissagaray.

Trebuia totuşi să-mi găsesc o odaie... Erau foarte multe hoteluri ; alesei unul care avea firma cea mai modestă, zicîndu-mi că acolo trebuie să fie mai ieftin. Stăpîna îmi înmînă un sfeşnic de aramă, murdar de stearină, o cheie mare şi un ştergar minuscul, semănînd mai mult a şervet. Îi întinsei paşaportul, dar ea îmi răspunse că n-o interesează. În odaie era un pat foarte mare, înalt, care ocupa aproape toată încăperea. Duşumeaua era de piatră. Luai fereastra drept uşă

la balcon, dar balcon nu era. Mai tîrziu mi-am dat seama că în toate casele sînt asemenea ferestre pînă jos, la podea. O masă nu exista însă în odaie. Ciudat lucru, pînă şi în odăiţa croitorului Brave fusese o masă... În odaie era rece. O întrebai pe stăpînă dacă nu se poate face foc în cămin. Îmi răspunse că focul costă foarte scump şi făgădui să-mi pună la noapte în pat o cărămidă fierbinte. (A doua zi m-am hotărît totuşi să mă ruinez şi servitorul mi-a adus un sac cu cărbuni. Erau cărbuni de pămînt şi nu ştiam cum să aprind focul. Aşezai o bucată de ziar, nişte surcele, totul arse repede, dar blestemaţii de cărbuni nu se aprinseră. Mă murdării doar pe faţă, şi adormii iarăşi într-o cameră neîncălzită.)

Era o prostie să stau în camera de la hotel. Amînînd pentru a doua zi căutarea lui Savcenko şi a Ludmilei, pornii să hoinăresc prin Paris. Bărbaţii umblau cu gambete, femeile purtau pălării uriaşe împodobite cu pene. Pe terasele cafenelelor, îndrăgostiţii se sărutau în voie; încetai să mai întorc capul. Pe bulevardul Saint-Michel treceau grupuri de studenţi; mergeau prin mijlocul străzii, împiedicînd circulaţia, dar nimeni nu-i gonea. La început am crezut că este o manifestaţie, după aceea mi-am dat seama că studenţii se distrează pur şi simplu. Pe stradă se vindeau castane coapte. Începu să picure. În Grădina Luxemburg iarba era de un verde-gingaş. În decembrie!... Muream de căldură în paltonul meu vătuit (şoşonii şi căciula de blană mi le lăsasem la hotel). La fiecare pas se vedeau

afişe colorate. Tot timpul mi se părea că sînt la teatru.

Am trăit mulţi ani la Paris. În amintirea mea e un amestec de evenimente, figuri, frînturi de fraze din cele mai diferite perioade. Dar prima zi petrecută la Paris o ţin minte perfect, căci oraşul acesta mă uimise. Şi lucrul cel mai uluitor este că a rămas pînă astăzi acelaşi. Moscova n-o mai recunoşti, dar Parisul este neschimbat. Cînd vin acum la Paris, mă simt copleşit de o tristeţe inexprimabilă: oraşul este acelaşi, de schimbat, m-am schimbat numai eu. Mi-e greu să trec pe străzile cunoscute, căci sînt străzile tinereţii mele. Bineînţeles, nu mai există de mult nici birje, nici omnibuzuri, nici tramvaie cu abur; reclamele de neon strălucesc mult mai puternic decît cele de altădată; arareori mai poţi vedea cafenele cu divane tapisate cu catifea roşie sau cu piele; au rămas puţine pisoare, s-au ascuns sub pămînt. Dar toate astea sînt mărunţişuri. Ca şi altădată, viaţa oamenilor se desfăşoară pe stradă, îndrăgostiţii se sărută oriunde le trece prin minte, nimeni nu se interesează de ceilalţi. Casele vechi nu s-au schimbat. Ce-are a face că au mai îmbătrînit cu o jumătate de veac, pentru vîrsta lor e o nimica toată. Nici vorbă, lumea s-a schimbat. Deci şi parizienii trebuie să se gîndească la multe lucruri pe care altădată nici nu le bănuiau: la bomba atomică, la metodele rapide de producţie, la comunism. Dar, cu toate aceste idei noi, ei continuă să rămînă parizieni şi sînt convins că dacă un tînăr de 18 ani din Uniunea Sovietică ar nimeri astăzi la Paris, el

ar spune uimit, ca şi mine în 1908: „E ca la teatru".

A doua zi după sosirea mea, o pornii spre Cartierul Latin. Pe bulevardul Saint-Michel trăgeam cu urechea la discuţiile trecătorilor; îmi zisei că, dacă voi auzi vorbind ruseşte, am să întreb de îndată unde se află biblioteca emigranţilor. Acolo voi afla fără doar şi poate adresa lui Savcenko şi a Ludmilei. Pierdui o jumătate de zi căutînd. Biblioteca se găsea pe Avenue des Gobelins, în fundul unei curţi murdare. Urcai pe o scară în spirală care ducea într-o încăpere ce semăna cu o şură lungă. Acolo văzui rafturi cu cărţi, ziare ruseşti pe masă şi făcui cunoştinţă cu bibliotecarul, tovarăşul Miron (Imbert). Era menşevic şi aceasta mă indispuse. Curînd însă îmi dădui seama că îl preocupa un singur lucru: ca nu cumva cititorii să deterioreze cărţile din bibliotecă. Îmi ţinu o lungă prelegere, învăţîndu-mă cum să mă comport cu cartea, şi i-am făgăduit că nu voi îndoi paginile şi nu voi face însemnări pe margine. (Iar el nu se putu abţine să nu-mi facă o aluzie răutăcioasă, spunînd că tocmai printre bolşevici se găsesc unii care au obiceiul să scrie pe cărţile din biblioteci.) Era un om miop, tăcut şi binevoitor. În fiecare seară se ducea într-o mică berărie de pe strada Broca unde mînca crenvurşti şi lucra la alcătuirea unui dicţionar al publicaţiilor străine. El nu ştia unde locuiesc Savcenko şi Ludmila, dar îmi spuse că în cîteva clipe trebuie să pice cineva din grupul bolşevic de sprijin. Într-adevăr, peste două ceasuri mă şi aflam în locuinţa lui Savcenko şi a Ludmilei. Aveau două odăiţe mici, o bucătărioară cu gaze; în odaie erau paturi pliante. Totul aducea a locuinţă studenţească, undeva în Kozihi. Numai plita cu gaze îmi stîrni interesul... Savcenko era o femeie de vreo treizeci de ani (mie mi se păru o babă), grijulie, care mă luă de îndată sub ocrotirea ei, îmi spuse că la hotel e scump şi că a doua zi are să meargă cu mine să căutăm o cameră mobilată, ceea ce nu era greu de găsit, căci la intrarea în clădiri se afişau anunţuri pe hîrtie galbenă. Iar astă-seară voi merge împreună cu ei la adunarea grupului bolşevic, acolo va fi Lenin...

Luarăm masa, dar eu eram tot timpul nervos, mă uitam la ceas, nu cumva să întîrzii! Savcenko şi Ludmila povesteau, desigur, lucruri uimitoare despre Paris, dar eu venisem cu un singur scop, să-l văd pe Lenin.

10

GRUPUL bolşevic se întrunea într-o cafenea de pe Avenue d'Orléans, nu departe de leul din piaţa Belfort. La etajul doi al unei clădiri era o sală nu prea încăpătoare; aşa cum se obişnuia la Paris, patronul o ceda gratuit; vizitatorii erau obligaţi să-şi plătească doar consumaţia, cafea sau bere. Noi am sosit printre primii. Am întrebat-o pe Savcenko ce să comand şi ea mi-a răspuns: „*Grenadine*. Ai noştri toţi beau

grenadine..." Într-adevăr, toţi consumau un sirop foarte dulce de un roşu-aprins în care puneau apă gazoasă. Numai Lenin ceru bere. (Mai tîrziu i-am auzit nu o dată pe chelnerii cafenelei mirîndu-se : mai zic că sînt revoluţionari şi nu consumă decît *grenadine* !... Francezii adaugă acest sirop la băuturile prea tari şi prea amare, iar duminecile, cînd clienţii vin cu toată familia la cafenea, copiii cei mai mici consumă gratis *grenadine.)*

La întrunire veniseră vreo treizeci de oameni. Nu-mi luam ochii de la Lenin. Era îmbrăcat într-o haină de culoare închisă, purta un guler înalt, scrobit, avea un aer sobru. Nu-mi mai aduc aminte exact ce anume a spus Lenin în cuvîntarea sa, ştiu doar atît : că eu, un băieţandru destul de obraznic cum eram, am cerut cuvîntul şi l-am contrazis. Lenin mi-a răspuns cu blîndeţe, explicîndu-mi că nu înţelesesem bine... Iar Ludmila mi-a şoptit de îndată că am făcut o gafă. După ce s-a terminat întrunirea, Vladimir Ilici s-a apropiat de mine şi m-a întrebat : „Aţi sosit de curînd de la Moscova ?" I-am explicat că am activat pînă în ianuarie în cadrul organizaţiei din Moscova, că apoi am fost arestat, că am încercat să mă aciuiez la Poltava, unde am şi stabilit legătura cu cîţiva tovarăşi. Lenin m-a invitat să trec pe la el pe acasă.

Am reuşit să găsesc casa în care locuia Lenin pe o străduţă de lîngă parcul Montsouris (de curînd am verificat — strada se chema Beaunier). Am zăbovit cîteva clipe în faţa uşii, nu îndrăzneam să sun. Tupeul mă părăsise cu desăvîrşire. Mi-a deschis Nadejda Konstantinovna. Lenin lucra. Stătea la masa de scris, gînditor, aplecat asupra unei foi mari de hîrtie, cu ochii puţin mijiţi.

I-am povestit cum a căzut organizaţia noastră de elevi ; ce ecou a avut articolul „Doi ani de partid unic", i-am descris situaţia din Poltava. Lenin mă asculta cu atenţie, zîmbind din cînd în cînd, abia perceptibil. Aveam impresia că-şi dă seama că sînt încă un băieţandru şi asta îmi încîlcea gîndurile. Adăugai că ţin minte pe dinafară unele adrese la care se poate trimite presa. Nadejda Konstantinovna le notă. Apoi am vrut să plec, dar Vladimir Ilici mi-a spus să mai rămîn. M-a întrebat care este atmosfera în rîndurile tineretului, care sînt scriitorii cei mai citiţi, dacă se bucură sau nu de popularitate culegerile „Znanie", ce spectacole am văzut la Moscova, la teatrul lui Korş sau la Teatrul de Artă. În timp ce vorbeam, stăteam pe un taburet, iar Lenin se plimba prin cameră. La un moment dat, Nadejda Konstantinovna ne atrase atenţia că e ora mesei. Îmi spusei în sinea mea că i-am reţinut prea mult şi mă ridicai să plec. Dar ei nu m-au lăsat, am prînzit împreună. M-a uimit ordinea care domnea în casă. Toate cărţile erau aşezate cu grijă pe rafturi, pe masa de lucru a lui Lenin nu vedeai nimic răvăşit. Această ordine nu semăna nici cu odăile tovarăşilor mei de la Moscova, nici cu locuinţa lui Savcenko şi a Ludmilei. În timpul prînzului, Vladimir Ilici i-a repetat de cîteva ori Nadejdei Konstanti-

novna: „Vine direct de acolo... Cunoaşte atmosfera în rîndurile tineretului..."

M-a uimit capul lui Vladimir Ilici. Mi-a revenit în minte această impresie 15 ani mai tîrziu, cînd l-am văzut pe Lenin în sicriu. Am privit îndelung conturul uimitor al craniului său, care te făcea să te gîndeşti la arhitectură şi nu la anatomie...

(După mulţi ani de la moartea lui Lenin am avut ocazia să citesc amintirile Nadejdei Konstantinovna Krupskaia. Ea povestea că după ce Lenin a citit primul meu roman a spus cu un glas triumfător: „E Ilya Ciufulitul [porecla lui Ehrenburg]. Bună carte!" Îl vizitasem pe Lenin la începutul anului 1909 şi nu ştiam că voi mai avea prilejul să vorbesc cu el — în gînd — cu puţin înaintea morţii sale — în 1922 sau 1923, în timpul cînd îmi citise cartea „Julio Jurenito".)

Am avut ocazia să-l ascult de cîteva ori pe Lenin vorbind la întruniri. Vorbea domol, fără patos, fără elocinţă voită, graseind uşor. Uneori îl vedeai zîmbind. Cuvîntările lui păreau a fi o spirală: temîndu-se că nu va fi înţeles, se întorcea la aceeaşi idee, dar niciodată nu o repeta aidoma — totdeauna avea ceva nou de adăugat. (Cîte unii care au imitat ulterior această manieră de a vorbi au uitat că spirala seamănă şi totuşi nu seamănă cu un cerc. Spirala, de fiecare dată, înseamnă un pas înainte.)

Lenin urmărea cu atenţie viaţa politică a Franţei, studia istoria ei, economia ei, cunoştea

traiul muncitorilor din Paris. Nu numai că vorbea franţuzeşte, dar scria şi articole în această limbă.

În mai 1909 am participat la o manifestaţie în faţa Zidului comunarzilor. În primele rînduri păşeau cei ce luaseră parte la Comună — erau încă destul de mulţi şi arătau destul de zdraveni. Mie însă mi s-au părut foarte bătrîni şi de altfel şi Comuna îmi apărea ca o pagină din istoria antică. Mă despărţeau de ea, îmi ziceam eu, 38 de ani, nu glumă! Lîngă Zidul comunarzilor l-am văzut pe Lenin. Înconjurat de un grup de bolşevici, privea zidul pe pietrele căruia se profilau umbrele federaţilor.

L-am văzut pe Lenin şi la biblioteca Sainte-Geneviève, sau stînd pe o bancă în parcul Montsouris, lîngă bunicuţe şi nepoţei, la Teatrul Muncitoresc de pe strada Gaîté, unde Montegusse cînta cîntece revoluţionare.

În focul polemicii cu eserii, care desconsiderau legile de dezvoltare a societăţii, ajunsesem, bineînţeles, să neg total rolul personalităţii în istorie. Cu cîţiva ani în urmă însă am meditat îndelung asupra unei fraze dintr-o scrisoare a lui Engels: „Marx şi cu mine sîntem într-o măsură vinovaţi de faptul că tineretul acordă o importanţă mult mai mare decît se cuvine laturii economice. Replicînd adversarilor noştri, am fost nevoiţi să subliniem principiul esenţial pe care ei îl negau şi nu am avut totdeauna nici timp suficient, nici loc şi nici ocazii să relevăm cum se cuvine şi celelalte elemente care

se află în interacţiune între ele." Exemplul lui Lenin a aşezat multe lucruri la locul cuvenit.

Cînd am venit acasă la Vladimir Ilici, portăreasa mi-a spus cu asprime: „Şterge-te bine pe picioare". Îşi dădea oare seama această femeie ce fel de chiriaş locuieşte în casa aceea? Îşi dădea oare seama chelnerul din cafeneaua de pe Avenue d'Orléans că despre acest domn care comandă bere va vorbi peste opt ani lumea întreagă? Puteau oare bănui cititorii bibliotecii că omul care transcria cu grijă cifre şi nume din cărţi va schimba mersul istoriei? Că zeci de mii de autori îi vor consacra cărţi în toate limbile lumii? Chiar şi eu, care priveam atunci cu pietate la Vladimir Ilici, puteam oare să-mi închipui că în faţa mea se găseşte omul de numele căruia va fi legat începutul unei noi ere a omenirii?

N-am să uit niciodată cele patru nopţi premergătoare funeraliilor lui Lenin. Nopţi în care Moscova îşi lua rămas bun de la Vladimir Ilici. Era un ger cumplit. Prin pieţe fuseseră aprinse focuri. Intrînd în Sala Coloanelor, bărbaţi în toată firea, ostaşii roşii de ieri, plîngeau ca nişte copii. Se petrecuse o minune: în aceste patru nopţi istoria îşi dezvăluise sensurile în faţa noastră. Şi ceea ce cu puţin înainte păruse un eveniment efemer, de ziar, îmbrăcase dintr-o dată veşminte de granit. Toţi înţeleseseră ce a făurit Lenin.

Vladimir Ilici era în viaţa de toate zilele un om simplu, democrat, plin de grijă faţă de

tovarăşii săi. Nu a rîs nici de băieţandrul obraznic care fusesem eu atunci... Asemenea modestie este accesibilă numai oamenilor mari. Adeseori, gîndindu-mă la Lenin, îmi ziceam: poate că unei personalităţi cu adevărat mari îi este străin, ba chiar dezagreabil, cultul personalităţii.

Lenin era o mare personalitate, o personalitate complexă. În anii furtunoşi ai războiului civil, după ce a ascultat sonata lui Beethoven în execuţia lui Isaia Dobrovein, Lenin i-a spus lui A. M. Gorki: „Nu cunosc ceva mai bun decît «Appassionata»; aş fi în stare s-o ascult în fiecare zi. O muzică minunată, supraomenească. Întotdeauna mă gîndesc cu o mîndrie, poate, naivă: uite ce minuni pot face oamenii! Şi închizînd ochii pe jumătate, zîmbind, adăugă cu o undă de tristeţe în glas: Dar nu pot să ascult prea des muzică, căci are influenţă asupra nervilor; îmi vine să spun fleacuri plăcute şi să mîngîi pe căpşoare pe oamenii care, deşi trăiesc într-un infern murdar, pot crea atîta frumuseţe. Dar astăzi nu e bine să mîngîi pe căpşor pe nimeni: o să-ţi muşte mîna, şi trebuie să le dai la cap fără milă, deşi noi, în idealul nostru, sîntem împotriva oricărei violenţe faţă de oameni. Hm-hm, o treabă afurisit de grea!"

Am dat acest citat lung din amintirile lui Gorki, pentru că este mult prea legat de viaţa mea şi de gîndurile mele, nu, mai corect ar fi să spun: de veacul nostru, de soarta noastră.

11

MI-A FOST dat să văd diferiţi emigranţi: de stînga şi de dreapta, bogaţi şi săraci, stăpîni pe ei şi dezorientaţi. Am văzut emigranţi ruşi, germani, spanioli, francezi. Unii emigranţi oftau, gîndindu-se la trecut, alţii trăiau cu gîndul la viitor. Dar indiferent de concepţiile lor, de naţionalitatea lor, de epocile în care trăiesc, există ceva comun la toţi emigranţii: ei rămîn străini de ţara unde au ajuns împotriva voinţei lor, nutresc un dor puternic de patrie şi simt necesitatea să trăiască într-un cerc restrîns de conaţionali, ceea ce duce la certuri inevitabile.

A.S. Şapovalov, un vechi militant bolşevic, a ajuns în emigraţie după revoluţia din 1905. El povesteşte ce indignaţi erau tovarăşii lui de moravurile din Belgia: „Dă-o dracului de Belgie cu mult lăudata ei libertate!... După ora zece seara n-ai dreptul în propria ta cameră să umbli în cizme, să cînţi, să strigi." Cu mult timp înaintea lui, Herzen, vorbind despre emigraţia din Londra, spunea că „francezul nu se poate împăca cu «robia» în virtutea căreia cîrciumile sînt închise duminica".

E greu să transplantezi plante mature, ele suferă şi adesea pier. Astăzi, la noi, se foloseşte transplantarea în timpul iernii: arborele este scos în stare de letargie. Primăvara el revine la viaţă pe un loc nou. Metoda este bună mai ales pentru că arborii nu au memorie...

Mi-l amintesc pe Miguel de Unamuno la Paris. El emigrase în timpul lui Primo de Rivera. Îl vedeam la cafeneaua „Rotonde" decupînd din hîrtie balauri şi tauri. Apoi veneau la masa lui spanioli şi Unamuno le spunea că în Franţa nu există, nu a existat şi nu va exista niciodată Cavalerul Tristei Figuri. (El însuşi semăna cu Don Quijote.) Mi-l amintesc pe Ernst Toller la Londra, sufocîndu-se din cauza ceţei şi a făţărniciei. N-a putut suporta viaţa în exil şi s-a sinucis. Jean-Richard Bloch a petrecut anii războiului la Moscova. Era un om cu o voinţă puternică şi ţinea foarte mult să nu-şi trădeze nostalgia, însă ori de cîte ori vorbea despre Franţa, ochii săi trişti deveneau şi mai trişti. Pe peretele camerei sale din hotelul „Naţional" atîrna o bucăţică de hîrtie albastră: era ambalajul unui pachet de ţigări franţuzeşti fumate demult. Pablo Neruda putea fi văzut şezînd nemişcat, mare, de proporţiile unei zeităţi a vechilor azteci, în camera lui de hotel, la Praga. Dar în momentul în care începea să vorbească despre scoicile de pe ţărmul Pacificului, chipul i se însufleţea. Povestea cu indignare despre tertipurile unui dictator chilian, cu o indignare amestecată cu gingăşie, căci dictatorul, orice s-ar spune, era chilian. În 1946, pe cînd eram la Paris, m-am dus să-l văd pe A. M. Remizov, greu bolnav, gîrbovit de-ţi făcea milă. Era singur, trăia în mizerie, mistuit de dor. De ce a ajuns oare în emigraţie? Cred că nu ar fi putut explica nici el. Îmi spunea că noaptea visează mereu Rusia, pe vechii săi prieteni, Petersburgul anilor de stu-

denţie. Camera era împodobită cu peisaje din Rusia, animale din Rusia şi drăcuşori din Rusia.

În 1932 scrisesem despre emigranţii albi: „În jurul lor se desfăşoară o viaţă la care ei de fapt nu participă în nici un fel. Ei locuiesc la Paris ca într-o chiţimie, la mansarda cîte unui hotel de lux. S-au dezvăţat să vorbească ruseşte, dar nu stăpînesc limba franceză. Plîng cînd văd pe scena unui mic teatru rus piesa «Copiii lui Vaniuşin». Fredonează cîntecele lui Vertinski. Se duc la seratele pe care le organizează diferitele cercuri de «conaţionali». Nu pot renunţa nici măcar la vechiul calendar şi serbează revelionul în noaptea de 13 ianuarie. Într-o familie de ruşi am văzut un samovar pentru care încălzeau apa pe plita cu gaz."

Emigraţia dinainte de revoluţie era cu totul diferită de emigraţia albă. Refugiaţii ruşi ajunşi la Paris după revoluţie s-au stabilit în cartierele burgheze: Passy, Auteuil; emigranţii revoluţionari locuiseră la capătul celălalt al oraşului, în cartierele muncitoreşti Gobelins, Italie, Montrouge. Emigranţii albi au deschis restaurante: „Culă boierească", „Troika". Unii erau patroni de restaurante, alţii chelneri, alţii dansau lezghinka sau kamarinskaia, ca să-i distreze pe francezi. Emigranţii revoluţionari se duceau la întrunirile muncitorilor francezi; eserii se certau cu esdecii, „otzoviştii" cu partizanii lui Lenin. Alţi oameni, altă viaţă...

Dacă am adus vorba despre unele sentimente proprii tuturor oamenilor care au ajuns fără voia lor în străinătate, am făcut-o numai pentru a explica starea sufletească în care mă aflam atunci, în ianuarie 1909, cînd am închiriat, în sfîrşit, o cameră mobilată în strada Denfert-Rochereau, am aşezat cărţile pe care le aduseseam, am cumpărat o spirtieră, un ceainic şi am înţeles că m-am stabilit pentru multă vreme în acest oraş. Bineînţeles, Parisul mă entuziasma, dar eram şi furios pe mine însumi: ce găsesc să mă entuziasmez!... Nu mai eram copil, fusesem transplantat fără pic de pămînt, şi sufeream. Turistul se poate entuziasma de natura pe care nu a mai văzut-o, de moravurile străine, căci el a venit ca să vadă toate acestea, pe cînd emigrantul, chiar dacă este în admiraţie, întoarce capul. La Paris nu există primăvară, îmi ziceam eu plin de melancolie. Oare pot înţelege francezii ce înseamnă să priveşti sloiurile de gheaţă plutind pe rîuri, să scoţi al doilea rînd de geamuri, să vezi primii ghiocei scoţîndu-şi căpşorul prin pojghiţa îngheţată? La Paris, iarba rămîne verde şi iarna. De fapt, nu exista iarnă şi mă gîndeam cu nostalgie la troienii din ulicioara Zaciatie, la Nadia, la nouraşul de aburi în jurul buzelor ei, la mîna caldă din manşon. Doamne, ce de flori erau în Franţa! Pe ziduri urcau glicinele parfumate, în fiecare grădiniţă creşteau trandafiri minunaţi. Dar privind pajiştile de la Meudon şi Clamart, mă amăram: flori sînt astea? Repetam ca pe o rugăciune: podbal, panseluţe, bîlbori, gura-leului...

Francezii mi se păreau exagerat de politicoşi, nesinceri, calculaţi. Aici nimeni n-are să-şi deschidă sufletul unui tovarăş de drum întîmplă-

tor, nimeni n-are să-ţi facă o vizită neaşteptată. Toţi beau, dar nimeni n-are să se apuce să bea o săptămînă în şir, de alean, nimeni n-are să-şi bea şi cămaşa de pe el. Nimeni n-are să se spînzure, desigur...

S-a spînzurat Vitali. Se spunea că avusese încurcături, intrase în datorii, dădea drept ale sale versuri străine. Mie îmi spusese adesea că îi e „lehamite" la Paris. Mă duceam să o văd pe Tamara Nadolskaia, o fată slăbuţă, cu ochi de somnambul. Discutam despre Rusia, despre sentimente profunde, despre scopul vieţii. Ea locuia într-o mansardă şi prin gemuleţul mic se zărea un oraş imens, un oraş străin. Ea îmi repeta mereu că totul în viaţă s-a dovedit a fi altfel decît crezuse. Într-o bună zi, s-a aruncat prin acest gemuleţ jos, în stradă. Pe Tania Raşevskaia o cunoşteam încă de la Moscova. Era sora colegului meu de şcoală, Vasea. Stătuse la închisoare, plecase apoi la Paris, se înscrisese la Facultatea de medicină, se măritase cu un român chipeş, apoi se otrăvise. La înmormîntare venise mama ei de la Moscova ; reuşise să-l convingă pe preot să ne dea la toţi cîte o lumînare, iar diaconul cînta : „Trecîndu-i toate greşelile..."

Din cînd în cînd frecventam nişte conferinţe, li se spunea „referate". Ne adunam în sala mare de pe Avenue de Choisy ; sala semăna cu un hambar ; iarna o încălzeau vizitatorii. A. V. Lunacearski ţinea conferinţe despre sculptorul Rodin, A. M. Kollontai demasca morala burgheză. Uneori năvăleau în sală anarhiştii şi atunci începea bătaia.

(Cînd am început să scriu versuri, A. V. Lunacearski m-a îmbărbătat, spunîndu-mi că pot fi revoluţionar şi totodată să iubesc poezia. Anatoli Vasilievici a fost pentru mine ca un fel de punte de legătură între adolescenţa mea şi noile mele năzuinţe. În amintirile care s-au scris despre acest om, se pot întîlni caracterizări ca : „o erudiţie uriaşă", „o cultură multilaterală". Pe mine m-a impresionat altceva. Lunacearski nu era poet, îl pasiona activitatea politică, dar în sufletul lui trăia o dragoste neobişnuită pentru artă. Părea că acest om este ca un aparat totdeauna gata să recepţioneze unde imperceptibile ce trec pe lîngă urechile multora. Mai tîrziu, cînd mă întîlneam arareori cu el, încercam să discut în contradictoriu, căci aprecierile lui îmi erau străine. Dar nu era omul care să dorească a-şi impune părerile altora. Revoluţia din Octombrie l-a aşezat în postul de comisar al poporului pentru instrucţiunea publică şi, nimic de zis, a fost un păstor vrednic. „De zeci de ori am declarat : Comisariatul pentru instrucţiunea publică trebuie să fie imparţial în atitudinea sa faţă de diferitele orientări ale vieţii artistice. În ce priveşte problemele formei, gustul personal al comisarului poporului sau al tuturor reprezentanţilor autorităţii nu trebuie să fie luat în consideraţie. Trebuie să dăm posibilitate de liberă dezvoltare tuturor artiştilor şi grupărilor artistice. Să nu îngăduim ca o singură orientare, înarmîndu-se fie cu o faimă tradiţională, fie cu

succesul de ultima modă, să le desființeze pe celelalte." E păcat că diferiții oameni care răspund de artă sau se interesează de ea își amintesc atît de rar de aceste cuvinte înțelepte. În 1933, Lunacearski a fost numit ambasador la Madrid. Ajuns la Paris, s-a îmbolnăvit. Am venit să-l văd la hotel. Își dădea seama că moartea este aproape și vorbea despre ea. Soția încercă să-l distragă de la aceste gînduri, dar el îi replică liniștit : „Moartea este un lucru serios, ține și ea de viața noastră. Trebuie să știi să mori cu demnitate..." Și după o clipă de tăcere, adăugă : „Arta poate să ne învețe și aceasta...")

Bani aveam puțini, drept care mi-am zis că nu are rost să-i cheltuiesc luînd masa de prînz. Puteam să beau o ceașcă de cafea cu lapte și să mănînc cinci cornuri la tejgheaua învelită cu tablă a unui bar. Totuși, uneori mă duceam la un birt rusesc : nu foamea, ci nostalgia mă mîna acolo. Mi-aduc aminte de cele două birturi : unul al eserilor pe strada Glacière (i se spunea așa pentru că niște eseri, rude cu patronii firmei de ceai „Vîsoțki" dădeau bani pentru hrana emigranților) și unul fără nici o nuanță politică pe strada Pascal. La amîndouă era ieftin, murdar, înghesuială, mîncarea fără nici un gust. Chelnerul striga bucătarului : *„Du* borș și pîrjoale *avec* cașa". O eseră roșcată repeta cu glas isteric că se sinucide dacă nu i se dă o misiune de luptă. Bolșevicul Grișa era indignat că, trecînd prin fața cafenelei „d'Harcourt", îl zărise acolo pe Martov. „Uite cum se descompun oportuniștii !" remarcă el.

Uneori se organizau baluri, fondurile adunate erau trimise pentru propagandă în Rusia. Cu acest prilej erau invitați actori francezi, bufetul făcea vînzare bună, mulți se îmbătau foarte repede și cîntau apoi în cor distonant : „Noapte de toamnă, ca bezna trădării, ca zbirul tiran..." Tot aici aveau loc răfuielile : emigranții trăiau ca pe o insuliță minusculă, înghesuiți, mereu certați unii cu alții.

Încă din închisoare înțelesesem că sînt un ignorant. M-am înscris ca liber audient la Școala superioară de științe sociale. Cursurile mi se păreau banale, lipsite de consistență, totuși luam cu grijă notițe. Curînd însă mi-am dat seama că din cărți pot afla mult mai multe lucruri decît la aceste cursuri ; începură din nou ani de lectură pasionată.

Împrumutam cărți de la biblioteca „Turgheniev". Soarta acestei biblioteci a fost dramatică. În 1875 a avut loc la Paris un „Matineu literar-muzical" la care au participat Turgheniev, Gleb Uspenski, Pauline Viardot, poetul Kurocikin. Difuzînd biletele, I. S. Turgheniev precizase : „Sumele realizate vor fi destinate înființării unei biblioteci rusești pentru studenții nevoiași". Scriitorul dăruise bibliotecii o serie de cărți, unele purtînd pe margine însemnări făcute de mîna lui. Două generații de emigranți revoluționari au folosit cărțile bibliotecii, îmbogățindu-i fondurile cu rarități bibliografice. După revoluție, biblioteca a continuat să existe, s-au schimbat doar cititorii. La începutul celui de-al doilea război mondial, o serie de scriitori

ruşi emigranţi şi-au încredinţat arhivele spre păstrare bibliotecii „Turgheniev". Unul din colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Hitler, Rosenberg, neamţ din regiunile baltice, considerat amator de „lucruri ruseşti", a transportat biblioteca „Turgheniev" în Germania. În 1945, cu puţine zile înainte de sfîrşitul războiului, un ofiţer necunoscut mi-a adus scrisoarea pe care o trimisesem în 1913 lui M. O. Ţetlin (poetul Amari). Ofiţerul mi-a povestit cu acest prilej că a văzut într-o gară germană nişte lăzi desfăcute, alături de care zăceau pe pămînt cărţi ruseşti, manuscrise, scrisori. El a cules cîteva scrisori ale lui Gorki şi observînd din întîmplare pe o foaie de hîrtie putrezită semnătura mea, a vrut să-mi facă o plăcere. Iată care a fost sfîrşitul bibliotecii „Turgheniev".

Din cînd în cînd treceam pe la biblioteca de partid de pe Avenue des Gobelins. Acolo puteai întîlni cunoştinţe. Într-un hambar pe jumătate întunecos, printre pînze de păianjen, ziare şi pălării mototolite, oamenii purtau discuţii îndelungate fără să-l bage în seamă pe Miron, care repeta indignat: „Tovarăşi, nu uitaţi că aici e bibliotecă!". Uneori apărea cîte un novice venit de la Petersburg sau de la Moscova. Toţi îl copleşeau cu întrebările. Veştile aduse nu erau vesele: în Rusia atmosfera de reacţiune sporise, Ohrana îşi făcea de cap, căderile se succedau vertiginos. Se vorbea mult despre Azef. Bineînţeles, niciodată n-am fost de acord cu eserii. Totuşi romantismul mă atrăgea: Kaleaev, Sazonov şi pe neaşteptate s-a lămurit că un individ gras, antipatic hotăra atît destinele revoluţionarilor cît şi ale miniştrilor ţarului...

La întrunirile de partid se purtau discuţii interminabile. De curînd am citit în amintirile lui S. Gopner că Lenin a scos în evidenţă inutilitatea acestor discuţii ale emigranţilor: discută oameni care şi-au ales de mult poziţiile. Eram supărat pe mine însumi. Mă întrebam de ce oare mă pasionaseră asemenea discuţii la Moscova, iar aici, unde sînt atîţia activişti de partid cu experienţă, mă plictisesc? Începui să frecventez mai rar întrunirile.

Am încercat să mă duc la un miting al socialiştilor francezi. Vorbea Jaurès. Avea un fel uimitor de a vorbi, mi se părea că aud ceva nou (mai tîrziu am înţeles că totul ţinea de talentul oratorului). Spunea că munca, frăţia, umanismul sînt mai puternice decît interesele venale ale clasei conducătoare; îşi agita braţele şi într-un moment de indignare îşi desfăcu gulerul scrobit. În sală era o zăpuşeală insuportabilă. După Jaurès, un cor de copii execută un cîntec despre suferinţele unui tînăr bolnav de plămîni căruia nu-i mai este dat să vadă răsăritul soarelui. După aceea o cîntăreaţă grasă, transpirată, cîntă nişte cuplete scabroase despre corsetul pe care l-a pierdut în cabinetul unui ministru. Sala se înveseli. Pe estradă apăru apoi o orchestră, băncile fură date în grabă la perete şi balul începu. Eu, un tînăr rus de optsprezece ani, n-am dansat, şi am plecat trist să hoinăresc pe străzile vechi ale Parisului, gîndin-

du-mă mereu: umanismul, proletariat şi, poftim: cîntecul acela despre corset!...

Parisul îmi plăcea, dar nu ştiam cum să mă apropii de el. Am vizitat o expoziţie şi m-am îngrozit. Nu aveam nici cea mai mică idee despre pictură. În odăiţa mea de la Moscova pusesem pe perete nişte ilustrate cu titlul: „Întinderi nemărginite" şi „Insula morţilor". Credeam că tablourile trebuie să aibă subiecte complicate, pe cînd aici pictorii înfăţişau o casă, un copac, ba, mai rău, nişte mere.

La Comédie Française l-am văzut pe celebrul actor Mounet-Sully în rolul regelui Oedip. Eu nu admiteam decît Teatrul de Artă, mi se părea că pe scenă totul trebuie să fie aidoma ca în viaţă. Mounet stătu nemişcat locului, pentru ca apoi să facă cîţiva paşi, să se oprească din nou şi să rostească mugind ca un leu rănit: „O, cît de întunecată e viaţa noastră!..." Cîţiva ani mai tîrziu am înţeles că era un mare actor, dar pe vremea aceea nu ştiam încă ce e aceea artă şi nu m-am putut stăpîni să nu izbucnesc în rîs. Şi cum şedeam la balcon printre adevăraţii iubitori de teatru, nici nu ştiu cum m-am trezit în stradă cu coastele zdravăn turtite.

Noaptea scriam scrisori lungi la Moscova. Primeam răspunsuri scurte; ieşisem din joc, devenisem un străin. Ceva mai tîrziu, cînd mi-am închipuit că sînt poet, mărturiseam în versuri banale, epigonice:

„Ce dor mi-e de ale noastre ierni, ce depărtat e albul lor decor,
cu fulgi ce-agale din înalt cern, cu-al săniuţei iute zbor!..."
„Ce dragă mi-i natala primăvară, cu cerul revărsat deasupră-i blînd
şi acest rîu umflat şi larg cît ţara, cătuşa gheţii sfărîmînd!..."
„Atîta duioşie emană din cuvinte —
Dorogomilovo, Arbat, relicve sfinte..."
„De voi vedea-ntr-o zi din nou doi pini şi-nscrisul «Verjbolov»,
o primăvară calmă prin livezi, prin sate-mpurpuratele zăpezi...
voi înţelege cît de searbăd sînt în faţa Ta, slăvitule pămînt,
Şi cît m-am risipit prin ani, în vînt..."

Versuri proaste, mă simt jenat să le transcriu acum, dar ele redau destul de exact starea mea sufletească de atunci.

Îmi vine acum în minte anul 1949; unii mă învinuiau că sînt „cosmopolit." Într-adevăr, ar fi fost greu să se găsească o altă ţintă mai bună: pe lîngă multe altele, stătusem ani mulţi la Paris — şi de nevoie, şi de bunăvoie. Atunci cînd multora le plăcea să vorbească despre „vagabonzii fără acte", o adeverinţă de domiciliu părea a fi aproape hotărîtoare. Dar în străinătate dragostea de patrie devine deosebit de puternică; de altfel, de acolo vezi mai bine multe lucruri. Heine şi-a scris „Poveste de iarnă" la Paris şi tot acolo Turgheniev romanul „Părinţi şi copii"; Gogol a lucrat la Roma la romanul „Suflete moarte"; Tiutcev a scris versurile sale

despre Rusia la München ; Romain Rolland, locuind în Elveţia, scria despre Franţa ; Ibsen, stînd în Germania — despre Norvegia ; Strindberg, despre Suedia, în timp ce se afla în Franţa ; romanul „Întreprinderile Artamonov" a fost scris de Gorki în Italia şi aşa mai departe...

Mi-aduc aminte de nişte vorbe aruncate într-o zi de cineva : ar fi timpul ca Ehrenburg să înţeleagă că mănîncă pîine rusească, şi nu castane pariziene... Într-adevăr, cînd o duceam greu la Paris, cumpăram pe stradă castane calde ; costau numai doi *sous*, îţi încălzeau mîinile reci şi-ţi dădeau senzaţia amăgitoare că te-ai săturat. Mîncam castane şi mă gîndeam la Rusia, dar nu la cozonacii ei...

12

AM ÎNCEPUT să scriu versuri în primăvara anului 1909, într-un fel cu totul neaşteptat pentru mine. Mai mergeam pe vremea aceea să ascult referatele politice şi frecventam cursurile de la Şcoala superioară de ştiinţe sociale.

La o întrunire a grupului de sprijin al PMSDR făcui cunoştinţă cu Liza. Ea venise de la Petersburg şi studia la Sorbona medicina. Liza iubea cu patimă poezia, îmi declama versuri din Balmont, Briusov, Blok. Cînd Nadia Lvova îmi spunea că Blok e un mare poet, o

luam peste picior. Pe Liza nu îndrăzneam s-o contrazic. Întorcîndu-mă acasă după ce mă despărţeam de ea, repetam într-una : „Luminosul vînt se-alină, seara cade cenuşie". De ce vîntul luminos ? Nu-mi puteam explica, dar simţeam că este într-adevăr luminos. Am început să împrumut de la biblioteca „Turgheniev" volume de versuri ale poeţilor noi şi am înţeles pe neaşteptate că în versuri poţi exprima ceea ce nu poţi spune în proză. Iar eu aveam să-i spun atît de multe Lizei...

Prima mea poezie am scris-o o zi şi o noapte ; am constatat că e foarte greu să scrii versuri. Ştiam că în franceză dispun de un vocabular sărac, dar versurile le scrisesem în ruseşte, şi totuşi, toată vremea simţeam cît de mic e bagajul meu de cuvinte ! În cele din urmă, mă hotărîi să-i arăt Lizei versurile mele ; temîndu-mă de un verdict aspru, îi spusei că sînt compuse de un prieten. Liza se dovedi a fi un critic sever : prietenul meu nu ştie să scrie, versurile sînt epigonice, unul seamănă cu Balmont, altul cu Lermontov, altul cu Nadson, într-un cuvînt — prietenul trebuie să mai muncească mult...

Am rupt tot ce scrisesem, hotărît să nu mă mai întorc la versuri. Am să fiu revoluţionar, poate ziarist sau am să aleg altă meserie, poezia nu e pentru mine. A fost uşor să iau această hotărîre, dar n-am fost în stare că o aduc la îndeplinire. Pe neaşteptate îmi dădui seama că versurile s-au cuibărit în sufletul meu, că nu le pot alunga şi reluai scrisul. Numai după vreo

două luni îi arătai din nou poeziile mele Lizei. Ea îmi spuse: „Acum prietenul tău scrie mai bine". Schimbarăm vorba și deodată, ca din întîmplare, ea îmi spuse: „Știi, una dintre poeziile tale mi-a plăcut". Am aflat că de la început ghicise totul.

Locuiam în apropierea grădinii zoologice, noaptea auzeam strigătul focilor. Pînă dimineața scriam poezii; erau versuri proaste, epigonice, dar mă simțeam fericit, mi se părea că-mi găsisem vocația.

În vacanță Liza plecă la Petersburg. Pe neașteptate, primii o telegramă: revista „Severnîe zori" (Zorile Nordului) accepta să publice una din poeziile mele. Nu mai puteam de bucurie: așadar, sînt poet adevărat!

Luîndu-mi inima în dinți, trimisei cîteva poezii revistei „Apolo". Curînd primii un răspuns din partea redactorului-șef, criticul de artă S. K. Makovski. Pe bună dreptate îmi făcuse praf versurile, dar la sfîrșitul scrisorii nu se mai referea la poeziile slabe, ci la mine ca om, propunîndu-mi să-mi aleg o altă meserie, de pildă, comerțul. „Apolo" avea pentru mine autoritate de judecător suprem. N-am mai scris nimic o lună încheiată. Dacă Makovski mă sfătuiește să mă fac negustor, înseamnă că sînt un impostor.

Liza reuși să mă liniștească, să mă îmbărbăteze și m-am întors iarăși la poezie.

Nu mă părăsea gîndul de a mă întoarce în Rusia, de a mă consacra activității ilegale. Mi-am împărtășit planul unuia dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Lenin, care mi-a răspuns că-mi înțelege sentimentele, dar că e mai bine să-mi îmbogățesc cunoștințele la Paris, căci partidul are nevoie și de scriitori (nu știu dacă îmi citise versurile, dar auzise, desigur, că mă pasionează poezia).

În sfîrșit, un tovarăș îmi propuse să plec la Viena, poate că ulterior voi fi folosit la transportul de literatură ilegală spre Rusia. Am să mai revin la această perioadă de scurtă durată petrecută la Viena, care m-a făcut să mă zăpăcesc cu totul. M-am întors la Paris cu sufletul pustiit. Îmi dădeam seama că începe un capitol nou din viața mea.

Ședeam pe o bancă de pe bulevard cu Liza alături, și-i povesteam despre călătoria mea la Viena, despre îndoielile mele, spunîndu-i că este insuportabil să trăiești cînd nu ai un țel precis în viață. Liza vorbea de altele. A fost o întîlnire foarte tristă. Liza mi-a dăruit o carte, scriind pe prima ei pagină că trebuie să ne ferecăm inima ca un butoi cu cercuri de fier. Dar eu m-am întrebat: de unde să iau cercurile? Acasă am deschis cartea și am văzut că era un volum de versuri de Briusov. „Mi-e drag orice vis, orice limbă mi-e dragă și versu-mi închin dumnezeilor lumii." Toată făptura mea respingea aceste cuvinte: în mintea mea mai stăruiau întrunirile de la cimitirul tătăresc, nopțile petrecute în închisoare, mărturisirile, jurămintele. Visurile nu semănau între ele. Și ce Dumnezeu poate avea omul, de vreme ce sînt mai mulți? Lucrul esențial este să știi cum să trăiești cînd nu mai crezi în nimic.

Scriam despre disperarea care mă cuprinsese, spuneam că altădată trăisem şi că acum nu mai trăiesc, scriam despre trîmbiţaşi fără trîmbiţe, despre Parisul străin şi crud, despre iubire. Erau versuri lirice proaste. (Astăzi, la noi, cuvîntul „lirică", asemenea multor altora, a căpătat o nouă semnificaţie. Redactorii, criticii, şefii secţiilor de poezie, cu alte cuvinte, nu cei ce scriu versuri, ci acei care se ocupă de versuri înţeleg prin „lirică" numai poeziile de dragoste, ca şi cînd „Se stinge larma zilei" sau „Taci, te-ascunde, tăinuieşte..." nu ar fi opere lirice.)

În vara anului 1910 am plecat la Bruges. Oraşul m-a uluit — era cu adevărat mort: se înălţau biserici uriaşe, primăria, turnuri, vile; dar în oraş locuiau călugăriţe şi nişte visători, ajunşi în mizerie. Astăzi, Bruges şi-a schimbat înfăţişarea. El trăieşte pe seama afluxului de turişti şi seamănă cu un muzeu plin pînă la refuz. Dar cînd l-am văzut pentru întîia oară, nimic nu tulbura lebedele somnoroase, nici reflectarea plopilor în apele canalelor, nici pe călugăriţe (acum şi călugăriţele au devenit mai energice, îmbie pe turişti să cumpere dantele lucrate de mîna lor). Pentru întîia oară, am privit pictura fără să mă mai limitez la subiectul tablourilor: m-au uluit madonele lui Memling, cu figurile lor palide, buzele descărnate, care-ţi dădeau senzaţia purităţii şi a detaşării de tot ce e pămîntesc. Înţelesei că pictorul a trăit într-o lume închisă, profundă, plină de taine omeneşti. Nu cunoşteam încă nici vechea poezie, nici arhitectura din Chartres, dar trecutul îndepărtat

mi s-a părut admirabil. La Bruges am scris vreo cincizeci de poezii în care cîntam frumuseţea lumii apuse, pe cavalerii şi frumoasele doamne, pe Maria Stuart şi Isabella de Orania, madonele lui Memling şi călugăriţele din Bruges. Tînărul rus de 19 ani, care visa cu lăcomie la viitor, rupt de tot ceea ce fusese pînă atunci viaţa sa, îşi închipui că poezia e un bal mascat: „În strai de senior, pe scenă să ies semeţ am aşteptat, dar o greşeală de regie cinci secole m-a-ntîrziat". Într-adevăr, pe atunci credeam că sînt mai curînd creat pentru cruciade decît pentru cursurile Şcolii superioare de ştiinţe sociale. Versurile mele erau afectate, astăzi mă jenez să le mai recitesc, dar de scris, le-am scris cu sinceritate.

Unul din prietenii căruia îi plăcuseră versurile mele îmi spuse: „E puţin probabil să le poţi publica în Rusia, acolo fiecare redacţie îşi are poeţii ei. Ce-ar fi să tipăreşti o carte la Paris? Nu costă scump..." Mă dusei la o tipografie rusească de pe strada Franc-Bourgeois. Spre mirarea mea, patronul tipografiei nu se interesă de conţinutul volumului meu. Deşi făcea parte din Bund, nu-l tulburară versurile mele adresate papei Inocenţiu al VI-lea. Făcu socoteala versurilor şi-mi spuse că două sute de exemplare revin la 150 de franci. Îi replicai pe loc că nu-mi trebuie două sute de exemplare. Sînt un autor începător, îmi ajung o sută. Tipograful mă lămuri că lucrul cel mai scump este culesul, totuşi se învoi să-mi facă o reducere de 25 de franci.

Părinţii îmi trimiteau 50 de ruble pe lună, ceea ce făcea 133 de franci. Din nefericire, proiectul de a edita acest volum de versuri coincidea cu unele evenimente din viaţa mea. Mă vedeam nevoit să renunţ definitiv la masa de prînz şi să micşorez numărul de cornuri pe care le înfulecam la bar. Căci la Katia veneam aproape de fiecare dată cu un buchețel de flori. Reuşeam totuşi să fac economii şi să pun deoparte franci pentru tipografie. Culegerea mea „Poezii" apăru spre sfîrşitul anului 1910. Cîteva luni mai tîrziu, s-a născut fiica mea.

Cincizeci de exemplare le-am depus spre vînzare la un magazin rusesc. Celelalte le expediam treptat în Rusia diferiţilor poeţi, căci mărcile poştale costau scump. În general, cheltuielile erau destul de însemnate, iar încasările o nimica toată — nu s-au vîndut în total decît numai 16 exemplare.

În vara anului 1911 am primit pentru prima oară drepturi de autor : şase ruble pentru două poezii publicate într-o revistă din Petersburg. Era un succes nemaiauzit şi Katia şi cu mine am luat un prînz grozav.

Aşteptam să văd ce vor spune despre volumul meu poeţii din Rusia. Mama era foarte alarmată de soarta mea : nu învăţam, nu-mi găsisem o meserie serioasă şi iată că mă apucasem să mai scriu şi versuri. De altfel, şi versurile erau ciudate : de ce scrie fiul ei despre Maica Domnului, despre cruciade, despre catedrale străvechi ? Totuşi ar fi dorit, bineînţeles, să mă laude cineva. După ce citi în ziarul „Russkie vedomosti" un articol al lui Briusov, îmi expedie de îndată o telegramă. Analizînd volumele poeţilor începători, Briusov remarca „Album de seară" de Marina Ţvetaeva şi culegerea mea, scriind : „I. Ehrenburg promite să devină un poet bun". M-am bucurat, dar totodată m-am şi întristat ; versurile incluse în această culegere încetaseră să-mi mai placă.

Curînd nu mai puteam să-mi amintesc de primul meu volum fără un zîmbet dispreţuitor. Încercam să fiu rece, chibzuit, să-l imit pe Briusov. Dar asemenea versuri mă plictiseau şi pe mine ; am început să visez la lirică şi atunci m-am adresat trecutului meu apropiat : „Nimenea la lecţii «învaţă !» n-o să-mi spună, nici n-o să-mi ureze la prînz «poftă bună !», nimeni cu «Iliuşa dragă» nu mă cheamă cum pe vremuri blînda şi duioasa mamă" sau : „Tristă e singurătatea, cînd n-ai cărţi şi n-ai nici bani, însă sînt bărbat în lege, şi am şap'sprezece ani."

Cartea se chema „Floare de păpădie". Cartea abia ajunsese în mîna prietenilor mei din Moscova cînd eu şi înţelesesem că nu reuşisem să mă vindec de păcatul stilizării, doar că în locul zalelor de carton împrumutasem uniforma de licean.

Atunci mi-a căzut în mînă pentru prima oară un volumaş cu poeziile lui Verlaine. M-a emoţionat talentul lui, cu acorduri muzicale, soarta lui tristă şi atît de absurdă. În cafeneaua „Vachette" de pe bulevardul Saint-Michel, un chelner mi-arătă cu pietate un divan stricat : „Aici şedea totdeauna domnul Verlaine". Mă

apucai să scriu despre „bietul Lélian“ (aşa i se spunea la bătrîneţe lui Verlaine) : „Cu absintu-n faţă, sta pe gînduri dus, aşteptînd adesea zorii să răsară — chip ciudat şi jalnic de nespus, înrămat în barbă aspră şi murdară...“ Din nou nişte versuri străine, nici eu nu-mi recunoşteam glasul în ele.

Am citit o carte a poetului Francis Jammes care descria viaţa de la ţară, cînta copacii, măgăruşii din Pirinei, căldura trupului omenesc. Catolicismul lui nu cunoştea nici ascetism, nici făţărnicie. El ar fi vrut, de pildă, să intre în rai împreună cu măgăruşii. I-am tradus cîteva poezii şi apoi am început să scriu în maniera lui : panteismul mi se părea o soluţie. Crescusem în oraş, dar încă din adolescenţă mă apăsa parcă labirintul străzilor şi mă simţeam liber numai faţă în faţă cu natura. Pentru scurt timp mă simţii atras de filozofia lui Jammes, care dădea dreptate şi porumbelului, şi uliului. (Mă refer numai la păsări, nu la clasele sociale.) De mult mă chinuia întrebarea : care este originea răului ? Dualismul mi se părea respingător. Uram la fel ca şi altădată burghezia, dar acum ştiam că socializarea mijloacelor de producţie nu va putea rezolva toate problemele. De aceea, mă ataşai de Dumnezeul copacilor şi al măgarilor. Francis Jammes îmi îngădui să-l vizitez. Locuia la Orthez, nu departe de frontiera spaniolă. Purta o barbă plăcută şi avea o voce blîndă. Mă primi ca un părinte, mă invită să-i citesc versuri în limba rusă, mă tratā cu o vişinată făcută în casă şi mă sfătui să mă întîlnesc la Paris cu un scriitor

începător pe care-l cheamă François Mauriac. Aşteptasem să-mi dea îndrumări, dar Jammes se arătă doar un om binevoitor şi primitor. Îmi plăcu, dar înţelesei că nu este nici Francesco D'Assisi, nici părintele Zosima, ci doar un poet şi un om bun. Îl părăsii cu inima pustie.

I-am închinat o mică culegere de versuri intitulată „Copilărie“, în care îmi aminteam de ziua petrecută la Orthez : „Soarele de iarnă curge prin perdele ; zburdă plozi bălani pe duşumele. Un dulău ajuns de ani, flocos, lîngă foc respiră zgomotos. În cămin trosnesc conuri de brad. Îmi vorbeşti, iar eu pe gînduri cad. Mă gîndesc, de unde-atîta pace e aici, că iată-acum voi face cale-ntoarsă pe acelaşi drum, dintr-o tristă gară, într-un tren de fum...“ În cuvinte ca acestea îţi aduci aminte de un unchi simpatic de la ţară, dar nu de un dascăl al vieţii.

În curînd, jocul de-a copilăria m-a plictisit. Începui să-l imit pe Guillaume Apollinaire. (Desigur, ori de cîte ori imitam pe cineva, nu-mi dădeam seama, mi se părea de fiecare dată că, într-adevăr, cu un an înainte imitasem pe cutare, dar că acum îmi găsisem glasul propriu.)

Din cînd în cînd versurile mele apăreau în „Novîi jurnal dlia vseh“, „Russkoe bogatstvo“, „Jizn dlia vseh“, „Russkaia mîsl).“ Primii o scrisoare scurtă, dar plină de căldură, de la V. G. Korolenko. Toată arhiva mea s-a pierdut, dar într-un volum de corespondenţă al lui Korolenko am găsit o scrisoare adresată lui A. G. Hornfeld. În primăvara anului 1913, Vladimir Galaktionovici scria următoarele despre două dintre

poeziile mele: „După părerea mea, primele versuri sînt foarte bune şi de actualitate: «...Visul la Rusia, din nou vis zadarnic, din nou drum străin... mi-e sortit a străbate».“

La Paris se deschise tipografia lui Rirahovski, un evreu ce purta o splendidă barbă neagră. Tipografia îşi avea sediul pe bulevardul Saint-Jacques într-o prăvălioară mică. Lîngă lădiţele cu zaţ stăteau Rirahovski şi doi zeţari, unul era bolşevic, altul menşevic. Ei culegeau afişele ce anunţau şedinţele cu referate ale emigranţilor şi se certau cine poate fi socotit pe bună dreptate social-democrat după sciziunea din partid. Rirahovski avea mult umor şi nu era de loc lacom. Cine altul mi-ar fi făcut credit? Eram încălţat cu ghete rupte, pantalonii aveau jos franjuri, eram palid, slab şi adesea ochii îmi străluceau de foame. Rirahovski avea inimă bună, îmi tipărea versurile şi aştepta răbdător să-i aduc 20—30 de franci. Îmi spunea că scriu versuri proaste, mult mai proaste decît cele din culegerea „Versuri de declamat“, dar adăuga că şi poeziile proaste arată mai bine pe hîrtie vărgată. Eram de acord cu el şi aproape în fiecare an publicam un nou volumaş pe hîrtie vărgată în o sută de exemplare. Volumul meu „Viaţa de toate zilele“ s-a pus în vînzare la Moscova, la librăria lui Wolff, şi, după cîte îmi amintesc, vreo patruzeci de exemplare s-au cumpărat.

Nu intenţionez cîtuşi de puţin să încerc astăzi o justificare sau o înfrumuseţare a trecutului meu. Dar adevărul adevărat este că nu visam

glorie. Aş fi dorit, desigur, ca versurile mele să fie lăudate de vreunul din poeţii care-mi plăceau. Dar şi mai important era pentru mine să am cui citi ceea ce scrisesem cu cîteva clipe înainte. La Paris exista un cenaclu literar al emigranţilor. Nu ştiu să fi trecut pe acolo oameni care să fi devenit ulterior celebrităţi. Îmi amintesc că îl frecventau poeţii M. Gherasimov (care mai tîrziu a făcut parte din grupul „Kuzniţa“), Oskar Leşcinski (care a jucat un rol important în anii războiului civil şi a căzut eroic în Daghestan; la Paris în vremea aceea el era un poet estetizant, publicase volumaşul „Scrum argintiu“ în care întîlneai versuri ca acestea: „De portughezi ne ştia lumea toată, căci în ruseşte vorba aduceam, cinci degete subţiri avea o fată, prostituată-n crîsma-n care beam“. Dintre prozatori veneau A. I. Okulov, un om foarte talentat, dar flusturatic, care în anii aceia bea îngrozitor de mult (şi el s-a făcut celebru în timpul războiului civil, a luptat, a fost membru al Consiliului revoluţionar militar în Siberia, a scris nuvele, şi a murit, ca şi M. Gherasimov, mai tîrziu, la sfîrşitul deceniului al patrulea), P. Şiriaev, S. Simkevici. Uneori, la şedinţele cenaclului venea A. V. Lunacearski. Ne vizitau din cînd în cînd sculptorii Arhipenko, Ţadkin, pictorii Sternberg, Lebedev, Feder, Larionov, Gonciarova. (David Petrovici Sternberg era emigrant politic. Într-o vreme, închiriam o odăiţă la Meudon, o suburbie a Parisului. Sternberg era vecinul meu. O ducea greu, dar în fiecare zi îl vedeam plecînd cu şevaletul şi cu lădiţa să picteze peisaje. Acest om

foarte modest şi liniştit a căpătat un post de mare răspundere în perioada cea mai agitată : Lunacearski l-a însărcinat cu organizarea secţiei de arte plastice. David Petrovici n-a făcut nici un rău nimănui. Dăruindu-i un volum Maiakovski i-a scris următoarea dedicaţie : „Scumpului tovarăş, fără ghilimele, David Petrovici Sternberg, cu drag de la Maiakovski". Sternberg avea un singur păcat : era un artist talentat şi iubea pictura. După 1930 a fost stigmatizat drept „formalist". Mi-amintesc de articolul unui critic indignat că Sternberg îşi alesese ca subiect pentru natura moartă o scrumbie ; criticul interpreta aceasta ca o dorinţă de a ponegri contemporaneitatea... David Petrovici a murit în 1948, iar în 1960 a fost organizată o mică expoziţie a lucrărilor sale. Toţi au văzut ce pictor pur, fin şi plin de lirism era. În amintirea mea el a rămas pentru totdeauna acelaşi tînăr timid, sărac din Meudon, visînd la revoluţie, suferind de foame, îndrăgostit de pictură...)

Începusem între timp să mă iniţiez în artă, puteam să discut nu numai despre „versuri libere", dar şi despre pînzele „foviştilor" (aşa se chema şcoala lui Matisse, Marquet, Braque şi Rouault) sau despre sculptura monumentală a lui Maillol.

De cîteva ori l-am vizitat pe K. D. Balmont, despre care voi povesti mai tîrziu, după cum mă voi opri, de asemenea, la scriitorii care au stat mai mult la Paris — A. N. Tolstoi şi M. A. Voloşin. Aci, în acest loc vreau doar să amintesc despre sosirea lui F. K. Sologub la Paris.

Se anunţase o seară de poezie. Sologub a povestit îndelung celor adunaţi — erau îndeosebi studenţi — că Dulcinea nu seamănă cu Aldonsa. Aducea mai mult a director de liceu decît a poet. Uneori zăreai în privirea lui un surîs fugar şi trist. Înţelegeam că în faţa mea se află autorul „Micului Demon". Dar unde găsise acest om muzicalitatea, cuvintele simple care îţi străpung inima, cîntecele care-l înrudesc cu Verlaine ? Recita versurile într-un chip original, de parcă ar fi aşezat cuvintele în compartimentele unui cufăr imens : „Calul — ofiţerului — duşman — pasămite — inima — inima mea — o calcă în copite". Ultima oară l-am văzut în 1920 la Casa Presei din Moscova. Unii dintre cei ce luaseră cuvîntul spuneau că individualismul şi-a trăit veacul. Feodor Kuzmici dădea din cap vădit aprobator. În cuvîntul de încheiere el adăugă doar atît — că un colectiv trebuie să fie alcătuit din unităţi, nu din zerouri, deoarece dacă aşezi lîngă un zero un alt zero are să rezulte nu un colectiv, ci încă un zero. Sologub m-a primit cu amabilitate la Paris, m-a ascultat recitînd versuri, mi-a vorbit despre muzică, despre mister şi din nou despre Dulcinea. Eu însă pe vremea aceea nu scriam despre Dulcinee, ci despre gunoierii din Paris, despre murdăria şi aerul îmbîcsit al străzilor pariziene. După ce l-am întîlnit, am scris versurile : „...Citesc. Se face ziuă. Ciudat. Zîmbind discret, viu, Sologub se uită la mine, din portret. Nici prea bătrîn, nici prea tînăr, dar are mult bonton, mai are-apoi pencenez-ul, sub el — un barbişon..."

Împreună cu Oskar Leşcinski, ne-am apucat să edităm revista literar-artistică „Helios". Am dat faliment repede. Ceva mai tîrziu a apărut poetul Valea Nemirov. Venise de la Rostov, avea bani, adora liniştea, era foarte miop, spunea că-i place o localitate în Elveţia (nu-mi mai aduc aminte care), unde întotdeauna poţi aprinde o ţigară pe stradă fără să acoperi cu palma flacăra chibritului. Nu-l contraziceam ; publicarăm împreună două numere din revista „Vecera" consacrate poeziei. Acolo mi-am putut publica versurile în care glorificam furtuna apropiată.

De acasă banii îmi veneau acum neregulat, duceam o viaţă dezordonată, trăiam îngrozitor de prost. Emilio Sereni îmi povestea că defuncta lui nevastă, rusoaică de origine, îi spusese cîndva : „Ehrenburg dormise în tinereţe învelit cu ziare". În micul atelier pe care-l închiriam pe strada Campagne-Première, aveam drept unică mobilă o saltea aşezată pe nişte suporturi. Nici sobă nu era măcar. În elanul său de a se înălţa spre cer, un pictor suedez spărsese cîndva geamurile. Peste plapuma subţire şi peste paltonul străveziu mă înveleam într-adevăr cu ziare. Dimineaţa mă înfundam într-o cafenea, unde rămîneam pînă seara, scriam, citeam — în cafenea se făcea foc. Cînd treceam prin faţa restaurantelor, mirosul de mîncare îmi dădea ameţeli ; mi se întîmpla să nu mănînc nimic trei-patru zile la rînd. Cînd primeam un cec de la Moscova, mîncam repede toţi banii cu prietenii care şi ei erau mai tot timpul flămînzi.

Mi-aduc aminte de o noapte uimitoare cu puţin înainte de începutul războiului. Scrisorile recomandate din Rusia veneau spre seară ; banii erau trimişi prin cecuri pe adresa băncii „Crédit Lyonnais". Tradusesem pentru o revistă o nuvelă de Henri de Régnier. Mi s-au trimis zece ruble. Dar la ora aceea banca era închisă. Foamea noastră devenise însă de nesuportat. Ne duserăm atunci într-un restauranat mic : *„Au rendez-vous des cochers"*, vizavi de gara Montparnasse. Acest restaurant era deschis toată ziua şi toată noaptea. Luasem cu mine şi doi prieteni. Pe o tablă neagră stătea scris cu cretă meniul şi reuşirăm să gustăm din toate felurile. Trebuia să stăm pînă dimineaţa cînd urma să încasez banii de la bancă. (Prietenii trebuiau să rămînă la restaurant drept garanţie.) Cinasem de mult, aţipisem, dejunasem, luasem prînzul ; la şase dimineaţa luam a doua oară dejunul socotind că începuse o nouă zi. Fusese o noapte minunată !

Traduceam foarte mult, dar traduceam poezii, iar versurile se publicau extrem de rar. Traduceam şi din poeţii francezi contemporani şi fablio-uri din secolul XIII, baladele lui François Villon, sonetele lui Ronsard, imprecaţiile lui d'Aubigné. Învăţasem să citesc în limba spaniolă şi tradusesem fragmente din „Romancero", din scrierile arhiepiscopului din Hita, din operele lui Jorge Manrique, ale sfîntului Juan, ale lui Quevedo. Nu era o meserie, ci o pasiune.

Mă făcui ghid. Contesa Panina organiza excursii în străinătate pentru învățători. Ele nu costau scump și dădeau posibilitatea unor învățători care lucrau, cum se spunea pe atunci, „în fundături“ să vadă Italia sau Franța. În lunile de vară, cîștigam cîte ceva, plimbîndu-i pe acești învățători prin Versailles. Mi se cerea să știu la precizie sute de nume de sculptori sau pictori, autori de mari pînze înfățișînd scene de luptă, să am proaspătă în minte mitologia, să explic semnificația alegorică a diferitelor fîntîni. În genere, nu era un lucru greu. Cu mult mai greu era să supraveghezi o ceată de oameni care se aflau pentru prima oară în străinătate. Unele femei căutau să facă o escapadă la prăvăliile de modă, măcar să admire toaletele. Printre bărbați erau unii care visau să vadă localuri de noapte, cumpărau cărți poștale indecente. Trebuia să-i număr pe turiști la intrare în metrou, îi număram și la ieșirea din metrou, adesea unul sau doi lipseau. Un învățător din Kobeliaki mă rugă să-l încui în timpul nopții în odaia lui de la hotel: făcuse cunoștință cu o franțuzoaică, și se temea că dacă o mai vede o dată, nu se mai întoarce acasă. Iar omul avea nevastă, copii, slujbă. L-am încuiat.

Lucram și cu turiști individuali. Munca aceasta îmi făcea silă. Aproape toți cereau să-i duc noaptea în spelunci. Dacă refuzam, mă făceau tîmpit, fățarnic. Spuneau chiar că sînt un copoi, nu-mi dădeau toată suma cuvenită pentru muncă.

Mi-amintesc de un comerciant venit de la Riga, unde avea un magazin de obiecte sanitare. Cînd ne-am învoit, m-a întrebat bănuitor dacă îmi sînt cunoscute toate stilurile. A scos din buzunar fotografia unei doamne cu pieptănătură înaltă, i-a tras un bobîrnac, apoi m-a întrebat: „E bine, nu?“ Doamna s-a dovedit a fi logodnica lui, avea o casă de raport la Riga, adora arta, cunoștea toate stilurile și-și lua peste picior logodnicul ignorant. Primeam cinci franci pe zi, plus mîncarea. Dar proprietarul magazinului de obiecte sanitare mă scotea din fire. Se oprea lîngă cea mai obișnuită casă, construită la sfîrșitul veacului trecut, și mă întreba: „Ce stil e acesta?“ La început, îi răspundeam cinstit: „Nu e nici un stil“. Dar el se supăra, îmi spunea că la Viena plătise ghidului mai puțin decît îmi dădea mie, și acela cunoștea toate stilurile. De teamă să nu pierd cei cinci franci, am început să improvizez la întîmplare: „Baroc... empire... gotic pur“. Clientul meu nota totul într-un carnețel. La restaurant trebuia să-i traduc meniul, stătea mult să se gîndească pînă-și alegea mîncarea cea mai gustoasă, apoi comanda pentru mine felurile cele mai ieftine, cartofi sau macaroane.

Ani de-a rîndul am hoinărit pe străzile Parisului, de la suburbiile din sud pînă la cele din nord, zdrențăros, flămînd; umblam bolborosind într-una, compuneam versuri. Mi se părea că am ajuns poet cu totul întîmplător, pentru că întîlnisem o fată tînără, Liza, E. G. Polonskaia,

care ulterior devenise şi ea poetă, „soră a Serapionilor“. Începutul e aidoma, dar cu timpul constatai că nu era vorba de nici un fel de întîmplare, versurile erau însăşi viaţa mea.

În 1916 apăru la Moscova volumul meu „Versuri de ajun“. Cartea a fost mutilată de cenzură, aproape la fiecare pagină în loc de versuri vedeai puncte puncte. Era prima carte în care răsuna propriul meu glas. Scriam despre război : „Deasupra patului o poză-au agăţat — un brav şi ne-nfricat soldat, pe plod să-l mai înveselească şi să nu plîngă cînd din lavabou aude apa picurînd. Cazacul are căciulă miţoasă şi rîde trufaş că l-a străpuns cu suliţa pe vrăjmaş, un alt soldat ca el, iar sîngele a înroşit niţel şi iarba, si poala surtucului, şi picură parcă asupra pătucului...“ Scriam despre execuţia lui Pugaciov : „Vor creşte, vor creşte zdrelitele-ţi mîini, ca nişte rădăcini, pentru roadele zilei de mîine...“ Scriam despre mine, despre anul 1916, numindu-l „ajunul năvalnic“.

În revista „Russkie vedomosti“ Briusov scrisese despre volumul meu : „Se vede că pentru Ilya Ehrenburg poezia nu este un divertisment, şi, desigur, nici meserie, ci însăşi cauza vieţii sale... De aceea nu vom întîlni la Ilya Ehrenburg versuri onorabile pe teme de mult acceptate ca fiind «poetice», nu există reluări ale unor modele poetice îndeobşte cunoscute şi nu există acea frumuseţe falsă, acel meşteşug ieftin care se obţin atît de uşor în zilele noastre, cînd tehnica versificaţiei a atins perfecţiunea (mai precis, toate aceste lucruri se întîlneau în primele volume ale lui Ehrenburg, dar treptat el reuşi să depăşească tentaţiile unor succese superficiale)... Păcatul principal de care suferă întreaga creaţie a lui Ilya Ehrenburg se datoreşte primatului teoriei în poezia sa. Arareori se dăruieşte el artei nemijlocit ; de cele mai adeseori îşi violează inspiraţia de dragul felului său de a concepe poezia. Evitînd în mod conştient frumuseţea şablonardă, Ilya Ehrenburg care în extrema diametral opusă, versurile sale sînt lipsite de muzicalitate, de melodicitate, iar preferinţa poetului pentru asonanţe îndepărtate în loc de rimă le lipseşte şi de această ultimă podoabă... Pe Ehrenburg îl atrage mai ales putregaiul care domneşte pe culmile culturii moderne. Să urmărească tot ce este ruşinos şi josnic, tot ce se ascunde sub strălucirea rafinamentului european contemporan — iată sarcina pe care şi-o pune tînărul poet (în mod conştient sau inconştient). Şi cu hotărîrea chirurgului care taie un furuncul, el dezvăluie în versurile sale — care nu cîntă — atît impulsurile tăinuite ale propriului său suflet, pe care nu oricine ar avea curajul să le mărturisească, cît şi toate josniciile şi turpitudinile ce se ascund sub strălucirea bunei creşteri şi a civilizaţiei noastre.“

Cineva mi-a transmis o copie după bruionul scrisorii pe care Briusov mi-a adresat-o tot atunci. Valeri Iakovlevici mă anunţa că trimisese o recenzie spre publicare unui ziar şi adăuga : „Vă iubesc în mod sincer, adică vă iubesc ca poet, întrucît ca om nu vă cunosc. Ceea

ce nu înseamnă însă că vă iubesc versurile. Dimpotrivă. O spun sincer, pentru că iubesc poetul din dumneavoastră.... Concluzia mea pe care o aplic tuturor celor «aleşi», adică oamenilor predestinaţi pentru poezie, este: «munciţi !». Fără muncă, nu există nici Puşkin, nici Goethe, nici Verlaine (căci în prima jumătate a vieţii sale, viitorul *pauvre Lélian* a muncit foarte mult). Iar dumneavoastră nici n-aţi vrea să fiţi şi nici nu meritaţi să fiţi mai prejos de Verlaine. Doar n-o să vă atragă laurii unui oarecare *prince des poètes* de soiul lui Paul Fort !... Şi o rugăminte personală: nu dispreţuiţi muzica versului. Nu vă luaţi după futurişti ! Esenţa poeziei este în combinarea sunetelor..." Scrisoarea se încheia cu următoarele cuvinte prieteneşti: „Vă îmbrăţişez de la o depărtare de mii de verste..."

Iată răspunsul meu lui Briusov (era în vara anului 1916): „Scrisoarea dumneavoastră atît de amabilă m-a emoţionat profund. Mulţumesc ! În genere, nu am fost răsfăţat cu aprecieri la adresa versurilor mele, de aceea cuvintele dumneavoastră au fost pentru mine deosebit de preţioase. Am citit cu atenţie articolul şi scrisoarea. Aş avea multe de replicat, dar nu ştiu să compun scrisori... Nu-mi subjug poezia «teoriilor», dimpotrivă, sînt prea nestăpînit. Defectele şi grosolăniile versurilor mele îmi aparţin. Ceea ce dumneavoastră vi se pare îngrozitor, respingător, pentru mine este ceva al meu, autentic, deci nici frumos, nici diform, ci pur şi simplu necesar. Scriu fără rimă şi fără «măsuri» nu pentru că «aşa înţeleg poezia», ci pentru că rimele bogate şi versul clasic îmi împovărează auzul... Nu sînt înclinat să cultiv o poezie de atmosferă şi de nuanţe, mă atrage mai mult generalul, «monumentalul», simt totdeauna dorinţa să disec obiectul, să arăt... ce este esenţial în el. Iată de ce în arta contemporană cel mai mult îmi place cubismul. Dumneavoastră îmi vorbiţi despre «sunete dulci şi rugăciuni», dar nu toate sunetele dulci sînt rugăciuni, mai bine zis toate rugăciunile sînt închinate lui Dumnezeu, dar nu totul pe lume este pentru Dumnezeu... Ceea ce spun poate fi foarte limitat, dar nu pentru că aş avea o concepţie limitată despre poezie, ci pentru că eu însumi sînt un om mărginit. Iată lucrurile cele mai importante pe care voiam să vi le spun. Între noi nu sînt numai mii de verste, pe noi ne desparte un zid !... Titlul volumului „Versuri în ajun" are în afara semnificaţiei generale şi una particulară, pentru mine. Ele înseamnă pentru mine doar ajunul..."

Briusov avusese dreptate cînd spusese că vreau să arăt plăgile societăţii. Cinci ani mai tîrziu am scris romanul satiric „Julio Jurenito". Dar de versuri nu puteam să mă despart şi nici pînă astăzi nu mă pot lepăda de ele. Au fost, e adevărat, intervale lungi (din 1924 pînă în 1937) cînd n-am scris poezii, dar totdeauna repetam versurile poeţilor preferaţi ca un fel de descîntec; n-a fost zi să trăiesc fără poezie. În „Carte pentru adulţi" scriam: „Uneori, totuşi, îi invidiez pe poeţi. Noi abia reuşim să ne tragem picioarele din mlaştină, pe cînd mersul lor seamănă a sărituri redate cu încetinitorul, parcă ar pluti

în văzduh. Am observat că poeţii, cînd îşi recită versurile, fac gesturi contorsionate cu mîinile, de parcă ar înota. Trotuarele pe care umblă ei se află la înălţimea etajului doi cel puţin. Pentru noi, virgulele sînt carne, pasiune, profunzime. Ei trăiesc chiar şi fără puncte. Ritmul versurilor se transformă în ritmul epocii şi poeţilor le vine mult mai uşor să înţeleagă limbajul viitorului."
Aceste meditaţii datează de la începutul anului 1936. Curînd după aceea izbucni războiul din Spania. Scriam articole, manifeste, însemnări, am scris chiar o nuvelă, dar pe neaşteptate, la fel ca şi altădată, mă pomeneam şoptind, compunînd versuri, nu pentru că aş fi vrut să întrezăresc viitorul, ci pentru că trebuia să vorbesc despre prezent.

Multe dintre ideile mele de altădată îmi apar astăzi greşite, prosteşti, ridicole. Dar şi astăzi mi se pare justă raţiunea în virtutea căreia m-am apucat de poezie. La vîrsta de 18 ani am înţeles că în versuri poţi exprima ceea ce nu poţi spune în proză. Această părere o împărtăşeşte şi bătrînul literat care scrie această carte de amintiri.

13

UN CRITIC scria că în romanul meu „Căderea Parisului" sînt multe personaje, dar nu există un erou central. După părerea mea, eroul romanului este Parisul. Cartea aceasta am scris-o

la vîrsta de cincizeci de ani. Nu mai eram nici detractor, nici predicator. Mărginirea despre care îi scrisesem altădată lui V. I. Briusov se atenuase cu anii. Aprecierile unui om de cincizeci de ani seamănă a încălţăminte purtată.

În anii în care mă formam ca om îmi era greu să discut despre Paris, îl iubeam cu pasiune şi cu tot atîta pasiune îl uram. „Parisule, te-aştept în noapte, şi-apari precum un proxenet..." Încetai să mai frecventez conferinţele. Şcoala mea era Parisul, o şcoală bună, dar aspră. Îl blestemam adesea nu pentru că viaţa mi-era grea, ci pentru că Parisul m-a forţat să înţeleg toate greutăţile vieţii.

S-ar fi părut că după tihnita Moscovă dinainte de revoluţie, cu căsuţele ei de lemn, cu birjarii, cu samovarele, cu somnul adînc cum numai negustorii ştiu să doarmă, al locuitorilor ei, Parisul ar fi trebuit să mă uimească ca oraş modern, cu îndrăznelile şi cu noutăţile sale. Da, desigur, la Paris erau multe automobile, care-şi făceau loc cu greu pe străzile înguste, medievale. Ziarele numeau adeseori Parisul „Oraşul luminii". Într-adevăr, Marile Bulevarde străluceau de lumină mai puternic decît Tverskaia sau Kuzneţki Most. Dar prin case lumina electrică se zărea încă rar, poate chiar mai rar decît la Moscova. Cocioabele din „zonă" — centura în jurul fostelor întărituri ale oraşului — mi se păreau neverosimile. Mi se întîmpla adesea să trec noaptea pe strada Mouffetard, pe care alergau şobolani enormi, graşi. Turnul Eiffel mai stîrnea încă discuţii, mai trăiau contemporanii şi partizanii lui

Maupassant, care socoteau că el urîţeşte oraşul. Dar tinerilor pictori turnul le plăcea. Turnul atinsese vîrsta unei fete de măritat ; nimeni nu ar fi putut prevedea că el se va dovedi util pentru radio şi televiziune. Erau încă puţine telefoane, în schimb, prospera poşta pneumatică. Niciodată nu mai văzusem atîtea imobile vechi, cenuşii, zbîrcite, pline de pete ! Nu ştiam că la Paris e de ajuns ca o clădire să aibă vîrsta de 30—40 de ani ca să capete înfăţişarea unui monument vechi : toate casele mi se păreau străvechi, şi lumea de altădată se deschidea în faţa mea ca un univers nou, necunoscut.

Pătrundeam pe cîte o stradă întunecoasă, ca în junglă. La Moscova, ori de cîte ori privisem catedralele din Kremlin, nu mă gîndisem niciodată la frumuseţea lor. Ele trăiau în afara existenţei mele, nu aveau nimic de-a face nici cu adresele conspirative, nici cu aripile păsării prevestitoare de furtună pe care a cîntat-o Gorki. În liceu toceam în silă numele cnejilor feudali, socotindu-i nişte abstracţiuni întocmai ca şi teoremele sau ca lecţia de limba latină : „sînt multe substantivele terminate în *is* — *masculini generis*". La Paris, trecutul părea prezent, pînă şi denumirile străzilor erau misterioase : „Strada Reginei Blanche", „Strada Motanului pescar", „Strada Torturii". Katia, de pildă, locuia pe „Strada Săbiei de Lemn". Adeseori intram într-o casă unde altădată stătuse ascuns Marat. Printre automobile vedeai strecurîndu-se o turmă de capre şi păstorul mulgînd cîte o capră îndărătnică.

Hoinăream pe cheiurile Senei, scotoceam prin lăzile cu cărţi vechi. Anticarii păreau şi mai străvechi decît volumaşele legate în piele sau pergament. Mi s-a întîmplat să întîlnesc în cîteva rînduri un bărbat în vîrstă, semănînd a anticar, care lua cărţile în mînă cu gestul cu care grădinarul ia o pară — cu pasiune şi totodată cu gravitate. Era Anatole France. (Nu l-am mai întîlnit niciodată de atunci ; am fost la înmormîntarea lui în 1924, cînd sicriul bătrînului epicurian şi comunist era urmat de senatori şi muncitori, de academicieni şi adolescenţi. În 1946, nepotul lui Anatole France m-a condus prin casa scriitorului din La Bachellière de lîngă Tours. Atunci mi-am dat seama că epicurianul nu fusese nici bibliofil, nici estet, ci un om viu : casa nu era îmbîcsită cu colecţii, ci cu vestigiile pe care le lasă anii de viaţă, călătoriile, pasiunile, întîlnirile cu oamenii. Probabil că pe rafturi se aflau, printre altele, şi cărţile pe care Anatole France le cumpărase pe cheiul Senei în anii aceia cînd îl întîlnisem şi eu.)

Într-o zi, printre psalmi vechi şi pastorale îmi căzu în mînă poemul lui Baratînski, „Edda". Pe pagina de titlu era o dedicaţie : „Lui Prosper Mérimée, traducătorul marelui nostru Puşkin. Evgheni Baratînski". Am plătit pentru carte 6 *sous* şi m-am apucat pe loc s-o citesc. Sena îşi unduia alene pielea solzoasă, pe un şlep dormea un motan bine hrănit.

Peste drum era morga : dis-de-dimineaţă veneau cheflii din Paris să vadă cadavre de sinucigaşi. Învăluită într-o ceaţă vineţie, Catedrala

Notre-Dame părea o dumbravă de piatră. Baratînski scrisese cîndva: „Tu, călătorule, ești plin de gînduri: peste străvechile ruini trecură veacuri rînduri-rînduri..." La drept vorbind, ruinele pot avea uneori o viață foarte îndelungată: La Atena, Acropole a supraviețuit nu numai pe plan spiritual, dar și material, adăpostu-rilor atîtor generații de oameni, care în decurs de 25 de veacuri au depus multă sîrguință ca s-o dărîme.

La Paris, trecutul se contopește cu prezentul. E un oraș uimitor, care nu s-a construit după un plan, ci a crescut, asemenea unei păduri. Zidurile unei case pe jumătate dărîmate, locuite de nevoiași, murdărite cu inscripții indecente, cu declarații de dragoste, cu înjurături electorale, au toate drepturile să-și revendice pietatea trecătorilor și ocrotirea statului.

Cu greu puteam descifra unde este ziua de ieri și unde începe cea de mîine: Parisul își are calendarul său. Vorbind despre revoluția socială, Jaurès făcea referiri la miturile antice, striga și gesticula ca și Mounet-Sully în rolul lui Oedip. Vedeam adesea prin biserici studenți de la facultatea de medicină sau fizică stropindu-și fruntea cu apă sfințită și îngenunchind cu toții la sunetul clopoțelului. Poetul Charles Péguy era socotit catolic și scria despre Jeanne d'Arc. Îmi plăceau versurile lui. Repeta de sute de ori aceeași idee, dar de fiecare dată adăuga ceva nou versului anterior, ritmul său mi-amintea de fuga unui cîine de vînătoare, care se îndreaptă spre același țel ca și stăpînul său, deși face tot

timpul ocoluri. Am avut ocazia să discut cu el o dată în redacția revistei „Cahiers de la Quinzaine". Mă așteptam să vorbească despre religie, despre Bergson, despre mesianism, cînd colo, începu să discute despre Rusia: „Îi cunosc puțin pe scriitorii dumneavoastră. Poate că rușii vor fi primii care vor doborî puterea banului..."

Am citit versurile lui François Villon; trăise în secolul XV, fusese hoț și haiduc: „Lîngă pîrîu de sete mă usuc, rîd printre lacrimi și trudesc ca-n glumă, mi-e casa pe-orice drum apuc, și mi-i străină țara asta mumă. Știu totul, și nimic nu știu..." Cu puțin înainte, tradusesem versurile lui Mallarmé care era considerat unul dintre inițiatorii noii poezii. Înțelesei cu acest prilej că François Villon mi-era mult mai aproape decît autorul „După-amiezii unui faun". Citeam și răsciteam romanul „Roșu și negru"; era greu să crezi că fusese scris cu optzeci de ani în urmă. În jurul meu toți spuneau că scriitorul care dezvăluie spiritul contemporan este André Gide; am făcut rost de romanul lui, „Ușa strîmtă". Am avut impresia că a fost scris în secolul al XVIII-lea și mi-a venit să rîd, gîndindu-mă că autorul mai trăiește și că-l văzusem la teatrul „Vieux Colombier".

Totul părea neprevăzut și totul era posibil. Treceam într-o zi prin piața Clichy, compunînd în gînd niște versuri cînd, pe neașteptate, piața se umplu de lume. Oamenii strigau, vroiau să rupă cordoanele de polițiști, să ajungă la ambasada Spaniei pentru a protesta împotriva execuțării anarhistului Ferrero. Răsună o împușcă-

tură, cît ai clipi din ochi, se ridicară baricade : omnibuzurile fură răsturnate, felinarele doborîte. Ca nişte havuzuri în flăcări ardeau năvalnic şuvoaiele de gaz. Nu ştiam exact cine fusese Ferrero şi de ce fusese executat, dar strigam împreună cu ceilalţi. Mi se părea că izbucnise revoluţia. Şi cîteva ore mai tîrziu, în aceeaşi piaţă Clichy, oamenii consumau liniştiţi cafea şi bere.

Pe atunci Parisului i se spunea „Capitala lumii" ; într-adevăr, aici puteai întîlni reprezentanţi dintr-o sută de ţări diferite. Indienii cu turbane demascau făţărnicia liberalilor englezi. Macedoneni organizau mitinguri zgomotoase. Studenţi chinezi sărbătoreau proclamarea republicii. Apăreau ziare poloneze şi portugheze, finlandeze şi arabe, evreieşti şi cehe. Parizienii aplaudau „Primăvara sacră" a lui Stravinski, pe futuristul italian Marinetti, pe Ida Rubinstein, care pusese în scenă misterul lui D'Annunzio. „Capitala lumii" avea totodată şi un aer de fund de provincie. Parisul era împărţit în cartiere, fiecare îşi avea strada lui principală, cu prăvălii, cu mici teatre, cu săli de dans. Toţi se cunoşteau între ei, pălăvrăgeau pe stradă, o bîrfeau ba pe nevasta brutarului, ba pe amanta lui Jacques, ba pe nevasta lui Jean care-i pune coarne lui bărbatu-său.

Prin Paris puteai să umbli îmbrăcat cum vrei, să faci orice-ţi trăsneşte prin minte. În fiecare primăvară avea loc balul studenţilor de la Academia de arte frumoase. Pe stradă treceau coloane de studenţi goi, urmaţi de modele goale, cei mai timizi dintre ei purtau doar chiloţi.

Într-o bună zi, lîngă cafeneaua „Rotonde", un pictor spaniol se dezbrăcă în pielea goală. Poliţistul îl întrebă plictisit : „Bătrîne, nu ţi-e frig ?". De două ori pe an, de lăsata secului şi în mijlocul postului mare, se organizau carnavaluri, treceau care cu indivizi mascaţi, oamenii se plimbau cu măşti caraghioase pe faţă, aruncîndu-şi confeti, treceau boi albi care căpătau premii, iar în restaurante vedeai anunţuri de felul acestora : „Mîine preastimaţii noştri clienţi vor putea mînca biftec din carne de laureat". Uitînd de restul lumii, îndrăgostiţii se sărutau nestingheriţi pe bănci, la umbra castanilor sau a platanilor. Într-o bună zi, A. I. Okulov, după ce bău vreo duzină de pahare de coniac, se sui pe un cupeu şi încercă să explice trecătorilor că în curînd toţi miniştrii vor fi spînzuraţi de felinare ; unii îl ascultau, dar, bineînţeles, nimeni nu-l credea. Trăiam nu numai fără paşaport, dar şi fără buletin de identitate. Cînd mi s-a cerut la bancă o legitimaţie, m-am dus la Prefectură şi mi s-a spus să aduc doi francezi martori. Cum mă grăbeam să capăt banii, l-am convins să vină cu mine pe patronul brutăriei unde cumpăram pîine şi pe un pictor pe care îl cunoşteam foarte puţin, care se instala de dimineaţă la cafenea şi bea rom. Bineînţeles, nici unul nu ştia nimic despre mine, dar au acceptat să-şi pună iscălitura. Funcţionarul mi-a eliberat o adeverinţă în care se confirma în mod solemn că cutare declarase cutare ; actul era suficient nu numai pentru funcţionarul băncii, dar şi pentru poliţie, care organiza din cînd în cînd razii

pentru a-i prinde pe bandiţi. La cabarete se cîntau tot felul de cuplete: preşedintele republicii este încornorat, ministrul de justiţie e hoţ, ministrul instrucţiunii publice aleargă după fetişcane şi le scrie bileţele cu greşeli gramaticale. În ziarul „Războiul social“ Gustave Hervé chema la distrugerea burgheziei; cîntăreţul Montegusse proslăvea pe soldaţii regimentului 17, care refuzaseră să tragă în manifestanţi. La 5 dimineaţa se aduceau teancuri de ziare, care se depuneau în mici prăvălioare. Ziarele erau aşezate ordonat în teancuri, pe stradă; trecătorii puneau bănuţii de aramă într-o farfurioară. Apăreau nu mai puţin de douăzeci de ziare, de toate nuanţele. Ziariştii, după ce se făceau unii pe alţii albie de porci, se întîlneau la cîte o cafenea de pe strada Croissant, şi-şi luau aperitivul împreună.

Oamenii frecventau cafeneaua ca să-şi întîlnească cunoştinţele, să discute politică, să audă cancanuri, să bîrfească. Fiecare profesiune îşi avea cafeneaua: avocaţii, negustorii de vite, pictorii, jocheii, actorii, bijutierii, notarii, senatorii, proxeneţii, scriitorii, blănarii. La cafeneaua pe care o frecventau partizanii lui Jaurès nu întîlneai pe simpatizanţii lui Guesde. Erau cafenele unde se adunau amatorii de şah şi aici aveau loc partide istorice între Lasker şi Capablanca.

Eu frecventam cafeneaua „Closerie des Lilas“ ceea ce însemna, în traducere, „Ferma cu liliac“. Nu exista nici un fel de liliac, în schimb, comandînd o ceaşcă de cafea, puteai să ceri hîrtie şi să scrii cinci-şase ore. (Hîrtia se dădea gratis). În fiecare marţi, cafeneaua era vizitată

de scriitori francezi, mai ales de poeţi: ei discutau despre utilitatea sau caracterul dăunător al „poeziei ştiinţifice“, inventate de René Ghil, admirau imaginaţia lui Saint-Pol-Roux, înjurau editura „Mercure de France“. Într-o bună zi, s-au organizat nişte alegeri şi pe piedestalul de „prinţ al poeţilor“ a fost aşezat Paul Fort, un bărbat frumos, negru ca smoala, autorul a mii şi mii de balade pe jumătate vesele, pe jumătate triste.

Ai fi putut crede că la Paris toţi umblă cu capul în jos şi cu picioarele în sus, dar de fapt parizienii aveau o viaţă aşezată trainic, de veacuri. Cînd cineva închiria un apartament, portăreasa îl întreba pe noul chiriaş dacă are un şifonier cu oglindă. După dispoziţiile legale, patul, masa, scaunul nu puteau fi sechestrate, aşa că, în cazul în care chiria nu ar fi fost achitată la vreme, se putea pune sechestru pe şifonierul cu oglindă. La înmormîntări bărbaţii mergeau înainte, femeile veneau în urma lor. Cimitirele semănau cu macheta unui oraş, îşi aveau şi ele străzile lor. Pe mormintele oamenilor avuţi, puteai citi inscripţia: „Proprietate veşnică“, fără nici o ironie, căci mormintele celor săraci erau dezgropate după 20 de ani. După înmormîntare, toată lumea se ducea la vreun birt din apropierea cimitirului unde se bea vin alb şi se mîncau brînzeturi. Seara nu se bea cafea, ci diferite ceaiuri: din floare de tei, de muşeţel, de mentă, de verbină. Îndrăgostiţii discutau cu înflăcărare care este ceaiul cel mai folositor: el avea nevoie de un ceai diuretic, ea de unul pentru

digestie. Pe străzi vedeai bătrîne cu papuci în picioare, şezînd pe bănci şi tricotînd. La 10 seara porţile caselor se închideau, şi cînd suna vreun chiriaş, portăreasa adormită trăgea de şnur şi poarta se deschidea. Trebuia să-ţi rosteşti numele cu glas tare, ca nu cumva să pătrundă vreun străin. Cînd ieşeai din casă, o trezeai pe portăreasă, strigînd din răsputeri : „Vă rugăm, şnurul !" Pe malurile Senei şedeau pescari şi aşteptau zadarnic să prindă peştele mult visat. Uneori, ziarele anunţau că în ziua următoare, la revărsatul zorilor, va fi ghilotinat cutare condamnat la moarte ; lîngă porţile închisorii se aduna un grup de gură-cască. Se holbau la călău, la cel condamnat, apoi la capul tăiat.

Citeam cărţile lui Léon Bloy. El îşi spunea catolic, dar ura pe bogătaşii bigoţi şi pe făţarnicii cu mitre ; cărţile lui erau manifeste, care ar fi trebuit să fie tipărite în infern, pentru a doborî raiul. Îi citeam de asemenea pe Montaigne şi pe Rimbaud, pe Dostoievski şi pe Guillaume Apollinaire. Ba visam revoluţia, ba ziua de apoi. Dar nu se întîmpla nimic. (Mai tîrziu s-a spus că oamenii care n-au trăit în anii dinainte de primul război mondial n-au cunoscut plăcerile vieţii. Eu însă nu simţeam nici o plăcere.) Cînd îi întrebam pe francezi ce ne aşteaptă în viitor, îmi răspundeau, unii cu satisfacţie, alţii cu un oftat, că Franţa a trecut prin patru revoluţii şi a devenit imună.

Arta mă atrăgea tot mai mult. Versurile îmi ţineau loc nu numai de biftecuri, dar şi de acea „idee generală" după care tînjise eroul din „O

poveste banală" şi, laolaltă cu el, şi Cehov. Totuşi, nostalgia nu mă părăsea ; în artă nu căutam atît liniştea cît mai ales frenezia sentimentelor. Mă împrietenisem cu pictorii, începusem să frecventez expoziţiile. În fiecare lună, poeţii şi pictorii proclamau noi manifeste artistice, contestau totul şi pe toţi, dar „totul" şi „toţi" nu se clinteau de pe locurile lor.

Cînd eram copil, jucam adesea un joc în care n-aveai voie să spui „da" şi „nu", „alb" şi „negru". Cel ce rostea din greşeală cuvîntul interzis trebuia să dea un gaj. Uneori aveam impresia că şi Parisul se amuză cu acest joc. Astăzi îmi zic că eram, poate, nedrept cînd ba defăimam, ba binecuvîntam Parisul. Exigenţa, continua frămîntare, sînt specifice tinereţii. Lermontov scrisese cînd avea 18 ani : „El, răzvrătitul, vrea furtună, de parcă-i linişte-n stihii !" Cine ştie, dacă m-aş fi aflat la Smolensk, poate că şi eu aş fi trecut prin asemenea frămîntări ! poate cu doi-trei ani mai tîrziu ; poate că nu într-o formă atît de acută... În ce priveşte jocul cu „da" şi „nu", el ţine de natura artei. Iar la Paris nu poţi face abstracţie de artă...

Parisul m-a învăţat multe, mi-a deschis larg perspectiva asupra lumii. Mulţi socotesc acest oraş ca un lăcaş al veseliei. După părerea mea, Parisul are un zîmbet trist : totul zîmbeşte trist : clădirile, poeţii, ochii fetelor. Această iscusinţă de a-şi păstra veselia în mijlocul tristeţii şi de a fi trist în mijlocul bucuriei, uneori îi dă aripi, alteori i le taie. De altfel, voi mai reveni la această trăsătură în nenumărate rînduri, cînd voi

trece la evenimentele din deceniile următoare; în anii la care mă refer acum nu trăsesem încă concluziile de astăzi.

Parisul m-a învăţat, m-a îmbogăţit sufleteşte, m-a ruinat, m-a pus pe picioare, m-a năucit de atîtea ori!. Sînt lucruri fireşti: ori de cîte ori omul cîştigă ceva, el şi pierde totodată ceva; mergînd înainte, renunţi pentru totdeauna la bucuriile şi necazurile care au fost pînă mai ieri miezul vieţii tale.

14

CU BALMONT n-am avut noroc. Cînd începusem să scriu versuri, cărţile sale mi se părură o revelaţie. Visam să întîlnesc cîndva omul care scrisese: „Eu pentru soare, ca să-l văd, venii pe lumea asta". Am făcut cunoştinţă cu Konstantin Dmitrievici doi ani mai tîrziu. La data aceea, multe lucruri din poezia lui mi se păreau ridicole. Îl divinizam acum pe Blok, îi citeam pe Annenski, pe Sologub, Gumilev, Mandelstam. Balmont zărise la timp soarele, dar eu întîrziasem să-l cunosc pe Balmont.

Am făcut cunoştinţă cu Konstantin Dmitrievici în 1911, avea pe atunci 44 de ani. Ştiam că locuieşte la Paris şi, bineînţeles, i-am trimis primul meu volum. Balmont trăia mai ales în sfera sentimentelor, viaţa lui era plină de tot felul de întîmplări, uneori dramatice. Aşa, de

pildă, a fost de două ori emigrant; iar dacă ar fi să aplicăm etichetele obişnuite, prima dată roşu, a doua oară alb. După eşecul revoluţiei din 1905, Balmont, indignat de represalii, de spînzurători, de şuieratul biciului, a publicat în străinătate un volum „Cîntece de răzbunare", însufleţite de sentimentele cele mai nobile, dar cu versuri foarte proaste. Nicolae al II-lea figura cu epitetul „călăul sîngeros". Deşi volumul era neaşteptat de slab, ţarul s-a supărat şi Balmont a fost nevoit să apuce calea emigraţiei. Abia în 1913, marele duce Konstantin (un poet mediocru, care semna cu iniţialele K. R.) a reuşit să obţină de la Nicolae amnistierea lui Balmont.

Konstantin Dmitrievici locuia pe rue de Passy (mai tîrziu în acest cartier s-au stabilit emigranţii albi). Casa lui era totdeauna plină de oaspeţi, îl vizitau şi ruşi stabiliţi la Paris, şi cei veniţi din Rusia, şi francezi. Am fost invitat şi eu. În seara aceea eram singurul musafir. Soţia lui Konstantin Dmitrievici, o femeie înaltă şi frumoasă, m-a primit cu căldură, ceea ce mi-a risipit pe dată timiditatea, făcîndu-mă să uit că mă aflu în faţa unui poet celebru. Pînă atunci nu făcusem niciodată vizite — frecventam doar cafenelele sau mă duceam pe la pictori, în atelierele lor murdare şi neîncălzite. Acum nimerisem într-o casă rusească, plină de căldură, de lumină. Băurăm ceai, fetiţa cea mică a lui Konstantin Dmitrievici, Ninika, făcea tot felul de ghiduşii. Totul era minunat, şi, în acelaşi

timp, obişnuit. Totul, în afară de înfăţişarea gazdei, Balmont avea un aer neobişnuit.

Pe parizieni e greu să-i uimeşti, dar nu o dată mi-a fost dat să văd cum întorceau oamenii capetele cînd trecea Balmont pe bulevardul Saint-Germain. La Moscova, în 1918, oamenii mergeau posomorîţi cărînd plase, alţii trăgeau sănii după ei, era frig, era foamete, şi totuşi trecătorii se minunau cînd vedeau în mijlocul străzii un om ciudat, roşcovan, cu capul ridicat spre cerul cenuşiu.

În tinereţe, Balmont încercase să se sinucidă, aruncîndu-se prin fereastră. Rămăsese infirm de un picior şi toată viaţa lui şchiopătase puţin. Umbla repede şi părea o pasăre care sare, o pasăre mai curînd obişnuită să zboare, decît să umble pe pămînt.

Faţa lui era cînd de o paloare excesivă, cînd de culoarea aramei. Ochii verzi, o bărbuţă roşcată, părul roşu îi cădea în plete pe umeri. Printre excursioniştii al căror ghid fusesem la Paris s-a nimerit o dată un preot. Cînd observă că cineva rîsese de el, se simţi ruşinat şi începu să-şi ascundă părul sub pălărie, prinzîndu-l cu ace. Balmont, dimpotrivă, era mîndru de pletele sale. Semăna cu o pasăre tropicală, nimerită din întîmplare pe o altă paralelă.

Îmi propuse cu politeţe să-i recit cîteva poezii. Repetă de cîteva ori : „Bine, bine". Vroia, probabil, să-l încurajeze pe tînărul autor. Apoi s-a sculat în picioare şi a început să declame. Versurile lui nu mi-au produs nici o impresie — începuse epoca declinului său poetic — dar am

fost uimit de glasul lui inspirat şi totodată dispreţuitor. Balmont declama ca un mag care ştia că vorbele lui au putere dacă nu asupra duhului rău, cel puţin asupra bieţilor nomazi. Vorbea multe limbi străine, dar toate cu accent, şi nu cu un accent rusesc, ci cu unul balmontovian. Pronunţa în mod cu totul specific sunetul „n" pe jumătate ca în franceză, pe jumătate ca în polonă. În versurile lui găseai multe rime în dublu „n" pe care le rostea tărăgănat cu vădită plăcere.

Din cînd în cînd mă invita pe la el. În casa lui întîlneai mecenaţi din Moscova, traducători francezi, admiratoare entuziaste.

La Paris sosi un tînăr poet de la Odesa, Mark Talov, care se plîngea că fusese nevoit să-şi părăsească patria unde-şi lăsase logodnica. Trăia în mizerie. Ne declama din versurile sale : „A-nsingurării chin aici simţii anume, calvarul negru mi-i acum amic. Eu n-am aici nici nume, nici prenume, n-am casă, fericire, n-am nimic". Îl luam peste picior cînd ne repeta că logodnica îl aşteaptă să revină. (S-a întors la Odesa după zece ani şi, într-adevăr, logodnica îl aştepta.) Talov dorea din adîncul sufletului să recite lui Balmont din versurile sale. Îl luai într-o zi cu mine, dar el, intimidat, se fîstîci, şi în loc să se aşeze pe scaun, se aşeză pe o sobă de tuci încinsă. Toţi izbucniră în rîs, iar Balmont începu să laude versurile pe care nici nu apucase să le audă.

Balmont avea obiceiul ba să tacă, ba să privească distrat în jurul lui ; se însufleţea ori de

cîte ori vorbea despre Egipt, Mexic, Spania. În povestirile sale, toate ţările căpătau contururi fantastice. Călătorise, pare-mi-se, prin lumea întreagă, dar văzuse o singură ţară care de fapt nu exista pe hartă, şi pe care aş numi-o „Balmontia".

Cehov îl caracterizase astfel: „Vorbeşte bine şi expresiv, numai cînd este cherchelit". L-am întîlnit în mai multe rînduri pe Konstantin Dmitrievici prin cafenele. Într-adevăr, după două-trei păhărele de coniac, începea să povestească uimitor. Prin faţa ochilor mei se perindau ba patroanele scorţoase ale pensiunilor din Oxford, ba vreun vrăjitor din Java, ba Valeri Iakovlevici Briusov, care se pasionase pentru magie. De fiecare dată, Balmont repeta un descîntec vechi gruzin, în care era vorba de o floare neagră. Era imposibil să-l potoleşti. Striga femeii care-l însoţea: „Vreau să plec în neant! Eleno, nu te împotrivi!" În înfăţişarea lui era ceva măreţ, dar totodată jalnic, trufaş, şi în acelaşi timp copilăresc.

Unii îl comparau cu Verlaine: alcoolul, muzica, naivitatea copilărească. Dar, spre deosebire de „bietul Lélian", Balmont era un om foarte cultivat, care citise multe cărţi. Tradusese poeţi din toate epocile şi din toate ţările: Shelley şi Calderon, Rustaveli şi Whitman, Leopardi şi Slovacki, Blake şi Heine, Edgar Poe şi Oscar Wilde. Dar în traducerea lui Balmont căpătau aceeaşi rezonanţă şi cîntecele vechi egiptene, şi versurile lui Paul Fort. Aşa cum în poezia sa de dragoste,

el nu admira femeile cărora le consacra versurile, ci se îmbăta cu propriul său sentiment, tot astfel, traducînd din alţi poeţi, se desfăta cu timbrul propriei sale voci.

Îi plăcea tot ce era grandios: munţii înalţi, prăpăstiile, oceanele. Pictorul Braque a spus cîndva că trebuie să ştii să verifici cu o riglă inspiraţia. Lui Balmont asemenea cuvinte i s-ar fi părut meschine, el trăia din gros. Scria versuri cu viteza unei stenografe. Dedica unul şi acelaşi volum unui şir întreg de persoane, începînd cu „fratele visurilor mele, poetul şi magul Valeri Briusov" şi terminînd cu „Liusia Saviţkaia cu sufletul liber şi cristalin ca izvorul de pădure". Să luăm versurile de dragoste din volumul „Să fim ca soarele". O poezie urmează după alta şi toate au dedicaţii cu nume: „Către Bela", „Către Miss Netti", „Către N. K. Mazing", „Contesei E. V. Kreiţ", „Prinţesei M. S. Urusova", „Către N...", „Către R...", „Unei spaniole de pe stradă", „Către Maria Finn", „Către O. N. Mitkevici", „Către Dagna Christensen", „Către Liusia..."

În anii 1917—1918 l-am întîlnit de cîteva ori prin Moscova. Îşi rămăsese credincios lui însuşi. Revoluţia îl supăra cu insistenţa sa. Nu vroia ca istoria să se amestece în viaţa lui. I se întîmplase nu o dată în viaţă să se îndrăgostească pătimaş şi apoi să nu mai iubească. Ne-o spun versurile sale. Credea că tot atît de uşor îşi poate schimba sentimentele faţă de epocă: „Iubirea mea pentru Rusia răci în vara asta..." Într-o zi, i-am citit cîteva din versurile mele: des-

pre execuţia lui Pugaciov, despre ispăşire. La început, Konstantin Dmitrievici strîmbă nemulţumit din nas, iar la sfîrşit scrise în carnetul meu următoarele cuvinte: „Barbare vorbe-am auzit, o rugă-strigăt şi-un suspin. Dar n-am să-ncerc să te previn. Vrei prăbuşirea negreşit? Beţia ei, într-adevăr, te fură. Fii dar barbar, pe soarta ta stăpîn! Cînd jariştea s-a-ntins, doar el e tînăr, de ne-nvins. Dreptatea-atunci nu ţine c-un bătrîn". Dedesubt, data — 28 decembrie 1917. Trei sau patru ani mai tîrziu, plecă la Paris şi acolo decise că numai el are dreptate. Versurile lui politice, în care blestema revoluţia, sînt tot atît de neputincioase, ca şi „Cîntecele răzbunării". Şi iată-l din nou emigrant, dar de astă dată nu pentru cîţiva ani, ci pentru toată viaţa. Sărăcie. Accesele de beţie se înteţesc.

Îl întîlnii în 1934 pe bulevardul Montparnasse. Trecea singur, îmbătrînit, într-un palton ponosit; ca altădată, îi atîrnau pletele lungi, dar ele nu mai aveau culoarea aramei, ci a zăpezii. Mă recunoscu şi mă salută. „Mi s-a spus că sînteţi în Rusia..." I-am răspuns că mă întorsesem de curînd de la Moscova. Se învioră: „Spune-mi, te rog, mai mă ţine minte acolo cineva, mă citeşte?" Mi se făcu milă de el şi minţii: „Desigur". Zîmbi şi porni mai departe cu capul sus, biet rege detronat.

Marea Enciclopedie Sovietică i-a consacrat „poetului decadent" douăzeci de rînduri, în-

tocmai ca şi lui Benediktov. Dar în timp ce acestuia din urmă i se recunosc unele merite, lui Balmont — nici unul. Tinerii cititori sovietici nu prea ştiu că a existat un poet cu acest nume, în timp ce la începutul secolului XX nu puteai găsi student care să nu fi auzit, dacă nu de versurile, cel puţin de faima lui Balmont. A. Volînski scria în 1902: „Trebuie să spunem că Balmont se bucură de recunoaşterea generală chiar dacă se fac unele rezerve în privinţa operei sale; deşi poezia decadentă nu are popularitate în Rusia, publicul prinde din zbor şi repetă sunetele gingaşe, melodioase ale lirei lui poetice". Pentru simbolişti, el a fost un dascăl, un maestru. L-au citit şi l-au răscitit în anii lor de şcoală Blok şi Andrei Belîi. Făcînd bilanţul ascensiunilor şi căderilor lui Balmont, Briusov scria: „El ne-a arătat cît de adînc poate pătrunde lirica în tainele sufletului omenesc". Poezia lui Balmont era preţuită şi de scriitorii care nu aveau nimic comun cu simboliştii, de pildă, Bunin. E greu să-ţi închipui un om mai străin de poezia impetuoasă, uneori splendidă, alteori retorică a lui Balmont, decît Cehov; şi totuşi, Anton Pavlovici scrisese „poetului decadent": „Să ştiţi că vă iubesc talentul şi fiecare volum pe care-l scoateţi îmi oferă multă plăcere şi multe emoţii. Asta, poate, pentru că sînt un spirit conservator." Gorki avea aprecieri entuziaste la adresa lui Balmont şi sfătuia pe redactorii diferitelor reviste să-i publice versurile. Mi-aduc aminte cu cîtă admiraţie re-

citea Lunacearski, cu voce tare, versurile lui Balmont. Despre Balmont se scriau sute de studii, cărţile lui se reeditau în fiecare an, la conferinţele lui nu puteai găsi bilet de intrare. Era de ajuns să apară la teatru, sau chiar pe stradă, ca să fie înconjurat de admiratoare furibunde. Să fi fost totul numai o psihoză, o autoiluzionare? Să se explice oare preţuirea lui Gorki sau a lui Briusov numai prin faptul că Rusia cultă împărtăşea „năzuinţa lui Balmont de a evada din realitate" ca şi entuziasmul lui în faţa „barbariei", aşa cum afirmă articolul din enciclopedie?

N-am amintit de numele lui Benediktov numai pentru că a fost celebru şi apoi repede uitat de toţi. S-ar putea spune că, în poeziile sale nereuşite, Balmont ni-l aminteşte pe Benediktov prin stridenţe şi lipsă de gust. De pildă, Balmont putea să scrie versuri ca acestea: „Vreau îndrăzneală, vreau curaj, să-ţi smulg, brutal, veşmîntul!..." (M. A. Voloşin susţinea într-un rînd că o moaşă i-ar fi trimis cîndva o poezie, „Răspuns lui Balmont" în care erau versuri ca acestea: „Vreau să fiu dîrză, să fiu mîndră, să-nfrunt bărbaţii, atît aş vrea...")

Da, în opera lui Balmont sînt multe versuri proaste; scria foarte mult şi publica tot ce scria. Dar din cele treizeci de volume ale sale se poate alcătui unul singur bun, aşa că Balmont nu poate fi pus pe aceeaşi treaptă cu Benediktov. De altfel, cui îi plăcea Benediktov? Unor nepretenţioase neveste de primari din provincie. Pe cînd Balmont a adus multe schimbări în poezia rusă; e de ajuns să recitim poezii ca: „Eleganţa blîndului grai rusesc..." sau „E în a Rusiei natură o gingăşie ostenită..." Soarta s-a dovedit cumplit de nedreaptă cu el: la început oamenii l-au admirat, pentru ca apoi să se răzbune pe el pentru că-l admiraseră înainte. Afirmîndu-se ca un spirit răzvrătit, ca un exponent al contemporaneităţii, Balmont a fost nu numai un egocentric, dar şi un fenomen de un rar anacronism. El a intrat în literatură o dată cu veacul XX. Pe străzi goneau automobilele, uzinele creşteau mereu, se desfăşurau grandioase bătălii sociale, iar Balmont rămînea acelaşi trubadur al secolului XIV, ridicol în haina lui modernă.

Cînd la o seară literară nişte futurişti se apucară să-l facă de două parale pe Balmont acuzîndu-l că e învechit, Konstantin Dmitrievici, drept răspuns, recită, cu capul dat pe spate, poezia sa de altădată: „Nu vă grăbiţi să-i despuiaţi pe vechii idoli, prea îndelung i-aţi adorat, nu mai vedeţi lumina de-altădată?..." Se apropia o furtună uriaşă, iar trubadurul desuet se adresa primei rafale de vînt cu rugămintea naivă să se prefacă în zefir. Citise atîtea cărţi şi totuşi nu înţelesese că vechii idoli nu sînt numai dezbrăcaţi, ci şi arşi fără milă. Poate că aci era un anacronism şi mai mare decît cel pe care-l ofereau buclele sale şi poza de hidalgo coborît dintr-un tablou al lui Velasquez.

Îl aştepta un apus lung şi crud — pustiu, singurătate, sărăcie, boală psihică. Muri în 1942.

15

ÎN TINEREȚE am avut prilejul să vizitez de două ori Italia. Bani aveam puțini ; înnoptam prin hanuri și prin spelunci suspecte ; mîncam macaroane prin cîrciumi — o strachină costa doi *soldi* și pentru cîteva ore îți dădea impresia amăgitoare că te-ai săturat ; cînd nu-mi ajungeau bani de tren, o luam pe jos ; lunile petrecute în Italia mi-au lăsat amintirile cele mai fericite. Acolo am înțeles că arta nu este un capriciu, nu este o podoabă, nici dată de sărbătoare înscrisă cu roșu în calendar ; acolo îmi dădui seama că poți trăi cu arta în aceeași odaie, ca și cînd ar fi un om pe care îl iubești. Orice tînăr care se îndrăgostește pentru prima oară crede că descoperă o lume pînă atunci necunoscută. Așa s-a petrecut cu mine în Italia : din vremuri străvechi, scriitorii străini, care vizitau această țară, descopereau într-un chip nou fericirea, simțeau într-un chip nou apropierea de artă, de la Stendhal la Blok, de la Goethe la contemporanul nostru V. P. Nekrasov. (E adevărat că Hemingway a cunoscut tocmai în Italia măsura suferinței umane, dar asta s-a întîmplat în timpul războiului, și războiul rămîne pretutindeni tot război.)

Pentru mine, Italia a fost și rai, și școală. În 1909 priveam pînzele lui Van Gogh, Gauguin, Matisse, cu neîncredere, aproape cu teamă, ca un vițel care vede trenul. Cinci ani mai tîrziu, mă împrietenisem cu o sumă de pictori : cu Picasso, Léger, Modigliani, Rivera. Pînzele lor mă ajutau să mă descurc în învălmășeala de speranțe și îndoieli. Cheia pentru înțelegerea artei contemporane am aflat-o în trecut. Nu-l poți înțelege pe Modigliani fără să cunoști pictura Renașterii, după cum nu-l poți înțelege pe Blok fără să-l cunoști pe Pușkin. (Pe Blok l-am înțeles mai devreme decît pe Modigliani. Pe Pușkin îl cunoșteam din copilărie, în timp ce nimeni nu mă învățase abecedarul picturii. Mi se spusese doar că Rafael este cel mai mare pictor din lume și că tabloul „Întoarcere neașteptată“ * este legat de lupta revoluționarilor.)

Cînd am intrat prima oară în Luvru, eram un sălbatic. Vroiam să văd cu orice preț misteriosul zîmbet al Giocondei și după ce l-am văzut, am început să fac tot felul de ipoteze, punîndu-mi întrebarea ce poate el să însemne ; apoi mi-am adus aminte de Venus din Milo și mi-am zis că trebuie s-o văd, căci toți spun că este un ideal de frumusețe, că în fața ei au plîns de emoție Heine și Gleb Uspenski... Luvrul era un muzeu mare în mijlocul unui oraș mare ; am stat, am oftat de cîteva ori și am plecat. Micile muzee din orașul Bruges, pustiu, cufundat în somnolență, au devenit școala mea primară ; dar adevărata mea pasiune pentru artă s-a născut în Italia.

Nu scriu acum o carte despre pictură și nici nu încerc să redau exact impresiile mele de altădată : e foarte greu, în amurgul vieții, să-ți

* de I. E. Repin.

aminteşti şi să înţelegi zorile ei, se schimbă lumina, se schimbă şi perspectiva obiectelor ; multe lucruri care altădată îmi plăceau, astăzi le privesc cu indiferenţă, în schimb, o dată cu trecerea anilor, am început să înţeleg lucruri pe lîngă care treceam în tinereţe fără să le acord vreo atenţie. Spre deosebire de ştiinţele exacte, arta nu admite aprecieri absolute.

În secolul XVIII, oamenii luminaţi, iubitori de artă, socoteau goticul drept o barbarie hidoasă. Puşkin şi-a exprimat dispreţul faţă de poezia lui François Villon. Recunoscînd că Giotto a însemnat o treaptă de apropiere de Rafael, Stendhal socotea totuşi că pictura lui e neputincioasă şi urîtă. De-atunci, aprecierile s-au schimbat : nouă ni se par familiare lucrurile pe care nu le-au înţeles minţile cele mai luminate de la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX. Dar poate că nu ar fi cazul să repetăm greşelile lor şi să etichetăm cu caracterizări dispreţuitoare operele de artă străine spiritului nostru ? Am să arăt cum şi-a schimbat părerile un om, pentru ca în felul acesta să ilustrez relativitatea aprecierilor noastre.

În 1911 eram cucerit de pictorii quattrocento-ului şi, în primul rînd, de Botticelli. Doamne, cîte ceasuri n-am stat în faţa „Naşterii lui Venus“ şi a „Primăverii“ ! Frescele lui Rafael mi se păreau plicticoase ; Giotto semăna a icoane. Femeile lui Botticelli nu erau vulgare, grase, trandafirii, ca în tablourile veneţienilor ; nu erau nici atît de imateriale şi exagerat de spiritualizate ca la Memling sau Van Eyck. Venus privea

ruşinată, puţin tristă, lumea. Cam aceeaşi privire îi aruncam şi eu lui Venus. Citii cu pasiune cartea „Imagini din Italia“. Muratov părea să fi pătruns în sufletul meu : el considera „Naşterea lui Venus“ drept unul din cele mai mari tablouri din lume. Încerc să-mi explic astăzi prin ce anume m-a fermecat Botticelli. Probabil prin acea îmbinare a dragostei de viaţă cu amărăciunea, semn al începutului unei epoci de necredinţă, ca şi prin iscusinţa de a imprima armonie sufletelor tulburate.

Doi ani mai tîrziu, sosind la Florenţa, m-am dus în primul rînd să revăd tablourile lui Botticelli şi am rămas dezorientat : erau minunate, nici vorbă, dar acum le priveam ca un străin ; ele nu mai corespundeau stării mele sufleteşti. Nu mai simţeam dorinţa să dau aureolă poetică frămîntărilor ; viaţa mă purtase atît de mult pe valurile ei, încît ameţisem şi vroiam să văd în faţa ochilor mei un mal nemişcat. Mă gîndeam cu respect la oamenii cu credinţă fermă : la Valea Neimark, la Francis Jammes. De astă dată, îl îndrăgii pe Fra Beato : în pictura lui simţeai acţiune, el nu se mulţumea să picteze Madona, ci se ruga în faţa pînzei sale. Mă simţii atras de Giotto, de maeştrii din Siena. Scriam atunci : „La Siena, priviri lacome de pictori, în catedrale miros de tămîie, iar pe faţade benzi de marmură tărcată“. Îmi stăruiau în faţa ochilor „frescele severe, gînditoare, ale meşterilor florentini“. Încercai din nou să înţeleg de ce este celebru Rafael, în ce constă forţa de atracţie a

lui Tintoretto, dar toate acestea rămîneau pentru mine o carte ferecată.

Curînd după aceea îl uitai pe Fra Beato. Văzui trupurile alungite ale lui El Greco, giganţii lui Michel Angelo, peisajele tragice ale lui Poussin. Cunoscui zeci de muzee din cele mai diferite. Soarta mă mai arunca din cînd în cînd în Italia. Se petreceau evenimente de cea mai mare importanţă despre care s-ar putea scrie sute de cărţi, fără ca pînă la urmă să le cuprinzi pe toate. În 1924, am văzut Italia umilită, jignită, indignată. Pe cînd mă aflam la Roma, fasciştii îl răpiseră pe Matteotti. În pieţe oamenii ardeau ziarele fasciste ; mi se părea că sînt primele semne ale furtunii, dar de fapt erau ultimele... În Capela Sixtină, Ieremia plîngea şi încerca să-şi justifice titlul de prooroc.

Peste un sfert de veac revenii în Italia. „Primăvara" lui Botticelli mi se păru dulceagă şi manierată. Privii cu respect frescele lui Giotto de la Padova, fără să mai încerc însă fiorul de altădată. În schimb, la bătrîneţe, reuşii pentru prima oară „să-l descopăr" pe Rafael (mă refer la stanţele Vaticanului, „Madona Sixtina" mă lasă şi astăzi rece). Mă înfiorară limpezimea şi armonia „Şcolii din Atena" şi a „Disputei despre împărtăşanie". E greu să-ţi imaginezi că aceste pînze au fost pictate de un om tînăr. De obicei, pictorii se dezvoltă încet, ca şi arborii, viaţa lor este de lungă durată : Tizian a trăit pînă la 99 de ani, Ingres pînă la 87, Michel Angelo, Claude Lorrain, Chardin, Goya, Monet, Degas au depăşit 80 de ani. Iar Rafael a murit la vîrsta la

care mor poeţii, la 37 de ani, şi am putea spune că a fost mai înţelept. Subiectele nu-l atrăgeau, dar nici nu-l înfricoşau. De pildă, a trebuit să înfăţişeze disputa teologică cu privire la împărtăşanie. Fiind un suflet profund laic, subiectul nu l-a putut inspira. Ne interesează foarte puţin discuţia teologică din secolul XVI, dar rămînem fermecaţi în faţa tabloului, căci ne uimeşte compoziţia lui Rafael. Stendhal spunea : „Se cuvine să descrii numai ceea ce continuă să fie interesant chiar şi după ce istoria şi-a rostit verdictul". Ce este interesant pentru noi în „Disputa despre împărtăşanie" ? Bineînţeles, nu obiectul disputei, şi nici participanţii la discuţie. Compoziţia, desenul, culorile continuă să ne emoţioneze şi astăzi, la patru sute de ani distanţă, după ce istoria şi-a dat verdictul nu numai în ce priveşte diferitele forme de împărtăşanie, dar şi în ce priveşte credinţele care au generat aceste rituri.

La Veneţia nu m-am putut smulge din sala lungă a şcolii San-Rocco unde se află pînzele lui Tintoretto. Nici de astă dată meritul nu revine subiectelor, căci ele sînt aceleaşi, le întîlnim în tablourile multor altor pictori. Tintoretto, care vedea, simţea, înţelegea lumea în chip tragic, a ştiut să dea expresie viziunii sale. I-au fost de-ajuns degetele de la picioare, cutele catifelei lunecînd în jos, un nor, o bucată de zid, ca să spună lumii ceea ce, curînd după el, va începe să povestească Shakespeare. În tablourile lui Tintoretto găsim toate elementele artei moderne ; în şcoala San-Rocco, îţi dai seama foarte limpede cît de naivi sînt apologeţii picturii abstracte, care

se străduiesc să găsească o rezolvare mai liberă, sau dacă vreţi, mai adîncă, a problemelor picturii decît o făceau Tintoretto, Zurbaran, sau, mult mai tîrziu, Cézanne. Tintoretto trebuia să ţină seama de dogmele bisericii catolice, de făţărnicia şi ipocrizia dogilor Veneţiei, de numeroase piedici ce păreau inutile, deşi orice pictor mare are nevoie de obstacole, ele sînt ca terenul de start, începutul depăşirii a ceea ce nu poate fi depăşit.

Am redat aici părerile foarte discutabile ale unui tînăr, ale unui om de patruzeci de ani, şi cele de astăzi, cînd sînt bătrîn, desigur, nu pentru că ele ar prezenta un interes în sine, cu atît mai mult cu cît nu sînt istoric de artă. Mi se pare că nu aprecierile sînt interesante, ci schimbarea lor pe parcursul unei vieţi omeneşti. Naiv, poetul Balmont ne ruga să nu ne grăbim cu detronarea idolilor din trecut. Adevăraţii maeştri nu au nevoie de compasiune ; dar bunul-simţ elementar ne îndeamnă la oarecare precauţie : idolii detronaţi pot redeveni zei. O descoperire în domeniul ştiinţei anulează teoriile anterioare. Astăzi nu mai poţi studia astronomia nici după Ptolomeu, nici după Pitagora, pe cînd sculptura grecilor antici nu şi-a pierdut pînă astăzi perfecţiunea. Astăzi Botticelli şi-a pierdut farmecul pentru mine ; nu contează că-l îndrăgisem în tinereţe ; esenţial este că-l vor iubi dacă nu nepoţii noştri, atunci cu siguranţă strănepoţii noştri. Mi-ar fi greu să spun un cuvînt bun despre pictorii şcolii de la Bologna ; am răfuielile mele personale cu ei, deşi, bineînţeles, ei nu au nici o vină : pictura bologneză a definit pentru

300 de ani canoanele acelei arte convenţionale, eclectice, pe care, dintr-o neînţelegere sau din obişnuinţă, mulţi o denumesc pînă astăzi realistă. (Briusov scria în 1922 : „Cuvîntul realism, nu ca termen filozofic, ci în sensul în care este folosit în domeniul artei, pune în faţa artistului sarcina de a reda exact realitatea. Dar care artist, unde, cînd, în ce ţară, în ce epocă, şi-a propus alt ţel ? Deosebirea constă numai în aceea ce înţelegem prin «realitate»... Pictorii şcolii italiene din epoca Renaşterii şi chiar precursorii lor, «prerafaeliţii» cărora li se contrapune de obicei pictura «de genre» a flamanzilor şi a olandezilor, au năzuit ei oare să înfăţişeze ceva străin de realitate ?... Ce-au urmărit oare impresioniştii, învinuiţi la vremea lor de critici că nu fac decît pete, care nu corespund de loc realităţii ? Ei urmăreau ca prin aceste pete să redea cît mai exact, mai veridic, realitatea, aşa cum este ea percepută de simţurile noastre exterioare, de vederea noastră.“) E de ajuns ca un pictor să înfăţişeze în locul miturilor antice sau al scenelor din evanghelie un eveniment ce frămîntă pe contemporanii săi şi să respecte canoanele convenţionale ale şcolii din Bologna, ca toată lumea să-l felicite : el este un realist. Vor trece douăzeci sau patruzeci de ani, vor dispărea ultimii epigoni ai manierei academice şi atunci nepoţii sau strănepoţii noştri vor putea reabilita pînzele lui Carracci şi ale altor bolognezi. Arta trecutului nu se mulţumeşte numai să ne deschidă ochii ; ea, la rîndul ei, se dezvăluie sub căldura privirilor noastre. Dragostea urmaşilor este restaura-

torul neobosit care curăță pînzele scorojite, le redă strălucirea inițială.

Îmi rămîne să adaug că în timpul vizitei în Italia, în toamna lui 1959, impresia cea mai puternică mi-au produs-o sarcofagele etrusce : femei și bărbați cuprinși de frenezie păreau a se ridica din sicriele lor de piatră. I-am privit îndelung în curtea micului muzeu din Tarquinia, nu departe de Roma. Acum, cînd scriu această carte și încerc să reînvii trecutul, prietenii cărora le-am supraviețuit, îmi răsar în față chipuri de femei și de bărbați care au trăit cu douăzeci și cinci de veacuri înainte de a mă naște eu. Am impresia că-i cunosc și-i înțeleg ca pe contemporanii mei.

În tinerețe nutream o dragoste deosebit de gingașă pentru Florența, cu aerul ei rural, cu sculpturile lui Donatello, cu țăranii în pălăriile lor mari de pai, alături de ceramica lui Della Robbia, de colinele ce împrejmuiesc orașul, de livezile, grădinile, chiparoșii singuratici, prăvălioarele de pe Puntea Veche, piețele, apele tulburi ale fluviului, cerul senin și umbra lui Dante, care aici o întîlnise pe Beatrice. Ca toate orașele construite într-o singură epocă și, în consecință, armonioase, Florența se face dintr-o dată înțeleasă și rămîne scumpă inimii. O dată cu trecerea anilor, am îndrăgit și Roma. Aici, epocile se învălmășesc : alături de ruinele antice se înalță noile cartiere, statuile contorsionate ale barocului stau lîngă bazilicile primilor creștini, Renașterea strălucitoare conviețuiește cu monumentele pompoase de la sfîrșitul secolului XIX. La început

această dezordine jenează pe vizitatori, dar curînd îți dai seama că la Roma veacurile coexistă pașnic. Minunate sînt la Roma nu numai cartierele pe care le cutreieră caravanele de turiști. Orice stradă, orice zid al unei case, fie ea cît de neînsemnată, bucură ochiul. Armonia orașului este complexă, o armonie ce decurge din acea unitate pe care o poate realiza numai un mare artist și un mare popor.

Cît de puțină dreptate avuseseră călătorii (printre ei, unele mari personalități ca Goethe) care văzuseră în Italia numai un muzeu și frumusețea nepieritoare a naturii ! Tot ceea ce m-a fermecat odinioară și mă farmecă și astăzi în Italia este strîns legat de oameni. Popoarele se schimbă, fără îndoială, dar dacă există posibilitatea de a cuprinde veacurile, de a salva trecutul de uitare și incomprehensiune, acest lucru este legat de geniul poporului, de unele trăsături care-i sînt proprii.

Am trăit mulți ani în Franța, am învățat să-i înțeleg pe francezi, nu mai este cazul să vorbesc despre dragostea mea pentru acest popor, căci ea este binecunoscută. Tocmai de aceea îndrăznesc să repet cuvintele lui Stendhal, care afirma că italienii sînt mai simpli din fire, mai spontani decît francezii. Cum putea această trăsătură să nu-l cucerească pe tînărul în sufletul căruia mai erau încă vii discuțiile calde de la om la om, purtate undeva pe Kozihi, Ostojenka sau Arbat ? Bineînțeles că italienii, ca și toți oamenii, pot fi diferiți ; nu uit nici lupta de clasă, nici epoca

fascismului, şi totuşi am impresia că bunătatea este specifică firii italienilor.

Mă întrebam adesea de ce filmele italiene din ultimii 10 ani, de pildă, „Hoţii de biciclete", „Miracol la Milano", „Speranţă de doi bani", „Roma, orele 11", „Nopţile Cabiriei" au plăcut atît de mult oamenilor din toate ţările lumii. Bineînţeles, toate aceste filme reprezintă momente de seamă în dezvoltarea cinematografiei ; dar pe spectatorul de rînd îl interesează prea puţin neorealismul ; mai bine zis, datorită reflectării realiste, veridice a vieţii, în faţa acestor oameni au apărut italieni autentici, în carne şi oase, iar spectatorul a fost cucerit de trăsăturile caracterului lor naţional. Pe ecran se înfăţişa o viaţă grea, uneori se ajungea la impas, dar vinovaţi de suferinţele oamenilor nu erau nişte ticăloşi, ci împrejurările, nu sluţenia spirituală a vreunui personaj, ci sluţenia unui sistem social.

În amintirea milioanelor de compatrioţi ai mei mai dăinuie vii scene din ultimul război. Harta politică a lumii s-a schimbat. Raţiunea ne îndeamnă să uităm cîte ceva, să învăţăm cîte ceva, dar inima îşi are legile sale. În 1949, un german mi-a spus că i-a plăcut romanul meu „Furtuna", îndeosebi scena bătăliei de la Rjev. „E descrisă foarte viu, a adăugat el, aţi fost şi dumneavoastră acolo ?" Cînd i-am răspuns afirmativ, a exclamat bucuros : „Am fost şi eu acolo !" Şi mi-a întins mîna. Mărturisesc că nu mi-a fost uşor să i-o strîng. Am întîlnit în cîteva rînduri italieni care povesteau cu amărăciune că în anii războiului au fost prin Donbas ; puteam vorbi prieteneşte cu ei. Oamenii ce rămăseseră sub ocupaţie îmi vorbeau despre italieni fără resentimente. O colhoznică îşi amintea : „Un italian a vrut să ia o găină, dar i-a fost ruşine, aştepta să întorc capul, mi s-a făcut milă de el şi am plecat".

Voi mai avea nu o dată prilejul să vorbesc în această carte despre Italia şi despre italieni : despre Modigliani, Italo Svevo, Bontempelli, Carlo Levi, Guttuso, Moravia ; despre Milano în anii fascismului ; despre brigada „Garibaldi" pe frontul spaniol ; despre lupta pentru pace, despre Nenni, Sereni, Donini, Lombardi, Negarville ; despre întîlnirile mele cu ţărani din Frascatti, despre convorbirile cu catolicii ; despre La Pira, despre Danilo Dolci. Uneori, sărind etapele cronologice, descriu evenimente care au avut loc cu mult mai tîrziu, simt dorinţa să completez ceva, să povestesc unele lucruri în întregime. Căci nu scriu într-atît o istorie a vieţii mele, cît mai ales împărtăşesc gîndurile ce mă asaltează o dată cu amintirile. Mă voi întoarce acum la anii dinaintea primului război mondial.

Nu caut să privesc trecutul prin ochelari trandafirii. Viaţa în Italia era departe de a fi o idilă, la fiecare pas vedeam mizeria. Burghezia era mai arogantă şi mai mărginită decît în Franţa. În cafeneaua de pe Corso puteai vedea deputaţi care discutau, încheiau tranzacţii şi înţelegeri între ei ; totul mirosea a bucătărie parlamentară de proastă calitate. Mi-a fost dat să întîlnesc şi esteţi provinciali care căutau să imite pe snobii parizieni ; ca de obicei, elevii îşi depăşeau dascălii.

La Paris, cineva mi-a făcut cunoştinţă cu poetul Marinetti. Era foarte sigur de el şi tot atît de ambiţios. Mi-a dăruit poemul său „Inima mea e caramelă roşie" spunîndu-mi : „Dacă o veţi traduce, veţi înlesni Rusiei cunoştinţa cu un poet al zilei de mîine..." Am tradus un fragment, însoţindu-l cu o mică precuvîntare : „E greu să îndrăgeşti versurile lui Marinetti. Goliciunea interioară, un prost-gust evident şi înclinarea spre declamaţie îţi repugnă." Am asistat apoi la o seară literară la care Marinetti ridica în slăvi futurismul, minunile tehnicii, şi proclama cucerirea lumii. Deveni mai tîrziu un partizan al fascismului, lucru logic : Marinetti n-a avut nevoie să se adapteze, căci şi înainte visase la silnicii ; după caramela roşie, a urmat sîngele...

Într-o zi, întîlnii la Florenţa pe Giovanni Papini, pe-atunci în vîrstă de 30 de ani. Cu puţin înainte, apăruse autobiografia lui : „Un om sfîrşit" care stîrnise atîta vîlvă. Şedeam într-o mică trattorie ; scriitori tineri discutau despre futurism, despre „amurgişti" (aşa se chema un grup literar), despre filozofia lui Croce. Papini mi se păru plin de amărăciune şi de causticitate. Pe neaşteptate, zîmbind cam dezorientat, el rosti : „Orice aţi spune, principalul e ca omul să fie fericit, să aibă parte de acea fericire care face şi pe alţii fericiţi..."

Într-o zi, adormii obosit, flămînd, sub un copac lîngă Lucca. Nişte copii mă treziră. O ţărancă grasă, brunetă, mama copiilor, mă pofti în casă, îmi puse pe masă o strachină cu macaroane şi o damigeană de vin împletită din paie. Mîncam

cu lăcomie macaroanele, iar femeia cosea o rochiţă de copil şi, privindu-mă din cînd în cînd, ofta. „Ai mamă ?" mă întrebă ea pe neaşteptate. Îi răspunsei că mama mea e departe, la Moscova. Atunci, continuînd să coasă, ea începu să cînte o melodie tristă. Ieşii din casă : noaptea era neagră, ca-ntotdeauna în sud, licuricii zburau învolburîndu-se, asemenea miriadelor de stele.

În Italia, căpătai încredere în posibilităţile artei şi în posibilitatea fericirii. Începea însă o epocă în care arta părea condamnată, iar fericirea de neînchipuit.

16

MĂ AFLAM la cafeneaua „Closerie des Lilas" şi traduceam din versurile unor poeţi francezi cu intenţia de a face o antologie. Voloşin mă prezentă lui Alexandre Mercereau, un poet nu prea interesant, dar un om amabil ; mi-aducea adesea cărţi şi-mi făcea cunoştinţă cu colegii săi mai celebri decît el.

În 1906, un mare industriaş rus, N. P. Riabuşinski, hotărî să editeze o revistă de artă, „Zolotoe runo" („Lîna de aur") ; textul urma să fie tipărit în limbile rusă şi franceză. Era nevoie de un redactor capabil să stilizeze traducerile. Pe Riabuşinski nu-l speriau cheltuielile, el vroia să încredinţeze această muncă unui adevărat poet francez. Dar, lucrul nu se putea realiza lesne,

căci nici unui poet nu-i convenea să părăsească pentru mult timp Parisul.

Într-o suburbie a Parisului, la Créteil, în clădirea unei foste abaţii, locuiau cîţiva poeţi ; scriau versuri, îşi găteau de mîncare şi-şi tipăreau singuri operele la o tiparniţă manuală. Aşa s-a născut grupul literar „L'Abbaye“ * ; mulţi dintre membrii lui au devenit mai tîrziu celebrităţi : Duhamel, Jules Romains, Vildrac. Pe toţi aceşti poeţi îi unea năzuinţa de a depăşi cadrul strîmt al individualismului, de a se inspira din gîndurile şi sentimentele proprii unor colectivităţi mari. Din gruparea „L'Abbaye“ făceau parte şi poeţi mai puţin înzestraţi, printre care Mercereau. Pe acesta l-a tentat munca la revista „Zolotoe runo“ ; viaţa în falansterul poetic era monotonă.

Mercereau mărturisea că Moscova îi plăcuse, dar evita să-şi aducă aminte că-i plăcuse mai ales o doamnă din Moscova, nevasta unui funcţionar. Voloşin mi-a povestit această pagină din biografia lui. Poetul francez şi nevasta funcţionarului din Moscova erau fericiţi, dar, ceasul despărţirii se apropia. Nu întîmplător era Mercereau poet, el propuse iubitei sale un plan romantic : „Pleci cu mine la Paris“. Doamna moscovită îi reaminti îndrăgostitului dotat cu bogată imaginaţie că din Rusia nu poţi pleca fără paşaport. Iubita lui Mercereau avea o soră cu totul insignifiantă, pe care poetul francez nici n-o băgase în seamă. Dar în clipa de grea cumpănă, ea se dovedi a fi chezăşia fericirii : „Însoară-te, îi spuse doamna, cu sora mea, ea va căpăta paşaport pentru străinătate şi va declara că pleacă cu tine la Paris. Voi veni să vă conduc, în ultima clipă voi intra în compartiment, iar sora mea va rămîne pe peron. Bineînţeles, paşaportul va fi în buzunarul meu.“ Lui Mercereau îi plăcu planul. Avu loc o nuntă strălucită. Aşa cum conveniseră, iubita lui Mercereau veni să-i conducă la gară, dar, cînd răsună ultimul semnal înainte de plecare, ea nici nu se mişcă din loc, flutură doar batista — în compartiment şedea soţia legitimă. Şi aşa Mercereau aduse la „Abbaye“ soţia ce-i fusese atribuită cu de-a sila. Aceasta, dînd ochii cu originalul falanster, se îngrozi ; niciodată nu şi-ar fi putut închipui că poeţii francezi trăiesc mai prost decît băieţii de prăvălie de la Moscova. Începură certurile, imputările, scenele ; poeţilor nu le mai ardea de versuri. Ei îl rugară pe Voloşin să discute cu madame Mercereau, care nu reuşise să înveţe franceza. În cele din urmă, nevasta poetului înţelese că nu e rost de un trai mai bun şi plecă la Moscova. Deosebit de emoţionant era însă un mic amănunt. Ori de cîte ori Mercereau aducea vorba despre casa iubitei care se dovedise a fi atît de perfidă, el exclama : „Acolo să fi văzut icre roşii ! Icre negre mănîncă toată lumea în Rusia, iar ei serveau icre roşii, erau nişte oameni foarte bogaţi...“

În vremea aceea francezii ştiau prea puţine despre Rusia. Am văzut la Teatrul progresist „Vieux Colombier“ o dramatizare după romanul „Fraţii Karamazov“. Pe scenă atîrna portretul

* Denumirea completă : L'Abbaye, groupe fraternel d'artistes“.

țarului și eroii, trecînd prin fața lui, întorceau capul și-și făceau semnul crucii. Mi-aduc aminte că i-am făcut cunoștință lui A. N. Tolstoi cu un tînăr poet, care frecventa cafeneaua „Closerie des Lilas". Poetul se adresase tot timpul lui Alexei Nikolaevici cu pietate, pentru ca apoi să-i trîntească: „Știți, aici, la noi, s-a scris în ziare că ați fi murit, se vede că era o gogoașă..." Alexei Nikolaevici izbucni în rîs, rîsul lui caracteristic, ca un tunet, care făcu să zăngăne paharele de pe masă, iar bietul poet se sperie și abia îngăimă: „Iertați-mă, vă rog, nu mi-am dat seama că sînteți fiul marelui Tolstoi, știu că și fiul lui e un mare scriitor..." Alexei Nikolaevici scria că, vizitînd în 1916 Anglia, un englez îi ură din toată inima „bun sosit" autorului romanului „Război și pace". Un critic de la ziarul „Le Gaulois" veni la M. A. Voloșin și-l ului pe dată cu întrebarea: „Ați asistat, desigur, la înmormîntarea lui Dostoievski, cînd cazacii i-au bătut pe studenți? Povestiți-ne, vă rog, amănunte..." Maximilian Alexandrovici era un mare amator de șotii. Începu să-i povestească „amănunte". Entuziasmat, criticul umplu o agendă întreagă, după care Voloșin îi spuse în final: „Asta-i tot ce țin minte; pe atunci aveam numai patru ani..."

Douăzeci de ani mai tîrziu, am cumpărat la Paris o hartă mare a Europei: în partea de nord a Uniunii Sovietice, în locul denumirilor de orașe și ținuturi, scria la tot pasul: „samoezi". „Micul" Larousse, apărut în 1946, conținea date despre Nesselrode, despre Katkov, despre călătorul Cihacev, dar nu spunea nimic despre niște oameni

atît de puțin însemnați ca Griboedov, Nekrasov, Cernîșevski, Herzen, Secenov, Pavlov...

De altfel, ar fi nedrept să-i cităm numai pe francezi, și întrucît sînt pornit să-mi amintesc de evenimente mai curînd amuzante, am să vă povestesc cum am fost sărbătorit la Penclubul englez. Era în 1930. Primisem invitația de a fi oaspete de onoare la una din mesele pe care le oferă periodic Penclubul. Scrisoarea avea o anexă lungă, în care se spunea că smochingul este ținuta de preferință, dar că se admite și haina neagră. Președintele acestui prînz era celebrul scriitor Galsworthy. El mă salută cu căldură, spunînd că scriitorii englezi sînt fericiți să vadă în mijlocul lor pe ilustrul regizor austriac, care a realizat admirabilul film „Dragostea Jeannei Ney". (Într-adevăr, un regizor austriac, pe numele Pabst, turnase filmul după romanul meu.) Dar, cum mesele oficiale nu sînt un loc potrivit pentru discuții în contradictoriu, mă mulțumii să strîng mîna lui Galsworthy. Vecina mea era o englezoaică bătrînă foarte decoltată; ea căuta să mă distreze, vorbindu-mi într-una despre romantica Vienă de altădată. Mă simții ca un impostor și mărturisii că nu sînt austriac, ci rus. Ea se întristă pe loc, chipul ei exprimă cea mai profundă compasiune, și îmi spuse că iubește foarte mult Rusia, că suferă alături de mine, apoi mă întrebă: „Dar ce-au făcut bolșevicii cu bietul dumneavoastră general?..." (Cu puțin timp înainte de masa la care participam dispăruse la Paris în condiții misterioase generalul Kutiopov.) Îi răspunsei calm: „Cum, n-ați auzit? L-au mîncat."

Doamna scăpă din mînă cuţitul şi furculiţa: „Ce oroare! Dar de la oamenii aceştia poţi să te aştepţi la orice..."

Francezilor le place anecdota cu englezul care, întîlnind la Calais o femeie cu părul roşu, scrise apoi că toate franţuzoaicele sînt roşcate. Mi-amintesc de discuţiile turiştilor ruşi cărora le arătam Versailles. Un învăţător era entuziasmat de bogăţia francezilor: văzuse lîngă gara Saint-Lazare un vagabond care bea vin roşu. „Cînd am să le povestesc celor de acasă că un vagabond, un cerşetor, stă liniştit şi bea vin, n-o să mă creadă nimeni..." Învăţătorul era din gubernia Samara; nici în ruptul capului n-a vrut să mă creadă că în Franţa vinul e mai ieftin decît apa minerală. Un alt turist, inspector la un liceu real, ajunse, dimpotrivă, la concluzia că francezii o duceau foarte prost. Vorbea franţuzeşte şi în parcul de la Versailles făcuse cunoştinţă cu un profesor de la liceul de-acolo. Inspectorul repeta mereu: „Asta-i cultură, asta-i bogăţie? Profesor de liceu, şi să n-aibă servitoare, nevasta lui să facă singură mîncare..." Într-o zi un emigrant, fost seminarist, iar mai tîrziu eser, mi-a arătat nuvela pe care o scrisese. Nuvela povestea suferinţele unui visător rus care se îndrăgostise de o franţuzoaică imorală; vreo sută de pagini autorul le consacrase discuţiei despre desfrîul francezilor; argumentul principal era că în Franţa oamenii se sărută chiar la restaurant. În zadar încercai să-i explic că asemenea sărutări echivalează cu un cuvînt drăgăstos, cu o privire gingaşă, că ele nu împiedică pe cei doi îndrăgostiţi să guste în

linişte un „ragoût" de berbec sau o friptură de porc cu bobi; omul îmi răspundea cu încăpăţînare: „Mă simt jenat faţă de nevastă-mea, chiar aşa, în văzul tuturor!... Ce oameni!..."

Îţi vine greu să descifrezi moravurile unei alte ţări, chiar dacă o studiezi un timp mai îndelungat, cît despre turişti, nici nu mai încape vorba. Cîte aiureli nu mi-a fost dat să citesc prin ziare — şi prin cele ruseşti, şi prin cele franţuzeşti — demne de fanteziile unui Dumas-tatăl!

În ce priveşte pe Mercereau nu este cazul să rîdem de el, căci greşeala lui e profund omenească. Fostul seminarist, indignat de imoralitatea francezilor, îşi săruta, desigur, nevasta în gară la despărţire; unui japonez acest lucru i s-ar fi părut neruşinat şi imoral. Nenorocirea este că fiecare socoteşte obiceiurile ţării sale, sau aşa cum se spune acum, „modul său de viaţă" ca fiind singurul just şi condamnă tot ceea ce nu coincide cu acesta, dacă nu cu voce tare, cel puţin în sinea lui.

Se trag concluzii despre caracterul unui popor pe baza unor observaţii întîmplătoare şi superficiale. Chiar francezii cei mai culţi, ce ştiau ei despre ruşi în ajunul primului război mondial? Ei văzuseră bogătaşi, care zvîrleau banii în dreapta şi-n stînga, care îşi petreceau timpul în tavernele din Montmartre, care pierdeau într-o noapte la Monte-Carlo o moşie a cărei suprafaţă echivala cu un departament francez, adică cu o regiune. În limba franceză s-a încetăţenit cuvîntul „boyard", aşa li se spunea bogătaşilor ruşi. Francezii cultivaţi se pasionau după Dostoievski;

din lectura acestuia au dedus că rusului îi place să ucidă pe neașteptate, că rusul disprețuiește obligațiile pecuniare, crede în Dumnezeu și în diavol, are obiceiul să denigreze credințele sale și totodată și pe sine însuși, că se căiește în locuri publice, sărutînd cu acest prilej pămîntul. În ziare apăreau știri despre tulburările din Rusia, despre actele teroriste, despre eroismul revoluționarilor. Francezii le spuneau revoluționarilor ruși „nihiliști". Un dicționar explicativ apărut în anul 1946, adică la 30 de ani după Revoluția din Octombrie, dă următoarea explicație cuvîntului „nihilist" : „Doctrină, avînd adepți în Rusia, care tinde la desființarea radicală a orînduirii sociale, fără scopul de a o înlocui printr-un alt sistem precis". Din punctul de vedere al francezului, asemenea doctrină putea atrage doar niște mistici. Mai mult decît atît, francezii aflau că există „nihiliști" chiar printre „boyarzi". Acest lucru îi convingea în chip definitiv că există un „suflet slav" cu totul deosebit și prin acest „suflet" ei explicau toate evenimentele istorice ulterioare.

În adolescență citisem romane rusești în care apăreau nemți. Unii dintre ei erau visători ca Lemm, eroul lui Turgheniev, alții — muncitori, energici, deși mărginiți ca Stolz, eroul lui Goncearov. În Rusia dinainte de revoluție, nemții aveau faima unor oameni cumpătați și cumsecade. De curînd mi-a căzut în mînă o carte a lui V. Rozanov, care descrie Germania în 1912, deci în ajunul primului război mondial : „Dacă strîngi în mod cinstit mîna acestor oameni cinstiți, a acestor muncitori conștiincioși, te simți înălțat cu cîțiva metri... Nu m-ar înspăimînta un război cu nemții. Nu pare să fie un popor nervos, răzbunător, care, o dată învingător, să înceapă răfuielile... *«En masse»* germanii sînt sau naivi în politică, sau nu manifestă nici o poftă de a înhăța tot ce-i înconjoară. Iată de ce nu m-aș teme de un război cu Germania. Este o mare plăcere să fii prieten sau amic cu acești oameni cumsecade... Le-aș mai da ceva în plus și pentru firea lor bună. Sînt convins că aș fi răsplătit însutit. Știu că în momentul de față lucrurile pe care le rostesc nu corespund situației internaționale a Rusiei, de aceea îmi exprim gîndurile aproape pe furiș, *«à part»*, pentru viitor... Și, în definitiv, dacă este vorba să dăm prilej de bucurie pentru 40 de milioane de oameni atît de cumsecade, ar putea să se mai restrîngă alte popoare, ba chiar unele să și sufere nițel." De cînd s-au scris aceste rînduri, am trecut prin două războaie. Cuvintele lui V. Rozanov nu dovedesc mai multă perspicacitate decît entuziasmul lui Mercereau pentru icrele roșii, dar nu pot face pe nimeni să rîdă.

Dar cîte parale face mitul rus despre francezul „iute și flecar", ca și despre superficialitatea și nesăbuința francezului, sau despre vanitatea și imoralitatea lui ! Mitul despre Parisul denumit „Noul Babilon", cunoscut nu numai ca un legiuitor al modei, dar și ca o pepinieră a desfrîului ! (Nu degeaba se temuse mama că am să mă pierd la Paris, frica ei se întemeia pe o legendă larg răspîndită.) Cît de puțin semăna cu aceste imagini țara în care mă aflam, unde tradiția vieții

de familie era mult mai puternică decît în Rusia, unde oamenii păstrau cu sfințenie obiceiurile, uneori și prejudecățile, de veacuri, unde în casele burghezilor se trăgeau storurile ca tapetele să nu-și piardă culoarea, unde era o teamă de curent, ca de ciumă, unde oamenii se culcau la zece seara și se sculau în zori, iar în localurile de noapte, arareori puteai auzi vorbindu-se franțuzește, unde puteam socoti pe degete cunoștințele care fuseseră în străinătate !

Astăzi, avionul străbate în cîteva ceasuri Europa întreagă : într-o noapte poți ajunge de la Paris în America sau în India. Dar oamenii se cunosc tot atît de puțin ca și înainte. Îi despart nu atît ideile cît cuvintele, nu atît sentimentele cît formele de exprimare a acestor sentimente : moravurile, amănuntele vieții cotidiene. Neînțelegerea reciprocă, iată mediul de cultură în care se înmulțesc microbii naționalismului, ai rasismului, ai urii : „Privește-l, trăiește altfel decît tine, e mai prejos de tine, și nu vrea s-o recunoască ; spune că trăiește mai bine decît tine, că e mai presus de tine, dacă n-ai să-l ucizi, are să te oblige să trăiești ca dînsul". Se poate ajunge la o înțelegere în privința unui *„modus vivendi"*, cum spun din timpuri străvechi diplomații, adică a unei perioade temporare de liniște ; dar am impresia că o adevărată conviețuire pașnică nu este posibilă fără înțelegere reciprocă. Se spune că planeta noastră este de mult și în întregime explorată și cunoscută, că acum vine la rînd explorarea planetelor Marte sau Venus. E adevărat, cartografii cunosc toate piscurile, toate insulele, toate deșerturile ; dar omul de rînd știe încă foarte puțin cum trăiesc contemporanii săi pe o insulă demult descoperită, în țări descoperite foarte demult, ba chiar și în țări care și-asumă gloria de a fi descoperit altele. O spun pentru că am cutreierat toată Europa, am fost prin Asia, prin America, și în concluzie, am înțeles cît e de greu să te dumirești în privința vieții altora.

17

SOSIND la Paris, Maximilian Alexandrovici Voloșin se stabilea în atelierul pe care i-l punea la dispoziție pictorița E. S. Kruglikova din strada Boissonade, în centrul Montparnasse-ului, atît de iubit de artiști. În atelier trona o statuie a reginei egiptene Thaïs, lîngă ea era un divan scund, pe care ședea turcește Max (așa îi spunea toată lumea după două sau trei zile de cunoștință), ardea într-o cădelniță niște rășini orientale, fierbea cafea turcească la o lampă cu spirt și citea cărți despre arta asiriană, despre masoni, despre cubism, sau scria versuri, expedia corespondențe ziarelor din Moscova despre expozițiile și premierele teatrale. Pe ușa atelierului era scris : „Cînd bateți la ușă, strigați tare cine sînteți" ; fiind un om sociabil, Voloșin deschidea ușa tuturor, cu excepția unui filozof român care îi cerea să-i publice de-ndată operele la Petersburg și să-i dea un avans de o sută de franci.

În amintirile sale, Andrei Belîi scrie că pentru el Voloşin era un model de parizian : şi pentru că cunoştea la perfecţie cultura franceză, dar şi prin exteriorul său — barba tăiată rotund, „nu ca la noi" — jobenul, felul de a se purta. Cu toate că făcusem cunoştinţă cu Max la Paris, nu-l puteam considera cîtuşi de puţin parizian ; pentru mine, el semăna a vizitiu rus, chiar şi barba era mai curînd de vizitiu decît de radical-socialist (în ajunul războiului, bărbile începură să dispară la Paris, singurii care le păstrau erau nişte radical-socialişti serioşi, din respect pentru tradiţiile nobilului secol XIX). E adevărat că vizitiii ruşi nu purtau joben, pe care, dimpotrivă, îl găseai pe capul birjarilor francezi. Dar peste părul lung şi bogat al lui Max, jobenul părea un accesoriu de circ.

La Paris, Voloşin nu trecea numai drept rus, dar drept un suprarus ; el povestea cu plăcere francezilor despre raskolnicii care-şi dădeau foc pe ruguri, despre trăsnăile lui Morozov şi ale lui Riabuşinski, despre terorişti, despre nopţile albe ale Petersburgului, despre pictorii din grupul „Valetul de caro", despre vizionarii-cerşetori din vechea Rusie. La Moscova, în schimb, după cum spune Andrei Belîi, Max excela cu povestiri despre bomba aruncată de anarhişti în restaurantul Fayot, despre elocinţa lui Jaurès, despre blasfemiile lui Rémy de Gourmont, despre cunoscutul matematician Poincaré, despre tînărul Richepin, cu care luase masa. Pretutindeni, Voloşin găsea ascultători, ştia să povestească şi îi plăcea s-o facă.

Nimeni nu se miră cînd vede copiii jucîndu-se, fie că e vorba de jocuri complicate, fie de cele mai simple. Dar unii oameni, îndeosebi scriitorii şi pictorii, păstrează predilecţia pentru joc pînă la o vîrstă înaintată. Gorki povesteşte că Cehov, stînd pe bancă, se distra prinzînd în pălărie cîte-o rază de soare. Lui Picasso îi plăcea foarte mult să facă pe clovnul, să ia parte la luptele de tauri ca toreador amator. Poetul Nezval a făcut toată viaţa lui horoscoape. Babel se ascundea de toţi ; nu pentru că oamenii îl distrăgeau de la muncă, ci pentru că îi plăcea să se joace de-a v-aţi ascunselea. Max inventa tot felul de istorii neverosimile, îi plăceau mistificările, trimitea, de pildă, unei redacţii vreo poezie puţin cunoscută a lui Puşkin, susţinînd că autorul este farmacistul Sivolapov, sau întindea unei domnişoare care striga că vrea să se otrăvească, sare amară, spunîndu-i că este otravă din Indonezia ; chiar cînd lucra, se juca. Scrisese un articol „Apolo şi şoarecele" pe care nu l-ai putea caracteriza altfel decît ca un joc. Era un om de o rară erudiţie ; stătea de dimineaţă pînă seara la Biblioteca Naţională şi citea cele mai neaşteptate cărţi, ba despre săpăturile arheologice din Creta, ba despre vechea poezie chineză, ba lucrări ale lui Langevin în domeniul ionizării gazelor, ba operele lui Saint-Just. Era gras, cîntărea o sută de kilograme. Ar fi putut să stea impasibil ca un Budha şi să rostească din cînd în cînd cîte un adevăr ; cînd colo, zburda ca un copil. Avea un mers săltăreţ care îi trăda firea ; căci şi în discuţii, şi în poezie, şi în viaţă parcă sărea mereu.

Reuşea să joace feste Petersburgului literar destul de sceptic. Pe neaşteptate apăru nu se ştie de unde o tînără poetă, talentată, Cerubina de Gabriac. Versurile ei le publica revista „Apollo". Nimeni n-o văzuse la faţă, doar redactorul revistei, S. K. Makovski, care se îndrăgostise de ea fără s-o fi văzut, primea scrisori de la dînsa. Cerubina îi mărturisi într-o scrisoare că este de origine spaniolă şi că fusese crescută într-o mănăstire catolică. Versurile Cerubinei s-au bucurat de elogiul lui Briusov. Toţi poeţii acmeişti visau s-o întîlnească. Din cînd în cînd, îi telefona lui Makovski ; avea o voce melodioasă. Nimeni nu bănuia că nu există nici un fel de Cerubina de Gabriac, că există o poetă necunoscută E. I. Dimitrievna, care scrie versuri la inspiraţia lui Max. (E. I. Dimitrievna n-a dezvăluit nici mai tîrziu mistificarea făcută de Maximilian Alexandrovici. Ea a continuat să scrie versuri, a scris, împreună cu S. I. Marşak, piese pentru copii şi a murit la Taşkent, în 1928.)

Cîte năzdrăvănii n-a inventat Voloşin ! De fiecare dată venea cu o nouă istorie. Ba că nu mai mănîncă banane, pentru că un cercetător australian a stabilit că mărul care a adus pierzanie lui Adam şi Evei nu a fost măr, ci banană. Ba că a descoperit la un anticar de pe strada Seine unul din cei treizeci de arginţi pe care îi primise cîndva Iuda. Cazotte, un scriitor din secolul XVIII, ar fi prezis în 1778 că Condorcet se va otrăvi la închisoare pentru a scăpa de ghilotină, iar Chamfort, ca să scape de arestare, îşi va tăia venele. Voloşin nu cerea oamenilor să-l creadă, el juca pur şi simplu un joc interesant.

Maximilian Alexandrovici s-a întîlnit în viaţa lui cu oamenii cei mai diferiţi şi cu toţi a găsit un limbaj comun. Lui A. V. Lunacearski căuta să-i demonstreze că cubismul este legat de dezvoltarea oraşelor industriale, că e vorba nu numai de un fenomen artistic, dar şi de unul social ; saluta orientările de extremă maximă : futurismul, cubismul, suprematismul, ceea ce nu-l împiedica să fie prieten cu arheologii ; putea vorbi ore în şir despre un vas din epoca minoică, despre vechile descîntece ruseşti, despre un vers de Puşkin. Nu l-am văzut niciodată nici beat, nici îndrăgostit, nici furios cu adevărat. (Se supăra arareori, şi atunci ţipa piţigăiat.) Întotdeauna avea cîte un scriitor de introdus în saloanele literare, sau ajuta cuiva să organizeze o expoziţie, aranja pentru redacţiile revistelor din Rusia colaborarea cîte unui tînăr autor francez, căuta să-i convingă pe francezi că este o necesitate pentru ei să facă cunoştinţă cu traducerile din tînăra poezie rusă. Alexei Nikolaevici Tolstoi îmi povestea că în tinereţe Max îl îmbărbătase. Voloşin preţuise şi îndrăgise de îndată poezia Marinei Ţvetaeva, pe atunci tînără de tot, şi căutase s-o încurajeze. În anii grei ai războiului civil, adăpostise pe Maia Kudaşova, care scria versuri în limba franceză şi deveni mai tîrziu soţia lui Romain Rolland.

Umbla îmbrăcat într-un chip cam ciudat (jobenul era pentru el mai curînd o firmă de paradă decît pălărie), purta pantaloni de catifea, iar la

Koktebel o cămăşuţă căreia îi spunea cu toată seriozitatea „hiton". Mulţi rîdeau de el. Saşa Ciornîi îi spunea „Vax Kaloşin", dar Max nu se supăra. Exista un Max care sărea într-un picior şi povestea că Turnul Eiffel a fost construit după desenul unui străvechi geometru arab. Exista şi un alt Max, un om mai simplu, care locuia la Koktebel, cu mama lui (pe care toţi o numeau Pra) ; în anii grei, acest al doilea Max se mulţumea cu o cratiţă de păsat. În casa lui găseau totdeauna adăpost cunoştinţe şi oameni mai puţin cunoscuţi ; pe mulţi i-a ajutat în viaţă.

Ochii lui Max erau prietenoşi, dar privirea lui părea absentă. Mulţi îl socoteau indiferent, rece, ai fi zis că priveşte viaţa cu interes, dar de undeva dinafară. Probabil că existaseră evenimente şi oameni care-l emoţionaseră cu adevărat, dar nu avea obiceiul să povestească despre asta. Pe toţi îi socotea prieteni, dar un prieten adevărat pare-se că nu avea.

Era şi pictor, făcea acuarele, înfăţişînd munţii din jurul Koktebelului în acea manieră convenţională, specifică pentru gruparea „Mir iskusstva". Putea picta într-o singură zi cîte cinci acuarele. Preţuia însă pictura care nu avea nimic comun cu a lui proprie. În versurile sale găsim multe elemente pitoreşti, multe detalii admirabil prinse. Cu cîtă precizie remarcase : „Pe vreme de ploaie, Parisu-nfloreşte precum roza sură" ; sau despre acelaşi Paris : „Petele de poleială scorojită, ruginii, şi împletirile de crengi albastre în toamnele tîrzii ca venele-s albastre-violet..." ;

sau despre Koktebel : „Şi-s ierburile brune-ruginii, ca urmele de iod şi petele de fiere".

La început, îi purtam lui Voloşin respectul pe care-l are orice elev faţă de un maestru cu experienţă. Mai apoi, îmi pierdui entuziasmul pentru poezia lui, iar articolele sale de estetică începură să mi se pară jonglerii de circ. Eu căutam adevărul, iar el se îndeletnicea cu nişte jocuri de copii, şi asta mă supăra.

Printre jocurile lui era şi cel de-a antroposofia. Andrei Belîi crezuse mult timp în Steiner, aşa cum crede o bătrînă catolică în papa de la Roma, în timp ce pentru Max totul era o jonglerie. Plecă la Dornach, în apropiere de Bâle, unde antroposofii purceseră la construirea unui fel de templu. Începu războiul. Dornach se afla în Elveţia neutră lîngă graniţa cu Alsacia. Constructorii „templului" (mi-aduc aminte că în discuţiile cu Max spuneam totdeauna „cápiştea ta"), printre care erau Andrei Belîi şi Voloşin, auzeau noaptea tirul artileriei. Voloşin se întoarse curînd la Paris cu un volum de versuri, scrise la Dornach, intitulat : *„Anno mundi ardenti"*. Aceste versuri se deosebeau net de cele pe care le scriau la data aceea alţi poeţi : Balmont agita armele ; Briusov visa Ţarigradul ; Igor Severianin exclama : „Eu vă voi duce la Berlin !". Iar Voloşin, uitînd de jocurile sale copilăreşti, scria : „Să uiţi, să-ngheţi şi să nu vezi, să-ţi pierzi şi urmele-n zăpezi ! Poftim, îţi poţi iubi vrăjmaşii, şi pe-al tău frate nu-l urî !..." „Cum nici duşman, nici frate n-am în aste zile, toţi sînt în mine, cum sînt eu în toţi..."

Scriam pe vremea aceea „Versurile de ajun“ ; nu puteam rămîne un contemplator impasibil ca Voloşin — blestemam, demascam, spumegam de mînie. Noile mele versuri îi plăcură lui Max ; voind să mă ajute, mă duse la Ţetlini.

Ţetlinii era una din familiile cărora le aparţinea întreprinderea de ceai „Vîsoţki“. După cum am mai spus, numeroşi membri ai acestei „dinastii“ a ceaiului erau socialişti-revoluţionari sau simpatizanţi ai socialiştilor-revoluţionari (printre ei, binecunoscutul Goţ). Mihail Osipovici Ţetlin nu lua parte la activitatea ilegală, el scria versuri revoluţionare sub pseudonimul Amari, ceea ce în traducere ar fi însemnat „Către Maria“ (acesta era numele soţiei sale). Era un om şubred, şchiop, obosit de nenumărate cereri de bani care i se făceau tot timpul. Soţia lui avea mult mai mult spirit de afaceri. În afară de Voloşin, în casa lui Ţetlin veneau pictorii Diego Rivera, Larionov, Goncearova, precum şi B. V. Savinkov, un terorist decepţionat, autorul romanului „Calul alb“, care stîrnise atîta vîlvă în ziare şi despre care voi mai avea prilejul să vorbesc. Aş vrea să mă opresc acum puţin asupra familiei Ţetlinilor. Uneori eram invitat la ei. În casă vedeai vitrine cu porţelanuri vechi, gravuri, iar eu visam să văd prăbuşită lumea minciunii. Într-unul din poemele mele, descrisesem o asemenea serată în casa Ţetlinilor, dar, prudent, le dădusem numele de Miheev ; Mihail Osipovici figura sub numele de Igor Sergheievici, iar fabrica de ceai devenise fabrică de chibrituri : „Îi place să se întristeze, pe seară. Şi-acum, a cîta oară, iarăşi ? E-ntocmai ca la Lermontov : «Te-i odihni şi tu...» E bine să fii grădinar şi să spui «nu» gîndurilor, florilor să le uzi în zori, s-asculţi triluri de privighetori, al iernii foşnet şi-al pîrîului zvon... Igor Sergheievici promite ; are două făbricuţe de chibrite şi-n titluri un milion ; Igor Sergheievici are nevastă şi-o fată, (Nelly), adună gravuri şi cîte cele, căci e poet. Uneori, se miră şi el : oare exist cu-adevărat, sau e un vis ? Pe acasă, salonul Miheevilor e deschis, au oaspeţi de seamă : un teosof, un cubist cu aer pamfletist, şi-o preşedintă a unei societăţi de soi : «Ajutorul orbilor de război». Igor Sergheievici le surîde, discret : «Un ceai, doriţi ?» «Vai, ce buchet !» «Gauguin nu-i de lepădat, dar am văzut un Cézanne, vis curat !» «Iertaţi-mi indiscreţia, cît face ?» «Cere zece, lasă la opt, fiţi pe pace !» «Ah, cubismu-i monumental !» «S-au plictisit de el...» «N-are egal ! Să vezi în loc de ochi, d-alea, cum naiba le spune ?...» «Într-adevăr ; dar chestia cu zodiacul nu-i o minune ? Steiner m-a extaziat...» «Mîine, la Bâle am şi plecat...» «O, fondurile, urlăm după ele ! Ar fi cazul unui concert, eforturi n-ar cere...» «E prozaic, zău, să rămîi fără vedere...» «Noutăţi ? Nu ştiu nimic. Lovcen-ul a căzut...» «În politică sînt surdomut !» «Dar ultima anecdotă, o ştiţi ?...» Şi iac-aşa, cei poftiţi, îi tot dau înainte, oh ! despre urechea lui Van Gogh, despre căutarea lui Dumnezeu, despre bine şi rău, despre orbi, dansuri mexicane, despre stanţe, despre versuri rimate-n asonanţe...“ Probabil că eram nedrept faţă de Mihail Osipovici, dar împrejurările mi-o dictau : el era un

mecena bogat, amabil, puţin plictisit, pe cînd eu eram un poet flămînd.

Max reuşi să-l convingă pe Ţetlin să ne dea bani pentru o editură efemeră, „Zerno" („Grăuntele"), care tipări o culegere a lui Voloşin, „Versurile de ajun", şi traducerile mele din François Villon.

Ţetlin scria un poem despre decembrişti, îl scria de multă vreme. În iarna anului 1917—1918 Ţetlinii invitau la ei în casă, la Moscova, poeţi şi le dădeau de mîncat şi de băut ; erau timpuri grele şi veneau cu toţii, de la Viaceslav Ivanov pînă la Maiakovski. Cînd am să ajung la Maiakovski, am să povestesc despre o seară memorabilă (de altfel, aproape toţi biografii poetului fac referire la ea) în care Maiakovski şi-a citit poemul „Omul". Lui Mihail Osipovici îi plăceau toţi : şi Balmont care improviza, compunea sonete-acrostihuri ; şi arhiînvăţatul Viaceslav Ivanov ; şi Maiakovski care susţinea că firmei Vîsoţki i-a sunat ceasul de pe urmă ; şi Velemir Hlebnikov pe jumătate dement, pe jumătate genial, cu chipul palid, de om preistoric, care ba povestea despre un soldat îngheţat, ba repeta că de acum înainte, el, Velemir, este preşedintele globului pămîntesc, iar cînd se plictisea de discuţii literare, se retrăgea mai la o parte şi se aşeza pe jos, pe covor ; şi Marina Ţvetaeva, care lua pe atunci apărarea ţarevnei Sofia împotriva lui Petru. Numai Osip Emilievici Mandelstam îl cam punea pe gînduri pe stăpînul casei. De cîte ori venea, spunea : „Iertaţi-mă, mi-am uitat acasă portofelul, iar afară birjarul mă aşteaptă..."

Deşi simpatiza cu socialiştii-revoluţionari şi aprecia poezia lui Maiakovski, Ţetlin nu era convins că firmei „Vîsoţki" i-a sunat ceasul de pe urmă. Casa lui Ţetlin de pe strada Povarskaia a fost luată în stăpînire de un grup de anarhişti, în frunte cu un oarecare Lev Ciornîi. Ţetlin spera că bolşevicii îi vor da afară pe anarhişti şi-i vor repune pe proprietari în dreptul de stăpîni ai casei. Într-adevăr, anarhiştii au fost daţi afară, dar Ţetlinii nu şi-au mai recăpătat casa, drept care au hotărît să plece la Paris. Au plecat în vara anului 1918 împreună cu Tolstoi (Alexei Nikolaevici frecventa des casa Ţetlinilor).

La Paris, Ţetlinii subvenţionară revista „Sovremennîie zapiski" („Însemnări contemporane"), un timp îl sprijiniră pe Bunin şi pe alţi scriitori emigranţi. Apoi plecară în America. Arhiva lor se pierdu o dată cu biblioteca „Turgheniev".

Max Voloşin se afla la Koktebel. Nici nu glorifica, dar nici nu blestema revoluţia. Încerca să înţeleagă cît mai multe. Nu-l mai cita nici pe Villiers de L'Isle-Adam, nici prevestirile lui Cazotte ; se cufundase în istoria Rusiei şi în propriile sale meditaţii. Nu reuşi să înţeleagă revoluţia, dar problemele pe care şi le punea erau de o seriozitate nefirească pentru el. În vara lui 1920, pe cînd mă aflam la Koktebel, Max se arătă un om curajos, ascunse în podul casei sale un bolşevic ilegalist, pe care-l căutau oamenii lui Vranghel.

Albii îl arestară pe poetul Mandelstam, o femeie declarase că ar fi torturat-o la Odesa. Voloşin se duse la Feodosia, reuşi să obţină au-

dienţă la şeful Serviciului de informaţii al albilor, căruia îi spuse: „Specificul muncii dumneavoastră nu vă impune datoria de a fi la curent cu poezia rusă. Am venit să vă spun că Osip Mandelstam pe care l-aţi arestat este un mare poet." Ne ajută apoi, pe Mandelstam şi pe mine, să părăsim Crimeea ocupată de armatele lui Vranghel. O făcea nu pentru că s-ar fi pătruns de ideile revoluţiei, nu, dar era un om curajos, iubea poezia, iubea Rusia. De aceea, cît l-au chemat în străinătate şi familia Ţetlin, şi diferiţi scriitori, el a rămas la Koktebel. A murit în 1932.

Astăzi, puţină lume îi cunoaşte versurile, dar numele lui îl ştiu şi scriitorii, şi oamenii care au vreo legătură oarecare cu viaţa literară: vila de altădată a lui Max, împreună cu nişte corpuri de clădiri nou construite, formează casa de creaţie a Fondului Literar. Se prea poate ca la această vilă vreun poet să se fi simţit inspirat şi astfel şi după moarte Max să fi introdus în viaţa literară un începător.

Mă întreb uneori cum se face că Voloşin, care jumătate din viaţă a jucat jocuri copilăreşti, uneori absurde, în anii încercărilor s-a dovedit a fi mai pătrunzător, mai matur şi mai uman decît mulţi dintre scriitorii din aceeaşi generaţie cu el? Poate pentru că firea îl destinase contemplării, şi nu acţiunii. Se întîlnesc asemenea oameni. Atît timp cît în jur fusese linişte, Max jucase mistere şi farse, nu atît pentru alţii, cît mai ales pentru sine însuşi. Dar cînd s-a ridicat cortina peste tragedia veacului, în vara lui 1914,

Voloşin n-a încercat nici să se urce pe scenă, nici să introducă într-un text străin vreo replică de-a sa. A încetat cu şotiile şi a încercat să înţeleagă ceea ce nu văzuse şi nu cunoscuse înainte. Amintirea lui îi face pe unii să zîmbească, pe alţii îi emoţionează, dar niciodată nimeni nu-l desconsideră, ceea ce e mare lucru...

18

DACĂ am să spun că în anul 1911 am făcut cunoştinţă cu un poet cu un aer blînd, gînditor, cu părul mătăsos, ondulat, cu gesturi distrate care trădau firea lui contemplativă, că omul acesta avea clipe de veselie exuberantă alternînd cu altele de tristeţe profundă, că cercurile literare de atunci vorbeau despre cartea lui editată la editura „decadentă" „Grif", că Briusov îl lăudase în fel şi chip pe acest „aproape debutant", dar îşi exprimase totodată şi temerea „de va şti el să se menţină pe înălţimea atinsă şi de va găsi el drumul înainte", e puţin probabil să se poată ghici la cine mă refer. Iar dacă voi cita cîteva rînduri care-mi stăruie în minte, ca, de pildă: „Ce-mi foşneşti tu, iarbă, ce s-a întîmplat? Şuierul săgeţii te-o fi speriat? Sîngele ce-a curs din prepeliţă, biata, pana ţi-o stîrni, netulburată?" probabil că numai cîţiva iubitori de poezie sau nişte istorici literari meticuloşi vor înţelege că e vorba de A. N. Tolstoi. Eu însă îl ţin bine minte pe acest Tolstoi...

Într-o autobiografie scrisă tîrziu, Alexei Nikolaevici spusese despre volumul său de versuri „Dincolo de rîurile albastre“ : „Nici pînă astăzi nu mă dezic de el“. Nu numai versurile din 1911 au fost scrise de mîna celui ce va fi autorul lui „Petru I“, dar şi tînărul poet de atunci alcătuia totuşi una şi aceeaşi persoană cu Alexei Nikolaevici, pe care unii îl ţin minte mult mai gras, cu chelie şi mai ales un om care învăţase să-şi ascundă unele trăsături ale sale, iar altele, dimpotrivă, să le releve cu tot dinadinsul. E de ajuns să parcurgi amintirile, date publicităţii, ale celor care s-au întîlnit cu Tolstoi după 1930 pentru a înţelege la ce mă refer. Aceste amintiri sînt variate, pentru că variate şi pline de pitoresc sînt întîmplările, povestirile sau anecdotele legate de figura lui Tolstoi. Dar în toate Alexei Nikolaevici, omul care mănîncă cu poftă, povesteşte cu iscusinţă, rîde din toată inima şi, între două izbucniri de rîs, rosteşte o frază plină de miez, face să se eclipseze artistul.

Iuri Oleşa ne povesteşte prima sa întîlnire cu Tolstoi, în toamna lui 1918 : „Distrîndu-se şi el, şi distrîndu-şi prietenii, joacă un rol, ce rol ? Al lui Pierre Bezuhov ? Poate ! Sau nu cumva ni-l arată pe vreunul din moşierii aceia ciudaţi pe care i-a înfăţişat în opera sa ?“ Nu, Alexei Nikolaevici juca foarte des rolul lui Alexei Nicolaevici însuşi (şi, trebuie să recunoaştem, îl juca strălucit !), adică al unui personaj creat de scriitorul însuşi.

Cînd l-am cunoscut, acest „aproape debutant“ ajunsese renumit : nuvelele sale despre „Oamenii ciudaţi“ de peste Volga atrăseseră de îndată atenţia asupra lui. Avea toate trăsăturile lui Tolstoi, aşa cum l-am cunoscut la maturitate, dar încă nedefinitivate. Chipul lui, care mai tîrziu părea creat anume pentru a fi desenat, în tinereţe cerea paleta unui pictor. Nu e vorba de o lege obligatorie a naturii : unii oameni, spre apusul vieţii, capătă trăsături mai dulci, cu trecerea anilor dispar contururile iniţiale, liniile subliniate cu o anume stîngăcie. Alexei Nikolaevici, dimpotrivă, avusese în tinereţe trăsături mai dulci, dacă vreţi, mai puţin precise şi, ceea ce este mai important, nu ştia (sau nu vroia) să-şi zăvorască lumea interioară dinaintea oamenilor pe care-i întîlnea în viaţă.

Nu-mi mai amintesc cine anume m-a dus la Tolstoi — poate Voloşin, poate pictorul Dosekin. Alexei Nikolaevici fusese la Paris în 1911 şi revenise în primăvara lui 1913 ; într-una din aceste călătorii, el şi soţia lui, Sofia Isaakovna, pictoriţă, locuiau într-o pensiune pe strada D'Assas. Alături de pensiune se afla cafeneaua „Closerie des Lilas“, unde-mi petreceam zilele scriind. Îi făcui cunoştinţă lui Tolstoi cu figurile remarcabile ale acestei „instituţii“ : cu „prinţul poeţilor“, cu futuriştii italieni, cu pictorul norvegian Dirikse. În timpul primului război mondial, fiind la Moscova, Alexei Nikolaevici scrisese un reportaj despre Paris, în care îşi amintea de „Closerie des Lilas“ : „Pe malul stîng, cu toată pasiunea franceză, cu îndrăzneala şi splendoarea sărăciei, poeţii, prozatorii şi ziariştii apărau libertatea creaţiei, independenţa ei şi, într-o cîrciu-

mioară veche, la umbra castanilor, lîngă monumentul mareşalului Ney, încununau cu lauri pe cei ce descopereau căi noi în artă... În această cîrciumioară, la umbra castanilor, veţi întîlni întotdeauna la ceasurile de seară, stînd în dreptul ferestrei, un bărbat înalt, cărunt, semănînd cu un viking şi o doamnă căruntă, altădată foarte frumoasă. E un pictor norvegian cu soţia lui. Au trăit douăzeci de ani la Paris şi în fiecare amurg au stat la umbra aceloraşi castani."

Alexei Nikolaevici îndrăgise Parisul, pe care reuşise să-l înţeleagă dintr-o dată. „Învăluit totdeauna într-o ceaţă transparentă, albăstrie, Parisul, cenuşiu de la un capăt la altul, monoton, cu casele semănînd leit între ele, cu mansarde, cupole de biserici şi arcuri triumfale, străbătut şi înlănţuit ca de nişte cununi de bulevardele înverzite..." „Ziua întreagă, oraşul uriaş trăieşte fără odihnă, se mişcă, se frămîntă, iar noaptea se revarsă asupră-i lumina ; după o zi de hoinăreală, nu simţi oboseală, ci o tristeţe blîndă şi tăcută. Simţi că oamenii de aici au înţeles moartea şi iubesc frumuseţea tristă a vieţii..." „E bătrîn, îngrozitor de bătrîn, Parisul. Îl iubesc mai ales în zilele închise. Iubesc nenumăratele contururi semicirculare ale acoperişurilor de grafit, de unde privesc spre cerul înceţoşat ferestrele mansardelor. Mai sus sînt hornuri, hornuri, hornuri, fumuri. Ceaţa este străvezie, tot oraşul pare o dumbravă de umbre albastre..."

Cu puţine luni înaintea morţii sale, Alexei Nikolaevici îmi spunea că după terminarea războiului vrea să plece pentru un an la Paris, să

se stabilească undeva pe cheiul Senei şi să scrie un roman. I-am reţinut cuvintele : „Parisul predispune la artă"... Omul ciudat, care, după spusele lui Oleşa, juca rolul eroilor absurzi din ciclul „Dincolo de Volga", nu s-a simţit niciodată la Paris ca un turist : nu vizita oraşul, nu se entuziasma, nu respingea nimic ; de fiecare dată, începea să trăiască în acest oraş, care îi adusese în cîteva rînduri multă tristeţe, dar şi în această tristeţe el ştiuse să fie fericit. (Nu mă refer la anii prezenţei sale forţate la Paris, cînd Tolstoi se gîndea necontenit la Rusia pe care o părăsise. Am mai spus şi altădată că fiecare emigraţie îşi are climatul său. Într-o scrisoare adresată mamei sale, pe cînd avea paisprezece ani, Tolstoi cita dintr-un vechi cîntec popular : „Of, of, of, ce greu îi vine lui Afonea fără tine, măicuţă dragă..." La Paris, în emigraţie, el scrisese o schiţă : „Cum se simte N. N. Burov" şi pusese drept epigraf : „Of, of, of, ce greu îi vine lui Afonea pe străin meleag..." Poate că nimeni n-ar putea reda mai bine starea de spirit a unui om smuls cu de-a sila de pe pămîntul natal.)

L-am cunoscut foarte bine pe acel Tolstoi pe care l-a înfăţişat P. P. Koncealovski : chipul se contopeşte cu natura statică, omul cu fundalul. Dar aş vrea să scriu despre un alt Tolstoi, despre omul devotat artei. Cuvintele sale : „Parisul predispune la artă" nu erau întîmplătoare. Ca orice artist adevărat, Tolstoi nu avea niciodată încredere în el, era nemulţumit, căuta chinuitor forma care să-i exprime ideea. Îşi mărturisise adesea

această stare și în anii lui de maturitate. Cînd discuta cu tinerii scriitori, căuta să-i facă să iubească munca ; nu socotea necesar să împărtășească și altora suferința sau nemulțumirea, orele de chin, în care recitea mirat și plin de îngrijorare ceea ce scrisese în ajun. De cîte ori nu i s-a întîmplat să-mi spună : „Mă înțelegi, Ilya, scriu și mi se pare că-i bine, iar după aceea mă uit și văd că e o porcărie, mă înțelegi ? O porcărie !“ La începutul anului 1941 i s-a publicat într-o nouă ediție nuvela „Emigranții“. (În versiunea inițială nuvela se intitula „Aurul negru“.) Mie personal mi se păruse nereușită și niciodată nu-i vorbisem lui Tolstoi despre ea. Îmi oferise un exemplar cu următoarea dedicație : „Lui Ilya Ehrenburg, această nuvelă cu totul nedesăvîrșită și foarte aproximativă. Dar, prietene dragă, în viața unui artist importante sînt rezultatele finale. Asta tu poți s-o înțelegi.“ Alexei Tolstoi folosea adeseori cuvîntul „aproximativ“ ca o condamnare. Spunea : „E aproximativ“ despre o pînză care nu-i plăcuse, despre vreun vers dintr-o poezie.

Avusese intenția la un moment dat să studieze pictura, dar renunțase curînd. Cînd am făcut cunoștință cu el, vorbea cu pasiune despre tablouri. Poate că la mijloc era și înrîurirea Sofiei Isaakovna, de profesie pictoriță. Dar și Tolstoi știa să vadă natura, obiectele, oamenii. Avea prieteni printre tîmplari, legători, turnători, oameni cu imaginația bogată, îndrăgostiți de meseria lor. În autobiografia sa Tolstoi povestește ce impresie profundă i-au produs în tinerețe versurile lui Henri de Régnier în traducerea lui Voloșin : „M-a uimit perfecțiunea cu care erau cizelate imaginile“. Henri de Régnier n-a fost un poet foarte mare, dar știa să scrie și l-a impresionat pe Tolstoi tocmai prin măiestria sa.

Alexei Nikolaevici mărturisise de asemenea că învățase de la A. M. Remizov, Veaceslav Ivanov și Voloșin să mînuiască un limbaj popular autentic. Cu ani înainte, tînăr de tot, el nimerise în faimosul „turn“ al lui Veaceslav Ivanov. Voloșin îmi relatase o dată o întîmplare amuzantă, datînd din perioada cînd Tolstoi încercase să-și însușească ideile și vocabularul simboliștilor. La Berlin se întîlnise cu Andrei Belîi care-i vorbise despre antroposofie. Pe Belîi era în genere greu să-l înțelegi, mai ales cînd începea să-și expună doctrina atît de încîlcită. Curînd după aceea, se iscă în „turn“ o discuție în legătură cu Blavatskaia și cu Steiner. Tolstoi, vrînd să arate că nu e profan, trînti pe neașteptate : „Mi s-a spus la Berlin că acum egiptenii se reîncarnează“... Toată lumea rîse, iar Tolstoi încremeni, îngrozit. Mulți ani mai tîrziu l-am întrebat pe Alexei Nikolaevici dacă nu cumva Max inventase povestea cu egiptenii. Tolstoi rîse : „Ce să-i faci, am călcat și eu în strachină“.

Toate aceste discuții despre reîncarnare, anarhism mistic, căutare de Dumnezeu, fatalism, nu aveau nimic comun cu firea lui Tolstoi. După ce-și însuși cît de cît arta de a scrie și își descoperi o tematică proprie, el îi părăsi pe sim-

bolişti (cu Voloşin rămase prieten); pe „decadenţi" îi ironiză în nuvelele sale, apoi în trilogie. În decembrie 1943 mă întorceam cu Alexei Tolstoi de la Harkov la Moscova. Pe atunci trenurile mergeau foarte încet; Alexei Tolstoi şi cu mine aveam acelaşi compartiment. În celelalte compartimente erau K. Simonov şi ziarişti străini. Aproape tot drumul Tolstoi depănă amintiri din trecut; părea că în acele două zile vroia să facă ceea ce încerc eu acum: să mediteze asupra vieţii sale trecute. În mod cu totul neaşteptat pentru mine îşi aminti cu dragoste şi cu respect de poeţii simbolişti, spunînd că avusese mult de învăţat de la ei; îşi aminti şi de „turnul" lui Ivanov. Apoi, deodată, se supără că poeţii tineri de astăzi nu au nici respect faţă de trecut, nici înţelegere pentru toate greutăţile artei. Îl chemă în compartiment pe Simonov şi-i vorbi îndelung că în templul artei trebuie să intri cu pietate, aşa cum urca el, altădată, în „turn".

Începu să vorbească apoi despre Blok. În romanul „Surorile" apare un poet decadent Bessonov, în care mulţi au văzut o caricatură a lui Blok. Tolstoi mi-a explicat că vroise să-i ia în derîdere pe cei „ce-l maimuţăreau pe Blok". E adevărat că, fără să-şi dea seama, îi împrumutase lui Bessonov unele din trăsăturile lui Blok. Mi-o mărturisi chiar el şi îl crezui că o făcuse fără intenţie. Psihologia actului de creaţie, întîmplările triste ce au avut loc în viaţa unor scriitori (e de ajuns să ne amintim de cearta dintre Levitan şi Cehov după apariţia nuvelei „Zvăpăiata") ne arată că anumite trăsături, gesturi, cuvinte ale unor oameni vii se pot infiltra pe nesimţite în acel aliaj pe care-l numim „personaj de roman"; scriitorul nu-şi dă întotdeauna seama unde sfîrşesc amintirile şi unde începe actul de creaţie. Alexei Nikolaevici suferea la gîndul că unii ar putea identifica la Bessonov trăsături ale lui Blok. Îmi povesti de o întîlnire cu Blok în timpul războiului şi-şi aminti ce om plin de omenie era; apoi tăcu, iar spre seară începu să recite frînturi din poeziile lui Blok.

(Iată încă o mărturie: „Amintirile" lui Bunin. La vîrsta de 82 de ani, lui Bunin i se năzări să ponegrească pe toţi scriitorii, şi de dreapta, şi de stînga, şi pe cei sovietici, şi pe emigranţi. Pe Gorki ca şi pe A. N. Tolstoi, pe Blok ca şi pe Maiakovski, pe Leonid Andreev ca şi pe Sologub, pe Balmont ca şi pe Briusov, pe Hlebnikov ca şi pe Pasternak, pe Andrei Belîi ca şi pe Ţvetaeva, pe Esenin ca şi pe Babel, pe Voloşin ca şi pe Kuzmin. Bunin scrie în amintirile sale: „Scriitorii din Moscova organizară o întrunire la care urma să se citească şi să se analizeze poemul «Cei doisprezece». M-am dus şi eu la această întrunire. Citea cineva, nu-mi mai amintesc cine anume, care şedea alături de Ilya Ehrenburg şi de Tolstoi. Şi pentru că faima acestei opere, care, nu se ştie de ce, se intitula poem, devenise în foarte scurt timp cu totul incontestabilă, după terminarea lecturii s-a lăsat, la început, o tăcere plină de veneraţie, iar după aceea s-au auzit exclamaţii în surdină: «Uimitor! Minunat!»" În continuare, Bunin îşi rezumă intervenţia în care defăimase poemul „Cei

doisprezece" numindu-l „Un truc ieftin şi banal". „Atunci Tolstoi mi-a făcut un scandal monstru ; să-l fi auzit ce-a zbierat la mine cînd am terminat de vorbit..." Mi-amintesc de seara respectivă. Alexei Nikolaevici se îndoia pe vremea aceea de multe lucruri, dar cuvintele lui Bunin despre poezia lui Blok le-a caracterizat ca o „impietate".)

Adeseori, şi întotdeauna pe neaşteptate, începea să recite versuri : ba mergînd pe stradă, ba la vreo recepţie diplomatică, ba în mijlocul unei discuţii foarte serioase, ceea ce îi uimea pe interlocutori. În iarna 1917—1918 îl vizitam des pe S. G. Kara-Murza, un prieten devotat şi dezinteresat al scriitorilor, cinam la el, recitam versuri, vorbeam despre destinele artei. Ne întorceam acasă seara tîrziu, în grup. Kara-Murza locuia pe Cistîe Prudî, iar noi, care pe Povarskaia, care pe Precistenka, care în ulicioarele Arbatului. Alexei Nikolaevici ne distra cu tot felul de anecdote aiurite, apoi dintr-o dată se oprea în mijlocul troienelor şi recita un vers din Esenin, din N. V. Krandievskaia, din Vera Inber.

În vara lui 1940 mă întorsesem la Moscova venind de la Paris. Tolstoi îmi telefonă : „Ilya, vino la mine, la vilă" — avea o vilă la Barviha. (Pînă atunci, timp de mulţi ani fuseserăm certaţi, nici nu ne vorbeam. Ne întîlnisem odată la Leningrad într-o tutungerie şi văzîndu-mă, îi şopti soţiei mele : „Spuneţi-i că tutunul ăsta e o porcărie. Trebuie cumpărat cel de dincolo..." Oricît am încercat, nu am reuşit să-mi amintesc de ce ne certaserăm. Am întrebat-o şi pe soţia lui

Alexei Nikolaevici, crezînd că poate el îi vorbise despre cauza supărării dintre noi. Ludmila Ilinişna îmi răspunse că nici Tolstoi nu-şi mai amintea de cele întîmplate. Probabil că acest amănunt lămureşte cel mai bine caracterul relaţiilor noastre.) La vilă, Tolstoi îmi dădu să beau un vin de Burgundia : „Ştii ce bei ? E un vin străin !" Mă descusu în ce priveşte Franţa şi bineînţeles povestirea mea era tristă. Îi recitai apoi nişte versuri pe care le scrisesem la Paris după sosirea nemţilor. Un vers îi reţinu atenţia, şi-l repetă de cîteva ori : „Tenebroasă artă, ca şi omul"...

Avea un talent uimitor de povestitor ; mii de oameni îşi amintesc şi astăzi diferitele istorii care l-au însoţit de-a lungul vieţii : cum, de pildă, în copilărie, bucătăreasa a servit supă într-o oală de noapte, sau despre diaconul care înghiţea mingi de biliard. Cînd îl ascultai povestind, credeai că scrie uşor, dar el se chinuia, uneori după ce muncea zile de-a rîndul, refăcea totul, scria din nou. I se întîmpla să renunţe la o lucrare începută : „Mă înţelegi, nu-mi reuşeşte. Iese o porcărie !"

În tinereţe îl pasiona în opera literară intriga, acţiunea, care se desfăşurau în chip neaşteptat pentru cititor. Uneori îşi nota, alteori pur şi simplu memora cîte o întîmplare pe care i-o povestea cineva. Asemenea întîmplări le aşeza la temelia nuvelelor sale. Iată, de pildă, cum s-a născut nuvela „Misionarul" (în prima versiune, se chema „Orice naş îşi are naşul"). La Paris trăiau destui emigranţi nimeriţi acolo din în-

tîmplare. Aşa, de pildă, era un cizmar care în 1905 participase la o rebeliune a soldaţilor. Numele lui era Osipov. Se căsătorise cu o franţuzoaică, trăia de pe o zi pe alta, dar avea firea acelui Afoniuşka : îi era urît în ţară străină. Omul se apucă să bea. Într-o bună zi, îşi puse întrebarea : de ce-o fi catolic băiatul lui ? Se duse la biserica rusească de pe strada Daru. Se căi şi-l imploră pe preot să-i boteze copilul în religia ortodoxă. Impresionat, preotul făcu slujba şi-i mai dădu lui Osipov şi 20 de franci. Osipov însă nu credea în Dumnezeu, nici în cel catolic, nici în cel ortodox, iar cei 20 de franci îi bău. După vreo lună, cînd îl apucă iar melancolia şi bani de votcă nu avea, se gîndi să se ducă la preotul catolic să-i spună că l-a înşelat popa ortodox, dar că poate „să-şi mîie copilul înapoi la catolici". Îi povestii lui Alexei Nikolaevici întîmplarea cu acest cizmar ; el rîse cu poftă şi-şi notă ceva într-un carneţel. Termenul „să mîie" îi plăcu de la început şi rămase în nuvelă, dar Tolstoi făcu şi unele schimbări : eroul nu mai este un simplu beţiv necăjit, ci un şmecher care „mînă" copiii cu duiumul şi-l şantajează pe autorul povestirii.

Alexei Nikolaevici îmi spusese de multe ori că unele din nuvelele sale purced „dracu ştie din ce" ; dintr-o istorie relatată de cineva cu zece ani în urmă, dintr-un cuvinţel caraghios. Mi-amintesc de plimbările noastre nocturne, în prima iarnă de după revoluţie. Tolstoi căuta să mă convingă cu tot dinadinsul că trebuie să-l conduc pînă acasă, pe Molceanovka, căci banditii se tem de înfăţişarea mea. (Nu-mi mai amintesc cum eram îmbrăcat pe atunci, ştiu doar că Alexei Nikolaevici rîdea de căciula mea înaltă, ce semăna cu un potcap. Cîţiva ani în urmă am văzut o copie după o fotografie, înfăţişîndu-ne pe Alexei Nikolaevici şi pe mine, iar dedesubt scris de mîna lui Tolstoi : „Bulevardul Tverskoi, iunie 1918". Alexei Nikolaevici purta o pălărie cu boruri largi, iar eu o pălărie foarte înaltă de cow-boy mexican.) Tolstoi mă poreclise „diavol împuţit". Curînd scrise o nuvelă „Diavol împuţit" despre un scriitor mistic şi un ţap. Scriitorul nu semăna cu mine, purta o căciulă joasă, rotundă, iar „diavolul împuţit" nu era un scriitor, ci un ţap ; totuşi, nuvela se născuse în clipa în care Tolstoi, privindu-mă, spusese : „Ilya, ştii tu cine eşti ? Un diavol împuţit. Orice bandit, cînd te vede, o ia la sănătoasa..."

Nu lucra ca un arhitect, ci mai curînd ca un sculptor : de timpuriu renunţă să-şi lucreze romanele sau nuvelele după planuri ; adesea, după ce începea, nu mai avea perspectiva desfăşurării ulterioare ; îmi spusese de multe ori că nu ştie cum se va aşeza soarta eroului, nu ştie nici măcar ce se va întîmpla în pagina următoare : eroii lui luau fiinţă şi se formau treptat, dictînd autorului linia de desfăşurare a subiectului. (Mă refer la perioada matură din creaţia lui Tolstoi.)

Există scriitori-gînditori ; Alexei Nikolaevici era un scriitor-artist. În viaţă se-ntîmplă de foarte multe ori ca omul să dorească imens să facă tocmai ceea ce nu este propriu firii sale.

Mi-amintesc că în tinerețe, Alexei Nikolaevici rămînea mult timp cu cîte un volum de-al său în mînă, pe care, oferindu-l cuiva, vroia să scrie un aforism în chip de dedicație, dar nu reușea de loc.

Știa să redea cu o rară exactitate, în imagini, în narațiune, în tablouri ceea ce vroia ; dar nu putea să gîndească abstract ; încercările sale de a introduce într-o nuvelă sau într-o povestire un element de ordin general sau declarativ, se soldau cu un eșec. Omul acesta nu putea fi rupt de procesul spontan al artei, așa cum nu poți face peștele să trăiască fără apă. Cărțile sale cele mai desăvîrșite : „Dincolo de Volga", „Copilăria lui Nikita" și, desigur, „Petru I" dispun de un fel de libertate interioară, scriitorul nu se simte la cheremul intrigii, el nu face decît să povestească ; Tolstoi este la largul său mai ales cînd narațiunea este legată fie de rădăcinile propriei sale copilării, fie ale istoriei Rusiei, în care se simte la îndemînă, sigur pe el ca în odăile unei case unde a trăit multă vreme.

Prin concepțiile sale, Tolstoi era reprezentantul intelectualității ruse serioase. (Nu e vorba de o profesiune, ci de un fenomen istoric ; nu întîmplător, în limbile apusene a intrat cuvîntul rus „intelighenția" spre deosebire de noțiunea existentă de „oameni ai muncii intelectuale".)

Am să povestesc acum despre prima ciocnire a lui Tolstoi cu rasismul. Era cu mult înainte de cel de-al doilea război mondial. Vizavi de „Closerie des Lilas" se afla un local uriaș de dans „Bal Bulier" (clădirea a fost ulterior dărîmată). Tolstoi se ducea acolo uneori cu soția lui. O dată, Sofia Isaakovna a fost invitată la dans de un negru. Ea i l-a prezentat soțului său. Lui Alexei Nikolaevici negrul îi plăcu, drept care îl invită să ia masa cu ei la pensiunea unde locuiau. Printre chiriașii pensiunii se afla și un american. Văzînd că Tolstoi adusese în sala de mese un negru, el își exprimă indignarea. Naiv, Alexei Nikolaevici încercă să-i explice americanului că negrul este un om foarte cult, ba îl făcu chiar prinț. Dar americanul nu vroia să audă nici în ruptul capului : „La noi, spunea el, prinți de-ăștia lustruiesc ghetele". Atunci Tolstoi se înfurie și-i făcu vînt americanului pe scară de la etajul II, în ciuda lacrimilor patroanei, dar în exclamațiile aprobatoare ale celorlalți clienți, niște francezi.

În anii 1917—1918 Tolstoi rămase dezorientat, amărît, uneori apăsat. Nu putea înțelege ce se petrece în jurul său. Îl puteai vedea la o măsuță în cafeneaua scriitorilor „Bom". Făcea de gardă la comitetul imobilului ; îi critica pe toți și-i apăra pe toți, dar mai ales nu putea înțelege cele ce se petreceau. Din cînd în cînd trecea să-l vadă I. A. Bunin, un om ascuțit la minte, rău, care vorbea cu inteligență, dar și răutate și spunea lucruri nedrepte. Mi-amintesc că povestea cum venise la el un țăran să-l prevină că sătenii au hotărît să dea foc conacului, iar lucrurile să le împartă. Ivan Alexeevici îi spuse : „Nu e bine", la care celălalt răspunse : „Sigur, ce poate să fie bine în asta... Dar acum dau fuga, că

altfel o să ia totul şi n-o să-mi lase nimic. Că doar nu sînt cel de pe urmă în sat !" Tolstoi rîdea trist.

Venea adeseori pe la el o poetă din Petersburg, Liza Kuzmina-Karavaeva, care vorbea despre dreptate, dragoste de aproapele, despre Dumnezeu. Soarta acestei femei a fost puţin obişnuită. A plecat la Paris, a născut o fetiţă, apoi s-a călugărit. În călugărie a luat numele de Maria. Fata ei a crescut şi a devenit comunistă. Cînd Tolstoi a vizitat într-un rînd Parisul, fata l-a rugat s-o ajute să plece în Uniunea Sovietică. În timpul războiului, călugăriţa Maria a devenit una din eroinele mişcării de rezistenţă. Nemţii au internat-o în lagărul de la Ravensbrück. Cînd un grup de deţinuţi a fost dus spre camera de gazare, maica Maria a înlocuit în coloană o tînără fată sovietică. Dar în iarna despre care povestesc acum, Liza îl contamina pe Tolstoi cu profunda ei anxietate.

Vedea cît de laşi sînt filistinii, cît de meschine motivele de ceartă, îşi bătea joc de alţii, dar el însuşi nu ştia ce să facă. Într-o zi, îmi atrase atenţia asupra tăbliţei de aramă de la intrarea în casă pe care scria : „Contele A. N. Tolstoi" şi începu să rîdă cu hohote : „Pentru unii sînt conte, pentru alţii, cetăţean". Rîdea de el însuşi.

O dată, la masă, povestea rîzînd : „Prezentînd pe o tavă o pisică unui prinţ indian, doamna Chauchequet spuse : «Poftiţi vînatul». Apoi, după ce stătu de vorbă cu un tînăr socialist-revoluţionar de stînga, se indispuse. Aşa s-a născut nuvela : «Îndurare !»" Mai tîrziu, Tolstoi scrisese

că a fost prima lui încercare de a ridiculiza intelectualitatea liberală, dar nu adăugase că ştia să-şi ridiculizeze şi propria lui dezorientare.

În primăvara anului 1921 sosii la Paris. Tolstoi invitase în cinstea mea cîţiva musafiri : pe Bunin, pe Teffi, pe Zaiţev. Tolstoi şi Natalia Vasilievna m-au întîmpinat cu bucurie. Bunin însă era neîmblînzit ; mă întrerupse în timp ce povesteam despre Moscova declarînd că nu poate discuta decît cu oameni de acelaşi rang cu el, după care plecă. Teffi încercă să glumească, Zaiţev tăcea. Alexei Nikolaevici era dezorientat : „Mă înţelegi, nu pot pricepe nimic..." Curînd după aceea poliţia franceză m-a expulzat din Paris.

Mai tîrziu, l-am întîlnit pe Alexei Nikolaevici la Berlin. La data aceea ştia că se va întoarce curînd în Rusia. Articolele care i se consacră scriu despre cei de la „Smena veh", despre „apropierea treptată" de ideile revoluţiei. Eu am impresia că procesul a fost şi mai simplu, dar şi mai complex totodată. În sufletul acestui om trăiau două pasiuni : dragostea pentru poporul său şi dragostea pentru artă. El a intuit mai curînd decît a înţeles pe cale raţională că nu va mai putea scrie dacă va rămîne în afara Rusiei. Iar dragostea sa pentru popor a fost atît de puternică, încît l-a determinat nu numai să rupă legăturile cu prietenii, dar să intre în conflict şi cu sine însuşi în multe privinţe ; omul acesta a crezut în popor şi a crezut că totul trebuie să meargă pe drumul pe care pornise.

Douăzeci de ani mai tîrziu, am avut prilejul să-l întîlnesc frecvent, într-o perioadă foarte grea, cînd nu era de ajuns să ai conştiinţă, se mai cerea dragoste şi încredere. Se spunea că optimismul său înnăscut îl apărase totdeauna de tristeţe. Nu este adevărat. Şi în 1913, şi în 1918 l-am văzut pe Alexei Nikolaevici nu numai trist, dar în cîteva rînduri chiar disperat (ceea ce, bineînţeles, nu-l împiedica să glumească, să rîdă, să imagineze tot felul de întîmplări hazlii). În schimb, în vara furtunosului an 1942, Tolstoi şi-a păstrat bărbăţia sufletească : stătea cu picioarele bine înfipte în pămîntul natal şi era eliberat de ceea ce-i repugna organic — de îndoieli, de necesitatea căutării unei soluţii, de sentimentul singurătăţii.

În decembrie 1943, ne-am dus împreună la Harkov unde avea loc procesul unor criminali de război. Eu nu am mers în piaţa unde urmau să fie spînzuraţi cei condamnaţi. Tolstoi a spus că se simte dator să asiste, că nu are dreptul să refuze. S-a întors de la execuţie posomorît de tot, a tăcut mult timp, apoi a început să vorbească. Ce a spus atunci ? Ceea ce poate spune un scriitor, ceea ce spuseseră înaintea lui şi Turgheniev, şi Hugo, şi poetul rus K. Slucevski...

În ultimii ani ai vieţii, căuta apropierea de prietenii din trecut. Se întîlnea adesea cu Alexei Alexeevici Ignatiev şi cu soţia acestuia, Natalia Vladimirovna. La Ignatiev am să mai revin cînd vom ajunge la primul război mondial. Tolstoi ţinea mult la el : într-un fel, drumurile lor în viaţă erau asemănătoare, amîndoi veniseră

spre revoluţie din vechea Rusie de altădată. În casa lui Tolstoi mai veneau V. G. Lidin, P. P. Koncealovski, doctorul V. S. Galkin, S. M. Mihoels. Tolstoi lucra cu înfrigurare la volumul III al romanului „Petru I". În toamna lui 1944, era bolnav. M-am dus într-o zi să-l văd ; era posomorît, căuta să glumească, dar dintr-o dată parcă a înviat. Începuse să-mi vorbească despre munca lui : „Am terminat capitolul V... Îl văd pe Petru în carne şi oase..." A înfruntat cu bărbăţie moartea, şi a fost ajutat poate nu atît de firea sa robustă, cît mai ales de pasiunea sa de artist.

Pe Spiridonovka se dădea o recepţie de Ziua Armatei Roşii. Toţi eram bine dispuşi. Se apropia deznodămîntul războiului. Pe neaşteptate, se răspîndi un zvon : „A murit Tolstoi..." Ştiam că este foarte grav bolnav şi totuşi mi s-a părut un nonsens, o nedreptate, un lucru îngrozitor şi absurd.

Tolstoi îmi spusese cîndva : „Ilya, trebuie să-mi fii recunoscător pînă la moarte, eu te-am învăţat să tragi din pipă..." Într-adevăr, mă gîndesc la el cu profundă recunoştinţă. De fapt, n-am învăţat nimic de la el, doar să fumez pipă... Era cu nouă ani mai mare decît mine, dar niciodată nu am simţit că e mai în vîrstă. Nu mă învăţa ; îmi umplea sufletul de bucurie prin arta sa, prin sensibilitatea sa, ascunsă adesea sub o mască de veselie, prin pofta sa de viaţă, prin credinţa sa faţă de prieteni, faţă de popor, faţă de artă. Era un om care se formase înainte de revoluţie şi care găsise în el puterea să intre

într-un alt veac, rămăsese alături de Rusia în 1941. Privindu-i capul uriaş, masiv, îmi ziceam totdeauna : omul acesta ţine minte totul, dar memoria nu l-a strivit. Îi sînt recunoscător că ne-am întîlnit în 1911 într-o vreme tăcută, liniştită, că l-am vizitat acasă la el, la vilă, în ziua de 10 ianuarie 1945, cu şase săptămîni înaintea morţii sale, cînd, bolnav, îşi sărbătorea totuşi ziua de naştere. Îi sînt recunoscător pentru că timp de treizeci şi cinci de ani ştiam că trăieşte, se supără, rîde cu hohote şi scrie, scrie de dimineaţă pînă noaptea, şi scrie în aşa fel, încît, citind, ţi se taie respiraţia în faţa perfecţiunii frazei.

19

EXISTĂ o imagine răspîndită, cea a turnului de fildeş, lăcaşul preferat al poeţilor şi al pictorilor care vor să evadeze din realitate. Nu am fost niciodată într-un turn ca acesta şi nu ştiu dacă a existat vreodată. N-am intrat nici în „turnul" (mai bine zis mansarda) unde locuia poetul V. I. Ivanov şi pe care-l frecventase în tinereţe Alexei Tolstoi. Eram vreo sută de poeţi şi pictori care uram societatea existentă ; erau printre noi francezi, ruşi, spanioli, italieni, oameni de diferite naţionalităţi, toţi îngrozitor de săraci, prost îmbrăcaţi, flămînzi, dar tenaci în dorinţa lor de a crea o artă nouă, o artă ade-

vărată. Ne petreceam zilele într-o cafenea îmbîcsită, pe jumătate întunecoasă, care nu semăna cîtuşi de puţin cu un turn de fildeş.

La sfîrşitul lui 1924 Maiakovski scrisese : „De la ferestrele «Rotondei» văd Parisul violet, Parisul de culoarea anilinei". Maiakovski văzuse „Rotonde" pe care o vizitau turiştii ca pe un monument, el nu cunoscuse cafeneaua dărăpănată, puturoasă, ci un monument al vremurilor vechi, renovat, lărgit, zugrăvit proaspăt. Străinii intrau şi ascultau explicaţiile ghidului : „Iată măsuţa la care şedeau de obicei Guillaume Apollinaire şi Picasso... Acolo, în colţul acela, Modigliani desena portretele clienţilor şi le oferea pentru un păhărel de coniac..."

Astăzi turiştii nu mai au unde să se ducă, căci pe locul „Rotondei" s-a construit un cinematograf. Numai la studiourile cinematografice se mai reconstituie „Rotonde" de altădată, cînd se fac filme despre viaţa tumultuoasă şi misterioasă a „ultimilor reprezentanţi ai boemei". Aceste filme sînt nişte aiureli nu numai pentru că eroii nu au nimic comun cu prototipurile, dar şi pentru că regizorii nu posedă cheia care să le facă înţelese sentimentele şi gîndurile de care erau animaţi vizitatorii „Rotondei".

Cafeneaua aceasta amintea de sute de alte cafenele. Lîngă tejgheaua învelită cu tablă vedeai birjari, şoferi de taxi, slujbaşi care beau cafea sau luau un aperitiv. În spate, era o odaie întunecoasă, înnegrită din cauza fumului de tutun, cu 10—12 măsuţe. Seara, această cameră se umplea ; era zgomot, se discuta despre pictură,

se declamau versuri, oamenii se întrebau unde se pot împrumuta cinci franci, se certau, se împăcau, cîte unul se îmbăta şi era poftit pe uşă afară. La ora 2 noaptea „Rotonde" se închidea pentru o oră, uneori patronul îngăduia clienţilor permanenţi să rămînă această oră în încăperea întunecoasă şi pustie, cu condiţia să se poarte cuviincios, căci însemna o încălcare a regulilor poliţiei. La ora 3 cafeneaua se redeschidea şi discuţiile noastre triste puteau continua.

Patronul cafenelei, Libion, nu şi-ar fi putut închipui vreodată că numele lui va intra în istoria picturii. Era un cîrciumar gras, blajin, care cumpărase acest mic local ; întîmplarea făcu ca „Rotonde" să devină statul major al unor oameni ciudaţi care vorbeau limbi diferite sau, cum spunea Max Voloşin, statul major al unor „ter-chea-berchea", poeţi şi pictori, dintre care unii mai tîrziu deveniră celebrităţi. Libion era un burghez obişnuit, modest ; la început el se uita chiorîş la clienţii săi mai mult decît ciudaţi. Se pare că ne lua drept anarhişti. Cu timpul se obişnui cu noi, ba chiar ne îndrăgi. Cineva îi spusese că există oameni care s-au îmbogăţit de pe urma picturii, cumpărînd cu te miri ce tablourile unor pictori necunoscuţi, pe care peste douăzeci de ani le-au vîndut cu sume mari. Ideea de a cîştiga în acest fel nu-l prea tenta pe Libion. Într-o zi, îmi spuse că nu-i plac jocurile de noroc, iar cumpărarea de tablouri este ca şi o loterie : „Să dea Dumnezeu ca dintr-o mie de pictori, unul măcar să devină un nume de seamă". Libion prefera să cîştige bani, vînzînd băuturi.

Bineînţeles că i se întîmpla uneori să ia un desen al lui Modigliani pentru zece franci, căci în faţa acestuia se aduna un munte de farfurioare şi nu avea săracul nici un *sou*... Uneori, Libion îi băga cîte unui poet sau pictor cinci franci în mînă, spunîndu-i supărat : „Du-te şi-ţi fă rost de o muiere, uite ce ochi de nebun ai..." Pe buza lui de jos, vedeai totdeauna mucul unei ţigări stinse. De obicei, umbla fără haină, numai în vestă.

Într-o zi, pe cînd mă aflam la „Rotonde", pictoriţa Meamlina m-a rugat să-i ţin o clipă în braţe sugaciul, trebuia să cumpere vizavi nişte ţigări. Trecu o jumătate de oră, trecu o oră, pictoriţa nu se mai întorcea. Pruncul începu să ţipe. Libion se apropie de masa mea, mă ascultă, dar nu-mi dădu crezare : „Vă cunosc eu, îmi zise el, fabricaţi copii şi după aceea nu vreţi să ştiţi de ei. Bine, bine, du-l la mine acasă, e acolo o femeie bătrînă, are să te ajute. Halal tată, n-am ce zice !" Libion locuia alături de „Rotonde", şi avea un apartament burghez tipic : cu draperii roşii, pe pereţi, cîte un peisaj dulceag. Pentru nimic în lume nu şi-ar fi împodobit casa cu Modigliani sau Soutine ! Îşi îndrăgise clienţii, dar nu şi operele lor...

După izbucnirea Revoluţiei din februarie, într-o bună zi, apărură la „Rotonde" nişte soldaţi ruşi din brigada trimisă de guvernul ţarist pe Frontul de apus — li se spusese că aci pot găsi emigranţi ruşi. Soldaţii cereau să fie trimişi înapoi în Rusia. Pretextînd că „Rotonde" este cartierul general al revoluţionarilor, poliţia începu să-i facă mizerii lui Libion. Militarilor li

se interzise să frecventeze cafeneaua. Libion avea pagube serioase, pe lîngă aceasta se și sperie: vremurile erau tulburi, Clemenceau strîngea șurubul mai tare, poliția își făcea de cap. După ce oftă și se gîndi cîtva timp, Libion vîndu „Rotonde“ unui alt cîrciumar, iar el își cumpără o cafenea mică într-un loc liniștit, mai departe de tot neamul ăsta de artiști. Dar de-abia atunci își dădu seama că nu-l interesează clienții obișnuiți. Drept care venea din cînd în cînd la „Rotonde“, se așeza într-un colț întunecos, comanda bere și privea cu melancolie în jur. Peste cîțiva ani, muri. La înmormîntarea lui veniră pictori, poeți, unii dintre ei ajunseseră la acea dată celebrități și Libion, întocmai ca și mulți dintre clienții săi, cunoscu o glorie postumă.

Primul meu roman începe cu o informație riguros exactă: „Ședeam ca de obicei într-o cafenea de pe bulevardul Montparnasse, cu o ceașcă goală în față, așteptînd ca cineva să mă salveze, plătind șase *sous* unui chelner plin de răbdare“. Apoi povestesc că în cafenea a intrat Julio Jurenito pe care l-am luat drept diavol; e, bineînțeles, o ficțiune. Am întîlnit la „Rotonde“ oameni care au jucat un rol important în viața mea, dar pe nici unul dintre ei nu l-am luat drept diavol. Pe vremea aceea, eram cu toții și diavoli, și mucenici, pe care diavolii îi frig în iad pe tavă. La teatru ne duceam rar, nu numai pentru că nu aveam bani, ci pentru că noi înșine eram eroii unei piese lungi și încîlcite. Nu știu cum aș putea-o numi: farsă, tragedie sau spectacol de circ? Poate că cel mai bine i se

potrivește definiția inventată de Maiakovski „Misterul buf“.

Înfățișarea exterioară a „Rotondei“ era negreșit destul de pitorească. La aceasta contribuia și varietatea națională, și foamea, și discuțiile, și ostracizarea (căci recunoașterea contemporanilor a venit, ca de obicei, cu întîrziere). Tocmai acest caracter pitoresc atrage pe regizorii de filme. Cînd vreun client întîmplător, șofer sau funcționar de bancă, după ce bea la tejghea o ceașcă de cafea și un păhărel, arunca o privire spre camera întunecoasă, zîmbea uimit sau întorcea capul indignat. Era un public neobișnuit chiar pentru parizienii deprinși să vadă multe în viața lor.

Te uimea în primul rînd caleidoscopul de tipuri și de limbi. Ai fi zis că te afli în pavilionul unei expoziții internaționale sau la vreo repetiție a viitoarelor congrese ale păcii. Multe nume le-am uitat, dar unele le mai țin minte; unele dintre ele au devenit cunoscute în lumea întreagă, altele au dispărut. Iată o listă, care este departe de a fi completă: poeții francezi Guillaume Apollinaire, Max Jacob, Blaise Cendrars, Cocteau, Salmon, pictorii Léger, Vlaminck, André Lhote, Metzinger, Gleizes, Carnot, Ramet, Chantale, criticul Elie Faure; spaniolii: Picasso, Juan Gris, Maria Blanchard, ziaristul Corpus Barga, italienii Modigliani, Severini; mexicanii Diego Rivera, Sarraga, pictorii ruși Chagall, Soutine, Larionov, Goncearova, Sterenberg, Kremen, Feder, Fotinski, Marevna, Izdebski, Dilevski, sculptorii: Arhipenko, Țadkin, Meșcianinov, Indelbaum, Orlova,

polonezii : Kisling, Marcoussis, Gottlieb, Zak, sculptorii : Dunikowski, Lipchitz, japonezii : Foujita şi Kavasima, pictorul norvegian Per Krogh, sculptorii danezi Jacobsen şi Fischer, bulgarul Paskin. E greu să-mi amintesc de toţi, probabil că multe nume mi-au scăpat.

Înfăţişarea clienţilor „Rotondei“ trebuia să-i uimească şi ea pe neiniţiaţi. De pildă, nimeni nu ar putea descrie cu exactitate felul cum se îmbrăca Modigliani. În zilele lui bune, purta o haină de catifea de culoare deschisă, iar la gît un fular roşu. Dar în perioadele de beţie îndelungată, de mizerie, de boală, îl vedeai înfăşurat în nişte cîrpe multicolore, stridente. Pictorul japonez Foujita umbla într-un hiton ţesut în casă. Diego Rivera agita un baston cu sculpturi mexicane. Prietena lui, pictoriţa Marevna (Vorobieva-Stebelskaia) se îmbrăca ţipător, şi avea vocea puternică, stridentă. Poetul Max Jacob locuia la capătul celălalt al Parisului, pe Montmartre. Apărea ziua în costum de seară, cu plastron strălucitor, alb ca zăpada, cu monoclu la ochi. Un indian, cu pene pe cap, arăta tuturor pastelurile sale. O negresă, Ajsa, rîdea zgomotos, lăsîndu-şi pe spate capul mare împodobit cu bucle mici, ţepoase, de un negru albăstrui, dinţii îi străluceau în semiîntuneric. Sculptorul Ţadkin îşi făcea apariţia îmbrăcat în combinezon de lucru, însoţit de un dog danez, renumit pentru sălbăticia sa. Margot, un model, se dezbrăca din obişnuinţă. Într-o zi îmi spuse că visul ei este să devină regină. Cînd îmi văzu mutra mirată, îmi explică : „Prostule ! o regină fiecare doreşte s-o violeze !“

În colţul cel mai întunecat al sălii şedeau totdeauna Kremen şi Soutine. Soutine avea aerul speriat şi adormit ; ai fi zis că abia se trezise şi nu avusese vreme să se spele şi să se radă ; avea ochi de fiară hăituită, poate pentru că era mereu flămînd. Nimeni nu-l băga în seamă. Şi-ar fi putut oare închipui cineva că muzeele din lumea întreagă vor visa să procure lucrările acestui adolescent firav, născut în tîrguşorul obscur Smilovici ?...

Mi-aduc aminte că David Petrovici Sterenberg l-a adus la „Rotonde“ pe A. V. Lunacearski. M-am aşezat şi eu la măsuţa lor. Lunacearski lăuda desenele lui Steinlen, spunea că Franz Stuck este un pictor decadent, dar interesant. Eu nu eram de acord, Steinlen mi se părea un talent minor, iar Stuck un decadent de prost-gust. Dar mă simţeam bine în societatea lui Anatoli Vasilievici, aveam impresia că mă aflu la Moscova. După ce Lunacearski plecă, Libion îmi spuse : „Nu credeam că ai printre cunoştinţe oameni de treabă. Domnul acesta ţi-e compatriot ? Ar putea să te ajute să te aranjezi în viaţă...“

Vorbind despre pitorescul clienţilor „Rotondei“ trebuie să mărturisesc că, personal, nu eram mai prejos de ceilalţi. Încă în perioada cînd vizitam „Closerie des Lilas“ aveam o înfăţişare destul de stranie. S. I. Tolstaia povestea că Alexei Nikolaevici trimisese o dată o carte poştală pe adresa cafenelei şi, în loc să indice numele meu, scrisese : *„Au monsieur mal coiffé“*. Cartea poştală mi-a fost înmînată. În perioada „Rotondei“

ajunsesem un vagabond desăvîrşit. Într-un articol de ziar publicat în 1916, Voloşin mă descria ca „un om cu aer bolnăvicios, prost ras, cu părul foarte lung şi foarte drept, căzînd în şuviţe încurcate, purtînd o pălărie de fetru cu boruri largi, ce stă ţeapănă ca o bonetă medievală, adus din spate, cu umerii şi picioarele sucite înăuntru". Max susţinea că „apariţia mea în alte cartiere ale Parisului trezeşte tulburare şi frămîntare printre trecători. E de presupus că o impresie asemănătoare produceau filozofii cinici din antichitate, cînd treceau pe străzile Atenei sau schimnicii creştini pe străzile Alexandriei."

Clienţii permanenţi ai „Rotondei" nu erau cunoscuţi lumii dinafară. Doar numele lui Picasso căpătase notorietate — prin ziare se scria uneori despre el. Cineva îi povestise lui Libion că „un prinţ rus Chouquine (Şciukin)" a cumpărat pînzele lui Pablo, drept care patronul îl saluta cu respect : „Bună ziua, domnule Picasso !"

Pablo locuia în Montmartre, apoi se mutase în Montparnasse, închiriindu-şi un atelier nu departe de „Rotonde". Nu-l văzusem niciodată beat. Arăta ca un adolescent, îi plăceau poznele. Într-o zi, veni însoţit de Diego şi povesti cum îi cîntaseră lui Guillaume Apollinaire o serenadă sub fereastră : „Mère de Guillaume Apollinaire". În traducere înseamnă „mama lui Apollinaire", dar în limba franceză nu sună prea bine. Uneori trecea pe la „Rotonde" şi Apollinaire ; traduceam din versurile lui, şi-l socoteam un poet admirabil, dar din cale afară de armonios. Pentru mine era un clasic. Lui Apollinaire îi plăcea să

glumească, într-o zi propuse să scriem un mister despre şarpe, măr şi Picasso. Pablo, ca orice spaniol superstiţios, nu putea auzi rostindu-se cuvîntul şarpe. Eu îi spuneam lui Rivera : „Apollinaire este ca Hugo, ca Puşkin. El scrie : «O, dulce Pan, iubirea şi Cristos muriră. Ce melancolic miaună pisica ! Eu plînsul nu mi-l pot opri»." Diego răspundea : „Asta se întîmplă pentru că Apollinaire e francez, adică de fapt e polonez, dar scrie franţuzeşte..." Făcui legămînt şi nu o dată să nu scriu nici un rînd în limba franceză. Eram nedrept faţă de versurile lui Apollinaire. El era nu numai un mare poet, dar şi un om al erei noi, doar puţin pudrat de praful argintiu al vechilor drumuri europene.

Viaţa la „Rotonde" era mai curînd monotonă ; arareori aveau loc evenimente despre care se vorbea apoi timp de cîteva zile. Astfel Kisling şi Gottlieb s-au bătut în duel, unul din secundanţi fiind Diego ; gazetarii au aflat de duel şi o zi întreagă toate ziarele au scris despre „Rotonde". Printre oaspeţii cafenelei erau numeroşi scandinavi ; Libion făcea pentru ei abonamente la ziare străine. Suedezii beau cel mai mult — erau nişte clienţi ideali. Alături de masa mea, mi-amintesc, şedea totdeauna un pictor suedez. El comanda mereu porţii duble de coniac, adunînd grămezi de farfurioare pe măsuţa lui. Coniacul nu-l împiedica pe suedez să citească cu atenţie „Svenska Dagbladet", îngropîndu-şi faţa în foaia de ziar. Pe neaşteptate, ziarul îi căzu din mînă şi atunci se constată că suedezul murise. Veni poliţia, iar noi plecarăm cu toţii în tăcere acasă. Într-o zi,

un spaniol, un vlăjgan, se înfurie, apucă o măsuță de marmură de picior și începu s-o agite în dreapta și stînga strigînd că ne face de petrecanie la toți, căci se săturase de viață. Ne retraserăm cu toții spre tejghea. Libion avea un principiu ferm : să nu cheme niciodată poliția. Deodată, spaniolul zîmbi, așeză măsuța la loc și ne spuse : „Și acum, haideți să bem pentru viața mea cea nouă"...

Dar „Rotonde" nu era o speluncă, ci o cafenea. Patronii galeriilor de artă își fixau aci întîlnirile cu pictorii, irlandezii discutau cum să le vină de hac englezilor, amatorii de șah jucau partide interminabile. Printre aceștia din urmă, mi-amintesc de figura lui Antonov-Ovseenko, care înaintea fiecărei mutări spunea : „Nu mă prindeți cu d-astea, sînt trecut prin ciur și dîrmon..."

La sfîrșitul anului 1914 sosi din Italia la Paris fratele lui Modigliani, socialist și deputat în parlament. Giuseppe Modigliani era împotriva intrării Italiei în război. El fixă la „Rotonde" o întîlnire cu I. O. Martov și P. L. Lapinski. Oamenii povesteau că fusese profund îndurerat să-și vadă fratele în stare de demență și explicase aceasta prin prieteniile de proastă calitate pe care și le făcuse la „Rotonde".

De fapt, „Rotonde" nu putea lipsi pe nimeni de liniște sufletească ; ea atrăgea pur și simplu pe oamenii lipsiți de liniște. Gazetarii nu ne cunoșteau discuțiile ; din cînd în cînd, ei descriau bătăi, chefuri, sinucideri. Faima proastă a „Rotondei" creștea. În timpul războiului zării la o

măsuță vecină o femeie tînără, modestă, a cărei înfățișare arăta limpede că nimerise din întîmplare în Montparnasse. Intră timid în vorbă cu mine și aflai că este modistă, că venise pentru o zi de la Poitiers la Paris și vroia să cunoască viața pictorilor. Îi explicai că nu sînt pictor, ci poet rus. Lucrul i se păru și mai romantic. Mă conduse pînă la hotel și-mi ceru permisiunea să vadă cum trăiesc. Toate gîndurile mele erau îndreptate spre pictorița Chantale, de aceea îi replicai acru că trebuie să lucrez. „Lucrează, eu am să stau liniștită..." Fata se înspăimîntă de dezordinea ce domnea în camera mea, făcu curățenie, scoase din dulap ciorapi rupți pe care-i cîrpi, cusu nasturii la cămăși și plecă mulțumită că făcuse cunoștință cu viața de boem. Iar eu rămăsei în camera neîncălzită să compun versuri : „Pe tejgheaua cu mezeluri, dormitau capete de porci, palizi ca doamnele, din ochii ficși picura, pe marmura plină de lacrimi, plictiseala. Dacă doriți, vă pot dărui un vier cu umplutură grozavă, sau o bombonieră concavă, cu vederi ale catedralei din Reims."

Cînd povestesc despre „Rotonde", fără să vreau mi-aduc aminte de unele episoade cu iz de anecdotă ; dar de fapt totul era cu mult mai trist și cu mult mai serios. Modigliani desena seara la cafenea portrete pe hîrtie de scris, uneori cîte douăzeci de desene unul după altul. Dar nu pentru asta a devenit el Modigliani. Munca noastră n-o duceam la „Rotonde", ci prin ateliere neîncălzite, în poduri, în camere mobilate, murdare, denumite „hoteluri". Veneam la „Rotonde"

pentru că ne simţeam atraşi unul către celălalt. Nu scandalurile erau cele care ne atrăgeau ; nici măcar nu ne însufleţeau teoriile estetice îndrăzneţe ; pur şi simplu simţeam o atracţie unul pentru celălalt, căci eram fraţi, care împărtăşeau aceleaşi suferinţe.

Am să revin la Picasso, Modigliani, Léger, Rivera. Aici aş vrea să arunc o privire înainte, pentru a înţelege ce s-a petrecut atunci cu noi şi cu arta în numele căreia trăiam.

Futuriştii italieni propuneau să se ardă muzeele. Modigliani refuză să semneze manifestul lor, el nu-şi ascundea dragostea pentru bătrînii maeştri ai Toscanei. Picasso vorbea cu admiraţie despre El Greco, Goya, Velasquez. Max Jacob îmi citea versurile lui Rutebeuf. Nimeni dintre noi nu nega arta veche, dar ne chinuia adesea întrebarea dacă în epoca noastră mai e necesară arta, deşi nu puteam trăi fără ea nici măcar o zi.

La „Rotonde“ nu se adunau adepţii unui anumit curent sau propagandiştii vreunui nou „ism“ ; nu există nimic comun între cubismul rece, lipsit de culoare, de care era îndrăgostit pe atunci Rivera şi pictura lirică a lui Modigliani, după cum nu era nimic asemănător între Léger şi Soutine. Mai tîrziu, istoricii de artă au inventat formula „Şcoala pariziană“ ; poate că ar fi fost mai corect să spună şcoala aspră a vieţii, iar această viaţă am cunoscut-o la Paris.

Revoluţia pe care au produs-o impresioniştii şi mai apoi Cézanne s-a limitat la pictură. Manet era în viaţa de toate zilele un monden şi nu un răzvrătit. Cézanne nu vedea decît natura, pînza,

culorile. Cînd în timpul afacerii Dreyfus Franţa trecea printr-o mare încordare, el se mira că fostul său coleg Zola se poate interesa de asemenea fleacuri. Răzvrătirea pictorilor şi a poeţilor legaţi de ei, în anii care au precedat primul război mondial, purta un alt caracter. Această răzvrătire era îndreptată nu numai împotriva canoanelor estetice, dar şi împotriva societăţii în care trăiau ei. „Rotonde“ nu semăna a tavernă, ci a staţiune seismografică în care oamenii înregistrează zguduirile pe care alţii nu le sesizează. Aşa că, în fond, poliţia franceză nu greşea chiar atît de mult cînd socotea „Rotonde“ un loc primejdios pentru ordinea publică...

Aşa cum se întîmplă întotdeauna, unii dintre răzvrătiţi s-au retras cu timpul sau, o dată cu schimbarea condiţiilor, şi-au pierdut din înflăcărare, au dispărut ; alţii, ca Modigliani, Guillaume Apollinaire au murit prea timpuriu ; alţii şi-au păstrat de-a lungul întregii vieţi fervoarea acelor ani, şi biografia lor a mers în pas cu istoria veacului.

Lucrul cel mai greu pentru un scriitor este să găsească un titlu pentru cartea sa ; de obicei, titlurile sînt sau pretenţioase sau au un caracter mult prea general. În ce mă priveşte, sînt cu mult mai mulţumit de titlul volumului „Versuri de ajun“ decît de poeziile din el. Anii despre care scriu acum erau într-adevăr ani de ajun. Mulţi le consideră ca fiind un epilog. Există nopţi albe cînd este greu să determini izvorul luminii, care te emoţionează, te tulbură, nu te lasă să dormi, care-i favorizează pe îndrăgostiţi — e greu să

spui de este amurg sau sînt zorile dimineţii. Această lumină suprapusă nu durează în natură decît scurt timp, o jumătate de oră, o oră. Istoria însă nu se grăbeşte. M-am născut în această atmosferă de dublă lumină şi pînă la bătrîneţe am rămas în ea...

20

MI SE ÎNTÎMPLA arareori să discut cu Modigliani fără ca el să-mi recite cîteva terţine din „Divina Comedie" : Dante era poetul său preferat. În volumul meu „Versuri de ajun" există o poezie datată aprilie 1915 : „Şedeai pe treapta de jos, Modigliani, strigătele tale semănau cu strigătele unui albatros... Lumina fumegîndă a lămpii, înalbăstrindu-ţi părul, sfios. Deodată au răbufnit ca o furtună, în răsuflare nebună, întunecate vorbe din Dante..." Dante nu este numai întunecat ; îmi amintesc de nişte rînduri din „Purgatoriu", unde poetul şi tovarăşul său se suie pe un munte, se aşază şi privesc liniştiţi calea străbătută. Mi-e dor să stau de vorbă astăzi cu Modigliani viu (cu Modi, cum îi spuneam noi, prietenii). El a devenit eroul unui film de succes şi al cîtorva romane triviale. A putut oare regizorul filmului să stea molcom pe treptele scării de piatră şi să mediteze la sinuozităţile unui drum de viaţă străin pentru el ?

Aşa s-a creat legenda despre pictorul flămînd, deşănţat, veşnic beat, ultimul reprezentant al

boemei, care, în ceasuri rare de trezie, între două chefuri, făcea portrete ciudate, care a murit în sărăcie, iar după moarte a devenit celebru.

Totul este adevărat şi totul este minciună. Este adevărat că Modigliani îndura foame, bea, înghiţea grăunţe de haşiş ; dar aceasta nu se explică prin înclinarea lui spre desfrîu sau prin căutarea unui „paradis artificial". Modigliani nu era cîtuşi de puţin dornic să flămînzească : ori de cîte ori avea ocazia, mînca cu poftă şi nu căuta cu tot dinadinsul să fie un mucenic. Poate că era creat pentru fericire mai mult decît alţii. Iubea graiul dulce italian, peisajul gingaş al Toscanei, arta maeştrilor lui bătrîni... Nu începuse cu haşişul... Desigur că ar fi putut face portrete care să placă criticilor şi clienţilor, ar fi avut în acest caz bani, un atelier frumos, ar fi fost renumit. Dar Modigliani nu ştia nici să mintă, nici să se adapteze ; toţi cei ce l-au cunoscut ştiu că era foarte sincer şi mîndru.

L-am văzut şi în zile grele, şi în zile luminoase ; l-am văzut liniştit, deosebit de politicos, bine ras, cu chipul palid, bătînd în albăstrui, cu ochii blînzi şi plini de duioşie ; l-am văzut furios, cu o barbă neagră şi acest Modigliani avea obiceiul să strige cu o voce ascuţită ca de pasăre ; poate ca un albatros, căci în versurile mele aluzia la pasărea prevestitoare de furtună nu este făcută de dragul alegoriei.

(Lui Modigliani îi plăcea poezia lui Baudelaire despre albatroşul de care fac haz marinarii — „...tovarăşul înaripat e jalnic pe pămînt...")

Spusesem înainte că era frumos ; femeile îl priveau lung ; mie frumusețea lui mi se păruse întotdeauna tipic italiană. De fapt, era un sefard — așa li se spune descendenților evreilor care după alungarea din Spania s-au stabilit în Provența, în Italia, în Balcani.

Într-o zi, intrai cu Modigliani într-o cafenea de pe bulevardul Pasteur. În ziua aceea lucrase, fusese liniștit. La o măsuță vecină cîțiva cetățeni respectabili jucau cărți. M-am apucat să transcriu niște versuri pe care mi le arătase Modi și nu auzeam nimic. Deodată Modigliani sări în picioare : „Tacă-ți fleanca ! Sînt evreu și am să-ți arăt. Mă-nțelegi ?“ Cei ce jucau cărți tăceau din gură. Modigliani plăti cafeaua pe care-o consumase și spuse cu voce tare : „Îmi pare rău că ne-am băgat în cafeneaua asta unde vin porci...“ Cînd ieșirăm, îl întrebai ce vorbiseră cei de la masa vecină : „Parcă tu nu știi, răspunse Modi. Îmi pare rău că țin pensula în mînă, vreo trei sute de ani va mai trebui să tragem palme...“

Îmi povesti că bunicul lui fusese locuitor al Romei, vroise să cultive viță de vie, drept care își cumpărase un mic lot de pămînt. Dar legea interzicea evreilor să aibă proprietăți funciare. Supărat, bunicul plecă la Livorno, unde din vremuri străvechi locuiau multe familii evreiești. Modi îmi recită sonetele italiene ale lui Imanuil din Roma, poet evreu din secolul XIV, versuri sarcastice, amare și totodată pline de admirație față de viață. Modigliani îmi povesti că odinioară locuitorii Romei sărbătoreau carnavalul în felul următor : comunitatea evreiască trebuia să furnizeze un evreu pentru rolul de cal trăpaș, evreul se dezbrăca pînă la piele și în chiotele mulțimii vesele, ale episcopilor, ale ambasadorilor, ale doamnelor, făcea de trei ori în goană înconjurul orașului. (Scrisesem pe atunci un poem pe această temă.)

Făcusem cunoștință cu Modigliani în 1912 ; la data aceea, el era un vechi locuitor al Parisului. La una din primele noastre întîlniri, îmi făcu portretul, și toată lumea găsi că îmi seamănă perfect. După aceea mi-a mai făcut multe portrete, aveam o mapă întreagă cu desenele lui. (În vara lui 1917 mă întorceam cu un grup de emigranți politici în Rusia. În Anglia am fost anunțați că nu putem transporta cu noi nici manuscrise, nici desene, nici tablouri, nici măcar cărți. Alesei lucrurile cele mai prețioase pe care le aveam cu mine : o natură moartă de Picasso, „Edda“ lui Baratînski cu dedicația scrisă de mîna poetului, desenele lui Modigliani și lăsai geamantanul în păstrare temporară la ambasada guvernului provizoriu. Guvernul s-a dovedit a fi într-adevăr provizoriu, dar geamantanul dispăru pentru totdeauna.)

Camera în care locuiește Anna Andreevna Ahmatova, într-o casă veche din Leningrad, este mică, austeră, goală ; numai pe un perete vezi portretul Ahmatovei în tinerețe, un desen făcut de Modigliani. Anna Andreevna mi-a povestit o dată cum a făcut cunoștință la Paris cu un tînăr italian, extraordinar de modest, care i-a cerut permisiunea să-i facă portretul. Lucrul s-a petrecut în 1911. Ahmatova nu era încă Ahmatova și nici

Modigliani nu era încă Modigliani. Dar în desenul acesta (deşi ca manieră el diferă de cele mai tîrzii ale lui Modigliani) putem surprinde preciziunea liniilor, dezinvoltura lor, puterea de convingere poetică.

Modigliani eroul de filme şi romane este Modigliani din clipele lui de disperare şi de nebunie. Dar nu exista numai Modigliani care se îmbăta la „Rotonde" şi desena pe hîrtie pătată de cafea. Mai exista şi un Modigliani care stătea zile întregi, luni şi ani în faţa şevaletului, picta nuduri şi portrete în ulei.

M-a impresionat întotdeauna bogăţia lecturilor sale. Am impresia că n-am mai întîlnit alt pictor care să iubească în aceeaşi măsură poezia. Recita pe de rost din Dante, Villon, Leopardi, Baudelaire, Rimbaud. Pînzele sale nu sînt nişte viziuni întîmplătoare. Este o lume conştient însuşită de un pictor în sufletul căruia se îmbinau în chip neobişnuit naivitatea copilărească şi o profundă înţelepciune. Cînd spun naivitate copilărească, nu mă gîndesc, desigur, la infantilism, la nepriceperea firească sau la un primitivism căutat ; prin naivitate copilărească înţeleg prospeţimea perceperii, sinceritatea, puritatea lăuntrică. Toate portretele lui seamănă cu modelele — judec după cele ale căror modele le cunosc : Zborowski, Picasso, Diego Rivera, Max Jacob, scriitoarea engleză Beatrice Hastings, Soutine, poetul Franz Hellens, Dilevski, în sfîrşit Jeanne, soţia lui Modi. Omul acesta nu era niciodată atras de accesorii sau de elemente exterioare : pînzele sale ne dezvăluie firea omului. De pildă, Diego Rivera este greoi, are o înfăţişare aproape sălbatică, Soutine are o expresie tragică de neînţelegere, de dorul necurmat al sinuciderii. Este însă de mirare că diferitele modele ale lui Modigliani aveau ceva asemănător între ele. Legătura nu o stabileau vreo manieră petrificată, nici procedeele exterioare, ci modul de percepere a lumii de către pictor. Zborowski cu faţa lui semănînd a cîine ciobănesc flocos şi blînd, Soutine cu expresia lui dezorientată, Jeanne gingaşă în cămaşă, o fetiţă, un bătrîn, un model, un bărbat mustăcios, toţi seamănă cu nişte copii necăjiţi, deşi unii din aceşti copii poartă barbă sau au păr cărunt. Am impresia că pentru Modigliani viaţa era asemenea unei uriaşe grădini de copii organizate de nişte oameni maturi foarte răi.

Desigur, legenda conţine o doză de adevăr şi e uşor de înţeles că biografia lui Modigliani poate atrage un scenarist. Am citit de curînd într-un ziar că un mic portret semnat de Modigliani a fost vîndut în America la o licitaţie cu o sută de mii de dolari. În tot timpul vieţii sale Modigliani n-a cheltuit nici un sfert din această sumă. De cîte ori nu mi s-a întîmplat să văd că bătrîna Rosalie, patroana unui mic birt italienesc pe strada Campagne-Première, primea de la Modigliani cîte un desen în schimbul unei fripturi sau unei porţii de macaroane ; femeia se cam codea să le ia, dar Modigliani insista, spunîndu-i că nu este cerşetor. Şi Rosalie, privind foile de hîrtie, brăzdate de linii subţiri, frînte ofta cu amărăciune : „O, Doamne !" E adevărat că pe Modigliani nu-l înţelegeau nici cei mai luminaţi

iubitori de pictură. Cei cărora le plăceau impresioniştii nu-l acceptau din cauza indiferenţei sale faţă de lumină, a preciziunii desenului, din cauza denaturărilor arbitrare ale naturii. În vremea aceea toţi vorbeau de cubism ; pictorii, stăpîniţi uneori de ideea distrugerii, erau în acelaşi timp ingineri, arhitecţi, constructori ; iar pentru amatorii de pînze cubiste, Modigliani reprezenta un anacronism.

Biografii menţionează că anul 1914 a fost un an fericit pentru Modigliani : a făcut cunoştinţă cu un negustor de tablouri, Zborowski, care l-a înţeles de îndată şi i-a îndrăgit lucrările. Dar şi Zborowski, la rîndul lui, era un ghinionist : tînărul poet polonez venise la Paris cu visul de a întreprinde o călătorie în Citera vrăjită şi se trezi debarcat în faţa unei ceşti de cafea la „Rotonde". Bani nu avea ; locuia împreună cu soţia într-un mic apartament, unde Modigliani venea adeseori să lucreze. Iar Zborowski îi lua pînzele sub braţ şi de dimineaţă pînă noaptea alerga prin Paris încercînd în zadar să tenteze cu lucrările pictorului italian pe adevăraţii negustori de tablouri.

În sfîrşit, e adevărat că uneori Modigliani era stăpînit de nelinişte, de groază, de mînie. Mi-aduc aminte de o noapte în atelierul lui printre tot felul de vechituri ; era multă lume : Diego Rivera, Voloşin, nişte modele. Modigliani era într-o stare de mare agitaţie. Prietena lui, Beatrice Hastings, îi spunea cu un puternic accent englez : „Modigliani, nu uita că eşti gentleman, că mama dumitale este o doamnă din înalta societate..."

Aceste cuvinte acţionau asupra lui Modi ca un fel de formulă magică ; el păstră îndelung tăcerea, pentru ca la un moment dat, ieşindu-şi din fire, să înceapă să strice peretele, să scoată tencuiala, să caute să desprindă chiar şi cărămizile. Degetele îi erau pline de sînge, iar în ochi i se citea atîta disperare, încît n-am mai putut suporta şi am ieşit în curtea murdară, în care se îngrămădeau resturi de sculpturi, veselă spartă, lăzi goale.

În anii războiului îl vedeai adeseori, seara, la birtul unde-şi luau de obicei cina pictorii ; şedea pe o treaptă a scării interioare, declama din Dante, discuta despre război, despre pieirea civilizaţiei, despre poezie, despre tot ce vrei, afară de pictură. Într-un timp se entuziasmase de profeţiile lui Nostradamus, un medic francez din secolul XVI. Căuta să mă convingă că Nostradamus prevestise cu precizie Revoluţia franceză, triumful şi înfrîngerea lui Napoleon, sfîrşitul statului papal, unificarea Italiei ; îmi cita preziceri care nu se realizaseră încă : „Uite aici, un fleac ! Italia va fi republică... Dar uite un lucru mai important : oamenii vor fi surghiuniţi prin insule, la conducere va veni un stăpînitor crud, toţi acei care nu vor învăţa să tacă vor fi aruncaţi în închisori, oamenii vor fi nimiciţi..." Scotea din buzunar o cărţulie ruptă şi începea să strige : „Nostradamus a prevăzut aviaţia militară. Curînd toţi oamenii care vor îndrăzni să zîmbească sau să plîngă într-un moment nepotrivit vor fi surghiuniţi la poli. Unii la Polul Sud, alţii la Polul Nord..."

Cînd au sosit primele ştiri cu privire la revoluţia din Rusia, Modi a venit în goană la mine, m-a îmbrăţişat şi a început să strige plin de entuziasm (aşa încît nici nu puteam înţelege ce anume spune).

La „Rotonde“ apăru o fată tînără de tot, semănînd a elevă, Jeanne. Avea ochi albaştri, părul blond, şi privea cu sfială la pictori. Mi s-a spus că învaţă pictura. Cu puţin timp înainte de a pleca în Rusia am întîlnit pe bulevardul Vaugirard pe Modigliani cu Jeanne. Mergeau ţinîndu-se de mînă şi zîmbeau. Îmi spusei că, în sfîrşit, Modi şi-a găsit fericirea...

Sosii din nou la Paris în mai 1921. Cunoscuţii începură să-mi povestească în grabă toate noutăţile. „Cum, nu ştii că Modigliani a murit ?“ Nu ştiam nimic despre prietenii mei de la „Rotonde“. Modi tuşise totdeauna, suferise de frig ; se îmbolnăvi de plămîni ; organismul era vlăguit ; a murit la spital la începutul anului 1920. Jeanne nu a fost văzută la cimitir. Cînd prietenii s-au întors după înmormîntare la „Rotonde“, au aflat că Jeanne se aruncase cu o oră înainte prin fereastră. Rămăsese micuţa fiică a lui Modi pe care o chema tot Jeanne.

Asta-i tot. Pentru ca Modigliani să poată fi înmormîntat, s-a făcut o chetă. Iar peste un an, a fost organizată la Paris o expoziţie a lucrărilor sale. Despre picturile lui s-au scris cărţi, unii s-au îmbogăţit de pe urma pînzelor lui. Este în fond o istorie atît de obişnuită, încît nu merită să stăruim prea mult asupra ei...

L-am revăzut pe Modigliani în diferite muzee din lume, la New York şi la Stockholm, la Paris şi la Londra. Pictase uneori şi nuduri, dar majoritatea lucrărilor sale o constituie portretele. Cîte chipuri de oameni a făurit el ! Triste, încremenite, gingaşe, dar totodată purtînd o expresie de condamnare, aceste portrete zguduie pe vizitatorii muzeelor.

Poate că vreun apărător al „realismului“ va spune că Modigliani dispreţuieşte natura, că femeile de pe portretele sale au gîturile şi braţele mult prea lungi. Ca şi cînd tabloul ar fi un atlas anatomic ! Oare gîndurile, sentimentele, pasiunile nu schimbă proporţiile ? Modigliani nu era un observator rece, el nu-i privea pe oameni dinafară, el trăia alături de aceşti oameni. Portretele pe care le-a făcut ne înfăţişează oameni care au iubit, au suferit, s-au frămîntat, şi datele cronologice ale creaţiei sale nu reprezintă numai pietre de hotar pentru drumul lui de artist, ci pietre de hotar ale unei epoci : 1910—1920. E ridicol să ne închipuim că Modigliani nu ştia cîte vertebre are gîtul omului ; studiase acest lucru ani de-a rîndul la şcolile de artă din Livorno, Florenţa, Veneţia. Mai ştia şi altceva, de pildă : cîţi ani conţine un an ca 1914. Şi dacă sufereau schimbări valorile umane, instaurate de veacuri, putea oare pictorul să ignoreze chipul schimbat al modelului său ?

Pînzele lui Modigliani conţin bogate mărturii pentru generaţiile viitoare. Mie însă, cînd le privesc, îmi apare în faţa ochilor prietenul îndepărtatei tinereţi. Cîtă iubire faţă de oameni şi cîtă

îngrijorare pentru soarta lor era în sufletul lui Modigliani! Se scrie, se scrie mereu: „Bea, făcea scandaluri, a murit"... Nu despre asta ar trebui să vorbim. Nici despre soarta lui instructivă ca o veche parabolă nu ar trebui să vorbim. Soarta lui era strîns legată de alte destine. Şi dacă cineva ar dori să pătrundă drama lui Modigliani, să nu-şi amintească de haşiş, ci de gaze sufocante, să se gîndească la Europa dezorientată, încremenită, la drumurile sinuoase ale veacului, la destinul oricărui model al lui Modigliani în jurul căruia încă de pe atunci se strîngea cercul de fier.

21

VARA anului 1914 începuse pentru mine sub auspicii fericite. Scrisesem cîteva poezii care mi se păruseră mai puţin imitative decît cele anterioare (le-am inclus mai tîrziu în volumul „Versuri de ajun").

Vara era neobişnuit de senină, de caldă, arareori cădeau ploi torenţiale. Toată natura înflorea puternic. Pe neaşteptate îmi sosiră bani de la două redacţii şi mă hotărîi să întreprind o călătorie în Olanda (doar nu era să-mi cumpăr palton de iarnă!). Mă atrăgea pictura lui Rembrandt, moravurile interesante, simpaticele olandeze în bonete albe ale căror fotografii atîrnau la „Biroul de turism".

(Astăzi mi se pare un lucru ciudat să pleci într-o ţară străină fără să completezi formulare, fără să aştepţi săptămîni punîndu-ţi probleme dacă-ţi vor da drumul să intri sau nu; cuvîntul „viză" l-am auzit pentru prima oară în timpul războiului; înainte de război nimeni nu-ţi cerea nici măcar paşaportul. La graniţă intrau în vagon numai vameşii.)

Olanda s-a dovedit a fi o ţară liniştită şi plină de pitoresc. Bonetele femeilor erau într-adevăr albe; aripile morilor de vînt se roteau cu adevărat, iar ţăranii pufăiau domol din pipe lungi de lut, vacile bine îngrijite rumegau melancolic iarba de un verde-gingaş, şi la fiecare dejun ţi se servea inevitabila brînză. Cu alte cuvinte, ghidul pe care mi-l achiziţionasem la Paris nu mă înşelase.

La tot pasul erau muzee; dimineaţa, după ce înghiţeam cît mai multe sandviciuri cu brînză, ca să mă pot lipsi de masa de prînz, porneam spre vreunul din ele. De obicei, pictura olandeză este caracterizată ca fiind profund realistă, inspirată din viaţa cotidiană. Subiectele tablourilor vin parcă să confirme asemenea opinii: întîlnim portrete, scene de gen, peisaje în care se îmbină în mod obligator pentru această ţară pămîntul întins, apa şi cerul, naturi moarte. În Italia, muzeul nu este despărţit de strada pe care se află, acolo arta se contopeşte cu viaţa înconjurătoare. În Olanda m-a uimit ruptura dintre arta trecutului şi realitate. Ţăranii erau nişte oameni practici; bursa de la Amsterdam părea o instituţie naţională, în zilele de lucru toată lumea citea

Buletinul bursei, iar duminicile cartea de rugăciuni ; lîngă Haga plaja era plină de doamne opulente. Şi în mijlocul acestui tablou se înălţau clădirile muzeelor, unde vedeai pînzele lui Rembrandt aşa cum le vedeai la Luvru sau la Ermitaj.

Mă întrebam cum se poate explica această discrepanţă. Pare-se că şi cu trei veacuri în urmă pictorii olandezi trăiseră într-o izolare interioară cu mult mai mare decît italienii ; îndeplinind comenzile, înfăţişînd scene de gen pe înţelesul tuturor, ei îşi trăgeau resursele lor spirituale din artă. În 1914 cuvîntul „formalism“ era aplicat numai „omului din găoace“, dar exprimîndu-mă în noţiuni contemporane, aş spune că bătrînii olandezi mi s-au părut formalişti. Mă entuziasmau, dar cînd ieşeam din muzeu, mă gîndeam la ale mele.

Tot ce-am spus aici nu are nici o legătură cu Rembrandt : nu mă puteam smulge din faţa pînzelor lui şi neliniştea lui mi se transmitea şi mie. Se vede că omul acesta nu trăise izolat de semenii lui : firea lui pătimaşă stînjenise, ba uneori şi indignase pe contemporanii săi. E greu de presupus că atît lui cît şi altor pictori din secolul XVII le plăcuseră negustorii sau episcopii ; dar negustorilor bogaţi le plăceau pînzele pictorilor, ei plăteau bine şi-şi împodobeau casele cu aceste tablouri. Astăzi, numele lui Rembrandt figurează ca denumire de străzi, ca firme de hoteluri sau de ţigări. Altfel au stat lucrurile în timpul vieţii lui : averea pictorului a fost pusă sub sechestru, vîndută la licitaţie, treceau ani în

care nimeni nu bătea cu ciocanul în poarta casei sale.

Hoinărind de-a lungul canalelor, trecînd prin faţa caselor îngrijite, mă gîndeam la soarta pictorului, fără să acord nici o atenţie trecătorilor. Poate că totul se explică prin clima Olandei ? De curînd am citit scrisorile lui Descartes către Guez de Balzac. Descartes îi relata cum îşi petrece vremea în Olanda (locuise în această ţară 20 de ani) : „În fiecare zi mă plimb prin mulţimea de oameni şi simt aceeaşi libertate, aceeaşi odihnă ca şi dumneata cînd te plimbi pe aleile parcului dumitale, şi oamenii pe care îi întîlnesc sînt pentru mine ca şi copacii pe care dumneata îi vezi în pădure...“ Mi-adusei aminte de Descartes şi pentru că pe-atunci începusem să-l citesc prima oară şi mă gîndeam la importanţa pe care o are îndoiala : „Cuget, deci exist“.

Era o zi cu arşiţă ; treceam ca de obicei pe străzile Amsterdamului fără să privesc chipurile trecătorilor. Pe neaşteptate, un amănunt mă făcu să mă îngrijorez : oamenii citeau agitaţi ziarele, vorbeau mai tare ca de obicei, se îmbulzeau pe lîngă tutungerii, în jurul afişelor cu ultimele ştiri. Ce se întîmplase oare ? Încercai să pătrund sensul comunicatului : la fiecare pas se repeta într-una acelaşi cuvînt „oorolog“ care nu semăna nici cu germana, nici cu franceza. La început, hotărîi să mă întorc la hotel, să-l citesc pe Descartes, dar mă simţii cuprins de îngrijorare. Atunci cumpărai un ziar francez şi încremenii ; de mult nu mai citisem ziarele şi nu mai ştiam nimic din ce se petrece pe lume. „Le Matin“

anunţa că Austro-Ungaria declarase război Serbiei, că Franţa şi Rusia se pregătesc să declare mobilizarea generală chiar în cursul zilei, că Anglia păstrează tăcerea. Avui senzaţia că totul în jurul meu se năruie. Şi căsuţele albe, atît de primitoare, şi morile de vînt, şi bursa...

Încercai să preschimb bani ruseşti, aveam la mine 20 de ruble, dar la toate băncile mi se răspunse că încă din ajun nu se mai schimbă decît monede de aur. Banii nu-mi ajunseră ca să achit hotelul, lăsai o parte din lucruri şi mă repezii la gară.

În noaptea de 2 august ajunsei la ultima gară belgiană. Trenurile spre Franţa nu mai circulau. Belgienii spuneau că în orice condiţii, ţara lor va rămîne neutră (a doua zi, nemţii pătrunseră pe teritoriul belgian). Trebuia să traversăm graniţa pe jos. Începuse să se lumineze de ziuă. Trecurăm prin mijlocul unor lanuri cu spice grele, aurii, după care se deschise în faţa noastră o pajişte plină de verdeaţă. Ciocîrliile cîntau. Tovarăşii mei de drum, nişte francezi, tăceau. Pe drumul pustiu trecu o turmă de vite, tălăngile de la gîtul vacilor sunau uşor. În cele din urmă, se zări în depărtare un om : era un grănicer francez. Nu se ştie de ce el trase un foc de armă în aer şi această împuşcătură ce răsună în tăcerea dimineţii de ţară mă făcu să mă cutremur : înţelesei pe neaşteptate că viaţa mea se frînsese în două. Cîţiva soldaţi începură să cînte cu voce răguşită „Marsilieza". În întîmpinarea noastră venea un grup de nemţi şi nemţoaice, cu copii, cu boccele grele ; oamenii căutau să ajungă în

Germania. Grănicerul rosti pe un ton nedefinit — parcă a condamnare, parcă cu indiferenţă : „Uite, a venit şi războiul".

Aruncai o ultimă privire în urmă, spre drumul alb şi pustiu, spre turma de vaci, spre satul belgian. Nu ştiam că peste cîteva zile satul va fi incendiat şi pe drumul acesta vor înainta spre sud diviziile germane, nu ştiam că războiul va dura mult (toţi spuneau „o lună, poate două"), dar simţii că în lume totul se răsturnase. Acum îmi dau seama : aşa precum bătaia ceasului marchează în mod convenţional începutul unui an nou, împuşcătura fără de rost, trasă de un grănicer, undeva lîngă Erquelinnes, a însemnat începutul unui veac nou.

Ziua aceea de vară mi-a rămas pentru totdeauna întipărită în amintire. Adeseori se vorbeşte despre importanţa mare pe care o are în viaţa unui om prima iubire. Războiul acela era primul război adevărat şi pentru mine, şi pentru oamenii din jurul meu. Patruzeci şi patru de ani reprezintă un răstimp destul de îndelungat ; cei ce luptaseră în războiul franco-prusac muriseră sau îmbătrîniseră ; tineretul rîdea de povestirile lor. Nimeni dintre noi nu ştia ce înseamnă războiul.

Pregătirile în vederea celui de-al doilea război mondial au durat mult, oamenii au avut timp să se obişnuiască cu ideea că el este inevitabil ; în ajunul acordului de la München, francezii asistaseră la o repetiţie generală : plecarea rezerviştilor, camuflaj. Pe cînd primul război mondial izbucnise pe neaşteptate ; într-o bună zi,

simţirăm pămîntul cutremurîndu-se sub picioarele noastre. Numai cîteva săptămîni mai tîrziu mi-am amintit că „Echo de Paris" ceruse retrocedarea Alsaciei şi Lorenei, că eu însumi, pe cînd fusesem în Rusia, înfierasem la diferite adunări alianţa dintre Franţa şi ţar : „Ţarul a primit un avans pentru carne de tun" ; că patronul brutăriei îmi spusese de multe ori : „Ne trebuie un război bun, un război adevărat, atunci totul se va aranja". Cînd trecusem prin Germania, văzusem chipurile trufaşe ale ofiţerilor germani. Totul se pregătea de mult, dar undeva, departe, pe ascuns, pentru a izbucni pe neaşteptate.

Nişte zuavi îmi făcură loc în vagonul lor. (Altădată văzusem vagoane cu inscripţii ca acestea : în Rusia „40 oameni, 8 cai", în Franţa „36 de oameni", dar niciodată nu mă gîndisem despre ce „oameni" anume era vorba.) Era strîmt şi cald. Trenul înainta agale, se oprea la haltele de încrucişare, aşteptînd eşaloanele cu care făcea cruce. În gări, femeile conduceau pe cei mobilizaţi, multe din ele plîngeau. Ni se băgau în vagon sticle de un litru cu vin roşu. Zuavii beau direct din sticlă şi mă invitau şi pe mine. Era ca o vîltoare — totul se rotea. Soldaţii îşi făceau curaj. Pe multe vagoane vedeai scris cu cretă : „Călătorie de agrement la Berlin".

Soldaţii francezi purtau vechea lor uniformă caraghioasă : tunici albastre, pantaloni de un roşu-ţipător. Războiul mai apărea aşa cum îl înfăţişaseră tablourile de altădată : cai cabraţi, stegarul pe o colină, generalul face un semn cu

mîna în mănuşă albă. Circulau tot felul de istorioare, unele hazlii, altele neverosimile. Niciodată nu se nasc atîtea poveşti ca în primele săptămîni ale războiului, dar pe atunci nu ştiam acest lucru şi dădeam crezare tuturor. Unii spuneau că francezii ocupaseră oraşul Metz, că o mie de nemţi au fost ucişi, iar cazacii ruşi gonesc spre Berlin ; alţii, dimpotrivă, afirmau că nemţii ar fi pătruns în Franţa, se apropie de Nancy, că Anglia s-a declarat neutră, că un crucişător francez a fost scufundat şi că, în ultima clipă, ţarul s-a înţeles cu Wilhelm. Nimeni nu ştia nimic. Zuavii strigau, cîntau cîntece, unele de jale, altele de luptă.

Gara de Nord din Paris semăna cu o tabără. Pe peron oamenii mîncau, dormeau, plîngeau.

Mă dusei la prietenii mei ruşi. Toţi ţipau, nici unul nu-l asculta pe celălalt. Cîte unul repeta : „Franţa înseamnă libertate, mă duc să lupt pentru libertate"... Un altul repeta, mormăind plicticos : „Nu e vorba de ţar, e vorba de Rusia... Dacă mi se dă drumul, plec, dacă nu, mă înrolez aici ca voluntar."

E greu de redat ce se petrecea în zilele acelea. Părea că toţi îşi pierduseră capul. Magazinele se închideau. Oamenii mergeau prin mijlocul străzilor şi strigau : „La Berlin, la Berlin". Şi nu erau nişte tinerei sau nişte grupuri de naţionalişti. Mergeau cu toţii : bătrîne, studenţi, muncitori, burgheji treceau cu steaguri, cu flori şi cîntau Marsilieza de-şi spărgeau plămînii. Părea că Parisul întreg ieşise din case şi se învîrtea pe stradă : oamenii conduceau, îşi luau rămas bun,

şuierau, strigau. Părea că un fluviu omenesc ieşise din maluri şi inundase lumea. Cînd mă trînteam, noaptea, ostenit, în pat, auzeam aceleaşi strigăte : „La Berlin, la Berlin".

Nu mă puteam desprinde de lîngă teancul de ziare, le citeam pe toate, deşi toate spuneau acelaşi lucru : nuanţele politice dispăruseră. Jaurès fusese ucis, dar tovarăşii săi chemau la luptă împotriva militarismului german. Jules Guesde cerea continuarea războiului pînă la victoria finală. Hervé, cunoscut prin aceea că ziarul său „La Guerre Sociale" îndemna pe soldaţi să nu asculte de ordinele generalilor, scria acum : „E un război drept şi vom lupta pînă la ultimul glonte". Social-democraţii germani votaseră credite de război. Bethmann-Hollweg denumise convenţia de respectare a neutralităţii Belgiei „un petec de hîrtie". Regele Belgiei chemase poporul să-şi apere patria ; avea o figură simpatică, toate ziarele îi publicaseră portretul. Liège se apăra eroic. Anatole France ceruse să fie trimis pe front, avea 70 de ani ; bineînţeles, fusese lăsat în spatele frontului, dar îmbrăcase haină de ostaş. Thomas Mann, proslăvind eroismul armatei germane, îşi amintea de Frederic cel Mare şi scria : „E războiul întregii Germanii". Ziarele anunţau că la Petersburg este un entuziasm general. Grupurile social-democrat şi socialist-revoluţionar îndemnau pe emigranţi să se înroleze ca voluntari în armata franceză : „Vom repeta gestul lui Garibaldi... O dată cu înfrîngerea lui Wilhelm, se va nărui în Rusia autocraţia pe care o urîm..."

Deschideam ziarul „La Patrie" şi căutam cu înfrigurare un răspuns. În jurul meu, oamenii strigau, plîngeau, cîntau : *„Allons, enfants de la patrie !"*

Locuiam într-un hotel mic şi ieftin, „Nice", pe bulevardul Montparnasse. Cu puţin înainte de izbucnirea războiului, patronul hotelului se căsătorise cu o alsaciană drăguţă, aproape o fetiţă. El fu mobilizat a patra sau a cincea zi după declararea războiului. Atunci îi convocă pe toţi chiriaşii lui vechi (toţi erau emigranţi ruşi) : P. L. Lapinski, I. O. Martov şi pe mine şi ne rugă să-i fim de ajutor tinerei lui soţii, dacă va fi persecutată ca fostă supusă germană (era îndeosebi îngrijorat că la soţia lui venise în vizită fratele ei, un băieţandru de vreo 15 ani, care nu ştia limba franceză şi nici nu putea pleca din Paris).

Patronul dădu dispoziţie ca pînă la sfîrşitul războiului să nu mai plătim chirie.

Întîlnii pe pictorul Léger ; îmi spuse că a fost mobilizat şi repartizat într-un regiment de geniu, că pleacă a doua zi. În virtutea inerţiei, îl întrebai dacă a avut succes expoziţia lui. Zîmbi şi făcu un gest de indiferenţă.

Mă vizită prietenul meu Tihon Ivanovici Sorokin, aducîndu-mi ultima noutate : a doua zi, la Palatul Invalizilor începe înscrierea voluntarilor străini. El se hotărîse să se ducă dis-de-dimineaţă.

Cel mai greu era să stai cu mîinile în sîn şi să priveşti cum pleacă alţii. Îi spusei lui Tihon : „Am să mă duc şi eu..." El îmi vorbi îndelung

despre importanţa acestui război pentru Rusia. Nu mai ţin minte amănuntele convorbirii noastre. Mi-amintesc doar că la plecare Tihon îmi spuse : „Frate dragă, ai înnebunit de-a binelea..."

De raţionat, nu mai puteam raţiona, deci dacă Descartes avea dreptate, încetasem să mai exist.

22

PIAŢA cea mare din faţa Palatului Invalizilor era înţesată de lume : coloane de italieni, polonezi, greci, spanioli, români, cu stindarde şi pancarde. Erau şi mulţi ruşi : unii veniseră cu steaguri tricolore, alţii cu steaguri roşii. Se formase prima „coadă" din timpul războiului. Dacă ai sta să te gîndeşti la soarta acestor voluntari, ai putea spune că era o „coadă" la moarte ; dar toţi erau veseli, cîntau, strigau cu entuziasm : „La Berlin !" Erau zile de arşiţă, oamenii beau limonadă şi după ce-şi ştergeau feţele asudate, începeau din nou să cînte.

Eram printre ultimii şi ajunsei de-abia spre seară în dreptul mesei la care şedea un maior mustăcios. Medicul militar mă privi posomorît, îmi puse stetoscopul în dreptul inimii, apoi strigă : „Următorul". Credeam că voi primi de-ndată pantalonii roşii, dar un sergent ţipă la mine : „Ce-i cu tine... nu înţelegi franţuzeşte ?" Atunci mă lămurii că am fost respins. Nu ştiu ce defecte mi-a găsit medicul militar. Poate că

i-am părut prea jigărit, căci nu poţi să consumi timp de trei-patru ani versuri în loc de carne fără consecinţe. Sînt convins că dacă aş fi fost examinat de comisia medicală cîteva luni mai tîrziu, m-ar fi socotit pe deplin apt pentru serviciul militar ; e de ajuns ca o marfă, inclusiv carnea de tun, să devină deficitară, pentru ca oamenii să înceteze a mai fi pretenţioşi.

Văzui în mulţime multe cunoştinţe şi dintre emigranţii ruşi cu care mă întîlnisem la biblioteca Gobelins, şi dintre clienţii „Rotondei". Pe vremea aceea nu-l cunoşteam pe V. G. Fink, dar el probabil că se afla în aceeaşi coloană cu mine.

Seara veni la „Rotonde" Kisling îmbrăcat în uniformă militară. Libion îl îmbrăţişă şi ne trată pe toţi cu şampanie, băurăm pentru victorie.

Tihon îmi spuse că pleacă la Blois, acolo vor fi instruiţi voluntarii. Îl invidiam, în asemenea clipe nu e lucru mai rău decît să fii simplu spectator. Îi conduceam pe voluntari, cîntam „Marsilieza", „Porniţi înainte, tovarăşi" şi diferite cuplete sentimentale.

În zilele acelea se auzeau multe cîntece : în gări, pe străzi, în cafenele. Se vede că războiul îşi are legile sale. În primele săptămîni toată lumea cîntă, bea, plînge, înjură şi prinde spioni. În cîteva rînduri am fost dus şi eu la poliţie din cauza numelui meu. De fiecare dată trebuia să demonstrez că deşi mă cheamă într-adevăr Ehrenburg, totuşi nu sînt neamţ. Se povesteau tot felul de istorii năstruşnice : că un spion german a fost arestat în rochie de cucoană pe cînd sustrăgea nişte planuri secrete, că în Palatul

Elysée s-a descoperit o cămară în care era ascuns un spion cu un aparat de fotografiat. Pretutindeni vedeai inscripţii : „Tăceţi, feriţi-vă ! Duşmanul ascultă !"

Lăptăriile „Maggi" au fost devastate. A fost arestat contele Karoly, deşi luase atitudine împotriva Habsburgilor. Oamenii trăiau ca în febră. Toţi erau însetaţi de victorie şi se convingeau unul pe celălalt că în cîteva zile Strasbourg va fi cucerit.

Pe neaşteptate, se răspîndiră în oraş zvonuri sinistre : „Bătălia a fost pierdută, armata se retrage în derută, nemţii înaintează spre Paris".

Spre seară apăru un avion german, mai curînd pentru a speria populaţia decît pentru a face distrugeri. Nemţii îi spuneau „Taube", adică porumbelul ; m-a mirat cel mai mult această denumire. Se ştie bine că porumbelul păcii nu a fost inventat de Picasso, e o poveste foarte veche despre un potop mare, o mică arcă şi o ramură de măslin, pe care porumbelul a adus-o în cioc oamenilor ajunşi la disperare. Parizienii strigau veseli : „Zboară Tob", ieşeau în stradă, priveau ţintă cerul ; totul era o noutate.

În cartierele bogătaşilor, oamenii se pregăteau de plecare ; se scoteau cufere mari, subretele şi lacheii spuneau grăbiţi : „La Nisa", „La Toulouse", „La Pau". Casele rămaseră cu storurile trase, peste tot se aşternu liniştea. Guvernul plecase la Bordeaux.

„Grozav ne-au mai trădat !" Această frază o puteai auzi pretutindeni. Unii îl învinuiau pe Poincaré, alţii pe Caillaux, alţii pe generali. Comunicatele de pe front aminteau de „poezia ermetică" ; le puteau descifra numai iniţiaţii. Dar în afară de comunicatele oficiale mai erau şi alte surse de informare : veneau transporturile cu răniţi, apărură primii dezertori ; ei povesteau că nemţii au cu mult mai multă artilerie, că oamenii şi-au pierdut capul, regimentele s-au amestecat între ele. Amatorii de strategie spuneau că statul major a făcut tot felul de prostii, nu se ştie de ce, au pornit ofensiva spre Alsacia, lăsînd flancul stîng descoperit...

O noapte de sfîrşit de vară caldă, întunecoasă. Stau în dreptul cafenelei „Closerie des Lilas". Toată lumea a ieşit în stradă : trec soldaţi de la sud la nord, de la Porte d'Orléans la Gara de Est. Femeile îi îmbrăţişează, plîng, strigă : „Salvaţi-ne !"... Pe baionete vezi flori : dalii, ochiul-boului. Cîntece, lacrimi, lampioane. Stau aşa noaptea întreagă şi noaptea întreagă trec soldaţi prin faţa mea. Nu, oamenii au intrat zadarnic în panică, francezii mai au multe rezerve !... Dar de ce se retrag oare ? Nu poţi înţelege nimic, nici comunicatele de război, nici cîntecele, nici lacrimile...

Taxiurile dispărură din Paris. Generalul Galien le rechiziţionase pentru a trimite întăriri pe Marna. Era încă o inovaţie : nimeni nu se gîndise pînă atunci la infanteria motorizată. Era mai puţin material de război, dar nu mai puţină imaginaţie : totul părea grandios, apocaliptic.

Dimineaţa veni să facă curat în odaie Emil, fratele patroanei. Deşi era alsacian, nu-şi ascundea dragostea faţă de kaiser. Pe ruşi îi ura :

îmi spunea că nu ştiu să fac nimic şi că aşa sînt toţi ruşii, de aceea trebuie să se facă ordine în Rusia. Rîdeam de el, spunîndu-i că e un copil (nu împlinise nici cincisprezece ani). De astă dată ridică peria de parchet, de parcă ar fi vrut să mă lovească şi îmi spuse cu un glas triumfător : „Nemţii sînt la Meaux ! Mîine vor fi la Paris..." Nu-l crezui, şi totuşi alergai să cumpăr un ziar. Ca de obicei, comunicatul era confuz. Mă dusei apoi la „Rotonde". Libion era posomorît, nici nu-mi răspunse la salut. Veni în goană un polonez cunoscut şi îmi şopti cu respiraţia întretăiată : „Sînt la Meaux".

Mi-aminteam de Meaux, fusesem acolo într-un rînd cu Katia. Localitatea era situată la 30 de kilometri de Paris... Fir-ar al naibii, de ce s-a agăţat oare medicul militar de inima mea ? Pot umbla foarte bine, pot chiar alerga.

Evenimentele ulterioare sînt cunoscute : începu contraofensiva ; în timpul bătăliei de la Marna, căzu poetul Charles Péguy ; nemţii se retraseră şi se fixară pe poziţii. (Mai tîrziu am văzut crucea de lemn care purta inscripţia „Locotenent Charles Péguy", iar alături o piatră de hotar cu cifra „34", adică 34 kilometri depărtare de Paris.)

La Catedrala Notre-Dame din Paris, s-a oficiat un tedeum solemn. Credincioşii strigau : „Trăiască Domnul Dumnezeu ! Trăiască Joffre !" Cine ar fi putut să rîdă atunci ? Poate doar himerele, dar fiind de piatră, ele stăteau şi meditau în tăcere, aşa cum li se şi potrivea.

Nemţii nu se retrăseseră chiar atît de departe ; căutînd să contracareze un optimism ce putea deveni periculos, ziarele scriau : „Să nu uităm că nemţii sînt la Noyon", adică la 90 kilometri de Paris. „Nemţii sînt la Noyon" a devenit un fel de cuvînt de ordine, dar cu timpul el şi-a pierdut puterea, căci viaţa îşi recucerea drepturile.

La fel ca şi înainte, continuam să citesc zeci de ziare. Poate că cineva pe lumea asta mai raţionează şi, în consecinţă, există ? Căutam să aflu ce spun scriitorii. Nu mă mirară discursurile belicoase ale lui Kipling, Hauptmann, Loti. Rîdeam de cuvîntările înflăcărate ale lui D'Annunzio, care cerea vărsări de sînge. Dar şi alţi scriitori ca Verhaeren, Anatole France, Mirbeau, Wells, Thomas Mann repetau cuvintele lui Poincaré sau von Bülow. În unele ziare vedeam pete albe : erau locurile articolelor şi ale informaţiilor tăiate de cenzură (nu se ştie de ce francezii dăduseră cenzurii un nume de femeie : Anastasia). Aceste pete albe îmi dădeau unele speranţe, va să zică sînt cîte unii care ştiu adevărul, dar nu-l pot rosti.

S-au scurs de atunci mulţi ani şi multe evenimente : fascismul, cel de-al doilea război mondial, Auschwitz, Hiroshima. Deruta de care eram cuprins în toamna lui 1914 poate părea naivă. Totuşi, primul om ucis îl zguduie pe cel ce nu mirosise pînă atunci praful de puşcă cu mult mai mult decît spectacolele ulterioare ale unor cîmpuri de luptă înfricoşătoare. Blok scrisese încă în 1911 : „Dezgust de viaţă ce doboară, şi dor de viaţă nebunesc, şi ură, dragoste de ţară... şi-un sînge negru, pămîntesc, zvîcnind în

vine, ne promite, sfărmînd zăgazuri şi popriri, schimbări pe glob neauzite, nemaivăzute răzvrătiri". Ore întregi stăteam aplecat deasupra mormanului de ziare ; totul era acoperit de ceaţa minciunii, a cruzimii, a prostiei.

Primul război mondial a fost, desigur, doar o ciornă. Guvernele au publicat apoi care mai de care culegeri de documente — „cărţi albe", „galbene", „albastre" — încercînd să demonstreze că nu ele au început războiul. Nemţii distruseseră Catedrala din Reims, primăria din Arras sau tîrgul medieval din Ypres, dar susţineau că nu sînt vinovaţi de aceste acte de vandalism. Un sfert de veac mai tîrziu, aviaţia de bombardament a încetat să se mai intereseze de istoria artelor. Nemţii, francezii, ruşii protestau împotriva tratamentului sălbatic aplicat prizonierilor de război ; nimănui nu i-ar fi trecut prin cap că în timpul celui de-al doilea război mondial fasciştii vor ucide liniştiţi pe toţi cei inapţi de muncă. În ziarele americane, nemţii îşi exprimau indignarea că trupele comandate de marele duce Nikolai Nikolaevici îi evacuează cu de-a sila pe evreii polonezi. La data aceea Himmler avea numai 14 ani, tăia frunză la cîini, şi nu se gîndea să organizeze Auschwitz-ul sau Maidanek-ul. La 22 Aprilie 1915 nemţii folosiră pentru prima oară gaze toxice. Tuturor lucrul li se păru fioros. Şi într-adevăr era o barbarie. Ne puteam noi oare imagina pe atunci că va veni bomba atomică ?

(La drept vorbind, însă, şoviniştii germani arătaseră încă de pe atunci cît de îngrozitor va fi

viitorul. În 1950 profesorul Madsen, celebrul microbiolog danez, în vîrstă de 80 de ani, îmi povesti o întîmplare demnă de reţinut, care avusese loc în timpul primului război mondial. Madsen lucra la Crucea Roşie daneză şi în această calitate examina coletele cu alimente trimise din Germania prizonierilor nemţi aflaţi în Rusia. Într-unul din colete el descoperi bacterii destinate contaminării vitelor cornute. Madsen adăugase că era convins de neamestecul comandamentului suprem german în această încercare de război bacteriologic. După părerea lui, coletul în cauză fusese o iniţiativă individuală.)

Mi-amintesc cît s-a rîs de ziarul „Le Matin" care anunţase că ruşii se află la distanţă de cinci zile de marş de Berlin. În schimb, oamenii citeau liniştiţi în acelaşi ziar că „geniul lui Goethe este înrudit cu gazele toxice". Un tovarăş adusese de pe front un ziar german în care citii că ruşii sînt „pecenegi", că toată cultura Rusiei a fost creată de nemţi, iar populaţia autohtonă nu este capabilă decît de muncă fizică brută.

Cineva îmi împrumutase o cărticică scrisă de baroana franceză Michaud. Ea inventase un nou termen : „iudeo-boş". După părerea ei, principalul „iudeo-boş" era poetul Heine, duşman neîmpăcat al Franţei. Baroana îi denunţa de asemenea şi pe Romain Rolland şi pe Georg Brandes. Curînd după aceea, un ostaş venit de pe front îmi arătă un ziar din München, în care un publicist susţinea că Hjalmar Branting şi Blasco Ibanez, simpatizanţi ai Franţei, sînt „semievrei".

Înţelesei pe neaşteptate că deşi Descartes exprimase nişte idei dintre cele mai înţelepte, totuşi nu ele determină viaţa spirituală a milioane de oameni. Crescut în ideile secolului XIX, exagerasem rolul filozofilor şi al poeţilor ; ceea ce socotisem eu că face parte din trupul şi sufletul societăţii nu era, de fapt, decît doar un vestmînt. Sacourile au fost înlocuite prin tunici, umanismul, prin setea de sînge, îndoielile carteziene — prin renunţarea de bunăvoie la însuşirea de a gîndi.

Într-o zi veni să mă viziteze vecinul meu, un socialist polonez, Pavel Ludwigovici Lapinski, care mă rugă să-i traduc o notiţă publicată într-un ziar italian. (La data aceea Italia mai era încă neutră şi în ziarele italiene puteai afla multe ştiri care nu se publicau în Franţa.) Notiţa spunea că la cererea proprietarilor de mine din Lorena, marele stat major francez a interzis artileriei să tragă asupra minelor cucerite de germani. Pavel Ludwigovici comentă : „De oameni nu le e milă, dar avutul şi-l apără..." Îmi explică apoi că vrea să folosească informaţia pentru ziarul socialist rus „Naşe slovo" care duce campanie împotriva războiului. Cu timpul începu să-mi aducă regulat ziarul acesta, tonul articolelor îmi amintea de întrunirile emigranţilor. Pavel Ludwigovici spunea că totul se bizuie pe înşelătorie, dar capitaliştii nu vor reuşi mult timp să înşele popoarele. Uneori eram de acord cu el, alteori îl contraziceam. Războiul mi se părea un lucru respingător ; îi uram şi pe proprietarii de mine, şi pe Poincaré, şi pe cucernicele doamne care împărţeau soldaţilor amulete, uram toată făţărnicia

şi laşitatea celor rămaşi în spatele frontului. Totodată repetam în gînd versurile lui Charles Péguy : „Fericiţi cei căzuţi în lupta pentru aceste patru colţuri ale pămîntului natal..." „Aceste patru colţuri" nu-mi îngăduiau să fiu de acord pînă la capăt cu Pavel Ludwigovici. Omul acesta îmi plăcea foarte mult, ne împrietenisem chiar şi ne petreceam adesea nopţile în discuţii. Uneori mă întîlneam la el cu binecunoscutul menşevic Iuli Osipovici Martov, un om atrăgător, blînd, foarte cinstit. Mă uimea cît era de rupt de viaţă, trăia parcă exclusiv în lumea cărţilor. Era zguduit de falimentul Internaţionalei a II-a, tuşea, umbla într-un palton zdrenţăros, suferea de frig, şi, la fel ca şi Lapinski, căuta mai curînd să se convingă pe sine însuşi decît să mă convingă pe mine că „ispăşirea este inevitabilă" (e greu de presupus că bănuia ce fel va fi această ispăşire). De cîteva ori am avut prilejul să stau de vorbă cu V. A. Antonov-Ovseenko. Era frămîntat : „Escrocherie, înşelătorie ! Ce ruşine acest măcel, dar asta n-o să li se ierte !" striga el, după care îşi scotea ochelarii ; ochii săi miopi aveau o expresie de o rară bunătate. Din redacţia ziarului „Naşe slovo" mai făceau parte D. Z. Manuilski şi S. A. Lozovski.

Nu înţelegeam evenimentele, nu-i înţelegeam nici pe ceilalţi oameni, nici pe mine însumi.

Jean-Richard Bloch a fost unul din oamenii cei mai puri din cîţi mi-a fost dat să întîlnesc vreodată ; am făcut cunoştinţă cu el mai tîrziu, după 1920, şi voi mai reveni la întîlnirile noastre. Aici aş vrea să mă refer la el doar ca la un

martor. Nu demult s-a publicat corespondenţa lui cu Romain Rolland, datînd din anii primului război mondial. În 1914, Jean-Richard Bloch avea 30 de ani, a fost mobilizat de îndată şi de trei ori rănit. Romain Rolland era cu 18 ani mai în vîrstă, se afla la Geneva şi scria articolele „Deasupra încăierării". În primele luni ale războiului, Romain Rolland scrisese prietenului său mai tînăr că nu vrea să-i învinuiască pe toţi nemţii în bloc, că el preţuieşte mult unitatea spirituală a Europei şi că lucrul cel mai bun ar fi ca războiul să se termine cu remiză. Jean-Richard Bloch vorbea în scrisorile sale despre atrocităţile nemţilor, despre sălbăticia lor, îşi exprima convingerea că este ultimul război pe care-l încearcă omenirea şi că, de îndată ce va fi zdrobită Germania kaizerului, se vor instaura pacea, libertatea, fericirea. Probabil că Romain Rolland vedea desfăşurarea evenimentelor cu mult mai multă limpezime, ca unul care se afla dacă nu pe o înălţime, cel puţin în afara cataclismului ; dar pentru mine era mult mai de înţeles deruta lui Jean-Richard Bloch. Am făcut rost de numărul din „Journal de Genève" în care fusese publicat un articol al lui Romain Rolland ; după ce l-am citit, m-am bucurat, zicîndu-mi : „Ce bine că undeva, pe lumea asta, mai trăieşte un om bun, un om inteligent, care poate spune tot ce gîndeşte !" Simţeam însă că dacă pînă la Noyon sînt într-adevăr 90 de kilometri, Elveţia neutră se află undeva pe altă planetă.

(La începutul războiului, Barbusse se gîndise şi reacţionase la evenimente întocmai ca şi Jean-Richard Bloch. Cartea lui Romain Rolland stîrnise furia şoviniştilor, simpatia oamenilor care nu-şi pierduseră capul, dar nu schimbase hotărîrea nimănui. În schimb, romanul lui Barbusse, „Focul", izvorîse nu din meditaţiile unui singuratic, ci din suferinţele oamenilor, din mînia lor, el se născuse din sînge, în noroiul tranşeelor şi cartea aceasta a jucat un rol uriaş în trezirea conştiinţei a milioane de oameni.)

Războiul devenise un război poziţional. În tranşee, soldaţii îngheţaţi striveau păduchii pe cămăşi. Izbucni tifosul exantematic. Se dădeau atacuri şi contraatacuri pentru cucerirea celebrei „căsuţe a podarului". În pădurea Argonne geniştii aşezau mine. Comunicatele erau scurte, dar în fiecare zi mureau mii de oameni.

Primeam scrisori de la Tihon. Aflarăm că voluntarii ruşi nimeriseră în Legiunea Străină ; subofiţerii erau brutali, le spuneau voluntarilor *„météques"* (o poreclă dispreţuitoare pentru străini), spuneau că *„météques* mănîncă pîinea franceză" (ca şi cum frontul din Champagne putea fi asemuit cu un restaurant !).

Istoria voluntarilor plecaţi cu steaguri şi cîntece să apere Franţa este tragică. Pînă la război, Legiunea Străină era alcătuită din criminali de diferite naţionalităţi, care se înrolau sub nume false, iar după satisfacerea serviciului militar deveneau cetăţeni cu drepturi egale. Cei din Legiunea Străină erau trimişi de obicei în colonii, să pacifice pe răsculaţi. E de înţeles ce fel de

moravuri domneau în Legiunea Străină. Ruşii (în majoritate emigranţi politici, evrei care părăsiseră după pogromuri „zona de domiciliu", studenţi) insistau să fie înrolaţi în regimentele franceze obişnuite, dar nu-i lua nimeni în seamă. Batjocura continua. La 22 iunie 1915 voluntarii se răzvrătiră, bătură cîţiva subofiţeri care se purtau deosebit de brutal. Curtea marţială condamnă 9 ruşi la moarte prin împuşcare. A. A. Ignatiev, ataşatul militar al Ambasadei ruse, indignat de această nedreptate, reuşi să obţină anularea condamnării, dar sosi prea tîrziu la locul execuţiei. Ruşii muriseră strigînd: „Trăiască Franţa!"

Toate acestea mi le-a povestit un voluntar pe care l-am întîlnit la „Rotonde". (Pierduse pe front un picior şi fusese eliberat din armată.) Mărturisesc că pentru prima oară m-am gîndit fără ciudă la medicul militar care mă găsise bolnav de inimă...

Deşi pînă la Noyon erau numai 90 de kilometri, viaţa continua la Paris în ritmul ei normal. Clemenceau îl denunţa pe Poincaré, iar Briand, orator excelent, rostea discursuri strălucite. Se redeschiseră teatrele; la început, s-au dat piese patriotice în folosul soldaţilor răniţi, pentru ca apoi să se treacă la obişnuitele comedii şi melodrame. Înainte de război, existase obiceiul ca doamnele să invite la „ceai-tango". La începutul războiului apărură „ceaiuri-tricotaje". Doamnele se adunau, bîrfeau şi totodată tricotau pulovere pentru soldaţi. Cofetarii făceau bomboane de ciocolată în formă de proiectile, bijutierii vindeau broşe de aur în formă de tunuri, iar hîrtia pe care se scriau biletele de amor era împodobită cu steaguri tricolore.

Tînăra nevastă a patronului hotelului unde locuiam începu să primească prostituate cu clienţi pentru o oră. Zîmbind jenată (avea 20 de ani), spunea: „Ce să-i faci, aşa-i războiul". Soldaţii căpătau din cînd în cînd permisii de cîte şase zile. În apropierea Gării de Est, hoinăreau mii de prostituate în aşteptarea celor ce veneau în permisie. Ziarele făceau reclame pentru nişte zale miraculoase, care apără pe soldaţi de gloanţe. Înrăite, femeile urmăreau pe cei ce „se ascundeau" de front. Mi s-a întîmplat să văd o dată un om urmărit de două femei, care nu-l credeau că este invalid, scoţîndu-şi din orbită ochiul artificial. Pe trotuare ţopăiau într-un picior invalizii. În cabarete se cîntau cuplete despre eroul care a ucis o sută de boşi şi s-a culcat cu o sută de femei frumoase.

Pictorii mobilizaţi erau trimişi să camufleze autocamioanele. Se constatase că pentru camuflaj trebuie să întretai suprafaţa plană şi puteai vedea pe străzi autocamioane care aminteau de pînzele cubiştilor.

Bani nu aveam; mandatele poştale particulare din Rusia erau interzise. Lucram noaptea la gara de mărfuri Montparnasse, ajutam la descărcarea muniţiilor (acolo nu se cerea vizită medicală la intrarea în serviciu). La început, muncitorii mă cam luau peste picior; purtam o pălărie înaltă, drept care mi-au dat porecla „pălărie", deşi în limba franceză acest cuvînt nu are o semnifi-

cație jignitoare. Alături de mine munceau oameni bătrîni, bolnavi ; mă împrietenisem cu ei și la miezul nopții, în timpul pauzei, cînd mîncam — ceea ce se chema „dejun" — ei îmi povesteau diferite istorii comice. Dimineața mă duceam la hotel, dormeam jumătate de zi, apoi o porneam spre „Rotonde".

Mulți dintre obișnuiții „Rotondei" erau pe front : Léger, Kisling, Guillaume Apollinaire, Blaise Cendrars, Gleizes. Diego Rivera vroise și el să se înroleze ca voluntar, dar, ca și mine, nu fusese primit. I s-a spus că picioarele lui nu sînt bune de nimic. Și pînă la război „Rotonde" fusese locul unde știrile alarmante ale zilei li se serveau clienților o dată cu ceașca de cafea. E firesc că atunci cînd presimțirile tulburi deveniră un fenomen cotidian în Europa, Picasso se arătă mai puțin mirat decît patroana brutăriei unde-și cumpăra pîinea. Patroana era văduvă, nu avea copii, se acomodase cu războiul, dar pe neașteptate o auzeai văitîndu-se : „Doamne, cine a mai născocit și asta ?... Au înnebunit cu toții, vă spun eu ! Dacă cineva are să-mi explice de ce se împușcă unii pe alții, îi dau pe loc 20 de franci ! Știți cît costă acum un kilogram de unt ?" S-ar fi zis că Picasso știa dinainte ce trebuia să se întîmple. Muncea mult. Seara îl vedeai apărînd la „Rotonde". Mă întîlneam cu el, cu Diego Rivera, cu Modigliani. Eram istovit de munca din timpul nopții, ziua îl citeam pe Dostoievski și apocrifele, scriam versuri care deveneau din ce în ce mai pline de fantezie. Un vizitator întîmplător ar fi putut crede că „Rotonde" se află situată într-un stat neutru, dar de fapt „Rotonde" trăia cu presimțirea catastrofei încă cu mult înainte de 2 august 1914. În 1913 citisem cu toții poemul lui Blaise Cendrars : „Proza transsiberianului și micuța Jeanne". Poetul francez scria : „Am văzut tăcute eșaloane, negrele eșaloane, ce se-ntorceau din Orientul Îndepărtat, în fantomatică procesiune. Ochiul meu le însoțea, asemeni felinarului roșu agățat de ultimul vagon. În stația Taiga, o sută de mii de răniți am văzut, în agonie. La Krasnoiarsk — spitale de campanie. Am mai văzut eșaloane cu oameni care și-au pierdut mințile. Flăcările infernului jucau pe chipurile lor, mistuindu-le inimile..."

(Ce om uimitor era Blaise Cendrars ! Putea fi caracterizat drept un aventurier romantic, dacă termenul „aventurier" nu și-ar fi pierdut semnificația inițială. Fiul unui scoțian și al unei elvețiene, remarcabil poet francez care l-a influențat pe Guillaume Apollinaire, om care a încercat toate meseriile și a colindat întreaga lume, el a fost fermentul generației sale. La vîrsta de 16 ani a plecat în Rusia, a trecut în China, apoi în India, s-a întors în Rusia, a plecat în America, a trecut și prin Canada ; a fost voluntar în Legiunea Străină, a pierdut în război mîna dreaptă, a vizitat Argentina, Brazilia, Paraguay ; a fost fochist la Pekin, jongler ambulant în Franța, a turnat împreună cu Abel Gance filmul „Roata", a achiziționat în Persia peruzea, a fost apicultor, tractorist, a scris o carte despre

Rimski-Korsakov ; niciodată nu l-am văzut cu sufletul pustiit, speriat sau disperat.)

Începură să apară „Zeppelinurile". În nopţile cu lună o navă aeriană uriaşă atîrna deasupra oraşului ; tunurile trăgeau de jos, dar Zeppelinul de-abia se mişca, căci apărarea antiaeriană era slabă. Îl admiram şi-l înjuram totodată. Mai tîrziu am fost obligaţi să coborîm în metro. Atunci auzii pentru prima oară sunetul sirenei şi de astă dată, de asemenea, mă miră cel mai mult denumirea : sirenele Eladei cîntau cu multă gingăşie, tocmai prin cîntecul lor ele scoteau din minţi pe navigatori şi isteţul Odiseu a astupat urechile tovarăşilor săi cu ceară. Sirenele veacului XX au un glas din cele mai respingătoare, cîntecele lor mi-a fost dat să le aud mai tîrziu, nu o dată, şi în Spania, şi la Paris, şi la Moscova. Războaiele nu seamănă între ele, dar sirenele din 1941 urlau întocmai ca şi cele din 1915. În metro era lume multă şi zgomot ca la bîlci ; se vindeau alune chinezeşti şi portretele lui Joffre. Îndrăgostiţii se sărutau — era o prostie să piardă vremea din cauza unor „Zeppelinuri"... Dimineaţa priveam casele sfîrtecate ; în mijlocul molozului vedeai portrete de familie, cioburi de veselă, cîte un pat de copil strivit. Vecinii adunaţi prin preajmă povesteau despre victime, plîngeau. Moartea apărea tot mai mult ca o veche cunoştinţă.

Printre obişnuiţii „Rotondei" era şi pictoriţa Vasilieva. Se ocupa de pictură şi între altele confecţiona păpuşi, pe care amatorii le cumpărau. Era o femeie energică, sociabilă ; în timpul războiului a organizat o cantină unde pictorii puteau mînca la preţ redus. Uneori ne adunam şi seara la cantină : beam, declamam versuri, făceam proorociri sau pur şi simplu strigam. Veneam şi eu uneori acolo şi, ca şi toţi ceilalţi, mă îndeletniceam cu prevestirile sau înjuram.

Din întîmplare mi-a căzut în mînă o carte conţinînd scrisorile poetului Max Jacob. În 1915 el îi scrisese lui Guillaume Apollinaire, pe atunci plutonier într-o brigadă de artilerie : „În mijlocul nostru se află un poet rus destul de talentat, Ilya Ehrenburg. El mi-a tradus din versurile sale, se socoteşte discipolul lui Jammes, dar seamănă mai mult cu tine sau cu Heine. Versurile lui au ceva din Judecata de apoi. Închipuie-ţi un bătrîn care stă într-o cafenea, cineva vine şi-i spune : «Vino, domnule, nu ştii că a venit Judecata de apoi ? Iar bătrînul răspunde : Ce-anume ? Judecata de apoi ? Nu-mi pasă ! Nu pot veni, sînt aşteptat la masă...» Nu toate versurile lui au atare forţă, e de dorit să fie cît mai mulţi poeţi atît de puternici ca acest om..." (Pe atunci puteam părea unora puternic, dar era o putere a negării, eu însumi mă gîndeam adesea la slăbiciunea mea.)

Max Jacob mi-a spus că vrea să transpună cîteva din poeziile mele în limba franceză. Lucram la el acasă în mica lui odăiţă din Montmartre. Ca şi altădată, venea la „Rotonde", excepţional de elegant, dar îndată ce se întorcea acasă, îşi scotea haina de stradă, o strîngea cu grijă în cufăr şi se îmbrăca într-o jachetă ponosită.

(La sfîrşitul lui 1917 primii la Moscova o scrisoare de la Max Jacob care mă înştiinţa că traducerile versurilor mele au fost citite la un festival al poeziei contemporane la „Salonul de toamnă". Nu i-am răspuns. Trăiam în două lumi diferite...)

Unele trăsături îl apropiau pe Max Jacob de celălalt Max — Voloşin. Amîndoi se ocupau nu numai cu poezia, dar şi cu pictura, amîndoi erau îndrăgostiţi de joc, de mistificare, de năzbîtii. Cînd Max Jacob a fost călcat de o maşină şi Salvarea l-a transportat la spital, i-a implorat pe doctori s-o anunţe pe fiica sa, deşi nu avea nici o fiică. Trecu la catolicism, susţinînd că i se arătaseră Isus Hristos şi Fecioara Maria. Nu-mi dau seama exact cît era credinţă şi cît era joc. Îmi povestea cu toată seriozitatea că Maica Domnului, cînd i s-a arătat, i-a spus în argo: „Max, eşti un ticălos"... Naş îi fusese Picasso.

Arta era adevărata pasiune a lui Max Jacob. Versurile sale erau gingaşe şi ironice; ba îi denunţa pe burghejii plini de ei, ba făcea mărturisiri naive, întrezărea progresele fizicii, ale astronomiei. Era înzestrat cu o imaginaţie şi o sensibilitate neobişnuite care-i îngăduiau să prevadă multe lucruri. Scria că miniştrii şi estetizanţii duc discuţii abstracte despre arta pură, despre măreţia Franţei, iar deasupra lor atîrnă un cer de plumb spintecat de fulgere.

El a trăit mulţi ani de-a rîndul într-o abaţie de pe Loire, unde l-a găsit şi cel de-al doilea război mondial. Curînd după aceea, Max a trebuit să îmbrace steaua galbenă, căci era evreu de origine. Scria prietenilor scrisori triste, căci ştia ce-l aşteaptă. Într-o zi îl vizită Paul Eluard, care lupta în Mişcarea de rezistenţă. Venise să-i spună lui Max Jacob cît îi datorează tînăra poezie a Franţei.

În ianuarie 1945 radio Paris anunţă că Max Jacob a fost ucis de nemţi. Mai tîrziu aflai amănuntele morţii sale. La începutul anului 1944, nemţii îl transportaseră pe Max la punctul de transbordare Drancy, de unde erau trimişi evreii la Auschwitz (în acest lagăr pieriseră toate rudele lui Jacob). Max, în vîrstă de 68 de ani, se îmbolnăvi şi muri la Drancy. Cei care au scăpat de acolo povesteau că a murit în chip demn, căutînd să îmbărbăteze pe alţii, să aline suferinţele altora.

Max Jacob traducea versurile mele atee, apoi se închina Maicii Domnului. Mă duceam în fiecare noapte la gara de mărfuri şi descărcam muniţii. Poincaré negocia cu Sazonov cui să-i revină Constantinopolul. Pavel Ludwigovici mi-a povestit despre Conferinţa de la Zimmerwald. Ziarele continuau să mintă, dar eu nu le mai citeam. Ascultam cu lăcomie istorisirile soldaţilor veniţi în permisie, citeam pe Quevedo, pe protopopul Avvacum, pe Villon, pe Blok. Eram istovit cu totul şi umblam îmbrăcat într-un hal fără de hal. Clemenceau continua să-l denunţe pe Poincaré. În comunicatele de război reveneau aceleaşi nume de comune. Femeile plîngeau, iar mie mi se părea că simt în aer plutind un miros de cadavru — războiul intrase în putrefacţie.

23

FERNAND LÉGER veni de pe front în obişnuita permisie de şase zile şi-mi arătă desenele pe care le-a făcut în tranşee. Nu sînt critic de artă şi nici nu scriu o carte despre artă ; vreau pur şi simplu, aruncînd o privire înapoi, să descifrez viitorul. Voi cita acum ceea ce scrisesem în 1916 despre desenele de război ale lui Léger ; nu este aprecierea unui istoric al artei, ci mărturia unui contemporan : „Léger a adus cu el de pe front numeroase desene ; a desenat în clipele lui de odihnă, în bordeie, uneori în tranşee. Sînt printre ele unele care poartă urmele stropilor de ploaie, altele sînt rupte, aproape toate sînt pe hîrtie groasă de împachetat. Nişte desene ciudate, misterioase. Da, n-am văzut niciodată ceea ce a desenat el, dar mi se pare că am văzut tocmai aceste lucruri, şi numai aceste lucruri. Léger aderă la cubism, uneori este schematic, alteori ne ameninţă cu distrugerea a tot ceea ce vedem, dar am în faţa ochilor chipul războiului. Desenele lui nu au nimic personal, nu există nici măcar nemţi sau francezi, sînt pur şi simplu oameni. Sau poate că nu există nici oameni, oamenii sînt subordonaţi maşinii. Soldaţi cu căşti, crupe de cai, coşurile bucătăriilor de campanie, roţile tunurilor — toate acestea sînt detalii ale unui mecanism. Nu există culori. Şi tunurile, şi chipurile soldaţilor îşi pierd culoarea în război. Linii drepte, suprafeţe plane, desene asemănătoare celor tehnice,

lipsite de orice arbitrar, de orice incorectitudine atractivă. Războiul nu îngăduie visuri. Este o uzină bine utilată pentru distrugerea omenirii. Aceste pagini sînt nişte frînturi de planuri, executate de un normand blînd care este Fernand Léger."

Mi-amintesc de o seară. Şedeam la „Rotonde", Léger avea chef de vorbă, dar cafeneaua se închidea în timpul războiului la ora 10 seara. Cumpărarăm nişte sticle cu vin şi pornirăm spre atelierul lui ; prima lui nevastă, Jeanne, o femeie frumuşică, care rîdea mereu, sporovăia vesel. Ea aduse nişte pahare şi cutii cu conserve. Deodată, Léger se întunecă : îşi aminti cum deschisese nişte cutii de conserve cu o baionetă murdară de sînge. După ce sorbi puţin vin roşu, se învioră şi începu să povestească : „Acolo am întîlnit oameni adevăraţi. Pe cine cunoscusem înainte de război ? Pe Apollinaire, pe Arhipenko, pe Cendrars, pe Picasso, pe Modi, pe Max, pe tine. Acolo însă am văzut oameni obişnuiţi. Oamenii aceştia chiar la vorbă sînt altfel. Închipuie-ţi, cînd le-am spus că sînt pictor, au crezut că sînt zugrav. Cu aşa ceva te poţi mîndri. Asta nu-i «Rotonde» !"

Mai tîrziu Léger spunea adesea că războiul a fost un eveniment hotărîtor în viaţa lui, care l-a ajutat să se găsească pe sine însuşi ; spunea chiar că numai după război a început să creeze în mod independent.

Făcusem cunoştinţă cu Léger cu mult înainte de începutul războiului ; pe atunci locuia încă în „La Ruche", alături de Chagall şi Arhipenko.

Era perioada de înflorire a cubismului, a cărui înrîurire era atît de mare, încît chiar Chagall, acest poet al tîrguşoarelor bieloruse, care împrumutase mult de la zugravii de firme pentru frizerii sau pentru prăvălioare de fructe, stătu şi el în cumpănă un timp.

Pe vremea aceea Léger era prieten cu sculptorul Arhipenko, care devenise şi el cubist. Gleizes, Metzinger explicau semnificaţia filozofică şi estetică a cubismului, vorbeau despre adîncirea lui Cézanne, despre necesitatea de a descompune formele. Cînd îl întrebam pe Arhipenko de ce femeile au la el feţe pătrate, el zîmbea şi răspundea : „Hm... tocmai de aceea..." Într-o noapte, am rămas în atelierul lui, după ce băusem prea mult rachiu de cidru. Mă trezii din cauza razelor de soare care inundau atelierul. Arhipenko dormea dus. Nu vroiam să-l trezesc şi, cum zăceam culcat pe podea, mă apucai să examinez statuile. Mi se părură toate nişte hibrizi, ai fi zis că dracul se cununase cu maşina de cusut. O ştersei pe furiş în stradă şi mă bucurai grozav întîlnind un telal care cotrobăia într-o ladă de gunoi. Cubismul mă şi atrăgea, dar mă şi înspăimînta.

La data aceea, Léger era un cubist convins. Îi compar lucrările din 1913 cu cele din 1918 şi, după părerea mea, nu există ruptură între ele. În general, în creaţia lui Léger nu au existat cotituri bruşte. Omul acesta era foarte credincios sieşi ; niciodată nu-şi repudia trecutul ; îşi preţuia vechii prieteni. În 1913 a închiriat un atelier pe strada Notre-Dame des Champs ; a lucrat acolo timp de aproape patruzeci de ani.

Spunea că pe front a întîlnit oameni adevăraţi, s-a împrietenit cu ei, dar în desenele lui aceşti oameni aduc cu piesele unei maşini înspăimîntătoare.

Léger nu semăna cu propria lui pictură, după cum nu semăna nici cu clienţii obişnuiţi ai „Rotondei". Înfăţişarea sa avea ceva înrudit cu natura ; se vede că se făcea simţită originea, copilăria, Normandia înverzită, merii, vacile, familia ţărănească. Léger avea mîinile mari, era înalt, cu oase late, cu mişcări domoale. Mie mi se părea a fi o sculptură, dar nu din piatră, ci din lemn cald, viu.

Îl înrudea cu ceilalţi pictori care frecventau „Rotonde" ura faţă de ipocrizie, de împopoţonare, de împodobirea caselor învechite şi îmbîcsite. Dar în sufletul lui nu ardea focul acela aspru, distrugător, pe care îl simţeai în privirea iute a tînărului Picasso. În tinereţe Léger năzuise să construiască şi nu să distrugă. A trăit 75 de ani şi biografia lui nu cunoaşte cataclisme, ci numai succesiunea anotimpurilor şi o muncă continuă, o muncă plină de însufleţire.

Unii clienţi ai „Rotondei" au primit cu entuziasm Revoluţia din Octombrie, considerînd-o o stihie a distrugerii. Dar aflînd, mai tîrziu, că în Rusia copiii continuă să înveţe tabla înmulţirii, iar pictorii de orientare academică sînt sprijiniţi, „bolşevizanţii" de ieri (aşa îi numeau ziarele pe simpatizanţii revoluţiei) se transformară în adversari ai comunismului. Léger era un om de altă formaţie şi de alt calibru. El a salutat Revoluţia din Octombrie ca pe un început în construirea

unei societăţi noi, nu s-a dezis niciodată de convingerile sale şi a murit comunist.

A murit subit. Cu un an înaintea morţii sale i-am vizitat atelierul. Mi-a arătat noile sale lucrări, părea sănătos şi plin de viaţă. A muncit pînă în ultima clipă şi s-a prăbuşit ca un copac uriaş, încă verde.

Maiakovski, care-l vizitase în 1922, scria : „Léger, un pictor despre care renumiţii cunoscători ai artei franceze vorbesc cu oarecare dispreţ, a produs asupra mea impresia cea mai puternică şi cea mai plăcută. E lat în umeri, solid, un adevărat artist-muncitor care-şi consideră munca nu ca un har dumnezeiesc, ci ca un meşteşug interesant, necesar, deopotrivă cu alte meşteşuguri ale vieţii."

Era perioada „Lef"-ului, a constructivismului, cînd oamenii vroiau să pună capăt poeziei cu ajutorul versurilor. Am să povestesc în volumul următor al cărţii mele despre tragicul duel al lui Maiakovski cu arta. Léger reuşi să reziste, avea picioare neobişnuit de puternice, o minte ageră, şi mult bun-simţ. Cînd ajungeam la culmea exasperării, mă duceam la Léger, sau, dacă nu-l găseam la Paris, mă gîndeam la el : vitalitatea lui ajuta şi pe alţii să trăiască.

Nu ştiu cine sînt „faimoşii cunoscători" care i-au vorbit lui Maiakovski cu dispreţ despre lucrările lui Léger. Spre deosebire de alţi vizitatori ai „Rotondei", Léger a găsit de timpuriu preţuitori ai artei sale. În 1912 el semnase deja un contract cu un achizitor de tablouri. Desigur,

şi-a avut şi el drama sa ca pictor, dar alta decît a lui Modigliani sau Soutine. Pînzele lui Léger le cumpărau amatorii de pictură, iar el visa să facă fresce, să modeleze ceramică, să lucreze împreună cu arhitecţii, visa o artă pentru cei mulţi. Cu ani de zile înainte de „Esprit nouveau" al lui Corbusier, cu mulţi ani înainte de „Lef", el vorbise despre arta legată de industrializare.

Totuşi, spre deosebire de „Lef", Léger recunoştea artei o importanţă de sine stătătoare. În 1922, răspunzînd la o anchetă a revistei „Veşci", el scria : „Un artist de proastă calitate copiază obiectul şi rămîne la faza de similitudine. Un artist de bună calitate înfăţişează obiectul şi se află în stadiul de echivalenţă... Eu sînt pictor şi socot că este un nonsens să redau pe o suprafaţă plană volume. De aceea am părăsit obiectele şi am luat în mînă creionul..."

În 1921 am scris o carte : „Şi totuşi se învîrteşte", în care lăudam maşinile, arhitectura industrială, constructivismul. Coperta era desenată de Léger. Am încercat să recitesc astăzi această carte şi multe lucruri mi s-au părut ridicole, dacă nu chiar stupide. Sinuos a mai fost drumul vieţii mele ! Calea pe care a mers Léger a fost dreaptă, desenul din 1921 este legat nu numai de lucrările de tinereţe, dar şi de cele din ultimii ani ai vieţii.

Drama vieţii sale consta în aceea că în faţa lui se întindeau pereţii saloanelor pe care cunoscătorii îi atîrnau pînzele, în timp ce zidurile

noilor construcţii sociale el nu reuşi să le găsească pînă la sfîrşitul vieţii sale.

Léger socotea că estetica modernă este legată de maşinism. El afirma că în zilele noastre linia este mai importantă decît culoarea. Îi plăcea peisajul industrial. Spunea de multe ori că arta, de la Shakespeare şi pînă la Chaplin, trăieşte din contraste. Am impresia că există un contrast profund între lirismul, umanismul, blîndeţea lui Léger şi convingerile sale artistice. Oamenii pe care-i înfăţişează pînzele sale par adesea nişte roboţi, în timp ce el ura societatea, care transformă pe om în maşină.

Încă în vremuri depărtate, înainte de primul război mondial, Léger mă întreba mirat: „La ce bun te duci la muzee? Eşti un poet tînăr, admiră mai bine avioanele, sportivii, uzinele, acrobaţii de la circ..." Era un patriot înflăcărat al epocii sale şi mulţi critici îl numesc cel mai modern dintre artiştii de la mijlocul secolului XX. Poate că am îmbătrînit, poate că, dimpotrivă, a doua jumătate a veacului nostru nu seamănă cu anii în care s-a format Léger — nu ştiu; dar eu, astăzi, nu preţuiesc în artă maşina, ci acel element unic, original, viu, care face să se deosebească un copac de altul.

Începusem însă prin a vorbi despre epoca primului război mondial, şi nu despre vremea noastră! Şi în anii aceia Léger dorise să construiască, dar prin îndrăzneala sa, prin arta sa, el contribuise mult la dărîmarea făţărniciei şi a minciunii. O făcuse liniştit, hotărît, fără introduceri romantice, fără dedublări interioare, ca un arhitect, căruia i se dăduse misiunea să facă o nouă planificare a oraşului şi să demoleze cocioabele mucegăite.

24

AM POVESTIT cum am devenit poet, ca o consecinţă a unei necesităţi. Ziarist am devenit dintr-o întîmplare, numai pentru că m-am enervat.

În timpul războiului, ziarele ruseşti soseau cu întîrziere la Paris, cîte zece numere dintr-o dată. Eram abonat la „Utro Rossii" („Dimineaţa Rusiei"). Într-o bună zi am primit un teanc de ziare; am citit mai întîi ştirile din Rusia şi apoi observai un articol despre Paris, cu menţiunea „de la corespondentul nostru". L-am citit şi m-am enervat. Orientarea generală a articolului nu mă mira. La data aceea ştiam că adevărul este un secret militar care trebuie păstrat, iar fraze de felul acestora: „pînă la sfîrşitul victorios", „alianţa sfîntă", „nu mai există săraci şi bogaţi", „populaţia civilă s-a identificat cu interesele frontului" deveniseră atît de banale, încît am încetat să le mai înregistrez. Alta fusese cauza enervării mele: autorul articolului nu ştia că uniforma militară se schimbase, că Clemenceau nu colaborează la ziarul „L'Oeuvre", iar cafeneaua pe care o descria cu atîta pitoresc se

închisese demult. Atunci, de ce mai semnează: „de la corespondentul nostru“? E limpede că articolul fusese scris la Moscova! (Eram încă naiv şi nu ştiam cum se face un ziar.)

M-am dus la „Rotonde“, am cerut hîrtie şi m-am apucat să descriu viaţa Parisului. Cîteva zile în şir, în loc să dorm, am scris (noaptea continuam să împing roabele la gară). Cu acest prilej, m-am convins că nu este chiar atît de simplu să scrii un articol; la fiece pas alunecam pe făgaşul unei poetizări de prost-gust, articolul ieşise lung, sentimental şi cam naiv. Am început să tai, şi articolul a devenit arid. L-am rescris de la un capăt la altul. Cam vreo săptămînă lucrai într-una. În sfîrşit, mi s-a părut că reportajul meu nu este mai rău decît cele pe care le publicau ziarele şi l-am expediat, însoţit de o scrisoare politicoasă, la redacţia ziarului „Utro Rossii“. Răspunsul nu sosea. Mi-am zis în sinea mea că acest „corespondent particular“ trebuie să fie vreun prieten al directorului. Încă din copilărie eram încăpăţînat; de fapt, nu năzuisem să fac carieră de ziarist, dorisem numai să-l conving pe directorul ziarului „Utro Rossii“ că acest „corespondent particular“ al lui este o născocire şi că ştiu să scriu tot atît de bine ca şi colaboratorii foii sale. Nu-mi rămînea decît să trimit articolul la altă redacţie. Tema primului reportaj mi se păru perimată; cu mari sforţări am scris un nou articol pe care l-am arătat lui Max Voloşin. Acesta mă sfătui să trimit articolul la ediţia de seară a ziarului „Birjevîe vedomosti“ („Buletinul bursei“) care, dacă nu avea mai multă libertate, cel puţin scria mai viu. Titlul ziarului mi se păru jignitor: auzi, eu, poet, să scriu la „Buletinul bursei“! Max începu să-mi explice că nu vede în asta nimic condamnabil. Cea mai bună revistă literară se cheamă „Mercure de France“. Mercur era zeul flecarilor, al negustorilor, al şarlatanilor şi al hoţilor. Dar oricît a încercat el să mă convingă, cuvîntul „bursa“ îmi făcea silă; totuşi, am expediat articolul.

Curînd, primii o telegramă lungă de tot: redacţia mă anunţa că articolul a fost publicat, mă ruga să trimit şi altele şi, dacă este posibil, să plec pe front în calitate de corespondent special. Mă anunţa totodată că onorariul mi-a fost expediat.

I-am invitat pe Max, pe Rivera, pe Marevna, pe Chantale şi am cinat de minune la restaurantul „Baty“, iar după aceea ne-am dus la Vasilieva.

Mai scrisei cîteva noi reportaje şi mi se păru că sînt mai bune decît primele. Dar tocmai atunci sosi şi numărul ziarului în care fusese publicat primul meu articol. M-am indispus atît de rău, încît l-am rupt pe loc: articolul fusese „corectat“, cîte ceva fusese tăiat, cîte ceva adăugat, ironia dispăruse, rămăsese o peltea dulceagă. E uimitor cît de puternic poate simţi omul jignirea cînd îi este adusă prima oară! Cu timpul, se mai obişnuieşte, iar de obişnuit, omul se poate obişnui cu orice: cu sărăcia, cu închisoarea, cu războiul. Dar pentru prima oară, chiar o jignire neînsemnată poate avea un efect de neînchipuit. Mă plimbam şi îmi spuneam mereu: poeţii din

Petrograd trebuie, desigur, să mă disprețuiască : pe de o parte scriu „Versuri de ajun", pe de alta, public la „Birjevîe vedomosti" nişte istorioare dulcege... Max încercă să mă consoleze : ziarul nu este o culegere de versuri, iar cenzura militară nu este obligată să distingă ironia romantică.

Arătam prost : munca de noapte, „Rotonde", lectura ziarelor, a romanelor lui Dostoievski şi Bloy, poezia au făcut din mine un neurastenic ; iar pe deasupra a mai intervenit şi o întîmplare cît se poate de stupidă.

Eram bolnav de gripă ; strănutam, asudam ; Libion mă sfătui să beau două sau trei pahare de punci, în care turnase rom berechet. Fugii acasă să-mi fac rost de nişte batiste. Cînd deschisei dulapul, rămăsei înlemnit : în dulap atîrnau lucruri străine ! Controlai să văd de n-am nimerit cumva în vreo cameră străină ? Nu, pe masă erau acuarelele mele (pe vremea aceea făcusem pasiune pentru pictură şi în timpul liber pictam scene din viața lui Villon, spînzurători, soldați, balauri, „Rotonde"). Mă hotărîi totuşi să iau o batistă, dar din ea căzu un cotlet de porc crud. O etolă de blană se lăsa peste mine. Alergai la proprietăreasă, strigîndu-i că am înnebunit şi am halucinații. Proprietăreasa nu se miră cîtuşi de puțin, îi spuse doar fratelui său (între timp acesta învățase franțuzeşte) : „Emil, fugi la comisariat ! Să vină cineva de îndată..."

În loc s-o întreb pe proprietăreasă ce rost are să cheme poliția, urcai la mine în odaie şi rămăsei în aşteptarea sfîrşitului, fără să aprind

lumina. Aveam frisoane, iar în capul meu era un haos total. Ştiam că în cîteva clipe voi fi ridicat şi dus la casa de nebuni.

Polițiştii începură prin a face inventarul dulapului ; încercai să-i întreb ce înseamnă aceasta, dar ei zîmbiră doar ironic. Printre cămăşile mele rupte se descoperi lenjerie de femeie cu dantele, pantofi de bal, cravate, flacoane de parfum, coniac, tot felul de alimente. Inventarul dură mult timp, polițiştii discutau felul dantelelor, al blănurilor... Îmi dădură apoi să semnez procesul-verbal şi mă anunțară să mă prezint a doua zi de dimineață la comisariat. Alergai la proprietăreasă, dar era prea tîrziu, femeia se culcase. Înțelesei că a doua zi voi fi ridicat şi dus, dar nu la casa de nebuni, ci la puşcărie. Mai merge să stai după gratii cînd ai fost prins cu manifeste ! Pe cînd la mine s-au găsit nişte cotlete de porc nenorocite... Totuşi, sînt probabil nebun, Modi mă tratase într-o zi cu haşiş, şi poftim rezultatele ! Zăceam pe jumătate leşinat, se vede că temperatura îmi crescuse. În cameră stăruia un miros de cadavru. Aprinsei lumina, dar nu zării nici un cadavru. Mirosul sporea. Hotărîi să petrec restul nopții pe scară, cînd deodată zării o rotocoală de camembert ; polițiştii n-o văzuseră, căzuse din dulap şi nimerise sub pat. Deschisei larg fereastra, deşi era rece. Aşadar, mîine îmi vine sfîrşitul : închisoare pentru furt. Dar poate că totul nu e decît o halucinație ?

Dis-de-dimineață veni proprietăreasa şi începu prin a-mi spune : „Te-am rugat de atîtea ori să nu mai laşi cheia în uşă..." La acelaşi etaj cu

mine mai locuia un rus, se pare violonist ; avea o prietenă, o tînără franțuzoaică, care fusese arestată într-un magazin universal în timp ce-și umplea geanta cu tot felul de lucruri. Ea reușise să-și prevină iubitul. Violonistul vru să scape cît mai repede de lucrurile furate înainte, știa că ușa de la camera mea este întotdeauna deschisă și băgă totul în dulapul meu.

Interogatoriul la comisariat dură mult, polițiștii își bătură joc de mine, spunîndu-mi că sînt cel puțin complice. Mă scăpă din încurcătură patroana hotelului care declară că-l văzuse pe violonist ieșind din camera mea. Îmi dădură drumul să plec, mă dusei la „Rotonde" și îi povestii lui Modigliani cele întîmplate. El zîmbi și-mi spuse : „Ai să fii închis curînd la «Santé». Toată lumea știe că vrei să arunci în aer Franța..."

O săptămînă mai tîrziu, mă pomenii chemat la Prefectură. Începui să spun că nici etola de blană, nici cotletele nu au nici un fel de legătură cu mine. Funcționarul mă întrerupse, replicîndu-mi că nu-i plac festele. Îmi declară că nu-l privesc cotletele, dar că-l interesează faptul că mă întîlnesc cu niște domni care susțin Conferința de la Zimmerwald. Ciudat, de ce corespondentul unui ziar serios din Rusia umblă în haine rupte și lucrează la gara de mărfuri ? Apropo, unde se află acum Alfred Krantz ?... Nu cunoșteam nici un Krantz și-l întrebai : „E pictor ?" Funcționarul zîmbi : „Voi toți sînteți pictori..." Înțelesei că stau prost. Poate că Nostradamus nu prezisese el aviația militară, dar Modi e un adevărat Nostradamus, de vreme ce prevăzuse că voi fi în curînd arestat pentru activitate subversivă...

Interogatoriul dură o dimineață întreagă, dar se termină pe neașteptate. Funcționarul își aruncă dintr-o dată ochii pe ceas și spuse că e ora mesei ; urma să fiu convocat într-una din zilele următoare.

De-abia mai tîrziu aflai cauza interogatoriului de la Prefectură. În ziarul „Birjevîe vedomosti" se publicase un reportaj al meu în legătură cu actele de binefacere ale unor doamne. Relatam următoarea întîmplare : doamnele organizaseră în biserica Madeleine botezul unui soldat senegalez, care o întreba speriat pe nașa lui : „N-are să mă doară ?" Autoritățile militare se înfuriară, socotind că articolul își bate joc de armata franceză. Oricît încercase redacția să dea articolului meu un aer decent, se simțea că detest războiul. S-a dat dispoziție să fiu expulzat din Franța. Deși eram emigrant, ambasada rusă a fost încunoștințată de acest lucru. Sevastopolo, consilierul ambasadei, a relatat incidentul atașatului militar. Alexei Alexeevici Ignatiev a fost indignat ; habar nu avea cine sînt, dar considera atitudinea autorităților franceze ca o lezare a prestigiului Rusiei : articolul fusese văzut de cenzura militară rusă și publicat la Petrograd. Problemele de presă nu intrau în competința lui Ignatiev ; el purta pe atunci discuții cu Poincaré și cu Kitchener cu privire la coordonarea operațiilor mili-

tare şi livrările de armament către Rusia. Dar reuşi să obţină anularea ordinului de expulzare.

Aflai despre acest lucru o lună sau două mai tîrziu cînd hotărîi să mă înscriu în Asociaţia presei străine. Amănuntele în ce priveşte expulzarea mea mi-au fost relatate de Dmitriev, corespondentul ziarului „Reci" („Graiul") şi de Pavlovski, corespondentul ziarului „Novoe Vremea" („Timpuri Noi") (cel cu care purtase corespondenţă Cehov).

Pe Alexei Alexeevici Ignatiev l-am cunoscut 12 ani mai tîrziu la o seară literară: fostul diplomat ţarist, contele Ignatiev, devenise un colaborator modest la agenţia comercială sovietică de la Paris. Omul acesta iubise poporul şi crezuse în el. Munca pe care o avea nu era de specialitatea lui. (El colabora la organizarea standurilor pentru pavilioanele expoziţiilor.) Oameni mult mai puţin competenţi decît el îşi permiteau să-i poruncească. Ignatiev era un om fermecător şi un povestitor excepţional. De fiecare dată, cînd îl asculta, Alexei Nikolaevici Tolstoi rămînea uimit de talentul lui. Cînd avea invitaţi, Alexei Alexeevici îşi punea un şorţ de bucătar şi fabrica în tot felul de cratiţe un *ragoût* franţuzesc straşnic. Aproape o jumătate de veac a trăit în deplină armonie cu fosta actriţă Nataşa Truhanova (în epoca ţaristă, această căsătorie fusese socotită o mezalianţă şi contele înghiţise destule imputări din această pricină). Natalia Vladimirovna nu i-a supravieţuit prea mult. Cu toată originea sa, cu toate că a crescut şi s-a format în Rusia de altădată, Ignatiev a fost un democrat adevărat: a primit revoluţia nu pentru că făgăduia o Rusie puternică, ci pentru că desfiinţase clasele şi castele.

În 1945—1946 tinerii ofiţeri i se adresau adesea lui Alexei Alexeevici cu rugămintea să le povestească cum îşi petreceau timpul liber ofiţerii din Rusia ţaristă; unii credeau că se pot împrumuta nu numai epoleţii... Drept răspuns, Ignatiev le povestea despre prejudecăţile de castă, despre bătaia soldaţilor, despre brutalităţi şi beţii. Mi-amintesc că un căpitan îmi spusese dezamăgit: „Vorbeşte ca un agitator..." De fapt, Ignatiev povestea lucrurile care îi stătuseră la inimă în 1916 şi îi stăteau şi în 1946.

E foarte bine că omul acesta ne-a lăsat o carte de amintiri. Istoria este plină de prăpastii şi defilee, iar oamenii au nevoie măcar de podeţe şubrede care să lege o epocă de alta.

N-am mai fost chemat la Prefectură. Dmitriev mă trimise la Casa Presei, unde se găsea cenzura militară şi tot acolo corespondenţii străini se documentau şi li se asigurau călătoriile pe front. La Casa Presei lucra un om care îmi atrase de îndată atenţia: O. Milosz. Avea o figură de nordic şi vorbea cu un uşor accent străin. Se născuse în Lituania, dar scria versuri în limba franceză. Max Jacob îmi vorbise de el. O. Milosz deveni cunoscut abia după moarte; a murit în 1939 şi numai după cîţiva ani se publicară pentru prima oară toate operele sale. Uneori discuţiile mele cu Milosz nu priveau treburile gazetăreşti — vorbeam despre poezie, despre viitor. Mă privea cu ochii lui spălăciţi, parcă

decoloraţi la soare, şi-mi spunea calm, cu glasul scăzut, că, probabil, în curînd se vor inventa maşini care vor scrie versuri şi atunci vreun băieţandru genial, cu pantaloni scurţi, se va spînzura de cravata tatălui său pentru că-şi va da seama că nu va putea niciodată emoţiona pe nimeni cu arta cuvîntului. Mi se părea ciudat să aud aceste cuvinte din gura unui om care trebuia să-mi dea îndrumări : O. Milosz putea să se mute liniştit din Casa Presei la „Rotonde".

După repetate cereri din partea mea, francezii îmi aprobară să plec pe front într-un grup de ziarişti. A fost ales sectorul cel mai liniştit, am fost duşi repede prin tranşee, ni s-a arătat artileria, apoi am trecut la punctul de comandă, unde generalul Gouraud ne-a oferit o masă. Totul semăna mai curînd a excursie turistică. (Ulterior am mai fost de multe ori pe front şi aceste călătorii nu aduceau cu prima.)

Pe Somme, în regiunea unde se aflau trupele engleze, se dădeau lupte înverşunate. Încercai să obţin un permis de trecere. Englezii nu s-au grăbit să-mi răspundă. În cele din urmă, am fost chemat la misiunea militară engleză şi pus să semnez o declaraţie lungă de tot prin care mă angajam să nu public nimic înainte de a fi arătat textul în prealabil cenzurii engleze ; că, în cazul cînd voi fi ucis, moştenitorii mei nu vor avea nici un fel de pretenţii faţă de guvernul Maiestăţii-Sale ; că voi respecta legile engleze şi, în cazul încălcării lor, voi fi supus jurisdicţiei britanice. Mi s-a eliberat o uniformă engleză şi am fost transportat în apropiere de Amiens. Acolo,

într-o casă confortabilă, nu departe de cartierul general, locuiau corespondenţii militari : englezi, francezi, italianul Barzini, care avea reputaţia unui ziarist de anvergură. Serile şi le petreceau bînd whisky, iar englezii povesteau anecdote naive sau făceau scamatorii. Nimeni nu se ocupa de noi. Cu maşini de ocazie puteam ajunge în linia întîi. Acolo am văzut cu adevărat războiul.

Din lectura ziarelor pariziene nu-mi putusem totuşi imagina că frontul este o maşină uriaşă, care distruge metodic oamenii. Faptele de eroism, virtuţile, suferinţele nu hotărau mare lucru, moartea era mecanică.

La Calais am văzut cu cît spirit gospodăresc se pregăteşte această moarte. 2.300 de piese de automobile. Cifre, pretutindeni cifre. „Piesa 617 pentru tancurile de calibru mare", „Volane 1.301 pentru motociclete"... Se descărcau berbeci din Australia, făină din Canada, ceai din Ceylon. Se descărca de asemenea un detaşament de soldaţi, care priveau în jur dezorientaţi. O brutărie uriaşă fabrica pe zi 200.000 de pîini. Soldaţii mestecau pîine ; războiul îi înghiţea pe soldaţi.

În linia întîi a frontului era pustiu, nici dărîmături, nici măcar copaci retezaţi ; numai pămînt gol, brun şi reţele drepte de sîrmă ghimpată ; în tranşee mişunau oamenii.

Pe drumurile ce duceau spre front treceau autocamioane uriaşe. Le vedeam pentru prima oară ; ele transportau spre tranşee soldaţi, proiectile, vite tăiate ; alte autocamioane, venind în sens invers, transportau răniţi. Ostaşii care reglementau circulaţia fluturau steguleţe. Dau toate

aceste amănunte pentru că în zilele noastre mulţi cred că primul război mondial mai era încă romantic...

Iată cum descriam în 1916 primul tanc pe care-l văzusem : „Are ceva măreţ şi respingător totodată. Poate că altădată au existat nişte gîngănii uriaşe, tancul seamănă cu ele. Din motive de camuflaj, este vopsit în mai multe culori, astfel încît părţile laterale mi-aduc aminte de tablourile futuriştilor. Tancul se tîrîie agale, ca o omidă, nu-l pot opri nici tranşeele, nici tufişurile, nici reţelele de sîrmă ghimpată. Mişcă din mustăţi : sînt tunurile, mitralierele. E o îmbinare de arhaic cu ultraamerican, o arcă a lui Noe cu autobuzul veacului XXI. Înăuntru sînt oameni, 12 pigmei care cred în mod naiv că sînt stăpînii tancului"... N-a trecut nici jumătate de veac de atunci, dar tancurile îmi par o invenţie aproape de aceeaşi vîrstă cu praful de puşcă. Diplomaţii care discută despre dezarmare au un termen special : „armament clasic". Desigur, în comparaţie cu armele atomice, şi tancurile au devenit armament clasic.

Războiul se dovedi a fi cu mult mai fioros decît mi-l imaginasem : totul era pus la punct, calculat. Bineînţeles, în tranşee şedeau oameni care mergeau la atac, mureau, se zvîrcoleau pe paturile spitalelor, agonizau în faţa reţelelor de sîrmă ghimpată, erau în marea lor majoritate nişte oameni buni, care credeau sincer că-şi apără patria, libertatea, valorile umane. Ei nu erau în realitate decît nişte piese minuscule ale unei gigantice maşini. În curînd oamenii au învăţat să oprească tancurile ; dar războiul înainta încet, mişcînd din mustăţile sale — tunuri, mitraliere — şi nimeni nu ştia cum să-l oprească.

Am înţeles nu numai că m-am născut în secolul XIX, dar că în 1916 trăiesc, gîndesc şi simt ca un om aparţinînd unui trecut îndepărtat. Am înţeles de asemenea că vine un veac nou cu care nu e de glumit.

25

M-AM REÎNTORS la Paris. La început aveam impresia că sînt fericit ; după viaţa de front, bulevardul Montparnasse, cu terasele cafenelelor, cu platanii lui verzi, cu fetele vesele mi se părea un rai. Mă aşezai la o masă cu nişte pictori şi poeţi. Ei povesteau că Diaghilev comandase lui Picasso nişte decoruri, vorbeau despre o nouă carte a lui Paul Claudel şi despre altele. Pe neaşteptate simţii cum mă cuprinde plictiseala : asta nu e viaţă, ci un surogat de proastă calitate. Adevărata viaţă rămăsese acolo de unde mă întorsesem. Viaţa care se înspăimîntă la auzul tirului de artilerie, se încurcă în blestemata sîrmă ghimpată, se adăposteşte în tranşee şi totuşi aceasta este adevărata viaţă...

Încercai să mă descurc în propriile mele sentimente, să mă înţeleg pe mine însumi : nu cumva băusem şi eu din spirtul acela care multora li s-a urcat la cap ? Parcă nu... Războiul mi se părea o crimă, şi totuşi făcea parte din viaţa

mea. Totul era încîlcit, de neînţeles ; încetai să mă mai gîndesc. Mă cuprinse disperarea, mă apucai deodată să invent dumnezeirea, nu pe Dumnezeul bisericesc, ci pe unul al meu, propriu, ba crîncen, ba nebun. Scriam versuri în care vorbeam despre „porcării", ca să folosesc termenul din scrisoarea mea către Briusov. Astăzi, cînd mă gîndesc la trecutul meu, perioada 1914—1919 mi se pare cea mai grea : năzuiam să găsesc acea „idee generală" despre care scrisese Cehov, dar de fapt nu mi-era limpede cum trebuie să trăiesc a doua zi. Mai tîrziu reuşii să ies, dacă nu pe drumul bun, cel puţin la marginea pădurii ; pe de altă parte, devenii mai puţin sensibil — cu trecerea anilor, omul se învestmîntează într-un fel de zà. Nu întîmplător în tinereţe mulţi scriu versuri şi se gîndesc la sinucidere.

Pictoriţa Chantale încercă să-mi vină în ajutor. Era fată de muncitor, învăţase la şcoala normală şi era pasionată după pictură. Nici ea nu ştia cum să-şi organizeze viaţa, dar avea picioarele pe pămînt. Cînd mă vedea că ajung la disperare, îmi vorbea despre parfumul mugurilor de coacăză, despre pînza întinsă pe şevalet, îmi spunea că afară e primăvară şi că sîntem tineri amîndoi. Îi răspundeam „da", apoi mă duceam acasă la mine şi scriam versuri despre sfîrşitul lumii.

În timpul verii, Katia mă invită să vin să mă odihnesc la Èze, în sudul Franţei, unde ea se

afla cu soţul ei, T. I. Sorokin, şi cu fiica mea, Irina. Tihon Ivanovici se întorsese de pe front invalid, îl citea pe Vladimir Soloviov şi era trist. Căutai să le fiu de folos măcar în treburi gospodăreşti, învăţai să gătesc macaroane. Într-o zi, Katia plecă la Nisa şi mă rugă să culc fetiţa. Irina avea pe atunci patru ani. Cînd începui să-i deschei rochiţa, ea îmi spuse sever : „Nu e bine... Nu ştii să faci nimic." Acesta era adevărul, nu ştiam să fac nimic, nici să muncesc, nici să scriu versuri, nici măcar să mă odihnesc. Mă întorsei la Paris şi mai deprimat.

Max Voloşin mi-a făcut cunoştinţă cu B. V. Savinkov. Niciodată pînă atunci nu avusesem prilejul să întîlnesc un om atît de neînţeles şi atît de fioros. Te frapau pomeţii de mongol şi ochii lui cînd trişti, cînd îngrozitor de aspri, pe care îi închidea adesea ; avea nişte pleoape grele, ca ale lui Vii. Savinkov începu să frecventeze „Rotonde". Bea rachiu de tescovină „marc", şi, spre deosebire de alţi clienţi ai cafenelei, se îmbrăca corect, ca un burghez francez mijlociu. Niciodată nu-şi scotea de pe cap jobenul. Îmi amintesc de versurile pe care le repeta adesea : „Cineva în cenuşiu cu joben stă ca un ticălos într-un colţ".

Boris Viktorovici era un povestitor de talent. Cînd îl ascultai pentru prima oară, îţi puteai închipui că rămăsese acelaşi luptător-terorist, că mîine se va travesti în birjar şi va urmări vreun demnitar ţarist. În realitate, Savinkov nu mai credea în nimic. Într-o zi, îmi mărturisi că-l distrusese afacerea Azef. Pînă în ultima clipă el

luase drept erou un agent provocator. Alarmaţi de demascările lui Burţev, socialiştii-revoluţionari insistau să se facă o anchetă. Savinkov era indignat şi spunea că nu va îngădui să fie ponegrit un om cu suflet nobil! În sfîrşit, s-a convocat o adunare. Văzînd că stă prost, Azef declară că deţine acasă documente care dezmint calomnia şi le va aduce peste o oră. Toţi se opuseră cerînd să nu i se dea drumul să plece. Savinkov insistă să se îngăduie unuia din cei mai vechi membri ai organizaţiei de luptă să-şi dovedească nevinovăţia. Azef plecă, şi, bineînţeles, nu se mai întoarse.

Atunci Savinkov puse cruce la tot şi se apucă să scrie romane mediocre; vorbea în ele despre golul sufletesc al unui terorist care şi-a pierdut credinţa în cauza sa. M-a mirat întotdeauna faptul că Boris Viktorovici se socotea în primul rînd luptător, adică terorist, şi numai după aceea revoluţionar. În anii războiului deveni corespondent de război al ziarului „Den" („Ziua"), scria despre necesitatea apărării, îl ridica în slăvi pe Gustave Hervé. Dar de fapt, toate acestea nu prezentau cu adevărat interes pentru el, el rămînea un terorist care şoma.

(Am avut o dată o discuţie din cele mai ciudate cu socialistul-revoluţionar de stînga, teroristul Bliumkin care-l ucisese pe contele Mirbach. La începutul anului 1921, Bliumkin era de partea Puterii Sovietice. Savinkov se găsea pe atunci la Paris şi sprijinea pe intervenţionişti. Aflînd că plec la Paris, Bliumkin mă întrebă dacă am de gînd să-l văd pe Savinkov. I-am răspuns negativ, căci drumurile noastre se despărţiseră. Bliumkin îmi spuse: „Dacă ai să-l întîlneşti, totuşi, cumva din întîmplare, întreabă-l ce părere are despre părăsirea scenei..." Întrucît nu înţelesei nimic din cuvintele lui, Bliumkin îmi explică: îl interesa dacă un terorist care a ucis un duşman politic trebuia să se ascundă sau era preferabil să plătească asasinatul cu sîngele său. E neîndoielnic că dacă l-ar fi întîlnit pe Savinkov l-ar fi ucis ca pe un duşman. Dar totodată îl respecta ca pe un terorist cu multă experienţă. Pentru oamenii aceştia, teroarea nu era o armă de luptă politică, ci un univers în care trăiau.)

Savinkov mi-a povestit o dată cum a aşteptat în fortăreaţa de la Sevastopol să fie executat. Pentru el trecutul era luminat de razele stinse ale decepţiei: spunea că moartea e un lucru banal, neinteresant, ca şi viaţa de altfel. Îl salvase paznicul: îi dăduse mantaua lui, iar el rămăsese în celulă. Savinkov ieşi din fortăreaţă în uniformă militară fără ca măcar să-l strige cineva. Soldatul fu spînzurat. Boris Viktorovici se căsători cu sora acestuia. Îşi iubea copilul, pe micul Liova, cînd vorbea despre el, îl vedeai cum învie pentru o clipă. Chipul i se mai însenina şi atunci cînd îşi amintea de trecutul foarte îndepărtat al copilăriei, de natura Rusiei, de surghiun, unde se aflase în anii primei tinereţi împreună cu Lunacearski şi cu scriitorul A. M. Remizov.

(În timpul războiului civil din Spania l-am cunoscut pe fiul lui Savinkov, pe Liova. În Franța fusese șofer pe un camion ; scria versuri în limba rusă și nuvele din viața muncitorilor, în limba franceză. Aragon îi publicase una din nuvele în revista „La Commune". Liova venise în Spania să lupte în brigăzile internaționale. Aflîndu-se că este fiul „celebrului Savinkov" și socotindu-se că așchia nu cade departe de trunchi, i se încredințaseră adesea misiuni în spatele frontului franchist. Spre deosebire de tatăl său, Liova era un om comunicativ și blînd. Misiunile de luptă și le îndeplinea cu curaj, fu grav rănit și contractă tuberculoză. Reîntors în Franța, o dusese foarte greu. Cînd izbucni cel de al doilea război mondial a devenit partizan și a lucrat cu ostașii ruși evadați din lagăre. L-am revăzut la Paris în 1946 ; visul lui era să plece în Uniunea Sovietică. De atunci nu mai știu nimic de soarta lui.)

Ca și romanele sale, Boris Viktorovici își semna articolele despre luptele pe Somme sau de la Verdun cu pseudonimul „V. Ropșin". În timp ce în romane declara că nu mai crede în spirit de sacrificiu, în eroism, în corespondențele de război vorbea dimpotrivă despre măreția eroismului ostășesc, afirma că războiul i-a reînviat pe oameni. Într-o bună zi, l-am întrebat dacă crede ceea ce scrie. El zîmbi ironic, și-mi răspunse că sînt încă foarte tînăr. Scos din fire, i-am strigat : „În cazul acesta, ar trebui să urlăm ca niște cîini... !" El își plecă pleoapele de fier și-mi spuse : „Nu e cazul să urlăm. Putem să mai scriem încă un articol. Dumneata ai și învățat s-o faci. Putem să bem un păhărel de «marc», poate două, dar nu mai mult..."

Savinkov se așeza adesea la măsuța la care stătea de obicei Marevna ; acesta era numele sub care o cunoșteau toți pe pictorița Vorobieva-Stebelskaia. Ea crescuse în Caucaz, nimerise la „Rotonde" încă fetișcană. Avea un aer exotic și o fire naivă, care cerea în viață adevăr, sinceritate, cinste. Îi plăcea lui Savinkov, dar Marevna se purta cu el foarte sever și îi spunea „cinic bătrîn".

Pentru mine, Boris Viktorovici era ca o particică din peisajul războiului ; el îmi amintea de fîșia aceea îngustă de „țară a nimănui" pe care nu crește nici un firicel de iarbă, iar printre firele de sîrmă ghimpată se zăresc puști sfărîmate, căști, cadavrele soldaților, care nu au apucat să ajungă la tranșeea inamicului.

Aruncam cît colo ziarul, zicîndu-mi ce rost are să-l citesc, de vreme ce totul e numai minciună. La „Rotonde" se discutau ultimele noutăți. Lui Dubois i se amputase un picior, Margot strînge bani pentru proteză. Lucie înnebunise, fusese găsită noaptea goală, pe o locomotivă. Viața își urma cursul.

Uite-l și pe Modigliani ! Are să spună, desigur, că toate acestea le prevăzuse cu mulți, foarte mulți ani înainte, în cartea sa, Nostradamus...

MĂ AFLAM în atelierul neîncălzit al lui Diego Rivera. Vorbeam despre iscusinţa cu care se camuflau şi tancurile, şi „ţelurile războiului". Pe neaşteptate, Diego închise ochii, ai fi zis că doarme. Dar în clipa următoare se ridică şi începu să vorbească despre un păianjen nesuferit. Repeta într-una că are să-l găsească îndată pe acest păianjen şi are să-l strivească. Şi cum se îndreptă direct spre mine, înţelesei că păianjenul eram eu şi mă retrăsei într-un colţ al atelierului. Diego se opri, se întoarse, porni iar spre mine. Îl mai văzusem şi altă dată în accesele lui de somnambulism, întotdeauna se războia cu cineva, dar de data aceasta avea intenţia să mă distrugă pe mine. Era inuman să-l trezesc din somn, căci după aceasta avea nişte dureri de cap insuportabile. Mă învîrteam prin atelier ca o muscă, şi nu un păianjen. Dar oriunde mă ascundeam, el mă găsea, deşi avea ochii închişi. Cu chiu, cu vai, izbutii să mă refugiez pe scară.

Diego avea pielea galbenă; uneori îşi sufleca mînecile cămăşii şi propunea vreunui prieten să scrie sau să deseneze ceva pe braţul lui cu un vîrf de chibrit. Literele şi liniile căpătau instantaneu relief. (În Grădina Botanică din Calcutta am văzut un copac tropical pe ale cărui frunze literele scrise cu un vîrf de chibrit ieşeau treptat în relief.) Diego îmi povesti că somnambulismul, pielea galbenă, literele care ies în relief, toate acestea erau consecinţele frigurilor tropicale pe

care le contractase şi el în Mexic. Dacă am povestit toate acestea, am făcut-o gîndindu-mă la viaţa şi la arta lui Diego Rivera, care pornise adesea la atac împotriva duşmanilor săi cu ochii închişi.

Lui Diego îi plăcea să povestească despre Mexic, despre copilăria sa. Trăise la Paris zece ani, devenise unul din reprezentanţii „Şcolii pariziene", era prieten cu Picasso, cu Modigliani, cu o seamă de francezi, dar în faţa ochilor săi stăruiau mereu munţi ruginii, acoperiţi de cactuşi ţepoşi, ţărani cu pălăriile lor de pai cu boruri largi, terenuri aurifere din Guanajuato, revoluţii neîncetate: Madero îl alungă pe Diaz, Huerta pe Madero, partizanii lui Zapata şi Villa pe Huerta...

Ascultînd povestirile lui Diego, îndrăgii Mexicul misterios, sculptura străveche a aztecilor începu să se confunde cu figurile partizanilor lui Zapata. Julio Jurenito este mexican; cînd am scris romanul, mi-am amintit de istorisirile lui Diego. Mi s-a întîmplat să citesc în unele articole că Jurenito ar fi portretul lui Rivera; unele trăsături de ordin biografic îndeamnă la această identificare. Şi eroul meu, şi Diego s-au născut la Guanajuato; pe cînd era mic de tot, Jurenito tăiase cu un fierăstrău capul unui pisoi viu, pentru a-şi da seama de deosebirea dintre viaţă şi moarte; la vîrsta de şase ani Diego sfîrtecase pîntecele unui şobolan viu ca să vadă cum se nasc copiii. Multe alte detalii din copilăria lui Jurenito sînt inspirate din povestirile lui Rivera. Dar, desigur, Diego nu seamănă cu eroul meu:

Jurenito era mai mult un om al raţiunii decît al sentimentului, el ducea pînă la absurd dogmele sociale pe care le ura, pentru a le demonstra în felul acesta viciile. Diego era un om al sentimentelor şi dacă uneori ducea pînă la absurd principii care-i erau scumpe, o făcea numai pentru că motorul era puternic, dar nu avea frîne.

Făcui cunoştinţă cu Diego la începutul anului 1913. La data aceea el de-abia începuse să picteze naturi moarte în stil cubist. Pe pereţii atelierului său vedeai pînze din anii precedenţi, treptele de evoluţie se puteau urmări uşor: El Greco, Cézanne. Se făcea remarcat şi marele său talent şi înclinarea spre exagerare care-i era proprie. La începutul secolului nostru era la modă la Paris un pictor spaniol, Zuloaga. El devenise celebru prin pînzele sale care înfăţişau gitane, toreadori, într-un cuvînt — ceea ce spaniolii numesc „españolada“, adică stilizare în spirit folcloric. O scurtă perioadă, Diego fusese sub înrîurirea lui Zuloaga. Istoricii de artă etichetează chiar unele pînze ale lui Rivera drept „perioada Zuloaga“. În 1913 însă Diego terminase cu Zuloaga.

Cu puţin timp înainte el se căsătorise cu pictoriţa Anghelina Petrovna Belova, de origine din Petersburg, o femeie cu ochi albaştri şi părul blond, o fire reţinută de nordică. Ea îmi amintea mai curînd de fetele pe care le întîlnisem la întrunirile conspirative de la Moscova decît de vizitatoarele „Rotondei“. Anghelina avea o voinţă puternică şi o fire echilibrată, ceea ce o făcea să suporte cu o răbdare de-a dreptul îngerească

accesele de mînie şi de veselie ale impetuosului Diego. El obişnuia să spună: „Au botezat-o cu un nume care i se potriveşte...“

Diferite au fost căile pe care au ajuns unii sau alţii dintre pictori la cubism. Pentru Picasso, cubismul nu era un costum, ci pielea lui, chiar trupul lui, nu o manieră de a picta, ci felul său de a vedea şi de a concepe lumea. Din 1910 şi pînă astăzi nu a fost an în care Picasso să nu fi realizat alături de alte lucrări cîteva pînze care să continue perioada sa cubistă. Maniera unui pictor se poate învechi, dar firea nu i se poate schimba. Pentru Léger, cubismul era legat de pasiunea lui pentru arhitectura contemporană, pentru oraş, pentru muncă, pentru maşină. Braque spunea că din pricina cubismului el nu a putut să-şi afle „expresia cea mai deplină în pictură“. În 1913, Diego Rivera împlinise 26 de ani, dar am impresia că nu era conştient încă de drumul său, de vreme ce, cu un an înainte de a fi cubist, îl putuse admira pe Zuloaga. Iar alături de el era Pablo Picasso... Într-o zi Diego îmi spusese: „Picasso are nu numai puterea să-l convertească pe diavol în om credincios, el îl poate determina chiar pe bunul Dumnezeu să se tocmească fochist în iad“. Picasso n-a predicat niciodată cubismul. În artă nu-i plac, în genere, teoriile şi-l apucă plictiseala cînd alţii îl imită. Nici pe Rivera nu încercase să-l convingă în vreun fel, îi arătase doar pînzele sale. Picasso pictase o natură moartă, înfăţişînd o sticlă cu rachiu de anason spaniol; curînd zării aceeaşi sticlă desenată de Diego... Bineînţeles, Rivera

nu-şi dădea seama că-l imită pe Picasso ; mulţi ani mai tîrziu, cînd înţelese acest lucru, se apucă să critice „Rotonde“, să se răfuiască cu propriul său trecut.

Rivera a avut multe de învăţat de la cubism ; şi astăzi lucrările sale din perioada de la Paris îmi par minunate. Uneori picta portrete : a făcut portretul scriitorului spaniol Ramon Gomez de la Serna, respectînd caracterul excentric al modelului (Ramon a ţinut la Paris o conferinţă despre arta contemporană cocoţat pe spinarea unui elefant de circ.) Diego a făcut portretul lui Max Voloşin, al sculptorului Indelbaum, al arhitectului Azevedo. În portretul lui Max Voloşin corpul voluminos de peste şapte puduri capătă uşurinţa, neseriozitatea unei păsărele care zboară ; o îmbinare de tonuri albăstrui şi portocalii ; o mască trandafirie de estet din revista „Apollo“ alături de un cîrlionţ cu totul naturalist din barba cîrlionţată a unui faun.

I-am pozat şi eu lui Rivera. Mi-a spus să citesc sau să scriu, dar m-a rugat să rămîn cu pălăria pe cap. Portretul este cubist şi totuşi de o mare asemănare. (Pînza a fost cumpărată de un diplomat american. Rivera nu mai ştia nimic de soarta ei.) Am păstrat o litografie după acest portret. În 1916 Diego a făcut ilustraţii pentru două din volumaşele mele. Unul dintre ele a fost tipărit de acelaşi veşnic optimist Rirakovski, celălalt litografiat ; eu scriam, iar Rivera desena. Diego se simţea atras mai ales de naturi moarte.

Rivera era cel dintîi american pe care am avut prilejul să-l cunosc. Cu Pablo Neruda am

făcut cunoştinţă mult mai tîrziu, în anii războiului din Spania. Există ceva comun între ei : amîndoi s-au format în spiritul artei din bătrîna Europă, amîndoi au vrut apoi să făurească o artă naţională, proprie, şi i-au inoculat unele trăsături ale Lumii Noi : vigoare, strălucire, desconsiderarea simţului măsurii (în America o ploaie obişnuită e ca un potop.) Împreună cu Orozco, Diego a creat şcoala mexicană a picturii. În frescele lui Rivera se reflectă trăsăturile specifice caracterului său şi ale caracterului Americii : spontaneitatea, varietatea tehnică, naivitatea.

Ne împrietenisem ; amîndoi reprezentam flancul extrem al „Rotondei“, amîndoi ştiam că, în afară de Parisul vechi, trist şi chibzuit există şi alte lumi, şi alte proporţii ale fenomenelor. Diego îmi povestea despre Mexic, iar eu îi povesteam despre Rusia. Deşi spunea că înainte de război îl citise pe Marx, admiraţia sa se îndrepta spre adepţii lui Zapata, îl atrăgea anarhismul naiv al păstorilor mexicani. În capul meu era pe atunci o mare încîlceală : întrunirile bolşevice şi Mitea Karamazov la Mokroe, romanele lui Léon Bloy, acest Savonarola întîrziat, şi viorile sfîrtecate ale lui Picasso, ura faţă de rînduielile burgheze statornicite ale Franţei şi simpatia pentru firea francezului, credinţa într-o misiune deosebită a Rusiei şi dorinţa aprigă de catastrofă. Diego şi cu mine ne înţelegeam bine. Toată „Rotonde“ era o lume a dezmoşteniţilor, dar noi, pare-se, eram cei mai dezmoşteniţi între dezmoşteniţi.

Rivera se întîlnea adesea cu Savinkov. Prin firea sa, prin dragostea sa de viaţă era imunizat împotriva cinismului ; în schimb, îl atrăgeau povestirile acestui om corect, cu gambetă, care vînase un mare duce, miniştri. Îmi amintesc de o seară la începutul anului 1917. Rivera se afla la „Rotonde" cu Savinkov şi cu Max. La o masă şedeam eu cu Modigliani şi cu Margot, un model, la o măsuţă învecinată luaseră loc Lapinski şi Léger, care discutau cu însufleţire. La ora zece „Rotonde" s-a închis şi Modi ne-a convins să ne ducem la el.

Nu ştiu cum se explică, dar am reţinut foarte bine toată discuţia aceea lungă, dezlînată despre război, despre viitor, despre artă. Voi încerca să fac un rezumat. Poate că unele fraze nu au fost rostite chiar cu acest prilej, dar ideile fiecăruia le voi expune corect.

Léger. Războiul se va termina curînd. Soldaţii nu mai vor să lupte. Nemţii vor înţelege şi ei că e un nonsens. Nemţii raţionează totdeauna mai încet, dar e incontestabil că vor pricepe. Va trebui să reconstruim regiunile, ţările care au avut de suferit. Cred că politicienii vor fi izgoniţi, căci au dat faliment. În locul lor, vor fi puşi ingineri, tehnicieni, poate chiar şi muncitori... Desigur, Renoir este un pictor bun, dar este greu să ne închipuim că el trăieşte în vremea noastră. Tancurile şi Renoir... Ce trebuie să ne inspire ? Ştiinţa, tehnica, munca. Şi sportul...

Voloşin. După părerea mea, ceea ce ai spus e prea puţin pentru un om. Poate oare Europa

să se transforme în America ? Războiul a răvăşit nu numai Picardia, dar şi forul interior al omului. Hobbes a numit statul un „Leviathan". Oamenii pot deveni tigri automaţi : au experienţă şi au căpătat şi gust. Eu prefer pînzele lui Léger maşinilor. Nu mă atrage perspectiva de a fi sclavul unor făpturi neînsufleţite.

Modigliani. Sînteţi al dracului de naivi cu toţii ! Credeţi că cineva are să vă spună : „Dragii mei, alegeţi !" Mă faceţi să rîd. Astăzi pot alege numai cei ce se automutilează, dar pentru aceasta sînt împuşcaţi, iar cînd războiul se va termina, toţi vor fi trimişi la închisoare. Nostradamus nu a greşit... Toţi vom îmbrăca haine de ocnaşi. Maximum ce se va obţine este ca academicienii să aibă dreptul de a purta pantaloni în carouri şi nu vărgaţi.

Léger. Nu. Oamenii s-au schimbat, ei se trezesc la viaţă.

Lapinski. E adevărat. Desigur, capitalismul nu mai poate crea nimic, el nu face acum decît să distrugă. Dar conştiinţa creşte. Poate că ne aflăm în ajunul unui deznodămînt. Nimeni nu ştie unde va începe : la Paris, în tranşee, sau la Petersburg...

Savinkov. „Conştiinţa" este un mit. În Germania erau foarte mulţi socialişti, dar cînd s-a dat comanda „eins, zwei", ei au pornit în pas de marş. Tot ce este mai rău ne aşteaptă în viitor.

Lapinski. Nu. Lucrul cel mai rău a rămas în urmă. Socialiştii pot...

Modigliani. Ştii dumneata cu cine seamănă socialiştii ? Cu nişte papagali pleşuvi. I-am

spus-o şi fratelui meu. Dar te rog, nu te supăra, socialiştii sînt totuşi mai buni decît alţii. Dumneata însă nu înţelegi nimic. Toma şi ministru! Care e deosebirea dintre Mussolini şi Cadorna? Fleacuri! Soutine a făcut un portret minunat. E un adevărat Rembrandt, dacă vreţi să mă credeţi, bine, dacă nu, nu. Dar şi pe el au să-l bage după gratii. Ascultă (la adresa lui Léger), tu vrei să organizezi lumea. Dar lumea nu poate fi măsurată cu o riglă. Există oamenii...

Léger. Pictori buni au existat şi înainte. Se cere o nouă atitudine. Arta va supravieţui dacă va descifra limbajul contemporaneităţii.

Rivera. La Paris nimeni nu are nevoie de artă. Moare Parisul, moare şi arta. Ţăranii lui Zapata nu au văzut nici un fel de maşini, dar sînt de sute de ori mai moderni decît Poincaré. Sînt convins că, dacă le-am arăta pînzele noastre, ne-ar înţelege. Cine a clădit catedralele gotice sau templele aztecilor? Toţi. Şi pentru toţi. Ilya, tu eşti un pesimist, pentru că eşti prea civilizat. Arta are nevoie să guste un strop de barbarie. Sculptura negrilor l-a salvat pe Picasso. Curînd veţi pleca cu toţii în Congo sau în Peru. E nevoie de o şcoală a sălbăticiei...

Eu. Sălbăticie avem destulă şi aici. Mie nu-mi place exotismul. Cine are să se ducă în Congo? Ţetlinii, poate Max, el are să scrie acolo o cunună de sonete. Urăsc maşinile. E nevoie de bunătate. Cînd privesc reclamele săpunului „Cadum" am conştiinţa că bebe-ul din spuma de săpun este pur şi bun. E îngrozitor să te gîndeşti

că şi Hindenburg sau Poincaré au fost cîndva copii!

Rivera. Nenorocirea ta e că eşti european. Europa îşi dă ultima suflare. Vor veni americanii, asiaticii, africanii.

Savinkov. Americanii vor declara curînd război şi vor debarca. La ce asiatici te referi? La japonezi?

Rivera. Fie şi japonezi...

Pe neaşteptate, Diego închise ochii. Numai Modigliani şi cu mine ştiam ce va urma. Lapinski continua să discute în linişte cu Léger. Max, care nu observase ce se petrece cu Rivera, povestea despre vedeniile Iuliei Krudener. Modi şi cu mine ne furişarăm mai aproape de ieşire. Diego se ridică şi strigă: „Bine aţi venit, groparilor! Aţi venit să mă luaţi? Ia vedeţi! Eu am să vă înmormîntez pe voi..." Se îndreptă spre Voloşin şi-l ridică în braţe — lucru uluitor, căci Max cîntărea nu mai puţin de o sută de kilograme. Rivera repeta lugubru: „Acum!... Vă dau cu capul de uşă. Vă fac o înmormîntare clasa întîi..."

În 1917 Rivera se îndrăgosti pe neaşteptate de Marevna pe care o cunoştea de mulţi ani. Firile lor erau asemănătoare: amîndoi impulsivi, copilăroşi, sensibili. Doi ani mai tîrziu Marevna născu o fiică, Marika. (De curînd, am întîlnit-o pe Marevna la Londra. Desenează, sculptează, scrie memorii. Marika seamănă foarte mult cu Diego, e actriţă, are înfăţişare de mexicană, limba ei maternă este franceza, a fost căsătorită cu un englez şi îi place să spună că e pe jumătate rusoaică.)

Revenind la Paris în primăvara lui 1921, îl căutai de îndată pe Rivera ; locuia în același atelier. Cu puțin timp înainte, vizitase Italia și rămăsese fermecat de frescele lui Giotto și Ucello. Desena, erau primele schițe ce vesteau o nouă perioadă în creația sa. Vorbea cu entuziasm despre Revoluția din Octombrie, îi plăcea să asculte povestirile despre Proletcult, se pregătea să se întoarcă în patrie.

Curînd după aceea începu să picteze fresce grandioase pe zidurile edificiilor publice din Mexico. Citeam despre el în presă, vedeam uneori reproduceri ale frescelor sale, dar nu am mai avut prilejul să-l întîlnesc. În 1928 Diego a fost la Moscova, însă nu ne-am văzut, căci eu mă aflam pe atunci la Paris. Într-o zi, a venit la mine una dintre fostele lui soții, o mexicană frumoasă, Guadelupa Marin. Ea căuta la Paris lucrările de tinerețe ale lui Diego.

Rivera devenise o celebritate. I se consacrau monografii, fusese invitat în Statele Unite unde pictase portretul lui Esdel Ford, unul dintre regii automobilului ; Rockefeller îi comandase niște fresce. Rivera înfățișase scene de luptă socială, pe Lenin. După îndelungi tratative, frescele au fost distruse.

În 1951, pe cînd mă aflam la Stockholm, mă dusei să văd o amplă expoziție de artă mexicană. Sculptura străveche m-a zguduit ; mi-a amintit de cea din India, din China. Uimitoare erau căile pe care se dezvoltase civilizația mexicană : de la arhaic, de la monumentalitate, aztecii trecuseră de îndată la barocul capricios. M-am urcat

apoi la etaj și am văzut aci lucrările lui Rivera. Pînzele de șevalet trădau forța picturală. Erau și reproduceri după pictura murală. Dar ele nu au spus nimic sufletului meu, probabil că nu le-am înțeles. Portalurile catedralelor gotice reprezintă o enciclopedie în piatră a epocii, dar pe vremea aceea oamenii nu știau să citească. Frescele lui Rivera însumează o multitudine de istorii, ele povestesc : ba despre revoluția mexicană, ba despre vaccinul împotriva variolei, ba despre viața economică a Lumii Noi. Învățămintele italienilor sînt prezente, mexicanele lui fac plecăciuni, dansează și dorm întocmai ca doamnele florentine din secolul XV. Rivera încercase să îmbine tradițiile naționale cu pictura modernă, așa cum încercaseră să o facă mulți pictori indieni sau japonezi. Înțelesei atunci imputările pe care le adresa Diego pictorilor sovietici reproșîndu-le că disprețuiesc „arta populară, cutiuțele lăcuite". Dacă ar fi fost rus, ar fi încercat, desigur, să îmbine arta tînărului Rivera cu cea a Palehului...

De altfel, văd că am început să vorbesc despre gusturile mele în artă, ceea ce nu-și are rostul. Ar fi mai bine să spun că Rivera a încercat să rezolve una din problemele cele mai grele ale epocii — să creeze pictura murală. De-a lungul întregii sale vieți, omul acesta a rămas credincios poporului, de multe ori s-a certat și s-a împăcat cu comuniștii mexicani, dar din 1917 și pînă la moarte l-a socotit pe Lenin dascălul său.

L-am întîlnit în 1952, la Viena, la Congresul partizanilor păcii. I-am spus că la expoziția artei mexicane mi-au plăcut lucrările pictorului Ta-

mayo. Diego s-a supărat şi m-a acuzat de formalism ; în loc să fie o revedere a doi prieteni care nu se văzuseră de treizeci de ani, a fost o dispută plicticoasă despre pictură de şevalet şi pictură murală. Peste cîtva timp, Diego a venit la Moscova să-şi vadă de sănătate şi a trecut şi pe la mine. Am petrecut o seară depănînd amintiri ; aşa discută oamenii cînd geamantanele sînt închise şi se cuvine să poposească o clipă înainte de a porni la drum lung. Tot ceea ce era copilăros, sincer, inimos în el, tot ceea ce îmi fusese scump altădată, reapăru în faţa mea în această ultimă seară. De atunci nu ne-am mai revăzut.

Rivera făcea parte din categoria oamenilor despre care nu se poate spune că intră în odaie. Ei umplu odaia cu prezenţa lor. Epoca noastră i-a înghesuit pe mulţi, dar Rivera n-a cedat în faţa ei şi, în cazul lui, epoca a trebuit să se mai înghesuie ea ca să-i facă loc.

27

SCRIAM ziarului „Birjevîe vedomosti“ misive pline de indignare, întrebînd de ce apar reportajele mele de pe front într-o formă atît de denaturată. Dar scrisorile mele nu foloseau la nimic. Continuam să scriu reportaje şi, cu timpul, m-am obişnuit ca articolele să fie periate, iar uneori să mi se atribuie chiar idei ce nu-mi aparţin. Intrasem în al treilea an de război ; oamenii se obişnuiseră cu de toate, şi acesta era lucrul cel mai îngrozitor !

Într-un mic orăşel din Picardia, Albert, într-o casă pe jumătate dărîmată, locuia o hangiţă cu patru copii. Femeia nu mai băga în seamă obuzele, se văita doar că se scumpise vinul, ajunsese la 160 de franci hectolitrul. Negoţul ei prospera, soldaţii beau vinul care se scumpise, iar copiilor ei li se părea că oamenii au trăit de cînd lumea sub tirul artileriei.

În vecinătatea unei baterii a englezilor se afla o moară. Bineînţeles, moara nu funcţiona, dar bătrînul morar rămăsese în casa lui. Nemţii ţineau bateria sub tirul artileriei lor, iar bătrînul nu se gîndea decît la un singur lucru : se temea ca nu cumva soldaţii să fure sacii pentru făină sau să-i murdărească.

În pivniţele de la Reims viaţa îşi urma cursul ei obişnuit : într-una din ele se tipărea ziarul „Le Courrier de l'Est“, într-alta funcţiona o şcoală, în a treia se instalase o frizerie.

Înainte de război în micile orăşele franceze exista obligator un „crieur public“, un slujbaş al primăriei care străbătea străzile cu o tobă şi anunţa prin strigăte că cutăruia îi dispăruse cîinele iar cutare pierduse o servietă. Nu existau încă aparate de radio şi francezii aflară de mobilizare de la asemenea crainici. La Compiègne văzusem un bătrîn cu toba, care în timp ce cădeau obuzele striga cu voce răguşită că o doamnă şi-a pierdut broşa şi găsitorul va primi recompensă.

În tranşee viaţa se scurgea zilnic la fel de monotonă şi de blestemată : oamenii aşteptau poşta, striveau păduchii, înjurau pe ofiţeri, povesteau anecdote deocheate, apoi mureau.

Soldaţii englezi se bărbiereau în mod obligator în fiecare zi : moartea rămîne moarte, dar nu poţi să nu te bărbiereşti.

Guillaume Apollinaire era îndrăgostit : compunea scrisori către Lu (Louise de Coligny-Chamillon), îi dedica versuri. Doamnă din înalta societate, Lu îl respinsese. El trăia cu războiul : „Sînt mii de brazi, sfîrtecaţi de obuze... Sînt soldaţi care noaptea fac scînduri pentru sicrie... La cinci kilometri de aici e un cimitir plin de cruci..." În tranşee sosi poşta. Guillaume Apollinaire începu să răsfoiască un număr al revistei „Mercure de France", unde-i apăruse un articol, şi în această clipă o schijă îl răni grav la cap.

Lîngă Lens întrebai un soldat francez, care trebăluia lîngă o căsuţă, rămasă în picioare ca prin minune, dacă se poate merge mai departe, dacă drumul este sau nu sub tirul german. Omul răspunse că nu ştie, căci nu se află pe front, el a venit acasă, în permisie, la nevasta lui, care rămăsese în această căsuţă.

Într-un sat zuavii găsiră o femeie trecută mult de patruzeci de ani. Ei îşi manifestară entuziasmul prin strigăte, în dreptul căsuţei se formă o coadă. Comandamentul militar deschise case de toleranţă pentru soldaţi. În tabăra de la Mailly se organizau „zile franceze", „zile belgiene".

Iarna era neobişnuit de aspră, pînă şi Sena îngheţase. Nu se găseau cărbuni. Oamenii sufereau de frig. Guvernul vorbea mereu de economii. Se hotărî ca două zile pe săptămînă să nu se servească prăjituri. În restaurantele scumpe puteai găsi pînă atunci *hors d'oeuvres,* supe, peşte ; după această dispoziţie, nu se mai servea decît un singur fel cu carne : sau biftec, sau raţă. Ce să-i faci, era în al treilea an de război !... Croitorii de damă dictau, ca de obicei, moda nouă : fuste scurte, pălării mici, semănînd cu cele militare, taioare kaki. Ziarele făceau reclamă pentru parfumuri, somnifere, proteze pentru invalizi. Ziarele scriau că francezilor nu le şade bine să fie asceţi, ascetismul este un indiciu de slăbiciune, iar Franţa este sigură de victorie. Cinematografele erau arhipline, în fiecare săptămînă rula o serie nouă din „Tainele New York-ului".

Într-o zi văzui cu Diego Rivera într-un mic cinema un film cu un actor pe care nu-l cunoşteam şi care spărgea farfurii şi ungea cu vopsea rochiile cucoanelor elegante. Am rîs cu hohote deopotrivă cu ceilalţi spectatori, dar cînd am ieşit din sală, i-am mărturisit lui Diego că sînt înspăimîntat, acest omuleţ caraghios cu gambetă ne arătase tot absurdul vieţii. Diego replică : „Ai dreptate, e un tragedian". Îi recomandarăm lui Picasso să se ducă neapărat să vadă filmul cu Charlot, aşa era numit pe atunci acest actor necunoscut, Charlie Chaplin.

La „Rotonde" pictorii continuau să discute despre cubism. La statul major al armatei un căpitan posomorît examina un morman de fotografii. Pentru prima oară văzui pămîntul foto-

grafiat din aer. El amintea în chip uluitor desenele lui Metzinger sau Gleizes. (În 1948, Picasso ateriză la Wroclaw şi-mi spuse zîmbind: „De sus, lumea seamănă cu unele din pînzele mele".)

Pe frontul englez, în barăcile „YMCA", se împărţeau sandviciuri. Duminică dimineaţa se făcea serviciul divin, iar seara rulau filme. Pe pereţi vedeai afişe cu conţinut moralizator: despre dragostea faţă de Dumnezeu, despre avantajele de a nu consuma băuturi spirtoase, despre necesitatea de a te feri de boli venerice.

Toţi deveniră superstiţioşi, arareori găseai cîte un om care să aibă curajul să-şi aprindă a treia ţigară de la acelaşi chibrit. Doamnele care se ocupau cu acte de binefacere nu pierdeau vremea, înmînau soldaţilor care plecau în primele linii amulete înfăţişînd chipul Maicii Domnului din Lourdes. Soldaţii luau cu plăcere amuletele. Cine ştie, poate că sînt bune la ceva?

(Un senegalez mi-a făcut o dată cadou un talisman, spunîndu-mi că e mai bun decît orice amuletă. Erau nişte dinţi, nu ştiu ai cui, ai unui neamţ sau ai unui francez?)

Subofiţerii îi pedepseau pe senegalezi cu vîrf şi îndesat ca să-i înfricoşeze. Negrii erau trimişi la moarte sigură. Senegalezii tuşeau, se îmbolnăveau, nu pricepeau unde se află şi de ce sînt trimişi la moarte. Locuitorii Indochinei, nişte omuleţi pirpirii, misterioşi, care fuseseră aduşi la uzinele militare, erau tăcuţi şi posomorîţi. În anii aceia se scria cu sînge nota de plată care a fost prezentată spre achitare cu mulţi ani mai tîrziu.

Anul 1917 a fost, pare-se, cel mai sîngeros: Somme, Verdun. La fiecare pas întîlneai la Paris femei cu ochii plînşi. Soldaţii rezistau pînă la ultima suflare. În ajunul celui de-al doilea război mondial, citisem jurnalul intim al lui Poincaré. Iată însemnări datînd din zilele cînd se desfăşura bătălia de la Verdun: „Clemenceau, socotind, probabil, că o criză de guvern este prea puţin probabilă în viitor, a trecut la atacuri împotriva mea... Bourgeois socoate că Briand a înclinat prea mult balanţa în folosul adversarilor lui Joffre... Noulens, cu agresivitatea sa, a dat apă la moară radicalilor împotriva lui Thomas... În replica sa, Briand l-a cruţat pe Clemenceau..."

Ziariştii străini, dornici de senzaţional, se străduiau să intre în legătură cu ordonanţa lui Gallieni, cu şoferul lui Joffre, cu subreta lui Briand; în timpul liber ei făceau curte franţuzoaicelor pe care căutau să le corupă cu bomboane americane. Toţi înjurau cenzura. Barzini triumfa: reuşise să asiste la execuţia unui spion şi povestea enervat, dar şi cu admiraţie: „A fost uimitor de calm, ticălosul". La Paris frecventam Casa Presei. Milosz îmi spunea cu un aer distrat că ofensiva s-a oprit din cauza timpului nefavorabil. Probabil că în sinea lui se gîndea că omul e sortit pieirii.

În aceeaşi Casă a Presei mi se ofereau buletine de informaţii. În fiecare revenea mereu aceeaşi temă a „resurselor care cresc". Oameni erau tot mai puţini, tunuri, avioane tot mai multe. Începură atacuri masive de tancuri. Deputatul socialist Braque îmi povestise că o comisie parlamentară

cercetează o afacere scandaloasă în legătură cu furniturile de armament. Niciodată oamenii nu s-au îmbogăţit atît de repede ca atunci. Războiul era o afacere bănoasă. În zilele acelea începui să mă gîndesc la romanul „Julio Jurenito", zicîndu-mi că ar fi interesant să povestesc despre o mare întreprindere care se îndeletniceşte cu distrugerea oamenilor. În roman i-am spus „întreprinderea lui mister Cool".

(În romanul meu, Julio Jurenito realizează o invenţie cu ajutorul căreia oamenii ar putea fi nimiciţi cu toptanul. Descrierea invenţiei este făcută alandala, şi eu însumi recunoşteam că „întrucît din naştere sînt greu de cap la fizică şi matematică, nu mi-am însuşit nici un fel de cunoştinţe în acest domeniu".) Jurenito i-a propus lui mister Cool să experimenteze această armă de distrugere în masă la care acesta i-a răspuns : „Te rog, dragă prietene, pînă una, alta, nu vorbi nimănui despre invenţia dumitale. Căci dacă este atît de simplu şi de uşor să ucizi oamenii, războiul va lua sfîrşit peste două săptămîni şi toată întreprinderea mea atît de complicată va pieri. Pe cînd patria mea de-abia se pregăteşte de luptă."

În continuare, scriam că mister Cool mi-a dat următoarea explicaţie : „Nemţii pot fi puşi cu botul pe labe cu ajutorul baionetelor franceze, iar trucurile lui Jurenito este mai bine să le păstrăm pentru japonezi". Japonezii mă întreabă adesea de ce am scris în 1921, cînd Japonia era aliata Americii, că americanii vor experimenta pe pielea japonezilor o nouă armă ucigătoare.

Nu ştiu ce să le răspund. De ce în 1919, cu mult înainte de descoperirile lui Rutherford, Joliot-Curie şi Fermi, Andrei Belîi scria : „Universul a explodat în experienţele lui Curie sub forma de bombă atomică, în şuvoaie de electroni ai unei hecatombe neîntrupate" ?... Poate că asemenea erori involuntare decurg din natura scriitorului ?)

Spusesem mai înainte că primul război mondial a fost doar o ciornă, dar această ciornă nimeni nu o va numi gîngurit de copil. Se dădeau atacurile cu gaze (una din victime a fost şi Léger). Invalizii desfiguraţi de aruncătoarele de flăcări nu erau lăsaţi să iasă afară din spital — i-ar fi înspăimîntat prea tare pe trecători. Iată o însemnare a mea datînd din 1916 :

„În Picardia, nemţii s-au retras cu 40—50 de kilometri. Pretutindeni acelaşi spectacol : oraşe, sate, chiar case izolate arse pînă la temelie. Nu e vorba de excesele unor soldaţi, a fost un ordin şi geniştii au parcurs pe biciclete toată zona care s-a evacuat. Astăzi această zonă este un pustiu. Oraşele Bapaume, Chauny, Nesle, Ham au fost arse. Se zvoneşte că comandamentul german a decis să pustiască pentru mulţi ani Franţa. Picardia este o regiune vestită în pere şi prune. Toate livezile au fost distruse. În tîrguşorul Chaulnes m-am bucurat la început că perii plantaţi nu fuseseră tăiaţi. Dar cînd m-am apropiat de pomi, am văzut că toţi sînt tăiaţi la bază cu ferăstrăul, şi erau peste două sute de pomi ! Soldaţii francezi înjurau, unii aveau ochii plini de lacrimi."

Un singur indiciu trădează epoca : geniştii pe biciclete...

În toamna lui 1943, la Gluhovo, care fusese eliberat în ajun de armatele noastre, văzui într-o livadă nişte meri tăiaţi cu ferăstrăul la bază ; frunzele mai erau încă verzi, pe ramuri mai atîrnau roadele lor. Şi soldaţii noştri înjurară ca şi francezii la Chaulnes.

Nu e o schiţă, nici un articol consacrat militarismului german, nu sînt decît două zile dintr-o viaţă.

La începutul războiului, soldaţii germani au ars pînă în temelie oraşul Gerbéviller (lîngă Nancy), pe care-l ocupaseră pentru scurtă vreme. Cînd am sosit acolo, i-am găsit pe locuitori adăpostiţi în barăci, şi în bordeie. Îmi povestiră că din cinci sute de case rămăseseră numai douăzeci, o sută de oameni fuseseră împuşcaţi. De ce ? Nu ştia nimeni... De ce la Senlis sau Amiens soldaţii, după ce intrară în oraş, începură să ucidă pe locuitori ? În 1916 văzusem afişele germane amintind executarea ostatecilor. Asemenea afişe reapărură pe ziduri în oraşele franceze un sfert de veac mai tîrziu...

Se spunea că Hitler a inventat multe lucruri. Nu, el doar şi-a însuşit foarte multe şi le-a aplicat în proporţii uriaşe. Într-unul din reportajele mele citam textul ordinului dat de comenduirea germană din tîrgul Aulne situat în apropiere de Saint-Quentin : pentru culesul recoltei toată populaţia din cincisprezece sate învecinate (copiii începînd de la vîrsta de 15 ani) era obligată să muncească de la patru dimineaţa pînă la opt

seara. Comenduirea avertiza că „bărbaţii, femeile şi copiii care nu vor ieşi la muncă vor fi pedepsiţi cu douăzeci de lovituri de baston".

În 1910, părăsii liniştitul Bruges îndreptîndu-mă spre domolul Ypres. Acolo era o piaţă medievală împodobită cu statui minunate, unul din puţinele monumente gotice cu caracter laic ajunse pînă la noi. Am fost din nou în acest oraş în 1916, cînd el era supus tirului artileriei germane. În locul pieţei am văzut nişte ruine, doar o statuie de piatră înfăţişînd o femeie salvată ca prin minune continua să zîmbească. Locuitorii fuseseră demult evacuaţi, soldaţii se adăposteau în pivniţi şi bordeie. În faţa ruinelor acestei pieţe, am întîlnit doi soldaţi englezi, care discutau despre stilul gotic, iar unul dintre ei îşi nota ceva în agendă.

Apăru cuvîntul „iperită", aşa a fost botezat gazul toxic pe care nemţii l-au aplicat pentru prima oară în bătălia de la Ypres.

În 1921 revăzui ruinele Ypres-ului. Locuitorii se întorseseră şi trăiau în bordeie. Nişte oameni întreprinzători construiseră barăci pe care le împodobiseră cu firme : „Hotel Victoria", „Cafeneaua aliaţilor", „Restaurantul păcii". Mii de turişti veneau să vadă ruinele. Invalizi, ologi, orbi vindeau cărţi poştale, înfăţişînd oraşul distrus.

Cu timpul Ypres a fost reclădit şi atunci a început cel de al doilea război mondial.

Artileria a tras doi ani de-a rîndul asupra unuia dintre cele mai vechi oraşe ale Franţei, Arras. Pe turnul primăriei se înălţa statuia unui

leu de aur, păzitorul libertății. Turnul se prăbuși, soldații luară leul și-l trimiseră la Paris. Mai tîrziu Arras a fost reclădit, dar curînd după aceea asupra orașului căzu prima bombă a celui de-al doilea război mondial. Toate acestea seamănă cu povestea despre cocoșul roșu sau cu legenda lui Sisif în infern.

Sublocotenentul Jean-Richard Bloch scria soției sale că războiul acesta trebuie să fie ultimul. În scrisorile sale, el întrebă fără încetare ce-i fac copiii — fiica sa mezină, Françoise, avea numai trei ani. În 1945 nemții au executat-o pe Françoise („France") la Hamburg.

În anul 1916, despre care povestesc acum, nimeni dintre soldați nu-și imagina cum va mai putea supraviețui încă o zi ; și totuși, tuturor li se părea că războiul va dura o veșnicie. Pe frontul italian se afla într-o tranșee tînărul Hemingway. Frămîntările sale le cunoaștem din romanul „Adio, arme !" Într-o tranșee austro-ungară din fața lui, se afla Máté Zalka. Hemingway și generalul Lukács (acesta era numele sub care a fost cunoscut Máté Zalka în Spania) s-au întîlnit în 1936 lîngă Madrid la postul de comandă al Brigăzii internaționale nr. 12. „Războiul este întotdeauna o ticăloșie", spunea cu voce blajină generalul Lukács privind harta. Hemingway îi punea întrebări despre luptele pentru Palacio Ibarra.

Veni într-o permisie patronul hotelului nostru. Văzîndu-ne, ne sărutarăm. Îmi povesti că soldații sînt obosiți de moarte, îi urăsc pe politicieni, pe speculanți, nu cred ceea ce scriu ziarele. „Dar

ce să-i faci, repeta el, numai două sute de metri ne despart de boși. Bineînțeles că și la ei soldații o duc prost, dar generalii ordonă. Am văzut eu ce au făcut ei din Peronne..."

Citeam ziarele pe care mi le aducea Lapinski. Acolo scria că numai capitaliștii sînt interesați să continue războiul. Asta o știam și fără ziare, prea era în jurul nostru multă minciună, fățărnicie, cruzime. Mi-aduc aminte de o caricatură pe care am văzut-o în revista conformistă „L'Illustration" : un grăsan cu gambetă pe cap plîngea auzind cuvîntul „pace" și spunea : „Eu furnizez pe zi 4000 de proiectile, dumneavoastră vreți să mă ruinați". Da, în 1916 toată lumea știa acest lucru. Dar în spatele soldaților erau nu numai grăsani cu gambetă, mai era și Franța cu orașele ei liniștite, cu zidurile împodobite de glicinii mov. Iar nemții se aflau la Noyon... Nimeni nu știa cum să rezolve situația.

În fiecare an mor oameni care au supraviețuit primului război mondial. Intră în viață o generație, care n-a cunoscut nici cel de-al doilea război. Generația mea își sfîrșește drumul de viață ; dar nu putem uita nimic. În ultimii unsprezece ani îmi consacru aproape toate forțele, aproape tot timpul unui singur scop, luptei pentru pace. Scriu această carte între două călătorii, adeseori las cîte un capitol neterminat. Prietenii îmi spun uneori că fac o prostie, mă îndeamnă să stau locului, să mai scriu încă un roman. Dar romane sînt multe pe lume... Îmi amintesc de anul 1916, de neputința, de disperarea noastră. Dacă aș putea contribui măcar cu

ceva, cît de puţin, la apărarea păcii!... Întorc pe dos cuvintele lui Descartes: poţi gîndi în chip diferit despre scopul vieţii, despre sensul ei, dar pentru ca să gîndeşti trebuie să exişti. Mă uit pe fereastră, şi văd un copil: are o figură mult prea serioasă, poartă nişte pîslari uriaşi şi, deşi zăpada şi-a pierdut din albeaţă, el construieşte ceva din această ultimă zăpadă de aprilie. Acest Descartes are numai opt ani, dar gîndeşte. El meditează, probabil, la problemele la care noi nu am avut încă timpul să gîndim cu adevărat. Să nu îngăduim ca el să fie ucis!

28

MĂ ÎNTREB de ce îmi vine greu să scriu despre Picasso. Poate pentru că este foarte celebru, pentru că s-au scris despre el sute de cărţi, pentru că există lucrări foarte amănunţite consacrate nu numai fiecăreia dintre pînzele sale, dar şi atelierelor sale, porumbeilor sau cîinilor săi, flanelelor şi şepcilor sale? Da, desigur, despre Picasso au scris mulţi şi prietenii săi cei mai apropiaţi, şi oamenii care l-au întîlnit întîmplător; unii au scris în chip inteligent, alţii naiv, unii cu talent, alţii banal. Dar nu aceste motive m-ar face să-mi fie greu să scriu despre Picasso. Au fost atîtea cazuri cînd şi eu, ca orice alt scriitor, m-am aşezat la masă, ştiind bine că vreau să demonstrez lucruri de mult demonstrate. Nu încape îndoială că este cu mult mai greu să

descrii o ploaie obişnuită de toamnă decît startul unui avion cu reaţie; dar în cartea de faţă încerc adesea să tratez teme care au fost nu o dată discutate înaintea mea şi cu mult mai bine decît aş face-o eu. Greutatea are o singură cauză şi această cauză este Picasso însuşi.

Un mare artist mi-a spus cîndva: „Picasso este un geniu, dar el nu iubeşte viaţa — iar pictura afirmă viaţa". Aceste cuvinte sînt adevărate, după cum adevărat este şi faptul că Picasso iubeşte cu pasiune oamenii, natura, arta, viaţa, că niciodată în sufletul lui nu se stinge o curiozitate adolescentină. Multe dintre pînzele lui mărturisesc nu numai frumuseţea vieţii, ci într-un chip palpabil şi căldura ei, şi gustul ei, şi mirosul ei. Oamenii care scriu despre Picasso subliniază că el năzuieşte să împrospăteze, să anatomizeze lumea pe care o vedem cu ochii, să dezmembreze şi natura, şi morala, să sfîrtece tot ce există. Unii văd în aceasta forţa lui, spiritul lui revoluţionar, alţii vorbesc cu părere de rău sau cu indignare despre „spiritul de distrugere". (La sfîrşitul deceniului cinci al secolului nostru, citind opiniile unor critici sovietici despre Picasso, m-a surprins faptul că verdictul lor — bineînţeles, fără voia lor, — coincidea cu opiniile lui Churchill şi Truman care — unul fiind pictor amator, iar celălalt, muzician amator — îl condamnau pe răzvrătitul Picasso.) Nu o dată în viaţă m-am simţit subjugat de forţa distrugătoare a lui Picasso. Au fost perioade cînd simţeam numai această forţă, ea mă bucura, ea mă însufleţea. Dar acest fapt aparţine biografiei mele, nu bio-

grafiei lui Picasso. (Astăzi, unele pînze ale lui Picasso îmi par de nesuportat : nu înţeleg de ce a fost el capabil să urască chipul unei femei splendide.) Este oare drept să acuzăm ca fiind distrugător un om însetat de creaţie, un pictor care timp de peste şaizeci de ani a construit şi construieşte, care a trecut cu îndrăzneală de partea comuniştilor, nu a preferat anarhismul, indiferenţa sau scepticismul — ceea ce ar fi fost mult mai simplu pentru un artist ? S-ar putea spune — şi lucrul acesta ar fi de asemenea un adevăr — că Picasso reînvie în atelierul său, că pe el îl enervează analfabetismul estetic al diferiţilor „judecători", că mitingurilor şi şedinţelor el le preferă singurătatea. În acest caz, cum am putea uita înflăcărarea de care a dat el dovadă în anii războiului din Spania, cum am putea uita de porumbelul lui, de participarea lui la mişcarea partizanilor păcii, de carnetul lui de partid, de afişele, desenele sale pentru „L'Humanité" şi de atîtea alte lucruri ?

În epoca Montmartre-ului („Bâteau-Lavoir") pe care nu am mai apucat-o, în epoca „Rotondei", pe care am încercat s-o descriu, eram tineri, ne plăcea să facem nebunii, „năzbîtii". Dar Picasso a păstrat pasiunea pentru glumă, pentru şotii pînă la 80 de ani. Şi astăzi pozează gol în faţa fotografilor, îşi bate joc de vizitatorii simandicoşi, ia parte la luptele de tauri. El a creat o serie amplă de litografii, intitulată „Pictorul şi modelele sale". Pictorul ne aminteşte cînd de Rubens, cînd de Matisse la bătrîneţe ; modelele sale sînt femei goale sau personaje ale lui Velasquez sau ale altor maeştri vechi ; adesea vezi printre ele un bufon tînăr, şi acest bufon seamănă cu Picasso (el rîde de sine însuşi şi probabil că e mîndru de sine însuşi). Ascultîndu-l cînd vorbeşte, nu-ţi poţi da seama exact cînd încetează să glumească ; ştie să facă glume pe un ton foarte serios, iar lucrurile serioase să le spună în aşa fel, încît, dacă vrei, le poţi uşor lua drept glume.

Uneori sînt întrebat cum trebuie pronunţat corect numele de „Picasso" : cu accentul pe ultima silabă sau pe penultima, adică dacă e spaniol sau francez ? Bineînţeles spaniol, şi ca exterior, şi prin firea sa, şi prin realismul său crud, prin înflăcărarea sa, prin ironia sa profundă şi primejdioasă. Războiul civil din Spania l-a zguduit ; poate că „Guernica" va rămîne tabloul cel mai plin de semnificaţie al epocii noastre. În atelierul lui Picasso de pe strada Saint-Augustin întîlneam totdeauna emigranţi spanioli. Pe spanioli Pablo nu-i refuza niciodată, orice i-ar fi cerut. Toate acestea sînt adevărate, dar trebuie să ne gîndim şi la altceva. De ce toată viaţa sa omul acesta şi-a petrecut-o de bunăvoie în Franţa ? De ce pentru el a fost şi a rămas un mare artist Cézanne ? De ce prietenii săi cei mai buni au fost trei poeţi francezi : Guillaume Apollinaire, Max Jacob şi Paul Eluard ? Nu. Pe Picasso nu-l poţi rupe de Franţa.

Unii oameni suferă transformări radicale pe parcursul vieţii lor, şi asemenea schimbări uşurează nararea biografiei lor. Viaţa capătă elemente ale acelei „acţiuni în dezvoltare" care

atrage de obicei pe dramaturgii debutanţi. Pasionîndu-se pentru fapte de surpriză, biografii uită adesea de caracterul omului. Aşa se întîmplă şi cu cercetările consacrate poeţilor sau pictorilor: perioada futuristă a lui Maiakovski, perioada nekrasoviană a lui Blok, perioada spaniolă a lui Manet, perioada impresionistă a lui Cézanne. Unii încearcă să împartă şi creaţia lui Picasso în cîteva perioade. S-ar părea că nu e nimic mai uşor: la fiecare doi-trei ani el uluia şi continuă să uluiască pe critici cu descoperirile sale artistice. Cercetătorii stabilesc numeroase „perioade": albastră, roză, africană, cubistă, „Ingres", pompeiană etc. Nenorocirea este că pe neaşteptate Picasso infirmă toate clasificările. După ce îi vizită în 1922 atelierul, Maiakovski încercă să-şi liniştească prietenii spunîndu-le că zvonurile sînt false, Picasso nu s-a întors la clasicism. Totuşi, tînărul Maiakovski a fost mirat că nu a găsit la Picasso nici un fel de „perioadă": „Atelierul lui e plin de lucrări din cele mai diferite, începînd cu o scenă foarte realistă în tonuri de albastru şi roz, în stil perfect antic, şi terminînd cu eşafodaje de tinichea şi sîrmă. Examinaţi ilustraţiile: fetiţa aceasta e un tip cu totul à la Serov. Portretul femeii este de un realism frust. Alături o vioară veche desfăcută. Toate aceste pînze sînt datate cu acelaşi an." Maiakovski socotea că poetul care scrie versuri „în scară" nu se poate înflăcăra după sonete. Picasso însă tratează cu indiferenţă diferitele concepţii estetice. N-am mai întîlnit om care să se schimbe atît de repede şi care totodată să

fie atît de consecvent, de credincios lui însuşi. Cînd l-am vizitat ultima oară, în 1958, la Cannes, mă surprindeam mereu asupra gîndului: ce vrajă să fie la mijloc, lumea întreagă s-a schimbat de n-o mai poţi recunoaşte, eu însumi nu-mi înţeleg trecutul, iar Picasso este acelaşi ca şi acum 45 de ani! Zicîndu-mi toate acestea, ştiam în acelaşi timp că nimeni nu trecuse prin viaţă cu un pas mai grăbit ca al lui.

Iată de ce este atît de greu să vorbeşti despre Picasso: orice ai spune este şi adevăr, şi neadevăr. Forma jurămîntului pe care-l depun martorii în procese este aceeaşi în toate ţările. La început li se cere să spună „numai adevărul", iar după aceea li se cere o sarcină uneori imposibilă, să spună „tot adevărul". Bineînţeles, dacă se pune problema că acuzatul a săvîrşit sau nu o crimă, un martor ocular poate spune uşor tot adevărul. Dar atunci cînd procurorul sau apărarea încearcă să afle de ce a ajuns acuzatul pe banca acuzării, ei cer martorului cu mult prea mult: el nu este nici Shakespeare, nici Stendhal, nici Tolstoi. Unii autori scriu că viaţa şi creaţia lui Picasso abundă în contradicţii. Dar aceasta nu rezolvă problema. Dacă ar fi să redactăm un ghid al Olandei, nu ar fi greu să explicăm peisajul şi clima acestei ţări: cîmpii joase şi verzi, canaluri, o vară răcoroasă cu ploi dese, o iarnă blîndă. Dar la întrebarea ce fel de peisaj şi ce fel de climă are Uniunea Sovietică nu poţi răspunde numai în cîteva fraze. E prea puţin probabil că ai putea denumi „contradictorii" Munţii Caucazului şi tundra, piersicile din Cri-

meea şi murele din Nord. Există ţări mari. Există şi oameni mari. Un caracter complex pare totdeauna plin de contradicţii oamenilor care sînt deprinşi cu dimensiunile obişnuite.

După ce am făcut cunoştinţă cu Picasso, mi-am dat seama de îndată, mai bine zis am simţit că în faţa mea se află un om mare. Era cu puţin timp înainte de izbucnirea războiului, la începutul primăverii lui 1914. Mă aflam la „Rotonde" cu Max Jacob. Intră Picasso şi se aşeză la masa noastră. Max Jacob începu să-i povestească despre mine. Picasso păstră tăcere, apoi spuse că-i sînt dragi poeţii şi dragi îi sînt şi ruşii. N-am înţeles dacă vorbeşte serios sau e o formulă ironică de politeţe. (Am mai spus că cei mai buni prieteni ai lui Picasso au fost cîţiva poeţi, în ce-i priveşte pe ruşi, îi iubeşte într-adevăr, îmi spunea adesea că ruşii seamănă cu spaniolii.) În primăvara aceea, la o licitaţie, se vînduseră cîteva tablouri ale noilor pictori şi o pînză mare a lui Picasso din „perioada roz" fusese achiziţionată în schimbul unei sume impresionante, dacă memoria nu mă înşală — zece mii de franci. Picasso începea să devină o celebritate.

(Picasso fusese „descoperit" cu mulţi ani înainte de cîţiva amatori, printre care şi Şciukin, un colecţionar din Moscova. Picasso şi Matisse îmi povesteau că Şciukin, de cum intra în atelier, punea ochii pe cele mai bune pînze. Matisse încercase de cîteva ori să-i strecoare lucrări mai puţin reuşite, spunînd despre cele de care nu voia să se despartă : „Asta nu mi-a reuşit... E o mîzgăleală". Dar şiretlicul nu-i reuşea, în cele

din urmă Şciukin alegea tot „mîzgăleala nereuşită". Îndată după Şciukin, venea în atelier Morozov, care avea încredere în gustul rivalului său, iar alegerea pînzelor o lăsa pe seama pictorilor înşişi. Datorită colecţiilor făcute de aceşti doi moscoviţi, Ermitajul şi Muzeul Puşkin posedă un fond extraordinar de tablouri ale pictorilor francezi din a doua jumătate a secolului XIX şi de la începutul secolului XX. Şi în alte ţări existau amatori ai pînzelor lui Picasso. În 1950 poetul ceh Nezval m-a dus la marginea oraşului Praga unde locuia un bătrîn pensionar, Kramař. Am văzut în casa acestuia tablouri splendide ale lui Picasso de la începutul perioadei cubiste. Kramař mi-a povestit că, fiind tînăr de tot, a fost la Paris la Picasso ; avea bani număraţi, dar şi Picasso era încă puţin cunoscut şi vîndu cehului ieftin vreo zece pînze. Kramař avea o adevărată veneraţie faţă de tînărul pictor. După ce cumpără o natură moartă cu mere, pe care Picasso tocmai o terminase, îl rugă să-i dea un măr din cele ce-i slujiseră drept model. Acest măr vestejit mi l-a arătat şi mie. Am scris împreună o scrisoare lui Picasso.)

La începutul anului 1915, într-o zi rece de iarnă, Picasso m-a dus în atelierul său care se afla nu departe de „Rotonde", pe strada Chelchère. Ferestrele dădeau spre cimitirul Montparnasse. Cimitirele pariziene sînt lipsite de poezia celor ruseşti sau engleze, sînt ca nişte oraşe abstracte, cu străzi drepte, cavouri şi pietre funerare. În atelier nu te puteai mişca. Pretutindeni zăceau pînze pictate, bucăţi de carton, tinichea,

sîrmă, lemn. Într-un colţ erau numai tuburi cu culori, atîtea tuburi nu văzusem nici la prăvălie. Picasso îmi spuse că în trecut i se întîmplase adeseori să nu aibă bani pentru culori, şi că acum, după ce a vîndut de curînd cîteva pînze, se hotărîse să-şi facă o provizie „pe viaţă". Văzui desene pe pereţi, pe un taburet stricat, pe cutii de ţigări. Picasso îmi mărturisi că, uneori, nu poate să vadă o suprafaţă curată, fără desen. Muncea cu un fel de frenezie neobişnuită. La alţii, lunile de creaţie sînt urmate de luni goale, cînd poetul sau pictorul, după cuvintele lui Puşkin, „gustă visul liniştii" ; Picasso a muncit şi continuă toată viaţa să muncească cu aceeaşi îndîrjire. Diferitele ciudăţenii care-i atrag pe reporteri sau pe fotografi nu ţin de viaţa lui Picasso, ci de clipele lui de repaos.

Îl întrebai de ce ţine tinichea în atelier. Îmi răspunse că vrea să o folosească, dar nu ştie încă în ce fel. Cred că nu a existat material pe care să nu-l fi prelucrat. Toată viaţa lui a învăţat, fiindcă iubeşte meşteşugurile. La 40 de ani a învăţat de la un meşter spaniol, Julio Gonzales, să prelucreze tabla de fier ; la 60 de ani învăţase arta litografiei, iar la 70 devenise olar.

În atelierul lui se afla o sculptură africană şi o mare pînză a vameşului Rousseau — un pictor amator, ale cărui lucrări împodobesc astăzi muzeele din lumea întreagă. Tabloul lui Rousseau înfăţişa o conferinţă de pace. Picasso mi-a explicat că sculptorii africani schimbă proporţiile capului, ale corpului, ale mîinilor nu pentru că nu ar avea imaginea omului şi nici pentru

că nu ar şti să lucreze ; ei au noţiunea proporţiilor aşa cum plasticienii din Japonia au o altă reprezentare a perspectivei. „Crezi tu că acest vameş Rousseau n-a văzut niciodată pictura clasică ? Se ducea adesea la Luvru. Dar vroia să lucreze într-altfel..." Picasso a înţeles primul că epoca noastră cere sinceritate, spontaneitate, forţă.

Avea pe vremea aceea 34 de ani, dar arăta mai tînăr : ochii negri, de un negru neobişnuit, vii, parcă te străpungeau, părul negru, nişte mîini mici, ca de femeie. Şedea adesea la „Rotonde" posomorît, aproape mut ; alteori, îl cuprindea veselia şi atunci se ţinea de glume, de-şi exaspera prietenii. Picasso emana nelinişte şi pe mine acest lucru mă calma ; privindu-l, îmi dădeam seama că ceea ce se petrece cu mine nu este un caz particular, că nu este vorba de o boală, ci de o trăsătură specifică a epocii. Spusesem mai înainte că uneori Picasso mi-era drag prin forţa lui distrugătoare — tocmai în această ipostază l-am cunoscut şi l-am îndrăgit în anii primului război mondial.

Se socoteşte îndeobşte că în epoca aceea Picasso era indiferent faţă de tot ceea ce se cheamă „politică". Dacă înţelegem prin acest cuvînt schimbarea de ministere sau polemica din ziare, atunci, într-adevăr, Picasso căuta în paginile lui „Le Matin" mai curînd anecdotele decît declaraţiile. Dar îmi amintesc cît s-a bucurat el auzind de Revoluţia din Februarie. Cu acest prilej mi-a dăruit un tablou ; după aceea ne-am despărţit pentru mulţi ani.

Se spune că prietenia, ca şi dragostea, cere prezenţă continuă, o absenţă îndelungată o face să se vestejească. Au fost perioade cînd nu l-am văzut pe Picasso timp de opt pînă la zece ani, dar, reîntîlnindu-l, nu am simţit niciodată în el un om străin, schimbat. (Tocmai de aceea nu ţin minte cu exactitate datele cînd mi-a împărtăşit unele sau altele din părerile sale, se putea să mi le fi spus în 1941, se putea şi în 1954...) Mi-amintesc de diferitele lui ateliere : pe strada la Boétie, într-un apartament burghez somptuos, în care Picasso avea aerul unui musafir întîmplător, dacă nu chiar al unui spărgător ; pe strada Saint-Augustin, într-o casă foarte veche, unde avea un atelier mare cu spanioli, cu porumbei, cu pînze uriaşe, cu acea dezordine deliberată şi organizată pe care Picasso o genera pretutindeni ; şurile din Vallauris, cu tinichele, luturi, desene, globuri de sticlă, bucăţi de afişe, stîlpi de fontă şi o cocioabă, unde dormea Picasso, cu un pat pe care erau îngrămădite ziare, scrisori, fotografii ; o casă mare, luminoasă, „California", la Cannes, cu copii, cîini şi aceleaşi mormane de scrisori, telegrame, pînze uriaşe, iar în grădină o căprioară de bronz — opera lui Picasso.

Îl poreclisem de mult în glumă „ciort" (diavol). Acest cuvînt rusesc este greu de pronunţat pentru un francez, dar în limba spaniolă există sunetul „ci" şi Picasso spunea zîmbind : „Sînt un «ciort»".

Dacă Picasso e diavol, este un diavol excepţional, care s-a luat la harţă cu Dumnezeu în ce priveşte facerea lumii, care s-a răzvrătit, şi

nu a cedat. De obicei, diavolul nu este numai şiret, el este şi rău. Picasso este însă un diavol bun.

Cît de naivi, cît de ignoranţi şi lipsiţi de bună-credinţă sînt oamenii care socotesc că drumul lui de creaţie, un drum îndelung şi greu, este dominat doar de dorinţa de a face pe originalul, de „a epata pe burghez", doar de pasiunea pentru „isme" moderne ! Mi-a spus nu o dată că-i vine să rîdă cînd criticii scriu despre el că este „în căutarea unor forme noi". „Eu caut un singur lucru, să exprim ceea ce vreau. Nu caut forme noi, le găsesc..." Într-o zi, mi-a spus că i se întîmplă să se aşeze la lucru fără să ştie dacă pînza va ieşi cubistă sau profund realistă, aceasta o dictează şi modelul, şi starea sufletească a pictorului.

O dată, la Vallauris, lui Picasso îi pozase o tînără şi frumoasă americană. Picasso făcuse zeci de desene, apoi trecuse la un portret în ulei. Pe primul portret americana apărea aşa cum o vedeau oamenii din jur. Nici un adept al realismului, în sensul cel mai îngust al acestui cuvînt, nu ar fi avut nimic de replicat. Treptat, Picasso începu să disece chipul femeii. Probabil că modelul îi apăru nu numai sub aspectul său exterior, angelic ; el descoperi trăsături care trădau caracterul şi se apucă să le studieze. „Dar asta-i o scroafă la cub", rosti ironic un vizitator al expoziţiei, care se afla alături de mine şi privea a zecea versiune a portretului americanei, fără a bănui că portretul frumoasei femei care-l

entuziasmase era prima variantă a „scroafei la cub".

După Congresul de la Wroclaw, în 1948, ne oprirăm la Varşovia. Picasso se apucă să-mi facă portretul în creion, îi pozam într-o odaie din vechiul hotel „Bristol". După ce Pablo termină de desenat, îl întrebai : „Gata ?" Şedinţa mi se păru foarte scurtă. Picasso rîse : „Doar te cunosc de patruzeci de ani". După părerea mea, portretul făcut de Picasso este nu numai foarte asemănător (mai bine zis eu semăn cu desenul), dar şi profund psihologic. Toate portretele lui Picasso dezvăluie (uneori demască) lumea interioară a modelului. Demult de tot, cînd îi mărturisisem o dată dragostea mea pentru impresionişti, el remarcase : „Ei au vrut să înfăţişeze lumea aşa cum o vedeau. Pe mine nu mă pasionează un atare ţel. Eu vreau să înfăţişez lumea aşa cum o concep..."

Desigur, multe pînze ale lui Picasso sînt greu de înţeles din cauza ideilor şi a sentimentelor complexe, din cauza formei neobişnuite. Am avut prilejul să fiu interpret la prima discuţie dintre Picasso şi A. A. Fadeev, la Wroclaw.

Fadeev. Eu nu înţeleg unele dintre pînzele dumneavoastră şi e mai bine să v-o spun de la început. De ce recurgeţi uneori la o formă pe care oamenii nu o pot pricepe ?

Picasso. Spuneţi-mi, tovarăşe Fadeev, v-au învăţat la şcoală să citiţi ?

Fadeev. Bineînţeles.

Picasso. Şi cum v-au învăţat ?

Fadeev (rîzînd subţire şi strident). B-A ba...

Picasso. Şi pe mine la fel — „ba"... Bine, dar v-au învăţat să înţelegeţi pictura ?

Fadeev rîse iarăşi şi schimbă vorba.

Dacă am sta să medităm asupra creaţiei lui Picasso în ansamblul ei, ne-am da seama cît de mult a schimbat el pictura. După apariţia impresioniştilor, oamenii au privit natura într-un chip nou, fără ochelarii şcoalei boloneze. Pictorii lucrau în exclusivitate după natură : portrete, peisaje, naturi moarte. Compoziţiile deveniră un monopol al celor de orientare academică. Pictorii se fereau cel mai mult de subiect, de ceea ce numeau ei „literatură". Poate că ultima compoziţie realizată de un mare pictor francez rămîne tabloul „Înmormîntare la Ornans" de Courbet. Această pînză datează din 1850. În 1937, adică aproape un veac mai tîrziu, Picasso a realizat „Distrugerea Guernicei".

Întorcîndu-mă la Paris din Madridul asediat, m-am dus de îndată la expoziţia mondială să văd pavilionul spaniol şi am rămas înmărmurit : am văzut „Guernica". De atunci am revăzut acest tablou de două ori : în 1946, la un muzeu din New York şi în 1956, la Luvru, la o retrospectivă Picasso, şi de fiecare dată am încercat aceeaşi emoţie. Cum de a putut Picasso să aibă această intuiţie a viitorului ? Doar războiul civil din Spania se desfăşura încă după metode vechi. E adevărat că pentru aviaţia germană acest război egala cu nişte manevre, dar atacul asupra localităţii Guernica a fost o operaţie de proporţii reduse, o primă încercare de condei. Abia după aceea a urmat cel de-al doilea război mondial.

Mai tîrziu a urmat Hiroshima. Tabloul lui Picasso redă urgia viitorului, o multitudine de Guernica, dezastrul atomic. Vedem crîmpeie dintr-o lume sfîrtecată, nebunie, ură, disperare.

(Ce înseamnă realism? Este oare realist pictorul care încearcă să înfăţişeze drama de la Hiroshima, desenînd în amănunt plăgile de pe corpul unui singur rănit sau a zeci de răniţi? Oare realitatea nu cere o altă manieră, mai generală, care să dezvăluie nu un episod disparat, ci esenţa tragediei?)

Forţa lui Picasso constă în aceea că el ştie să exprime în limbajul artei ideea cea mai profundă, sentimentul cel mai complex. Încă adolescent fiind, desena ca un maestru desăvîrşit. În mîna lui liniile transmit tot ceea ce doreşte el, îi sînt supuse cu desăvîrşire. El s-a dăruit trup şi suflet picturii, poate să se înfurie, să se chinuie, dacă nu găseşte pe loc culoarea necesară.

A fost o perioadă cînd la noi se cultiva în exclusivitate pictura ce aducea cu nişte uriaşe fotografii în culori. Mi-amintesc de o discuţie comică pe care a avut-o Picasso cu un tînăr pictor din Leningrad.

Picasso. La dumneavoastră se vînd culori?

Pictorul. Bineînţeles. Cîte vreţi...

Picasso. Şi sub ce formă?

Pictorul (mirat). În tuburi.

Picasso. Şi ce scrie pe tuburi?

Pictorul (şi mai mirat). Denumirea culorii: „ocru", „terra di Siena", „ultramarin", „crom"...

Picasso. Ar trebui să ajungeţi la o raţionalizare a producţiei de tablouri. Fabricile ar trebui

să producă culori gata amestecate, iar pe tuburi să scrie: „Pentru faţă", „Pentru păr", „Pentru uniformă". Ar fi mult mai raţional.

Unii autori care s-au ocupat de Picasso au încercat să înfăţişeze pasiunea sa pentru politică ca un lucru întîmplător, ca un fel de fantezie, că e, în genere, un om original, căruia îi plac luptele de tauri, şi nu se ştie din ce motive a devenit comunist. Dar Picasso a considerat întotdeauna cu foarte multă seriozitate alegerea politică pe care a făcut-o. Mi-amintesc că am luat masa în atelierul lui în ziua în care s-a deschis Congresul partizanilor păcii la Paris. În ziua aceea se născuse fiica lui Pablo, căruia el i-a dat numele de Paloma (în limba spaniolă paloma înseamnă porumbiţă). Eram trei la masă: Picasso, Paul Eluard şi cu mine. La început, vorbirăm despre porumbei. Pablo povesti că tatăl lui, pictor şi el, desena adesea porumbei şi-l lăsa pe el, copil, să finiseze picioruşele, pe care nu mai avea răbdare să le facă. Apoi trecurăm la o discuţie în general despre porumbei. Lui Picasso îi plac porumbeii şi îi ţine totdeauna pe lîngă casă. Rîzînd, ne povestea că porumbeii sînt nişte păsări lacome şi certăreţe, e inexplicabil de ce au fost alese ca simbol al păcii. Apoi Picasso trecu la porumbelul său, ne arătă sute de desene făcute în vederea afişului, ştia că păsării sale îi e sortit să facă înconjurul lumii. Vorbi despre congres, despre război, despre politică. Reţinui o frază: „Pentru mine, comunismul este strîns legat de toată viaţa mea de pictor..." Duşmanii comunismului nu cugetă asupra acestei legături. De

altfel, uneori ea apare enigmatică şi unor comunişti.

Picasso a mai desenat şi după aceea cîţiva porumbei: pentru Congresul de la Varşovia, pentru cel de la Viena. Sute de milioane de oameni l-au cunoscut şi l-au îndrăgit pe Picasso numai datorită porumbeilor săi. Snobii îl iau peste picior din pricina asta. Oamenii răuvoitori îl acuză că a căutat un succes ieftin. Dar de fapt porumbeii lui sînt legaţi de toată creaţia lui, de minotauri şi de căprioare, de bătrîni şi de fecioare. Bineînţeles, porumbelul este o picătură în acea bogăţie de imagini pe care a creat-o pictorul. Dar cîte milioane de oameni îl cunosc şi-l admiră pe Rafael numai după reproducerea unui singur tablou al său, „Madona Sixtina", cîte milioane de oameni îl cunosc şi-l admiră pe Chopin numai pentru că a scris marşul pe care-l aud la înmormîntări! Aşa că degeaba rîd snobii! Bineînţeles că nu-l poţi înţelege şi cunoaşte pe Picasso numai după porumbelul său, dar trebuie să fii Picasso ca să poţi desena asemenea porumbel.

Pe Picasso nu numai că nu-l supără, dar, dimpotrivă, îl emoţionează infinit dragostea oamenilor simpli faţă de porumbelul lui şi faţă de el. Ne aflam împreună la Roma, în toamna lui 1949, la o şedinţă a Comitetului partizanilor păcii. După miting, care avusese loc într-una din cele mai mari pieţe ale oraşului, treceam pe o stradă locuită de muncitori. Trecătorii îl recunoscură pe Picasso, îl invitară la o mică

trattoria, îl tratară cu vin, îl îmbrăţişară; femeile îl rugau să le ţină în braţe cîteva clipe copiii. Era manifestarea unei iubiri care pornea din inimă. Bineînţeles, aceşti oameni nu văzuseră pînzele lui Picasso, iar dacă le-ar fi văzut, multe lucruri le-ar fi rămas neînţelese; dar aceşti oameni ştiau că el, un mare artist, este alături de ei, luptă pentru ei şi de aceea îl îmbrăţişau.

În timpul Congresului de la Wroclaw, ca şi al celui de la Paris, îl văzusem stînd tot timpul cu casca la urechi şi ascultînd cu atenţie. De cîteva ori am fost nevoit să apelez la el cu unele rugăminţi: aproape de fiecare dată, în ultima clipă se constata că pentru succesul vreunui congres sau pentru reuşita vreunei campanii în apărarea păcii e necesar ca Picasso să facă un desen. Şi oricît era el de ocupat cu altă lucrare, întotdeauna răspundea rugăminţii ce i se adresa.

Uneori, cei ce împărtăşeau aceleaşi concepţii politice cu ale lui îl criticau sau îi respingeau operele. Picasso se amăra, dar răspundea liniştit: „În orice familie se mai întîmplă şi certuri"...

Ştia că pînzele lui se află în muzeele din America, ştia că atunci cînd vroise să meargă în Statele Unite într-o delegaţie a Consiliului Mondial al Păcii viza i-a fost refuzată. Mai ştia şi altceva: că în ţara pe care o iubea, în care credea, mult timp opera sa fusese privită negativ. O dată, cînd ne-am întîlnit, el mi-a spus rîzînd: „Noi doi am cam luat-o pe cocoaşă". Cu puţin timp înainte publicasem în „Literaturnaia ga-

zeta" un articol, bineînţeles nu despre pictură, ci despre lupta pentru pace (lucrurile se petreceau în 1949). Spuneam în articolul meu că minţile cele mai luminate ale Apusului sînt alături de noi şi printre alţii îl numeam pe Picasso. Redacţia adăugase la subsolul articolului o notă în care îşi exprima regretul că nu critic elementele formaliste din creaţia lui Picasso. Bineînţeles, ziarele antisovietice din Franţa n-au reprodus articolul meu, ci numai nota redacţiei. Pablo rîdea, spunea că n-are rost să ne facem sînge rău, căci nimic nu se obţine dintr-o dată...

Nimic nu i-a putut zdruncina încrederea în Uniunea Sovietică. În 1956, derutaţi, unii dintre prietenii lui îi propuneau să-şi pună semnătura sub diferite proteste, declaraţii, cereri. Picasso a refuzat.

Pentru mine a fost o mare bucurie să-i văd expoziţia la Moscova, în toamna lui 1956. La vernisaj venise mult prea multă lume ; organizatorii, temîndu-se că va fi public puţin, lansaseră cu mult mai multe invitaţii decît era necesar. Mulţimea rupsese cordoanele, fiecare se temea că nu va fi lăsat să intre. Directorul muzeului, palid, veni la mine în fugă : „Vă rog să-i potoliţi, mi-e teamă să nu fie o busculadă". Rostii atunci la microfon : „Tovarăşi, aţi aşteptat această expoziţie 25 de ani, mai aşteptaţi acum în linişte 25 de minute"... Trei mii de oameni izbucniră în rîs şi ordinea fu restabilită. Mie îmi revenea misiunea să inaugurez expoziţia în numele „Secţiei prietenilor culturii franceze". De

obicei, ceremoniile oficiale îmi par plicticoase sau ridicole. Dar în ziua aceea eram emoţionat ca un şcolar. Cînd mi se înmînară foarfecele, am avut sentimentul că nu tai o panglică, ci smulg perdeaua în spatele căreia se află Pablo...

Bineînţeles, aşa cum se întîmplă la toate expoziţiile lui Picasso, oamenii discutară în contradictoriu. Pe unii pînzele lui îi entuziasmează, pe alţii îi revoltă, sau îi fac să rîdă, să se bucure — dar nimeni nu rămîne indiferent în faţa lor.

„Contradicţii"... Bine, fie şi aşa : „În creaţia lui Picasso există numeroase contradicţii..." Dar să ne amintim de cîteva date : primele sale pînze au fost expuse în 1901, iar acum, cînd scriu aceste rînduri, ne aflăm în 1960. Puţine contradicţii au fost oare în decursul acestor şaizeci de ani ? Picasso a exprimat complexitatea, deruta, disperarea, nădejdile epocii sale. El dărîmă şi construieşte, iubeşte şi urăşte.

Şi totuşi, am avut noroc ! Mi-a fost dat să întîlnesc în viaţă oameni care au plămădit chipul erei noastre. Mi-a fost dat să văd nu numai ceaţă şi furtună, dar şi umbrele oamenilor la postul de comandă. Şi printre marile bucurii ale vieţii mele, socotesc acea zi îndepărtată de primăvară cînd l-am întîlnit pentru prima oară pe Picasso.

Am povestit puţin şi încîlcit despre el. Dacă voi avea răgazul să mai scriu următoarele volume ale acestei cărţi, voi mai reveni, desigur, nu o dată, la personalitatea lui. Aici am vrut doar să

redau ceea ce m-a zguduit în anii dinaintea Revoluției cînd priveam pînzele lui Picasso și cînd mă întîlneam cu el, căci toate acestea sînt pietre de hotar în viața mea.

29

ERA într-o dimineață. Mă aflam, ca de obicei, la „Rotonde" pustie și mă chinuiam să traduc un sonet al lui Du Bellay care din Roma adresa invocări Franței : „Strig, chem, dar fără succes, doar ecoul îmi răspunde. Sînt cel ce am rămas în urma turmei..."

Pe neașteptate mă simții tras de mînă de Fotinski, care părea în culmea agitației. Nici nu observasem cînd intrase în cafenea.

(Pictorul Serge sau Serghei Fotinski venise la Paris cu mult înaintea mea. Ca și toți ceilalți îndura foame, ca și toți ceilalți desena peisaje și credea cu sfințenie în artă. Se căsătorise cu o franțuzoaică, dar spunea întotdeauna „la noi în Rusia" : mai tîrziu căpătă pașaport sovietic. E un om foarte bun și un mare entuziast. În 1936, își propuse să facă o călătorie de două săptămîni la Moscova, și rămase acolo pentru doi ani, privind totul în jurul lui cu admirație și teamă. În 1941, nemții îl închiseră în lagărul de la Compiègne. O întîmplare a făcut că a scăpat cu viață. Locuiește aproape de 60 de ani la Paris, dar continuă să spună : „La noi în Rusia Sovietică". Vorbește o rusească oarecum ciudată : „Iei un avion ?" Și mai ciudat este felul său de a traversa strada cu brațul ridicat, ca și cînd ar preveni pe șoferi că mașinile trebuie să respecte pe oameni. Aerul pe care-l are este al unui Moise care încearcă să oprească valurile mării.)

— Cum, n-ai aflat ? îmi strigă Fotinski. Nu mai există țar !

Nu înțelesei nimic, dar mă bucurai și-l îmbrățișai pe Fotinski. În prima pagină a ziarului scria : „Lovitură de stat la Petrograd. Nicolae al II-lea a abdicat în favoarea fratelui său Mihail." „Ei și ? îi spusei eu lui Fotinski. Ce mi-e Mihail, ce mi-e Nicolae ?" Dar pe Fotinski nu era ușor să-l dezamăgești. Aduse la repezeală un alt ziar, în care descoperirăm o mică telegramă : „La Petrograd au loc greve și manifestații". „E o adevărată revoluție !" striga Fotinski. Îl îmbrățișai din nou.

Treptat, începură să apară clienții de fiecare zi ai „Rotondei". Amîndoi primeam felicitări ; începu o discuție dacă țarul cel nou va reuși să se mențină sau va fi republică. (La data aceea nu știam că cenzura franceză reține telegramele și că la Petrograd nimeni nu se mai gîndea la Mihail, iar Sovietul de deputați ai muncitorilor discută ce atitudine să adopte față de guvernul provizoriu.) Libion începu prin a spune că rușii se pricep să facă totul exact cînd nu trebuie. E de ajuns să se uite cineva la Ehrenburg, pentru

ca să se convingă de acest lucru. Dar văzînd că ne bucurăm cu toții, puse la bătaie o sticlă de vin spumos Vouvray și închină cu noi pentru republică.

Era greu de înțeles ce se petrecea în Rusia. „Le Temps", ziarul cel mai serios, scria că femeile s-au răzvrătit din cauza întîrzierii transporturilor de alimente, că aceasta se datorează unor înzăpeziri, că Nicolae era legat de cercurile germanofile, iar Mihail se orientează spre aliați. Întrucît generalul Habalov a declarat că la Petrograd se vor aduce importante rezerve de făină, se poate socoti că tulburările s-au încheiat.

Două sau trei zile mai tîrziu Pavel Ludwigovici și cu mine ne duserăm la Ambasada rusă. Pentru prima oară călcam pragul bătrînei case de pe strada Grenelle. Porțile erau date în lături și curtea ticsită de emigranți care se agitau. Oamenii strigau, se felicitau unii pe alții, cîntau. Cineva îmi spuse că ambasadorul țarului, Izvolski, primise o delegație și făgăduise să-i ajute pe toți emigranții politici să se întoarcă în patrie. Totodată prevenise însă că lucrul este complicat, întrucît nemții intensificaseră războiul purtat cu submarine, navele de transport trebuie să fie escortate de torpiloare engleze, iar englezilor nu le place să se grăbească. Dar oamenii nu plecau. Nu se știe de ce toți țineau morțiș să intre la Sevastopolo, consilierul ambasadei. Acesta repeta într-una : „Domnilor, vă rog să înțelegeți situația".

Într-un coridor văzui aruncat pe podea portretul țarului, cineva îl și scosese din perete. Trebuie să repet iarăși părerea că prima oară totul te impresionează cu mult mai puternic decît a doua sau a treia oară. Aveam patru ani cînd Nicolae al II-lea se urcase pe tron. Știam că tatăl lui „răposase întru Domnul", iar el „domnește în pace". Știam că în Germania există un Wilhelm cu mustăți, în Austro-Ungaria bătrînul Franz-Iosif, în Anglia George al V-lea care semăna cu Nicolae al nostru. Și, deodată, văd portretul lui Nicolae pe jos, în clădirea ambasadei țariste ! Iar eu, Ilya Grigoriev Ehrenburg, acuzat în baza articolului 102, stau și cînt alături de tovarășii mei : „La lupta fatală cu dușmanul pornit-am". Iar Excelența-sa ne aruncă priviri de implorare. Era un lucru neobișnuit, drept care urmă replica aspră, adresată lui Sevastopolo : „Să ne trimiteți imediat în Rusia". Consilierul de ambasadă dădu din cap a aprobare și rugă din nou pe toți să se liniștească.

„Ai să pleci și n-ai să te mai întorci !" îmi spuse Chantale. Am hoinărit ore în șir pe străzile pustii și întunecoase sub ploaia caldă de primăvară cu picurii ei rari.

Curînd ne lămurirăm că plecările se vor face în grupuri. În primul rînd urmau să fie expediați emigranții făcînd parte din partidele politice cu greutate. În consecință, pînă în vară nu aveam nici o speranță... Revenii la viața mea pariziană de fiecare zi : mă duceam la „Rotonde", discutam

cu Diego probleme de artă, îi traduceam lui Max Jacob din versurile mele. Şi totuşi mă gîndeam tot timpul la Rusia. Nu-mi puteam imagina cîtuşi de puţin ce se petrecea acolo. Ştiam că ziarele mint. Iar în faţa ochilor mei se perindau tablourile Moscovei de altădată, somnolentă, grădiniţele ei cu liliac, serile petrecute la Tania, întîlnirile ilegale, ceainăriile...

Mă dusei la o întrunire a emigranţilor. Credeam că şi aici toţi se vor felicita unii pe alţii, dar toţi sfîrşiră prin a se certa între ei. Socialistul-revoluţionar Cernov vorbea cu patos : „Trebuie să apărăm socialismul şi Rusia". Felul lui de a vorbi mă enerva, dar îl aplaudai. Ca întotdeauna Antonov-Ovseenko vorbea nervos, încîlcit, repetînd mereu că lucrul cel mai important este să sfîrşim cu războiul. Îl aplaudai şi pe el. Îmi dădui seama că rămăsesem în urma vieţii politice şi că mă descurcam anevoie. La prima vedere, mi se părea că toţi au dreptate. La întrunirea următoare nu m-am mai dus.

Peste cîteva zile avu loc un miting în cinstea revoluţiei ruse organizat de „Liga drepturilor omului". Sala uriaşă era ticsită. Vorbea istoricul Aulard, care spunea că revoluţia rusă este o revoluţie socială şi că acum trebuie răsturnat şi kaizerul. Cîteva voci strigară : „Jos războiul". Apoi luă cuvîntul Sévérine pe care o cunoşteam după unele reportaje scrise cu sinceritate, deşi cam sentimental ; era prietena şi executoarea testamentară a lui Jules Vallès. Sévérine vorbea

despre eroismul femeilor ruse, despre soţiile decembriştilor, despre Vera Zasulici, despre Vera Figner, despre muncitoarele din Petrograd. Eu am aplaudat-o, dar Grişa, care şedea nu departe de mine, începu să fluiere. Unii porniră să cînte „Marsilieza", alţii „Internaţionala". Mitingul se termină cu o încăierare.

Ziarele erau pline de articole entuziaste la adresa Americii. De la o zi la alta se aştepta debarcarea primelor detaşamente americane la Le Havre. Se cîntau osanale şi preşedintelui Wilson, şi Lilianei Gish, şi conservelor americane, şi dolarilor. Era o adevărată lună de miere. În schimb, despre Rusia ziarele vorbeau ca despre o nevastă bătrînă şi necredincioasă ; ele erau indignate îndeosebi de Sovietul de deputaţi ai muncitorilor, scorneau tot felul de legende despre Ciheidze, care devenise primul obiectiv împotriva căruia îşi lansau săgeţile. Ciheidze era înfăţişat ca un fanatic, gata să predea Franţa în mîinile kaizerului. Francezii nu-i puteau rosti numele ; Libion mă întreba cu un aer melancolic dacă-l cunosc pe acest „Sibize" şi dacă este adevărat că-i urăşte pe francezi. (N. S. Ciheidze a emigrat în 1921 la Paris. Nu ştiu cum l-au primit francezii, dar peste cîţiva ani el se sinucise.) Locul de frunte în campania antirusească îl deţinea ziarul „Le Matin", care încă din aprilie începuse să publice foiletoane ce căutau să demonstreze că ruşii îi adoră pe prusaci, că sînt superficiali şi înclinaţi să-şi trădeze prietenii.

Soarta cea mai amară au avut-o brigăzile ruse trimise de guvernul ţarist în Franţa în 1916. De la bun început, soldaţii ruşi se aflară într-o situaţie tragică. Generalul Lohviţki şi subalternii săi aveau obiceiul să bată „gradele inferioare" atunci cînd acestea greşeau. Aflînd acest lucru, francezii începură să-i privească pe ruşi cu milă şi dispreţ. Cînd ostaşii ruşi erau cantonaţi în vreun sat la odihnă, la ordinul comandamentului rus un *crieur* public anunţa în bătăi de tobă că se interzice în chipul cel mai sever să li se vîndă soldaţilor ruşi vin. În Franţa însă pînă şi copiii beau vin ; în aceste condiţii ţăranii se temeau să mai iasă din casă, îşi ziceau că în sat fuseseră cantonaţi nişte sălbatici cărora nici vin nu le poţi da să bea, căci ei sînt gata beţi şi fără vin...

În iunie 1916 avu loc la Marsilia prima răzvrătire a soldaţilor ruşi. Ei uciseră un ofiţer care se arătase deosebit de crud. Nouă „instigatori" fură împuşcaţi.

Timp de un an de zile ruşii şi francezii se observară unii pe alţii. Am notate cîteva păreri ale ruşilor despre francezi, unele dezaprobatoare, altele favorabile.

„Îşi zic «camarade». Dar ce fel de tovarăşi sînt ei ? Nu există la ei aşa ceva, fiecare trăieşte numai pentru el."

„Ne înjură pe noi că sîntem murdari, dar uitaţi-vă la ei ! Au capul dat cu pomadă, dar de un an n-au fost la baie. În loc să spele murdăria, o ascund."

„Sînt un popor politicos. Intri într-o prăvălie, ţi se spune, «Monsieur», «merci»."

„Numai la noi există obiceiul cu bătaia. Mă uit : stă un soldat şi raportează generalului, ai zice că vorbeşte cu un prieten. Am văzut într-o cafenea : şedea un soldat francez, a intrat un colonel, el nici măcar nu s-a sinchisit."

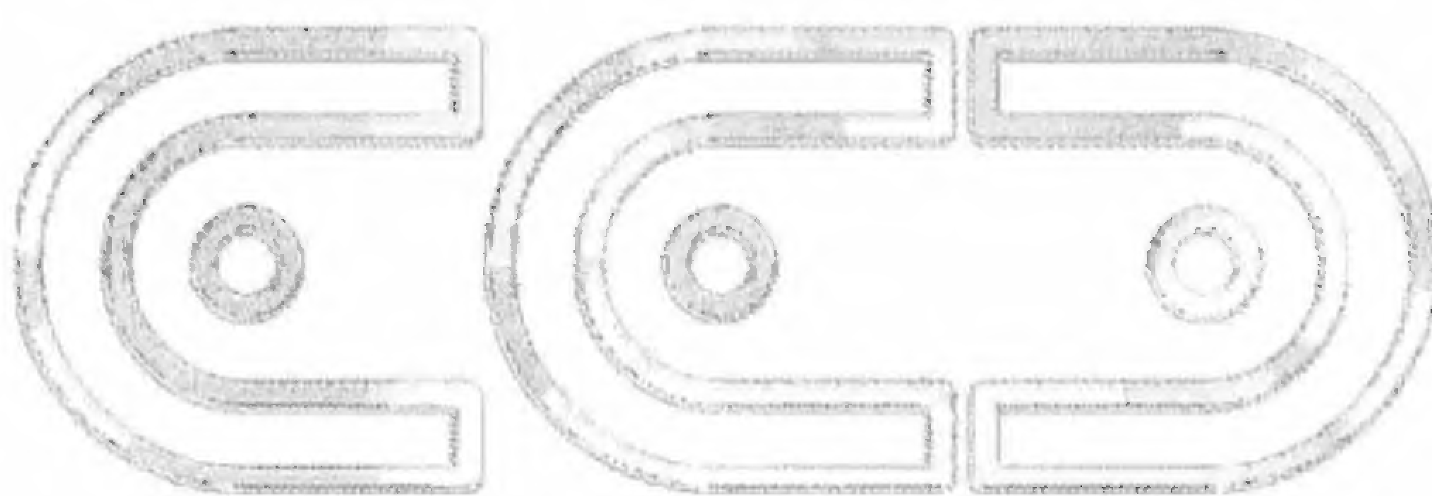
„Asta-i casă ţărănească ? La noi uneori nici boierii nu stau aşa."

Mi-amintesc de o dispută comică, din care ai noştri au ieşit învingători. Francezii nu mănîncă hrişcă. Am încercat să le-o oferim aviatorilor din escadrila „Normandie", dar ei au refuzat-o. Deci nişte francezi s-au apucat să rîdă de soldaţii ruşi : „La noi numai vitele mănîncă aşa ceva". Ruşii nu s-au dat bătuţi : „Voi mîncaţi melci, broaşte, la noi nici vitele nu mănîncă aşa ceva..."

Totuşi, pînă în vara lui 1917, relaţiile dintre soldaţii ruşi şi populaţia franceză erau paşnice.

În aprilie 1917 comandamentul francez încercase o ofensivă în sectorul oraşului Reims. La aceste lupte participau şi două brigăzi ruseşti. Cu puţin timp înainte de începerea ofensivei, generalul Nivelle acordă un interviu unor ziarişti străini, în care elogie spiritul de luptă al francezilor. Apoi, adresîndu-mi-se mie, adăugă cu ironie făţişă : „Nădăjduiesc că aerul Franţei i-a imunizat pe compatrioţii dumneavoastră împotriva flecărelilor demagogice..." Brigăzile ruseşti luptară vitejeşte, cucerică fortul de care depindea soarta Reims-ului, dar nefiind sprijinite de

Scanare și prelucrare digitală

AVENTURA

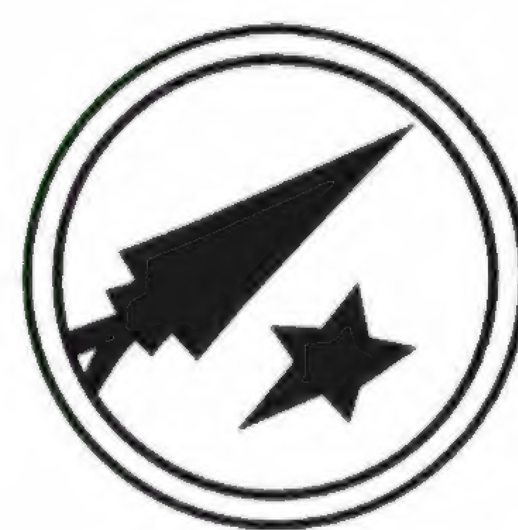
de

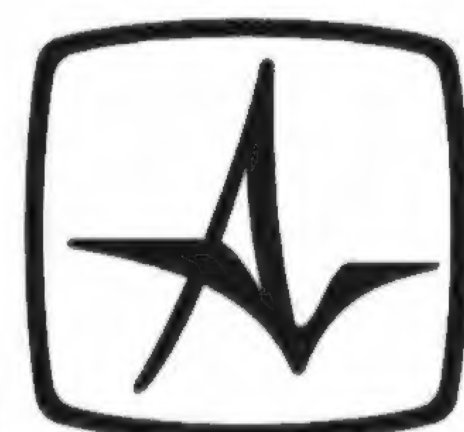
Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2023

